

LATVIJAS REPUBLIKAS CENTRĀLĀ STATISTIKAS PĀRVALDE

DZĪVES APSTĀKĻI LATVIJĀ 1999. GADĀ

49021

21
2001-3

L 415

L
LATVIJAS REPUBLIKAS
CENTRĀLĀ STATISTIKAS PĀRVALDE

DZĪVES APSTĀKĻI LATVIJĀ 1999.GADĀ

Analītisku rakstu krājums

RĪGA 2001

Analītisko rakstu krājumā “Dzīves apstākļi Latvijā 1999.gadā” ir izmantoti Centrālās statistikas pārvaldes dati par iedzīvotāju skaitu. Iedzīvotāju skaits par 1998.un 1999.gadu tiks pārrēķināts pēc 2000.gada tautas skaitīšanas galīgo rezultātu izstrādes.

Redaktors	Edmunds Vaskis
Atbildīgais par izdevumu	Anita Švarckopfa
Korektors	Elza Moisejeva
Datorsalikums	Solveiga Siliņa
	Salvis Staģis
Vāka noformējums	Inga Cukura

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0301035704

PRIEKŠVārds

Sabiedrībā ir pieaugusi interese par sociālajiem jautājumiem, par to, kādas pārmaiņas desmit neatkarības gados ir notikušas un kā tās ietekmējušas visu mūsu dzīvi. Centrālā statistikas pārvalde, apzinoties savu atbildību sabiedrības informēšanā, ir sagatavojusi un nodod Jūsu vērtējumam publikāciju "Dzīves apstākļi Latvijā 1999.gadā", kas ļauj dziļi un vispusīgi izziņāt notiekošos sociālos procesus un to radītās sekas. Mēs ceram, ka šī publikācija palīdzēs labāk novērtēt pašreizējo situāciju sociālajā jomā un izprast tās problēmas, kuras prasa risinājumu.

Grāmata ir tapusi pateicoties Dzīves apstākļu pētījumam, kurš, sadarbībā ar Norvēģijas Lietišķo sociālo pētījumu institūtu *Fafo*, tika veikts 1999.gadā. Pētījums notika NORBALT II projekta ietvaros vienlaicīgi visās Baltijas valstīs.

Kāpēc tieši Dzīves apstākļu pētījums? Dzīves apstākļu pētījums ļauj ielūkoties dažādos sabiedrības slāņos un grupās, vienlaicīgi skatīt vairāku (2-3 un vairāku) parādību kopsakarības. Tā programma ietver mājsaimniecību dzīvokļa apstākļus un dzīvesvietas vidi, mājsaimniecības sastāvu, tās locekļu nodarbinātību, informāciju par mājsaimniecības ekonomiskajiem resursiem un to pašnovērtējumu, strādājošo darba apstākļiem, respondentu veselības stāvokli, to attieksmi pret noziedzību un personas drošību, migrāciju, sniedz ieskatu sabiedrībā valdošajos uzskatos, kā arī raksturo sociālos kontaktus starp tās locekļiem. Viss šis jautājumu spektrs ir raksturīgs Skandināvijas valstu dzīves apstākļu pētījumiem un iegūtie dati ir salīdzināmi ar analogiskiem pētījumiem Skandināvijas valstīs.

Šāda pētījuma atkārtotai veikšanai bija nepieciešams ievērojams finansējums. Pateicoties 1994.gada Dzīves apstākļu pētījuma organizatora – Lietišķo sociālo pētījumu institūta *Fafo* (Norvēģija) atbalstam, tika atrasti sponsori, kuri palīdzēja segt ievērojamu daļu no atkārtotā Dzīves apstākļu pētījuma projekta izdevumiem. Mēs pateicamies Lietišķo sociālo pētījumu institūtam *Fafo*, Norvēģijas Ārlietu ministrijai, Norvēģijas Universitāšu un Norvēģijas Zinātnes padomei, Ziemeļvalstu Ministru Padomei par doto iespēju izziņāt dzīves apstākļus valstī.

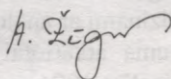
2000.g. maijā tika publicēts statistiskais biļetens ar galvenajiem pētījuma rezultātiem. Šāda publikācija ļauj, ne no viena neietekmējoties, gūt savu vispārējo spriedumu par dzīves apstākļiem Latvijā vai atsevišķiem to komponentiem. Taču, vai ar to pietiek? Tiem, kas viegli orientējas skaitļu un tabulu valodā – noteikti, taču ne visiem ir iespēja daudz laika veltīt šādu tabulu izpētei un savu nepastarpinātu secinājumu izdarīšanai. Bieži vien speciālista koncentrēts spriedums mūsdienās, kad pastāv liels laika deficīts,

ir daudz svarīgāks. Pie tam, ja analīzi ir veicis augsti kvalificēts zinātnieks vai eksperts savā nozarē, tas var nest lielu labumu ikvienam lasītājam, neatkarīgi no tā, vai viņš autora viedoklim pievienojas vai arī vēlas diskutēt. Tieši tāds ir tās publikācijas, kuru turat savās rokās, mērķis – sniegt koncentrētu un kodolīgu pētījuma datu analīzi, kuru ir veikuši zinātnieki un speciālisti attiecīgajās jomās.

Pateicamies Labklājības ministrijai par piešķirto finansējumu zinātnisko pētījumu veikšanai, kas ļāva šīs publikācijas sagatavošanai uzaicināt vadošos zinātniekus un speciālistus. Izmantojot šo iespēju, vēlos pateikties Centrālās statistikas pārvaldes darbiniekiem, kuri ir ieguldījuši lielu darbu šīs publikācijas sagatavošanā.

Pašlaik mēs turpinām darbu pie šīs grāmatas tulkojuma angļu valodā. Respektīvi, ar to varēs iepazīties interesenti arī plašā pasaulē. *Fafo* (Norvēģija) uzsācis darbu pie plašākas salīdzinošas publikācijas sagatavošanas par trim Baltijas valstīm. Tāad publikāciju izdošana par šo tēmu tiks turpināta.

Centrālā statistikas pārvalde būtu pateicīga par Jūsu komentāriem un vērtējumu par šo publikāciju. Lūdzu savas atsauksmes sūtīt mums pa pastu (Centrālās statistikas pārvalde, Sociālās statistikas departaments, Lāčplēša iela 1, Rīga, LV-1301) vai pa e-pastu (csb@csb.lv), pa tālruni personīgi Sociālās statistikas departamentā Anitai Švarckopfai (7 366 847) vai Edmundam Vaskim (7 366 908).

Aija Žigure
Centrālās statistikas pārvaldes
priekšniece

Rīgā, 2001. gada martā

SATURA RĀDĪTĀJS

Olģerts Krastiņš. Īss krājumā ietvertu materiālu analītisks apskats..... 8

1.nodaļa. Pārsla Eglīte. Latvijas iedzīvotāju sastāvs un tā pārmaiņas	21
Ievads.....	21
Kādi mēs esam?	21
Dzimstība	25
Secinājumi	28
2.nodaļa. Mājsaimniecības sastāvs	29
Ievads.....	29
Mājsaimniecību tipu izplatība.....	31
Kā sadalāties pa dažāda tipa mājsaimniecībām?.....	38
Secinājumi	42
3.nodaļa. Ieva Marga Markausa. Migrācija	43
Ievads.....	43
Kur šūpulis kārts?	44
Migrācijas iemesli.....	47
Kur ļaudis meklējuši savu ieceru piepildījumu?	49
No kurienes ieradušies pašreizējā dzīves vietā?.....	50
Nākotnes plāni	52
Secinājumi	57
4.nodaļa. Rīta Rungule. Izglītība.....	59
Ievads.....	59
Sasniegtās izglītības līmenis	61
Ceļš uz izglītību	68
Izglītības augļi.....	73
Secinājumi	76
5.nodaļa. Edvīns Vītoļiņš. Nodarbinātība un darba apstākļi.....	79
Ievads.....	79
Darbaspēks un nodarbinātība	80
Darba attiecību statuss	83
Darba vide.....	86
Darba attiecības, sociālais dialogs	92
Bezdarba un bezdarbnieku raksturojums	93
Secinājumi	96

6.nodaļa. <i>Evita Lune</i>. Mājsaimniecību ekonomiskie resursi	98
Ievads	98
Ko liecina statistika?	98
Vai dzīvojam labāk?	102
Ienākumu avoti	102
Bagāts nabagam nav brālis.....	104
Palīdzība un ienākumi natūrā.....	107
Lietas, bez kurām dzīve ir mazāk ērta.....	109
Cik nabadzīgi vai trūcīgi mēs jūtamies?	113
Iespējas sagādāt naudu 120 latus	117
Atsevišķas izdevumu pozīcijas, kuras mājsaimniecības var vai nevar atļauties	118
Problēmas norēķināties par īri vai komunālajiem pakalpojumiem	120
Ar skatu nākotnē	123
Secinājumi	125
7.nodaļa. <i>Pēteris Veģis</i>. Mājokļa apstākļi, dzīves vide, noziedzība un drošība.....	127
Ievads	127
Dzīvokļu saimniecības raksturojums	128
Apdzīvojamā mājokļa tips	129
Apdzīvojamā mājokļa īpašuma forma	130
Apdzīvojamā telpa	132
Dzīvokļa vai mājas labiekārtotība.....	134
Mājokļa un tā apkāmes vide	136
Mājokļa uzlabojumi	140
Mājokļa maiņa	141
Noziedzības raksturojums un drošība dzīves vietā	142
Apmierinātība ar mājokļa un dzīves vietas apstākļiem	148
Secinājumi	151
8.nodaļa. <i>Ģirts Briģis</i>. Veselības stāvoklis	153
Ievads	153
Veselības pašnovērtējums	154
Kopējais veselības pašnovērtējums	154
Veselības pašnovērtējums pēc sociāli ekonomiskiem rādītājiem	156
Hroniskas un ilgstošas slimības, slimību pazīmes, pēdējo nedēļu pašsajūta	158
Veselību ietekmējoša rīcība	162
Veselību veicinošas rīcības raksturojums.....	162
Alkohols	163
Smēķēšana.....	166

Narkotikas	168
Sedatīvu medikamentu lietošana	168
Veselības pakalpojumu izmantošana un iespējas.....	169
Medicīnisko pakalpojumu izmantošana	169
Medicīnisko pakalpojumu pieejamība.....	173
Secinājumi	175

9.nodaļa. Ilze Trapenciere. Politiskie uzskati,

vērtības un attieksmes.....	176
Ievads	176
Politiskās līdzdalības raksturojums un līmeņi.....	176
Sociālās aktivitātes līmenis	181
Uzticēšanās dažādām sociālajām institūcijām.....	184
Valsts un pašvaldības iestāžu darba vērtējums	186
Nevienlīdzība ienākumos.....	191
Viedoklis par sieviešu un vīriešu vienlīdzību darba vietā.....	192
Politiskās un sociālās integrācijas līmenis	194
Secinājumi	197

10.nodaļa. Ilze Trapenciere. Sociālie kontakti.....

10.nodaļa. Ilze Trapenciere. Sociālie kontakti.....	199
Ievads	199
Sociālie kontakti ar citiem cilvēkiem.....	201
Savstarpēja palīdzība	205
Sociālie kontakti – līdzdalība organizācijās.....	207
Secinājumi	210

Gury Tyldum, Jānis Lapiņš. Izlases izveide un svarošana.....

Metodoloģiskie paskaidrojumi.....

Autoru kolektīvs.....

ISS KRĀJUMĀ IETVERTO MATERIĀLU ANALĪTISKS APSKATS

Oļģerts KRASTIŅŠ

Grāmata satur "Dzīves apstākļu pētījuma" analītisku izvērtējumu. Pētījums notika 1999.gada oktobrī, un to veica Centrālā statistikas pārvalde (CSP) sadarbībā ar Norvēģijas lietišķo sociālo pētījumu institūtu (Fafo). Galvenie rezultāti tabulu veidā publicēti jau iepriekš grāmatā "Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1999.gadā"(Rīga, CSP, 2000). Jaunajā darbā šos un vēl daudz citus skaitļus galvenokārt vērtē zinātnieki.

Minētais ir jau otrais Dzīves apstākļu pētījums, ko pēc līdzīga parauga veica Latvijā. Pirmais notika 1994.gadā, un tā rezultāti ir publicēti grāmatā "Dzīves apstākļi Latvijā"(Rīga, VSK, 1996).

Pēdējais Dzīves apstākļu pētījums balstās uz 3081 mājsaimniecības aptauju pēc samērā plašas programmas. Respondentu gadījumizlase aptvēra visu Latvijas teritoriju, un to var vērtēt kā reprezentatīvu.

Meklējot šī pētījuma vietu Latvijas iedzīvotāju dzīves apstākļu apzināšanā, ir jāatzīmē, ka pēdējos gados valstī ir veikti daudzi plaši socioloģiski un sociālekonomiski pētījumi. To centrā atrodas CSP Mājsaimniecību budžetu pētījums, kura gaitā ik gadus apmēram 4-8 tūkstoši gadījumizlases ceļā izraudzītas mājsaimniecības veic mēnesi ilgu savu ienākumu, izdevumu, patēriņa un citu vitāli svarīgu savu budžeta operāciju pašreģistrāciju un sniedz atbildes divās intervijās. Divas reizes gadā CSP veic plašu Darbaspēka apsekojumu.

Bez pētījumiem, ko veic CSP, nozīmīgus pētījumus veic arī zinātnieki Latvijas Zinātnes padomes finansēto projektu ietvaros, Labklājības ministrija, Brīvo arodbiedrību savienība, citu pētniecisko institūciju un organizāciju speciālisti.

Tomēr visi šie pētījumi vairāk vai mazāk centrējas katrs uz savu problēmu un jautājumu loku. Tā kā katram no tiem ir savs respondentu kontingents, izveidojas sava datu bāze. Iegūto informāciju var apvienot tikai analīzes stadijā, bet nevar no dažādām izlasēm izveidot divu un vairāk dimensiju tabulas saturiski attālu, bet cēloniski tuvu pazīmju sakarību pētīšanai. Tādēļ vajadzīgi arī tādi sociālekonomiski pētījumi, kas iedzīvotāju dzīves apstākļus aplūko maksimāli plaši un kompleksi, iesaistot tajos ne vien tradicionālos labklājības rādītājus, bet arī aplūkojot tos saistībā ar iedzīvotāju izglītību, veselību, demogrāfisko uzvedību, sociālo un kriminālo drošību un visu, kas veido iedzīvotāju dzīves apstākļus visplašākajā nozīmē.

Aptvert visus dzīves apstākļus to kopumā un daudzveidībā ir šī pētījuma un mūsu grāmatas uzdevums. Lai labāk risinātu šo uzdevumu, grāmatas nodaļu autori, aplūkojot katrs savu problēmu loku, šoreiz nebalstās tikai uz minētās aptaujas rezultātiem, bet izmanto arī visu piemēroto citur atrodamo informāciju.

Grāmatas pirmo nodaļu **“Latvijas iedzīvotāju sastāvs un tā pārmaiņas”** autore Pārsla Eglīte sāk ar atziņu, ka *“.. tikai pašu iedzīvotāju labklājībai ir vajadzīga visa tautsaimniecība, celtniecība, vides aizsardzība un valsts vara”*. Šo domu var uzlūkot par visas grāmatas caurviju motīvu.

Ir vispārzināms, ka pēdējos desmit gados Latvijā mirušo skaits pārsniedz dzimušo skaitu. Šis process ietekmē iedzīvotāju vecumsastāvu. Normālai paaudžu nomaiņai ir nepieciešams, lai katra jaunākā paaudze būtu kaut nedaudz daudzskaitlīgāka nekā vecākā, jo visi nākamo vecumgrupu nesasniedz. Ja 2000.gada sākumā Latvijā bija 190 tūkstoši 10–14 gadus veci jaunieši, tad 5–9 gadu vecumā tikai 146 tūkstoši, bet līdz 4 gadu vecumam vēl mazāk – 96 tūkstoši. Tas nozīmē, ka jau samērā tuvā nākotnē “pelnītāju” un “apgādājamo” attiecība pasliktināsies. Var vērtēt, ka pētījuma periodā dzimstība nodrošināja tikai 55% no paaudžu nomaiņai nepieciešamā.

Kā samērā aptverošs dzīves apstākļu raksturotājs jāvērtē vidējais paredzamais jaundzimušo mūža ilgums un tāpat paredzamais mūža ilgums vecuma mezgla punktos (sasniedzot darbības un pensionēšanās vecumu).

Vidējais jaundzimušo sieviešu paredzamais mūža ilgums 1999.gadā (76 gadi) daudz neizdalās no kaimiņvalstu raksturīgā, bet vīriešu paredzamais mūža ilgums (65 gadi) ir viens no zemākajiem Eiropas valstīs. To galvenokārt nosaka vīriešu augsta saslimstība, kā arī ārējie nāves cēloņi. Šie ir svarīgi dzīves apstākļus veidojošie faktori Latvijā, un ir jācenšas tos mainīt uz labo pusi.

Tā iedzīvotāju dzīves apstākļu daļa, kura ir saistīta ar materiālo labklājību (ienākumi, patēriņa izdevumi, uzturs), veidojas *mājsaimniecībās*. Grāmatā ir apspriests mājsaimniecības jēdziens, mājsaimniecību tipi, to priekšrocības un trūkumi, izplatība. Katram mājsaimniecības tipam ir savas priekšrocības un savi trūkumi.

Vislielāko neatkarību var sasniegt, dzīvojot vienatnē jeb vieninieka mājsaimniecībā. Taču, kā rāda šis un citi līdzīgi pētījumi, vieninieka dzīve ir dārgāka nekā dzīve ģimenē. Piemēram, vientuļnieki pensionāri biežāk sevi uzskata par nabadzīgiem (20%) nekā pensionāru pāris (7%). Vieniniekam daudz grūtāk saņemt nepieciešamo palīdzību slimību un vecuma nespēka gadījumā.

Neskatoties uz vieninieku specifiskām materiālām un sadzīviskām grūtībām, vieninieku mājsaimniecību tips ir visizplatītākais. Pētījuma gadā no visām mājsaimniecībām 31% bija vieninieku mājsaimniecības. Kā

vieninieki dzīvoja apmēram 12% no valsts iedzīvotājiem. Vieninieku skaitam ir tendence palielināties.

Lielākā daļa nepilngadīgo bērnu joprojām aug ģimenēs, kurās ir abi vecāki. Taču arī nepilno ģimeņu skaits ir liels: pētījuma laikā 7% no visām mājsaimniecībām veidoja nepilnās ģimenes.

Pētot mājsaimniecību sastāvu, ir noskaidrots arī izplatītāko mājsaimniecību tipu raksturīgākais labklājības līmenis un savu dzīves apstākļu pašvērtējumi. *“Visvairāk labi dzīvojošo ir starp pāriem ar bērniem...”*, jo šie pāri ir relatīvi jauni, un jauniem cilvēkiem pašreiz vieglāk atrast labi atalgotu darbu. Par nabadzīgajiem biežāk nekā citi sevi atzinuši pensionāri, vidēji 12%.

Materiālās labklājības jautājumi plašāk aplūkoti atsevišķā nodaļā.

Grāmatā ir ietverta interesanta nodaļa par **izglītību** kā dzīves apstākļus veidojošu faktoru (nodaļas autore Ritma Rungule). Šajā nodaļā bez Dzīves apstākļu pētījumā 1994. un 1999.gados iegūtajiem datiem ir izmantoti daudz un dažādi citi publicēti un nepublicēti avoti.

Kad 1991.gadā ar Izglītības likumu atcēla obligāto vidējo izglītību un par obligātu noteica pamatzglītību, sākās izglītības polarizācija. Šīs izmaiņas jūtami neietekmēja studēt gribētāju un augstāko izglītību ieguvušo skaitu, bet samazināja vidējās izglītības, īpaši vispārējās, izplatību. Piemēram, 18–24 gadus vecu jauniešu grupā 1994.gadā bija tikai 20% ar pamata un zemāku izglītību, bet 1999.gadā – 38%; 25–34 gadu vecumgrupā attiecīgi 6 un 15% (detalizētāki dati attiecīgajā nodaļā).

Tiek atzīmētas ļoti lielās pilsētu un lauku iedzīvotāju izglītības atšķirības. Gandrīz pusei lauku iedzīvotāju (45%) ir tikai pamata vai zemāka izglītība, bet pilsētās tikai ceturtdaļai (28%). Savukārt augstākā izglītība ir 18% no pilsētniekiem un tikai 8% no lauciniekiem. Sava nozīme ir tam, ka tie lauku jaunieši, kuri iegūst labu izglītību, bieži laukos neatgriežas. Taču lielāka nozīme varētu būt tam, ka lauku bērniem daudz grūtāk iegūt vidējo un augstāko izglītību. Tās iegūšana liek atstāt vecāku dzīvesvietu, kas prasa papildus līdzekļus un citādu uzņēmību. Dzīvot laukos nozīmē būt nostādītam sliktākā situācijā attiecībā uz izglītības iegūšanu.

Ir jāizceļ nodaļas autore emocionāli formulētais secinājums: *“Valsts reģionālā un administratīvā reforma, kas bez manāmiem rezultātiem ilgst jau vairākus gadus, faktiski novērš uzmanību no galvenā – no dzīves kvalitātes katastrofālas pasliktināšanās laukos”*.

Sievietēm visumā izglītības līmenis ir augstāks nekā vīriešiem. Vīrieši biežāk orientējas uz vidējo profesionālo izglītību, bet sievietes – uz vidējo vispārējo, paredzot turpmāk izglītību augstskolā.

Pētījumā plaši izsekoti ceļi uz izglītību, sākot no pirmsskolas līdz augstskolai.

Noskaidrota arī izglītības materiālā motivācija. Mūsdienu apstākļos laba izglītība pati par sevi negarantē augstu dzīves līmeni un otrādi, taču sakarības ir vērā ņemamas. Vidējā neto darba alga 1999.gadā augstāko izglītību ieguvušajiem bija Ls 156 mēnesī, bet ar pamatizglītību palikušajiem tikai Ls 75.

Līdzīgas sakarības parāda mājsaimniecību labklājības rādītāji, sadalot mājsaimniecības pa ienākumu kvintilēm. Ja no zemākajā ienākumu kvintilē nonākušajām mājsaimniecībām 27% ir tādas, kur galvenajam pelnītājam ir pamatizglītība, un tikai 6% tādu, kur galvenajam pelnītājam ir augstākā izglītība, tad augstākajā kvintilē šie skaitļi ir pilnīgi pretēji: 9% un 30%.

Dzīves apstākļu pētījums apstiprina jau vairākus gadus pēc Mājsaimniecību budžeta pētījuma datiem konstatētās sakarības. Materiālā noslāņošanās pēc izglītības līmeņa ir vairākkārt mazāka nekā noslāņošanās vispār. Ja augstskolu un pamatskolu beigušo vidējo ienākumu līmenis atšķiras apmēram divas reizes, tad vispārējā noslāņošanās vērtējama ar vairāk nekā desmitkārtīgu ienākumu atšķirību.

Pēc izglītības iegūšanas seko darba dzīve. Tādēļ saruna ir jāturpina, aplūkojot **nodarbinātību un darba apstākļus** (Edvīns Vītoliņš).

Darbspējīgie iedzīvotāji apmēram trešo daļu no sava laika pavada darba vietā, kura gandrīz vienmēr atrodas ārpus mājokļa. Tādēļ dzīves apstākļi, saprotot tos plašā nozīmē, neveidojas tikai mājsaimniecībās, bet arī darba vietās.

Tautsaimniecības pārveidošana, kas notika deviņdesmito gadu pirmajā pusē, bija cēlonis ievērojamam nodarbināto skaita samazinājumam: no 1,4 milj. 1990.gadā līdz 1,0 milj. 1999.gadā. Šis samazinājums ir lielāks nekā samazinājās iedzīvotāju skaits valstī. Parādījās bezdarbs. Kā konstatēts pētījumā, *"neizmantots darba potenciāls rada smagas sociālas sekas – darbspēju zudumu, nabadzību, sociālo spriedzi un degradāciju, un arī paaugstina noziedzību"*. Vēl būtu jāpiezīmē, ka lielā konkurence darba tirgū strauji samazina darba algas.

Pētījums parādīja, ka visgrūtāk darbu atrast tiem, kuru izglītības līmenis ir zems. Tomēr arī ne visi augstskolu beidzēji spēj atrast darbu. Ir konstatēts, ka pēdējos gados ir pieaudzis arodizglītību ieguvušo bezdarbs.

Visgrūtāk darbu atrast vecākiem, pirmspensijas vecuma iedzīvotājiem. 50–54 gadus vecu, vēl darbspējīgu iedzīvotāju vidū ap 10% ir oficiāli reģistrēti bezdarbnieki. Slēptais bezdarba līmenis, protams, ir lielāks. Šajā vecumā grūti mainīt profesionālo kvalifikāciju un darba vietu. Sekas: netiek uzkrāts pensijas kapitāls, minimālā pensija un trūkums vecumdienās.

Tomēr bezdarbs ir izplatīts arī jaunieši vidū, un daudzi no tiem ir iecerējuši pamest Latviju, meklējot labākas darba iespējas ārzemēs.

Otrs problēmu bloks, ko noskaidroja Dzīves apstākļu pētījums, ir nelabvēlīgie faktori darba vietās. Visbiežāk strādājošie cieš no caurvēja (38% aptaujāto), trokšņa (31%), aukstuma (zem 15° – 28%), mitruma (25%), karstuma (virs 25° – 23%). Citi faktori traucē mazāk nekā 20% strādājošo, tomēr daļa no tiem var būt ļoti bīstami veselībai: vibrācija, putekļi, dūmi, ķimikāliju izgarojumi, baktērijas, vīrusi un citi.

Pētījumā ir ietvertas mūsdienās reti sastopamas izstrādes, kas dod iespēju salīdzināt darba apstākļus valsts, sabiedriskos un privātos uzņēmumos. Rezultāti ir par sliktu privātajam sektoram. Tieši "privātajā sektorā biežāk tiek izmantots pagaidu darba līgums (19% strādājošo), "vispār nav darba līguma un ir tikai mutiska vienošanās (15%)", "...privātā sektora darba devēji relatīvi biežāk pieprasa jaunākus darbiniekus...", "privātajā sektorā strādājošie ievērojami biežāk ir norādījuši uz nelabvēlīgiem darba apstākļiem salīdzinājumā ar sabiedrisko sektoru", un tie vairāk mainījušies pasliktinājuma virzienā. Arī nedrošāki par darba iespējām nākotnē jūtas privātajā sektorā strādājošie. Tomēr nedrošību par darba vietas saglabāšanu izjūt arī valsts un sabiedriskajā sektorā nodarbinātie. Pavisam šādu nedrošību atzina 56% no visiem nodarbinātajiem: 19% štatu un darba vietu samazināšanas dēļ, 15% - uzņēmuma slēgšanas dēļ, 22% bažas rodas sakarā ar citiem iemesliem.

No tā ir secināts, ka jāaktivizē sociālais dialogs starp valdību (Ministru kabinets), darba devējiem (Darba devēju konfederācija) un arodbiedrībām (Brīvo arodbiedrību savienība). Daudz aktīvāk jāvēršas pret nelegālo darbu, jo šādā gadījumā netiek nodrošinātas pat elementārākās strādājošo tiesības.

Tomēr lielākā daļa iedzīvotāju dzīves apstākļu kompleksa veidojas māsaimniecībās. Tādēļ pētījuma centrālo daļu veido **māsaimniecību ekonomiskie resursi**. Grāmatā tiem veltīta plaša nodaļa (Evita Lune).

Dzīves apstākļu pētījums šajā daļā gandrīz pilnībā apstiprina tos secinājumus, kurus esam guvuši no regulāri veiktā Māsaimniecību budžetu pētījuma un kuri jau ir agrāk publicēti. Šeit izcelsim tikai dažas no tām atziņām, kuras ir iegūtas no jauna, atšķirīgi formulējot aptaujas jautājumus.

Viens no tādiem ir jautājums par māsaimniecību spējām segt dažādus izdevumus, starp kuriem ir tādi, kas vairs nav pirmās nepieciešamības izdevumi. Rezultāti īsumā ir šādi.

Maksāt par bērnu izglītību nespēj 11% māsaimniecību (62% māsaimniecību šādi izdevumi nav vajadzīgi, pārējās šos izdevumus var segt ar vai bez grūtībām). Segt neatliekamās medicīnās izdevumus nespēj 16% māsaimniecību, ēst gaļu, putnu gaļu vai zivis vismaz trīs reizes nedēļā – 20%, reizi gadā apmeklēt zobārstu – 21%, reizi mēnesī iet uz kino, teātri vai koncertu – 38%, reizi mēnesī uzaicināt ciemos draugus – 38%, iegādāties jaunas/ modernas drēbes – 65%, nomainīt nolietotās mēbeles – 77%, bet

samaksāt par nedēļu ilgām brīvdienām ārzemēs nespēj 82% no aptaujāto mājsaimniecību skaita.

Statistiķi aprēķina īpašu atkarības indeksu, skaitot, cik no minētajiem izdevumu veidiem mājsaimniecība nevar atļauties (atskaitot maksu par bērnu izglītību). Ja to ir 0 –2, situācija ir labvēlīga, jo visi minētie izdevumi katrai mājsaimniecībai nemaz nešķiet īpaši vajadzīgi. Ja nevar atļauties 3-5 izdevumu veidus, situācija jau ir diezgan smaga, bet, ja trūkst līdzekļu 6-8 izdevumu veidiem, mājsaimniecības locekļi subjektīvi pārdzīvo trūkumu vai nabadzību.

Pēc šāda rādītāja vislabākā situācijā ir precēti pāri ar vienu vai diviem bērniem, kā arī vienas personas mājsaimniecības, kur šīs personas ir darbaspējas vecumā. Šajās grupās ir vislielākais to mājsaimniecību īpatsvars, kuras nevar atļauties tikai līdz diviem izdevumu veidiem, tātad 6-8 var atļauties. Ar vissmagāko situāciju ir spiestas samierināties vientuļo pensionāru mājsaimniecības: 32% no visām nevar atļauties 6 līdz visus 8 analīzē iekļautos izdevumu veidus.

Pēdējos gados iedzīvotāji izjūt arvien lielākas grūtības nokārtot maksājumus par dzīvokļu īri un komunālajiem pakalpojumiem. Pētījums parādīja, ka regulāri šādas grūtības izjūt vairāk nekā 5% mājsaimniecību, daudzas reizes 13%, vienu vai divas reizes gadā 17%, bet rēķinus bez īpašām grūtībām ir nokārtojušas 65% mājsaimniecību. Daudz augstāks atbildības līmenis par šo maksājumu nokārtošanu ir vecākai paaudzei, kas rada smagas sekas viņu budžetā (pietrūkst zālēm, zobu labošanai, nereti – pārtikai).

Dzīves apstākļu pētījumā kā vietu, kura rada apstākļus ģimenes dzīvei, brīvā laika pavadīšanai un personības attīstībai, vērtē mājokli (mājokli, dzīvokli vai citu apdzīvojamu vietu). Tādēļ plašs jautājumu loks ir veltīts **mājokļa apstākļiem, dzīves videi**, noziedzībai un drošībai (Pēteris Veģis). Svarīgi arī, ka mājokļa tuvumā ir pieejami vietējo pakalpojumu veidi: veselības aprūpes iestāde, veikali, skola, sabiedriskais transports, bērnu aprūpes iestādes, kultūras un atpūtas, darba un uzņēmējdarbības iespējas.

Dzīvojamo ēku celtniecībā deviņdesmitajos gados bija vērojams straujš kritums ar stabilizāciju zemā līmenī perioda beigās. Taču, samazinoties iedzīvotāju skaitam valstī, apdzīvojamā platība, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, ir mainījusies maz. Jāatzīmē vienīgi, ka šādā situācijā dzīvojamais fonds strauji nolietojas. Vidēji katra deviņā pašvaldības dzīvojamā māja ir avārijas stāvoklī.

Sakarā ar daudzdzīvokļu namu denacionalizāciju un dzīvokļu privatizāciju ir būtiski izmainījusies mājokļu īpašuma forma. 1999.gadā 54% mājsaimniecību dzīvoja pašiem piederošā mājoklī (Rīgā – 47%), no valsts vai pašvaldības mājokli īrēja 33% (Rīgā – 37%), bet citai

privātpersonai vai privātam uzņēmumam piederošā mājoklī dzīvoja 10% (Rīgā – 13%) mājsaimniecību.

Kā var spriest no laikrakstu, televīzijas un radio ziņām, kuras gan nav reprezentatīvas, tieši citām personām piederošos mājokļos dzīvojošajiem visbiežāk rodas īres attiecību konflikti.

Dzīves apstākļu pētījumā pieņem, ka mājoklis ir pārapdzīvots, ja tajā dzīvojošo skaits ir lielāks nekā dzīvojamo istabu skaits, normāli apdzīvots, ja istabu skaits atbilst tajā dzīvojošo skaitam, bet par plašu var vērtēt dzīvokli, ja istabu vairāk nekā dzīvokļa iemītnieku.

Var vērot, ka daudzas ģimenes izvēlas pēc minētā kritērija sev atbilstošus mājokļus. Tomēr ir ļoti izplatītas arī cita veida izvēles, tā kā tās nevar saukt par izņēmumiem.

42% no vieniniekiem dzīvo vienistabas dzīvokļos, bet 37% - divistabu; daži vieninieki apdzīvo pat piecu un vairāk istabu dzīvokļus vai mājas.

50% no divu personu mājsaimniecībām apdzīvo divistabu dzīvokļus, 24% - trīsistabu.

Vairāk sablīvēti dzīvo skaitliski lielākās mājsaimniecības. 45% no 3 personu mājsaimniecībām dzīvo divistabu dzīvokļos, bet 34% - trīsistabu. Vēl lielākas mājsaimniecības parasti izmanto trīsistabu dzīvokļus.

Jaunajos "guļamrajonos" visvairāk tika būvēti divu un trīsistabu dzīvokļi. Tādēļ lielākām ģimenēm ir grūti atrast sev piemērotu lielāku dzīvokli. Tāpat vērojams mazo vienistabas dzīvokļu trūkums, kurus meklē materiāli maznodrošinātās mājsaimniecības.

Kā jau vienmēr šādos pētījumos, ir noskaidrots mājokļu labiekārtības līmenis. Specifisks mūsdienu jautājums ir, vai šīs labierīcības darbojas, vai ir atslēgtas un nedarbojas. Izrādījās, ka karstais ūdens ir atslēgts (nedarbojas) 6% mājsaimniecību, bet mazpilsētās pat 9%. Centrālapkure ir atslēgta vai nedarbojas 3% mājsaimniecību.

Apmēram 15–21% Rīgas mājsaimniecību norādīja, ka visas vai vismaz dažas istabas ir aukstas, grūti apsildāmas, drēgnas vai mitras. Citās lielajās pilsētās šie skaitļi ir pat nedaudz lielāki, bet laukos – nedaudz mazāki.

Troksnis no kaimiņu dzīvokļiem, kāpņu telpām, ūdens caurulēm utt. traucē 29% Rīgas mājsaimniecību (citās pilsētās un laukos 13–19%). Troksnis no ielas vai ceļa traucē 24% citu lielo pilsētu mājsaimniecību (Rīgā – 21%). Arī citi trokšņu avoti ir nozīmīgi, bet no tiem cieš mazāk ģimeņu nekā no augstāk minētajiem.

Gandrīz tikpat liels mājsaimniecību skaits atzīmē, ka cieš no transporta izplūdes gāzēm, smakas, putekļiem, smakas no atkritumu savāktuvēm un kanalizācijas sistēmām.

Vidēji valstī aptuveni katra sestā mājsaimniecība (17%) gatavojas pārcelties uz citu mājokli (Rīgā – 20%). Visbiežāk sastopamais iemesls ir vēlēšanās pārcelties uz lētāku mājokli. Otrajā vietā ir vēlēšanās iegūt lielāku dzīvojamu platību, trešajā – vēlme dzīvot savrupmājā. Citi pārcelšanās iemesli uzrādīti retāk.

Uz jautājumu par vispārējo apmierinātību ar mājokļa apstākļiem, mājas apkārtni un pakalpojumu pieejamību ap divām trešdaļām respondentu izvēlējās atbildi “diezgan apmierināti”. Tomēr vērā ņemama respondentu daļa (19%) ar to bija “diezgan neapmierināti”, bet tikai nedaudz vairāk par 10% - “ļoti apmierināti”.

Noziedzības raksturojums un drošība dzīvesvietā. Pētījumā tika konstatēts, ka 7,2% no aptaujāto 18 gadus veco un vecāko iedzīvotāju skaita pēdējo 12 mēnešu laikā bija cietuši no zagļiem mājās vai automašīnās, 3,6% nopietni draudēts, 3,3% cietuši no zādzībām vai laupīšanām uz ielas utt.

Ja arī vizuāli šie skaitļi nešķiet sevišķi lieli, tomēr, ņemot vērā noziegumu smagās materiālās un psiholoģiskās sekas, iedzīvotāji reālo situāciju smagi pārdzīvo. Turklāt 53% rīdzinieku domā, ka kārtību sargājošās iestādes nespēj nodrošināt viņu drošību dzīvesvietā un tās apkārtnē, bet 36% - ka to spēj tikai daļēji. Nedaudz labāk šo situāciju vērtē citu pilsētu un lauku iedzīvotāji, tomēr arī pārsvarā kritiski.

Tādēļ nav pārsteigums, ka daudzi iedzīvotāji patstāvīgi veic pasīvus aizsardzības pasākumus. Tādus Rīgā veic 80% mājsaimniecību: 63% – izvairās no bīstamām vietām, 24% – izvairās staigāt vienatnē, 15% – ierīko mājoklī drošības slēdzenes, 10% – iegādājas aizsardzībai suni. Aktīvāki aizsardzības līdzekļi kā līgums ar apsardzes firmu vai ieroča iegāde nav guvuši izplatību.

Veselību (Ģirts Briģis) Dzīves apstākļu pētījumā traktē plašāk nekā stāvokli bez slimībām un nevarības. Saskaņā ar Pasaules Veselības organizācijas 1948.gadā izstrādāto definīciju veselība ir pilnīga fiziska, garīga un arī sociāla labklājība.

Bieži uzskata, ka cilvēka veselības stāvokli pareizi novērtēt spēj tikai ārsts. Taču vispārējās profilaktiskās veselības pārbaudes pagaidām maz izplatītas un, ja pārbaudes notiek, tad vēršoties tikai pret vienu vai nedaudzām iespējamām slimībām. Vairumā gadījumu pacients satiekas ar ārstu tikai tad, kad viņš jau ir izdarījis sava veselības stāvokļa pašvērtējumu un konstatējis saslimšanu vai samērā nopietnus veselības traucējumus. Tādēļ iedzīvotāju sava veselības stāvokļa pašvērtējumiem ir nevienstatistiska un socioloģiska, bet arī medicīniska nozīme.

Gandrīz puse (49%) aptaujāto 18 gadus veco un vecāko iedzīvotāju savu veselību vērtēja kā diezgan labu (apmierinošu). Pārējās atbildes daļējās gandrīz vienādās daļās starp pozitīviem vērtējumiem (ļoti laba vai laba) un negatīviem (slikta vai ļoti slikta). Taču atšķirības atsevišķās vecuma,

dzimuma un sociālās grupās jau ir nozīmīgas. Veselības pašvērtējumi sistemātiski pasliktinās līdz ar vecumu. Vīrieši biežāk ir devuši pozitīvus savas veselības pašvērtējumus nekā sievietes, ko vismaz daļēji var izskaidrot ar lielāku sieviešu vidējo vecumu. Krievi savu veselību vērtējuši nedaudz kritiskāk nekā latvieši.

Ir konstatēts, ka, samazinoties sava materiālā stāvokļa pašvērtējumam, samazinās arī veselības pašvērtējumi: īpaši ciešas sakarības ir konstatētas abu dzīves apstākļu negatīvajām izpausmēm: nabadzības un sliktas veselības izjūtas ir nesaraucjami saistītas.

Mūsdienām raksturīga un, šķiet, joprojām nepietiekami novērtēta slimību grupa ir psihiskās labsajūtas un nervu sistēmas stabilitātes traucējumi. Nervozitāti vai iekšēju nemieru atšķirīgā pakāpē - no nedaudz līdz ļoti daudz izjuta 64% aptaujāto, saspringtību vai uzbudinātību - 56%, galvassāpes - 52%, uztraukumu par kaut ko nenoteiktu - 50%, nomāktību - 48%, bezmiegu - 38%, mazvērtības kompleksu - 24%. Tiesa, lielākā daļa šos simptomus konstatēja "nedaudz".

Šiem skaitļiem aptuveni atbilst sedatīvo medikamentu lietošanas izplatība: 71% respondentu tos nelietoja, 21% - tos lietoja neregulāri, bet 8,5% - regulāri. Ja pieņem, ka tie, kuriem nepatīkamie simptomi izpaužas tikai nedaudz, tos ignorē un medikamentus nelieto, tie, kuri šos simptomus novēro diezgan daudz, zāles dzer neregulāri, pēc vajadzības, bet tie, kurus traucē vairāki no minētajiem simptomiem vai tie ir smagi, zāles lieto regulāri, tad šo medikamentu lietošanas izplatība atbilst vajadzībai.

Ap 45% slimnieku šādus medikamentus iegādājas tikai pēc ārstu receptēm, ap 16% - to lielāko daļu medikamentu, bet 39% - vispār bez receptēm. Ir uztraucoši, ka recepšu sistēmu "apiet" galvenokārt jaunieši 18-24 gadu vecumā.

Samērā plaši pētīta veselības aprūpes pakalpojumu izmantošana un to pieejamība, vispirms ņemot vērā iespējas par tiem samaksāt. Naudas trūkuma dēļ pacienti visbiežāk atsakās no zobu labošanas un zobu protēžu izgatavošanas, retāk no nepieciešamās ārstēšanās slimnīcā, vēl retāk - no ārsta nozīmētas operācijas.

Noskaidrots arī, cik bieži un kādus veselību veicinošus pasākumus izmanto iedzīvotāji. Par izplatītākajiem var vērtēt pastaigas svaigā gaisā, augu tējas, regulāras ēdienreizes u.c. Nekādus šīs grupas pasākumus neveic 15% respondentu.

Ir skaidroti arī jautājumi par alkoholisko dzērienu lietošanas izplatību, vienā reizē izdertā alkohola daudzumu, smēķēšanas izplatību. Gandrīz puse no Latvijas vīriešiem vecuma grupā no 25 līdz 49 gadiem pirmsaptaujas nedēļā bija lietojuši alkoholu. Sievietes alkoholu lieto retāk un parasti mazākās devās, sociālo stresu cenšoties samazināt ar nervus nomierinošiem medikamentiem. Tos viņas lieto biežāk nekā vīrieši.

Tabakas izstrādājumu smēķēšana ir otrs Latvijā legāli un bez ierobežojumiem pieejamais narkotisko līdzekļu lietošanas veids. Aptauja parādīja, ka 34,3% no 18 gadus veciem un vecākiem iedzīvotājiem ir smēķētāji. Aktīvāki smēķētāji ir vīrieši (53,6%) nekā sievietes (18,6%). Smēķēšanu uzsāk jau 15-24 gadu vecumā, vīriešiem sasniedzot maksimālo smēķēšanas izplatību 25-34 gadu vecumā. Vecāko gadagājumu grupās smēķēšanas izplatība ir mazāka.

Kā sevišķi bīstama jāuzskata alkohola un kādu nelegālo narkotisko līdzekļu vienlaicīga lietošana. Tāda rīcība ir samērā izplatīta, un tās sekas vēl nepietiekami izpētītas.

Iedzīvotāju sociālos kontaktus un sociālo kontaktu tīklu pētījuma autore Ilze Trapenciere sauc par sociālo kapitālu, paceļot viņu nozīmi tuvu cilvēku vai naudas kapitāla vērtībai. Sociālie kontakti palīdz cilvēkiem grūtā brīdī, un iepriecina, ka vairumam šādi kontakti ir. 95% no iedzīvotājiem zina kādu radnieku vai citu tuvu cilvēku, kas varētu palīdzēt slimības gadījumā, nedaudz mazāk (93%), ja vienkārši nepieciešama sabiedrība vai nepieciešams pārrunāt personīgās problēmas (92%). Tomēr vairāk vai mazāk regulāri un bez atlīdzības par kādu, kas nevar pats sevi aprūpēt vecuma, hroniskas slimības vai invaliditātes dēļ, rūpējas tikai nepilni 14% iedzīvotāju. Var domāt, ka cerības ir lielākas nekā reālās iespējas, īpaši, ja vajadzība pēc palīdzības izrādītos ilgstoša.

Mazāk cerīgi iedzīvotāji ir uz līdzcilvēku materiālo palīdzību. Ja nedēļas laikā vajadzētu savākt 120 latus un to nav pašiem, tad ar citu palīdzību to cer izdarīt tikai 31% mājsaimniecību.

Uz tuvu cilvēku palīdzību, ja tā būtu nepieciešama, paļaujas gandrīz visi jaunieši, bet ievērojami mazāk – vecākā paaudze virs 55 gadu vecuma. Rīgas iedzīvotāji izrādās sociāli izolētāki nekā mazpilsētu un lauku iedzīvotāji.

Runājot vienkārši par sociāliem kontaktiem, kuri nav saistīti ar vienpusēju palīdzību, visbiežāk un regulārāk satiekas kaimiņi dzīvesvietā, biežāk tas notiek mazpilsētās un laukos, retāk – lielpilsētās. Otrajā vietā ir kontakti ar vecākiem, trešajā – ar draugiem. Kontakti ar brāļiem, māsām, citiem radniekiem jau ievērojami retāki, kas liecina par dzimts saišu vājināšanos.

Kontaktu biežums ar draugiem būtiski samazinās, sasniedzot 44 gadu vecumu, bet pēc 75 gadu sasniegšanas jau katrs desmitais cilvēks jūtas vientuļš un nespēj atrast sabiedrību.

Diemžēl tikai nepilni 23% respondentu līdzdarbojas kādā sabiedriskā organizācijā. Šāda aktivitāte pieaug līdz ar izglītību, tāpat līdz ar materiālo labklājību.

Arodbiedrībās plašāk apvienojušies inteliģence un augsti kvalificēti strādnieki, parasti nodarbinātie. Politiskās partijas ir mazskaitlīgas, un tajās

biežāk iesaistās darba devēji, inteliģence, augstākā un vidējā līmeņa vadītāji, arī studenti. Reliģiskās organizācijas pārsvarā piesaista pensionārus, sievietes. Sporta organizācijas ir uzskatāmas par jaunu cilvēku sociālo kontaktu tīkla organizācijām, nacionālās kultūras organizācijas apvieno inteliģences pārstāvjus un pensionārus. Interesu grupās un profesionālās organizācijās vairāk darbojas augstākā līmeņa vadītāji darba devēji, galvenokārt darbspēju vecumā.

Tātad vislielākais risks būt sociāli izolētiem ir cilvēkiem ar zemu izglītību un nonākot lielākā vecumā.

Dzīves apstākļu pētījumā tika ietverts arī samērā plašs jautājumu loks par iedzīvotāju attieksmi pret politiku, valsts un sabiedriskajām organizācijām, to politiskajiem uzskatiem (Ilze Trapenciere). Šie procesi gan vairāk vērtējami kā dzīves apstākļu izraisītās sekas, mazāk – kā dzīves apstākļu faktors jeb sastāvdaļa. Tomēr saistība ir nenoliedzama.

1999.gadā par valsts politiku ļoti interesējās tikai 9% iedzīvotāju, apmēram divas reizes vairāk (18%) par to neinteresējas nemaz. Vairākumu politika interesē "ne visai" vai interesē mēreni. Zināmā mērā uztrauc, ka vismazāk par politiku interesējas jaunāko vecuma grupu iedzīvotāji; lielāka interese sāk rasties tikai vecumā pēc 44 gadiem.

Interesi par politiku iedzīvotāji apliecina ar piedalīšanos dažāda veida politiskās aktivitātēs. Pēdējo 5 gadu laikā (1995.-1999.) vairākums savu aktivitāti apliecināja, vienīgi piedaloties Saeimas (86%) un pašvaldību (82%) vēlēšanās. 13% respondentu ir parakstījuši kādu politiska rakstura dokumentu, 2% - piedalījušies demonstrācijā. Citās aktivitātēs dalībnieku skaits pavisam niecīgs. Nevienā politiskā pasākumā šajā laikā nepiedalījās 34% iedzīvotāju.

Kaut gan socioloģiskie pētījumi parāda samērā augstu iedzīvotāju uzticēšanos preseī, radio un televīzijai, avīzē savu viedokli ir paudis tikai katrs divsimtais.

Runājot par uzticēšanos, visaugstākais uzticības līmenis tika dāvāts baznīcai (tomēr tikai 31% respondentu), tālāk seko valsts prezidente, televīzija un radio, prese. Vidēja līmeņa uzticēšanās tiek dāvāta policijai un tiesai, bet vidēji zems uzticības reitings ir Saeimai, valdībai, arodbiedrībām, ārvalstu uzņēmējiem.

Vērtējot, vai valsts un pašvaldību iestādes noklusē svarīgu informāciju, neprasmīgi pilda savus pienākumus un ņem kukuļus, gandrīz puse respondentu (42-44%) domā, ka tas notiek dažreiz, katrs trešais (30-35%) uzskata, ka tas notiek bieži un tikai 4-9% ir pārliecināti, ka nekad.

Vērtējumu par sociālo iekārtu izsaka atbildes uz jautājumu par atšķirībām cilvēku ienākumos. 87% respondentu domā, ka atšķirībām būtu jābūt daudz vai nedaudz mazākām, 7% uzskata, ka patreizējās atšķirības ir pieņemamas, un tikai 3% - ka tām vajadzētu būt daudz vai nedaudz

lielākām. 3% iedzīvotāju, pārsvarā mazizglītoti cilvēki, uz šo jautājumu nezina atbildi.

Par apkopojošiem un nākotnes cerības vērtējošiem jautājumiem atbildes daļiņās gandrīz vienādās daļās. Uz jautājumu, ir vai nav jēga plānot nākotni, "jā" un "nē" atbildēja 48 un 47% respondentu. 56% – domāja, ka "politika ir tik sarežģīta, ka tādiem cilvēkiem kā man ir grūti saprast, par ko ir runa".

Optimistisku noti izskaņai dod atbilde uz jautājumu: "Vai Jūsu panākumi dzīvē ir atkarīgi no Jūsu ģimenes?" Pārlicienošu "jā" "teica 75% aptaujāto. Tas rada cerību, ka ģimeņu erozija, par ko liecina demogrāfiskā statistika un par ko runājām raksta sākumā, nākotnē tomēr apstāsies.

Viens no aktīviem savu dzīves apstākļu uzlabošanas veidiem ir dzīves vietas maiņa. Par *migrāciju* sauc dzīvesvietas maiņu ārpus apdzīvotās vietas (pilsētas, rajona) teritorijas. Ja jaunā dzīves vieta atrodas citā valstī, runā par starpvalstu migrāciju. Dzīves apstākļu pētījumā migrācijas plūsmām un motīviem pievērsa lielu vērību, un iegūtie rezultāti ir apkopotī atsevišķā nodaļā (Ieva Marga Markausa).

Piecdesmito – astoņdesmito gadu periodā Latvijas teritorijā iebruca daudz iedzīvotāju no citām bijušajām PSRS republikām, nodrošinot pozitīvu migrācijas saldo. Deviņdesmito gadu sākumā daļa no viņiem atgriezās savās dzimtajās teritorijās un starpvalstu migrācijas saldo kļuva negatīvs. Šie procesi ir plaši aplūkoti demogrāfijas un vēstures zinātniskajos darbos, kā arī politiskās diskusijās, tie skarti arī Dzīves apstākļu pētījumā.

Mazāk vērtēti un publicēti dati par migrācijas procesiem astoņdesmito gadu otrajā pusē, kad Latvijas valstiskā, sabiedriskā un ekonomiskā iekārta jau pamatus bija izveidojusi un nostiprinājusies. Šādos apstākļos būtiski mainījās migrācijas raksturs, un datiem un pētījumiem par šo periodu ir īpaša nozīme.

Reemigrācija uz Krieviju un citām NVS valstīm sāka apsīkt, apsīka arī ārzemju latviešu atgriešanās Latvijā. Tajā pat laikā kļuva izplatītāka Latvijas iedzīvotāju došanās labāka darba meklējumos uz rietumu valstīm. Kā rāda pētījums, to galvenokārt dara gados jauni cilvēki ar labu izglītību.

Nākotnes perspektīvu vērtēšanai un iespējamiem migrācijas virzieniem turpmāk ir vislielākā nozīme dažādu prognožu un rīcības stratēģiju izstrādei. Citos pētījumos šādas izstrādes gandrīz nav zināmas.

Ieceres par dzīvesvietas maiņu ir ļoti atkarīgas no respondentu vecuma. No 18–24 gadus veciem tādas ieceres ir 23%, 25–49 gadu vecumā – 10%, bet virs 50 gadu vecuma – tikai nepilniem 4%.

Dzīves vietas maiņas plāni biežāk saistās ar pārvietošanos Latvijas robežās: 73% no tiem, kuri gatavojas mainīt dzīvesvietu. Atlikušie 27% migrācijas kandidātu domā par izceļošanu uz ārzemēm.

Migrācijas ieceres bieži saistās ar “pakāpenības principu” – pamazām pa prestiža kāpnēm uz augšu. Laucinieki kā nākamo dzīvesvietu parasti redz Latvijas pilsētas, mazāko pilsētu iedzīvotāji – Rīgu, bet lielo pilsētu iedzīvotāji – ārzemes.

Par izceļošanu uz ārzemēm visbiežāk domā personas ar augstāko izglītību.

Uz jautājumu par migrācijas iemesliem visbiežāk tika uzrādītas darba problēmas, retāk – ģimenes apstākļi, vēl retāk tika nosaukti sadzīves apstākļi.

Rezultātā “...no laukiem vairāk cilvēku aizies nekā ienāks... Pilsētu iedzīvotāju skaits var samazināties ārējās migrācijas rezultātā, bet to daļēji kompensēs ieobraucēji no laukiem... Problēmas varētu rasties sakarā ar iedzīvotāju teritoriālā izvietojuma diferenciaciju pēc etniskās piederības...”, tāpat pēc vecuma.

Grāmatas satura izklāstam ir izmantots ar skaitļiem un faktiem diezgan piesātināts teksts, grafiskie attēli, mazākas un plašākas tabulas. Līdz ar to lasītājam ir iespējas izpētīt visu vai tikai daļu no sniegtās informācijas. Nosacīti varam izdalīt vairākus lasītāju lokus, kuriem šī grāmata varētu būt noderīga.

Visplašākiem iedzīvotāju slāņiem labu informāciju sniegs teksta daļa un grafiskie attēli, vienkāršākās tabulas. Ar to pilnīgi pietiek, lai apmierinātu ziņkārību un ne tikai.

Studentiem, dažādu ieinteresēto iestāžu un organizāciju darbiniekiem bez jau minētā neaizvietošanas būs plašākas tabulas, kurās ietvertie dati dod iespēju izdarīt papildus aprēķinus.

Maģistranti, doktoranti, zinātnieki šo grāmatu izmantos kopā ar agrāk publicēto Dzīves apstākļu pētījuma tabulu krājumu un 1994. gada pētījuma rezultātiem (skat. šī raksta ievaddaļu), kā arī ar ikgadējiem CSP biļeteniem “Mājsaimniecības budžets (attiecīgajā) gadā”, Labklājības ministrijas “Sociālajiem ziņojumiem” un citiem avotiem.

Grāmata adresēta arī Latvijas politiķiem. Valsts ilgspejīgu attīstību nevar nodrošināt, neizvirzot sociālo politiku par vienu no galvenajām prioritātēm.

Grāmatas tulkojums angļu valodā nodrošinās ārzemju lasītājus ar objektīvu informāciju par dzīves apstākļiem Latvijā un ļaus izdarīt starptautiskus salīdzinājumus.

1.nodaļa

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU SASTĀVS UN TĀ
PĀRMAIŅAS

Pārsla EGLĪTE

IEVADS

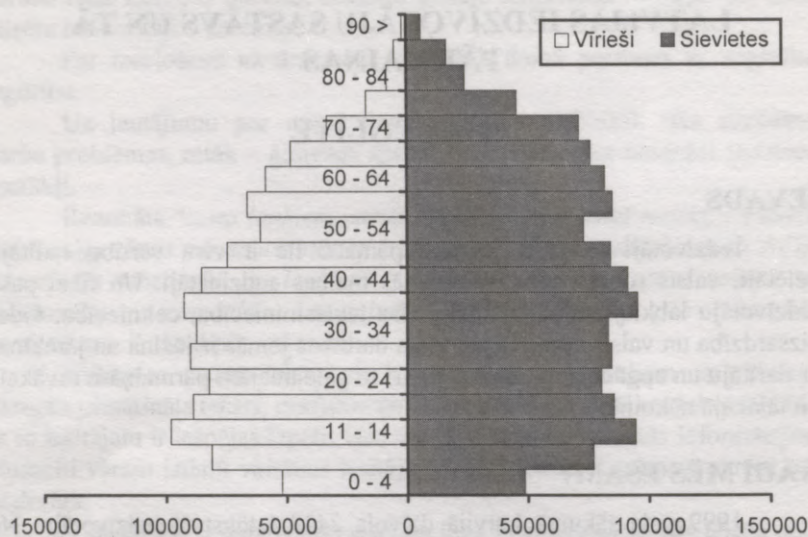
Iedzīvotāji – valsts pamatu pamats: tie ir visu vērtību radītāji, vēlētāji, valsts robežu aizstāvji, jaunās maiņas audzinātāji. Un tikai pašu iedzīvotāju labklājībai ir vajadzīga visa tautsaimniecība, celtniecība, vides aizsardzība un valsts vara. Tāpēc visās darbības jomās ir jāzina un jārēķinās ar darītāju un apgādājamo skaitu, kā arī to gaidāmajām pārmaiņām tuvākajā un tālākajā nākotnē.

KĀDI MĒS ESAM?

1999.gada sākumā Latvijā dzīvoja 2439,4 tūkstoši iedzīvotāju. No tiem 18,5% bija bērni un pusaudži līdz 15 gadu vecumam, 61,2% - valstī ar likumu noteiktajā darbības vecumā (15-59 gadi), bet 14,5% - starptautiskos salīdzinājumos pieņemtajā pensijas vecumā (65 gadus un vairāk nodzīvojušie). Atbilstoši minētajam vecumgrupu īpatsvaram Latvijā uz 100 aktīvā vecuma cilvēkiem ir 634 apgādājamo, t.sk. līdz darbības vecumam - 302 un pēc 60 gadiem – 332 (pieņemot par aktīvo vecumu 15-64 gadus, attiecīgi 493, 277 un 216) [1].

Latvijas iedzīvotāju sadalījums pa pamatgrupām pēc vecuma visumā atbilst citās Eiropas valstīs vērojamam. Tomēr atšķirībā no vairuma citu valstu Latvijai gadsimta nogalē raksturīgs nevienmērīgāks paaudžu samērs nosaukto pamatgrupu ietvaros. Pretēji normālam vecumsastāvam, kur katra jaunākā paaudze ir skaitliski kaut nedaudz lielāka par iepriekšējo, Latvijā, sākot ar 12 gadu vecumu, katra nākamā paaudze nesasniedz iepriekšējās skaitu (1.att.).

IEDZĪVOTĀJU DZIMUMA UN VECUMA SASTĀVS LATVIJĀ 1999.gadā

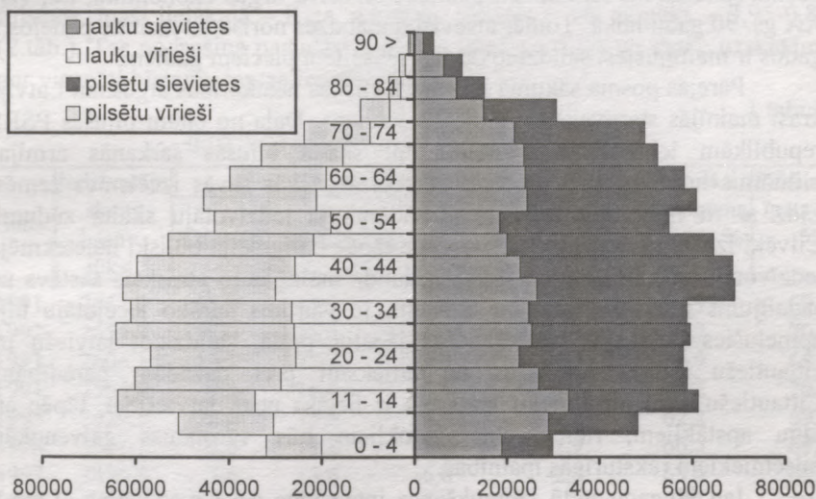
Līdz ar to netiek nodrošināta nepārtraukta paaudžu nomaīņa, un turpmākajā laikposmā sagaidāma tālāka iedzīvotāju sastāva novecošanās, bet līdz ar to “apgādājamo” un “pelnītāju” samēra pasliktināšanās. Savukārt pensijas vecuma ļaužu sastāvā – sevišķi vīriešiem – lielā pārsvarā ir vecumgrupas līdz 75 gadu vecumam, kas vēl saglabājušas darbotiespējas. Tādu ir 15,2% no visiem iedzīvotājiem, bet 80 gadu un lielāku vecumu sasniegušo paaudžu ir pavisam maz – 1,8% visu jeb 8,4% pensijas vecuma cilvēku. Turklāt šīs visvecākās grupas sastāvā ir gandrīz tikai sievietes – 76,4%. Turpretī jaunāko paaudžu sastāvā līdz pat 34 gadu vecumam neliela skaitliskā pārsvarā ir vīrieši.

Īpaši raksturīgas novirzes no normāla - paaudžu nomaīņai nepieciešamā iedzīvotāju dzimuma un vecuma sastāva ir pilsētās (2.att.). Tas jāpatur prātā, salīdzinot iedzīvotāju aktivitātes pakāpi un dažādus dzīves apstākļus atkarībā no apdzīvojuma veida, kā arī dažādās Latvijas daļās. Kā zināms, centrālajā daļā atrodas galvaspilsēta Rīga, kur dzīvo 32,7% valsts iedzīvotāju. Tāpēc papildus LR Satversmē minētajiem vēsturiskajiem novadiem Vidzemei, Latgalei, Kurzemei un Zemgalei pēdējos gados mēdz izdalīt arī Rīgas reģionu. Tajā dzīvo 42,3% Latvijas iedzīvotāju, Latgalē - 15,5%, Vidzemē - 15,1%, Zemgalē - 14,1% un vismazāk Kurzemē - 13% [2]. Rīgas reģiona 89,3% visu iedzīvotāju ir pilsētnieki ar savām sastāva īpatnībām. Visos pārējos reģionos lielāko pilsētu un kopējais pilsētnieku

īpatsvars ir nesalīdzināmi mazāks: valstī vidēji 69%, reģionos ārpus centrālās daļas vidēji 54%, t.sk. Kurzemē 61,1%, Latgalē 59,1%, Vidzemē 48,8% un Zemgalē 47,5% [2] (3.att.). Tāpēc tur iedzīvotāju sastāvā vairāk vērojamas arī lauciniekiem raksturīgās iezīmes.

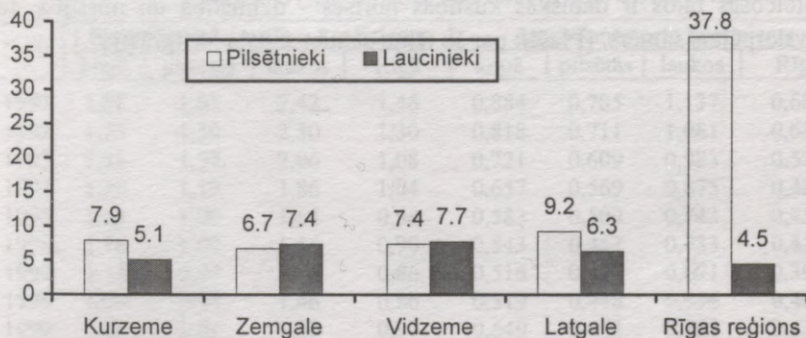
2. attēls

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DZIMUMA UN VECUMA SASTĀVS PILSĒTĀS UN LAUKOS 1999.gadā

3. attēls

PILSĒTU UN LAUKU IEDZĪVOTĀJU ĪPATSVARS REĢIŅOS 1999.gadā, procentos no visiem Latvijas iedzīvotājiem

Laikposmā kopš 1994. gada, kad notika iepriekšējais Dzīves apstākļu pētījums, Latvijas iedzīvotāju skaits ir sarucis par 5,2% un minētās sastāva īpatnības – pastiprinājušās. Iedzīvotāju skaits ir mazinājies uz jaunās paaudzes rēķina - bērnu un pusaudžu skaits sarucis par 13,7%, aktīvā vecuma cilvēku gluži otrādi – par 1,9% pieaudzis, bet pensijas vecuma ļaužu skaits palielinājies par 5,2%, t.sk. pēc 65 gadu vecuma pat par 8,1% no viņu daudzuma 1994.gadā [1].

Latvijas iedzīvotāju skaita mazināšanās norisinās jau kopš pārejas posma sākuma no centralizēti plānotās uz brīvā tirgus ekonomiku, t.i., visu XX gs. 90.gadu laikā. Tomēr atsevišķu ataudzes norišu intensitāte pēdējos 5 gados ir mainījusies, salīdzinot ar iepriekšējiem pieciem gadiem.

Pārejas posma sākumā līdz ar valstiskās neatkarības atgūšanu Latvijā krasi mainījās starpvalstu migrācijas virziens. Daļa no citām bijušās PSRS republikām iebraukušo migrantu, tai skaitā bijušās sarkanās armijas militārais kontingents, un viņu pēcteči atgriezās savās izcelsmes zemēs. Līdz ar to migrācijas pieaugumu nomainīja iedzīvotāju skaita zudumi. Cilvēki izceļoja veselām ģimenēm, un tāpēc emigrācija būtiski neietekmēja iedzīvotāju vecumsastāvu. Toties nedaudz mainījās to etniskais sastāvs un sadalījums starp pilsētām un laukiem, jo vairums agrāko iecelotāju bija apmetušies lielākajās pilsētās. Tas jāpatur prātā, salīdzinot latviešu un cittautiešu dzīves apstākļus un attieksmi pret dažādām parādībām. Cittautiešu vidū pilsētnieku īpatsvars ir lielāks nekā latviešiem, tāpēc arī viņu apstākļiem, rīcībai un viedokļiem būs vērojamas galvenokārt pilsētniekiem raksturīgās īpatnības.

Jau 90.gadu vidū izbraukšanas intensitāte sāka mazināties (1.tab.). Tas liecina, ka vairums Latvijā agrāk iebraukušo migrantu mītnes zemes apstākļus vērtē par labākiem salīdzinājumā ar sagaidāmajiem etniskās izcelsmes zemēs. Sarūkot emigrācijas apjomam, 90.gadu otrajā pusē samazinājušies arī kopējie iedzīvotāju skaita zudumi. Kopš 1995.gada noteicošās tajos ir dabiskās kustības norises - dzimstība un mirstība, to savstarpējais samērs. [Plašāk par šo tēmu skatiet sadaļu "Migrācija".]

DZIMSTĪBA

Plānveida ekonomikas sabrukuma izraisītās saimnieciskās krīzes ietekmē krasi pazeminājās iedzīvotāju vairuma dzīves līmenis. Tāpat kā citās pārejas ekonomikas valstīs tas izsauca bērnu skaita ierobežošanu ģimenēs un dzimstības mazināšanos. Šī tendence turpinājās līdz pat 1998.gadam, kad dzimstības līmenis bija sarucis no 13,0 uz 1000 iedzīvotājiem 1991.gadā un 9,5 1994.gadā līdz 7,5 1998.gadā jeb 1,09 uz 1 auglīgā vecuma sievieti visā tās auglīgā jeb fertīlā posma laikā (15-49 gadi). Pilsētās, īpaši lielākajā – Rīgā, auglības līmenis ir vēl zemāks – 0,95-0,86 (2.tab.). Tas nodrošina paaudžu nomaiņu tikai par 52% un tāpēc uzskatāms par visnotaļ bīstamu tautas izdzīvošanai.

I.tabula

IEDZĪVOTĀJU SKAITA PĀRMAIŅAS LATVIJĀ

Gads	Iedzīvotāju skaits 1.janv., tūkst.	Uz 1000 iedzīvotājiem				Dabiskā pieauguma īpatsv., %	Pilsētnieku īpatsvars, %
		dzimuši	miruši	dabiskais pieaugums	migrācijas pieaugums		
1991	2667,9	13,0	13,1	-0,1	-4,0	0,9	69,2
1992	2656,9	12,0	13,5	-1,5	-17,7	7,7	70,4
1993	2606,2	10,3	15,2	-4,9	-10,7	30,9	68,7
1994	2565,8	9,5	16,4	-6,9	-7,3	48,2	70,2
1995	2529,5	8,6	15,5	-6,9	-4,2	62,2	69,1
1996	2501,7	7,9	13,8	-5,9	-2,9	66,5	69,0
1997	2479,9	7,6	13,6	-6,0	-2,7	68,4	69,1
1998	2458,4	7,5	14,0	-6,4	-1,3	83,1	69,1
1999	2439,4	8,0	13,5	-5,5	-0,8	87,3	69,0

☞ *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata pa atbilstošiem gadiem*

2.tabula

IEDZĪVOTĀJU ATAUDZES PAMATRĀDĪTĀJI LATVIJĀ

Gads	Summārais dzimstības koeficients				Atražošanās neto koeficients			
	kopā	pilsētās	laukos	Rīgā	kopā	pilsētās	laukos	Rīgā
1991	1,86	1,65	2,42	1,46	0,884	0,785	1,137	0,686
1992	1,73	1,50	2,30	1,30	0,818	0,711	1,081	0,619
1993	1,51	1,27	2,06	1,08	0,721	0,609	0,983	0,521
1994	1,39	1,19	1,86	1,04	0,657	0,569	0,875	0,488
1995	1,25	1,09	1,64	0,98	0,583	0,509	0,743	0,455
1996	1,16	1,00	1,56	0,90	0,543	0,467	0,733	0,429
1997	1,11	0,97	1,46	0,86	0,516	0,448	0,691	0,390
1998	1,09	0,95	1,46	0,86	0,519	0,448	0,696	0,402
1999	1,15	1,01	1,50	0,90	0,549	0,483	0,709	0,420

☞ *Latvijas demogrāfijas gadagrāmata pa atbilstošiem gadiem*

Tik zems dzimstības līmenis Latvijā miera laikā vēl nav novērots, un tas ir viszemākais arī citu valstu starpā mūsdienās. Tuvu tam dzimstība ir tikai Bulgārijā un Krievijā, taču tās ir lielākas valstis, kam kādu laiku pastāvošā depopulācija (mirušo skaita pārsvars par dzimušo skaitu) nedraud ar tautas izmiršanu. Tāpēc Latvijā ir īpaši svarīgi izzināt dzīves apstākļus, kas ietekmē ģimeņu veidošanos un paplašināšanu. Tikai uzlabojot apstākļu kopumu mājsaimniecībās ar bērniem, var cerēt atjaunot paaudžu skaitliskai nomaiņai nepieciešamo dzimstības līmeni un normalizēt iedzīvotāju vecumsastāvu.

Vienlaikus ar dzimstības mazināšanos sociālo un ekonomisko pārmaiņu iespaidā Latvijā līdz pat 90.gadu vidum krasi pieauga ārējo nāves cēloņu izraisītā mirstība: no pašnāvībām, saindēšanās ar alkoholu, transporta negadījumiem, slepkavībām u.tml. Ar šādiem nāves cēloņiem mirst galvenokārt aktīvā vecuma vīrieši. Tas izraisīja vīriešu vidējā paredzamā mūža ilguma samazināšanos - 1994.gadā tas bija vairs tikai 60,7 gadi jaundzimušiem zēniem un 72,9 gadi - meitenēm. Lielā dzīves ilguma starpība abu dzimumu pārstāvjiem ir galvenais cēlonis sieviešu skaitliskajam pārsvaram iedzīvotāju sastāvā - 53,7% (3.tab.). Vēl lielāka abu dzimumu vidējā paredzamā mūža ilguma starpība vērojama tikai Krievijā. Attīstītās valstīs tā ir gandrīz divas reizes mazāka, bet abu dzimumu vidējais mūža garums par 5-6 gadiem lielāks. Pēdējos 5 gados iezīmējusies pretēja tendence - ārējo cēloņu izsuktā mirstība ir nedaudz mazinājusies, un vidējais paredzamais mūža ilgums attiecīgi pieaudzis līdz 90.gadu sākuma līmenim - 1997.gadā 64,2 gadi zēniem un 75,9 gadi - meitenēm. Tomēr abu dzimumu mūža garuma starpība vēl saglabājas. Tas arī ir galvenais cēlonis sieviešu lielajam skaitliskajam pārsvaram mūža otrajā pusē un īpaši vecumā. Tāpēc, analizējot dažādu sociālo grupu dzīves apstākļus, der atcerēties, ka pensionāru vidū ir galvenokārt sievietes, un tas ietekmē arī šīs grupas attieksmi pret dažādām parādībām.

3.tabula

VIDĒJAIS PAREDZAMAIS MŪŽA ILGUMS JAUNDZIMUŠIEM

Gads	Vīrieši			Sievietes		
	vidēji	pilsētās	laukos	vidēji	pilsētās	laukos
1991	63,85	65,05	62,12	74,75	75,12	73,12
1992	63,25	63,87	60,95	74,83	74,95	74,12
1993	61,61	60,23	59,82	73,84	74,17	73,20
1994	60,72	60,15	59,51	72,87	73,35	72,85
1995	60,76	60,99	59,57	73,10	73,82	72,74
1996	63,94	64,25	61,45	75,62	75,97	74,93
1997	64,21	65,21	62,85	75,88	76,05	75,36
1998	64,08	65,17	62,16	75,54	75,88	74,87
1999	64,89	65,70	63,67	76,20	76,24	75,93

☐ Latvijas demogrāfijas gadagrāmata pa atbilstošiem gadiem

Laukos vidējais mūža ilgums abu dzimumu pārstāvjiem ir zemāks nekā pilsētās - sievietēm par 1 gadu, vīriešiem pat par 3 gadiem. Daļēji šīs teritoriālās atšķirības izskaidrojamas ar nedaudz lielāku mirstību laukos viņu dzīves pirmajā gadā, domājams, medicīniskās palīdzības mazākas pieejamības dēļ. Taču tas nav attiecināms uz laukos lielāko vīriešu un sieviešu mūža ilguma starpību, kas drīzāk saistāma ar darba un dzīvesveida īpatnībām.

Visu 90.gadu laikā turpinājusies dzimstības mazināšanās, iedzīvotāju sastāva novecošanās tās rezultātā un augsta pāragrās mirstības līmeņa saglabāšanās noveda pie ievērojamiem iedzīvotāju skaita zudumiem tā dēvētās dabiskās kustības rezultātā. No 1995. līdz 1999.gadam mirušo skaits ik gadus pārsniedza dzimušo skaitu par 5,5-7,0 cilvēkiem no katra 1000 iedzīvotājiem. Atšķirībā no iepriekšējiem 5 gadiem šo zudumu apjoms, kā jau minēts, pārsniedza zudumus no emigrācijas. Pēdējam strauji mazinoties, paaudžu maiņas norises arvien vairāk kļūst par noteicošām valsts iedzīvotāju skaita un sastāva pārmaiņās - 1995.gadā - 62%, 1999.gadā - 87% (1.tab.).

Dabiskās kustības noteicošā loma iedzīvotāju skaita dinamikā ir raksturīga vairumam valstu un uzskatāma par visnotaļ normālu parādību. Taču līdzšinējā pasaules vēsturē dabiskai kustībai bija raksturīgs dzimušo skaita pārsvars pār mirušo skaitu, kas nodrošināja iedzīvotāju skaita pieaugumu vai vismaz atjaunošanos. Pretējā gadījumā gaidāma iedzīvotāju sastāva novecošanās līdz pakāpei, kad ēdāju skaits arvien vairāk pārsniedz pelnītāju skaitu, un tā dēļ kopējais dzīves līmenis pazeminās, vienlaikus mazinoties iedzīvotāju skaitam līdz pat tautas izmiršanai.

Prognozes turpmākajiem 20 līdz 50 gadiem liecina, ka, dzimstības un mirstības līmenim saglabājoties 90.gadu otrās puses līmenī, Latvijas iedzīvotāju skaita mazināšanās sākot ar 2015.gadu pakāpeniski paātrināsies, un nākamā gadsimta vidū cilvēku skaits būtu sarucis līdz 80% no viņu kopskaita 2000.gada sākumā. Viņu vidū 65 gadu vecumu pārsniegušo cilvēku īpatsvars tuvotos $\frac{1}{5}$ (1999.gadā - 14,9%), attiecīgi palielinoties demogrāfiskajai slodzei.

Lai nepieļautu tāda prognozes varianta attaisnošanos, jā rūpējas ne tikai par labvēlīgu apstākļu radīšanu paaudžu nomainībai pietiekama bērnu skaita audzināšanai ģimenēs, bet arī par dzimušo veselības saglabāšanu un viņu dotību attīstību, lai tie dzīvotu ilgu mūžu un saglabātu darbaspējas līdz sirmam vecumam. No šī viedokļa būtu vērtējami dažādu iedzīvotāju grupu dzīves apstākļi Latvijā, kā arī pašu iedzīvotāju gatavība darboties un pašiem veidot šos apstākļus labākus un veselīgākus.

SECINĀJUMI

Piecos gados kopš iepriekšējā pētījuma par dzīves apstākļiem Latvijā turpinājās iedzīvotāju skaita zudumi un iedzīvotāju sastāva novecošanās. Minētajā laikposmā to izraisījusi galvenokārt dzimstības samazināšanās līdz līmenim, kas tikai par 55% nodrošina paaudžu skaitlisko nomainību. Šādas norises draud ar tautas izmiršanu. Tādēļ dzīves apstākļu izpētē un analizē īpaša vērība jāpievērš to iespējamai ietekmei uz ģimenes papildināšanu un bērnu pilnvērtīgu audzināšanu, visu dzimušo ilga un veselīga mūža nodrošināšanai.

Izmantotā literatūra:

- [1] Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1999, Rīga, CSP, 1999: 204
 [2] Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1999, Rīga, CSP, 2000: 189

2.nodaļa

MĀJSAIMNIECĪBAS SASTĀVS

IEVADS

Viens no būtiskākajiem nosacījumiem cilvēka labklājībai un dzīves kvalitātei ir saime, kuras sastāvā viņš vai viņa dzīvo. Kā zināms, ar vārdu *saime*¹ apzīmē cilvēku kopumu, kam ir kāda kopēja pazīme, visbiežāk radniecība vai kopēja *mājsaimniecība*, t.i., saimniecības darbu kopums dzīvokļa apkopšanai, ēdiena sagādei un gatavošanai u.c.[1]. Cilvēks var dzīvot un saimniekot vienatnē, divatā ar partneri, brāli vai māsu, lielākā ģimenē vai mājsaimniecībā kopā ar dzīvesbiedru, bērniem un vecākiem vai cilvēkiem, ar kuriem nav radniecības.

Tieši kopējā saimniecība un cilvēku sastāvs tajā šķir mājsaimniecības un ģimenes jēdzienus, jo pēdējās būtiskākā pazīme ir vairāku cilvēku laulātība vai radniecība, pat ja atsevišķi tās locekļi kādu laiku dzīvo un saimnieko atsevišķi, piemēram, mācību laikā. Savukārt kopējā mājsaimniecība var būt arī cilvēkiem, kurus nesaista radniecība, piemēram, saimnieki ar kalpiem laukos, auklēm un citiem mājkalpotājiem pilsētās, u.tml. Tomēr ģimene, būdama izplatītākā un dabiska cilvēku kopība, ir noteicošā daļa mājsaimniecību sastāvā. Tādēļ ģimenes kodola (dzīvesbiedru pāra) un bērnu esamība, kā arī dzīves cikla posms (vecāku un bērnu vecums) tiek izmantoti par pamatu mājsaimniecības tipu noteikšanā. Ģimenei nepiederošu mājsaimniecības locekļu esamība mājsaimniecības tipa noteikšanā netiek ņemta vērā, un ietekmē tikai kopējo tās locekļu skaitu.

Pēc kopīgi dzīvojošo un saimniekojošo cilvēku skaita, viņu vecuma un iespējamās savstarpējās radniecības šai pētījumā izdalīti pavisam 11 mājsaimniecību tipi un apakštipi:

- vieninieki, t.sk. pensijas un darbspējas vecumā;
- pāris bez nepilngadīgiem bērniem līdz 18 gadu vecumam, t.sk. pensijas un darbspējas vecumā;
- mājsaimniecības bez ģimenes kodola, t.i., viens no vecākiem ar nepilngadīgiem bērniem, t.sk. ar vienu vai vairākiem;

¹ REDAKTORA PIEZĪME. Neielaižoties diskusijā par vārda "saime" lietošanu latviešu valodā, turpmāk tekstā šā vārda vietā tiks lietots termins "mājsaimniecība". Arguments par labu pēdējā lietošanai ir tas, ka jau vairāk nekā 5 gadus šis termins tiek lietots daudzos apsekojumos un statistiskās publikācijās.

- dzīvesbiedru pāris ar nepilngadīgiem bērniem, t.sk. ar vienu vai diviem, trim vai vairākiem;
- divpaaudžu ģimenes, t.i., ar pieaugušiem bērniem;
- trīspaaudžu ģimenes – ar vecākiem, bērniem un vecvecākiem;
- citas, kuru sastāvs neatbilst nevienam no minētajiem, piemēram, kopīgi dzīvojot brāļiem vai māsām.

Kā dzīvojot vienatnē, tā kopā ar citiem dažāda sastāva mājsaimniecībās cilvēks var justies gan laimīgs, gan nelaimīgs, atkarībā no rakstura, labākas vai sliktākas saskaņas ar citiem, iepriekšējās pieredzes.

Katram no mājsaimniecības veidiem ir arī objektīvas priekšrocības un ēnas puses. Vienatnē cilvēks it kā ir pilnīgi neatkarīgs no citu gribas un vajadzībām. Taču ir daudz darbu un nodarbību, ko cilvēks nespēj veikt viens, nerunājot par nepieciešamo palīdzību slimības gadījumā un vecumā. Tas ierobežo galveno vienatnes priekšrocību – neatkarību. Turklāt vienam dzīvot iznāk visdārgāk. To apliecina arī veiktā pētījuma rezultāti. Kaut arī vientuļo un divatā dzīvojošo pensionāru vidū ir aptuveni vienāda daļa mājsaimniecību ar viszemākajiem ienākumiem – 1. un 2. kvintīļu² grupā 22,8% un 21,1%, vieninieki biežāk sevi uzskata par nabadzīgiem (20,1%) nekā pensionāru pāris (6,9%). Vieniniekiem mēdz būt grūtāk norēķināties par komunālajiem maksājumiem: pastāvīgo parādnienu viņu vidū ir 4,3%, no pensionāru pāriem – 1,9%. Attiecīgi biežāk vientuļie saņēmuši palīdzību: no citām mājsaimniecībām vai nevaldības organizācijām 1,1% pret 0,3% divatā dzīvojošo, un sociālo palīdzību no pašvaldības attiecīgi 1,1 un 0,6% (skat. nodaļu par mājsaimniecību ekonomiskajiem resursiem).

Vispārzināmas ir arī pilno ģimeņu (ar abiem vecākiem) priekšrocības salīdzinājumā ar nepilnajām, t.i., ar vienu no vecākiem. Nemaz nerunājot par labākām bērnu audzināšanas iespējām abiem vecākiem, pilnām ģimenēm (ja bērnu skaits ir vienāds) ienākumu līmenis un sava materiālā nodrošinājuma vērtējums ir augstāks. Attiecīgi retāk pilnās ģimenes nespēj norēķināties par komunāliem pakalpojumiem vai arī lūdz citu palīdzību.

No visas sabiedrības viedokļa samērā lielākas mājsaimniecības ir vēlamas ne tikai no viņu ekonomiskās patstāvības un pilnīgākas bērnu vajadzību apmierināšanas viedokļa. Būtiska ir dzīvesbiedru pāra jeb pilnās ģimenes spēja radīt pēcnācējus, lai nodrošinātu pilnvērtīgu paaudžu nomaīņu. Tāpēc arvien jāpadziļina izpratne par vēlamāko ģimenes tipu

² Kvintile ir $1/5$ no mājsaimniecību kopskaita, kas ranžētas pieaugušā kārtībā pēc mājsaimniecības rīcībā esošā naudas ienākuma uz vienu personu. Pirmajā kvintilē ir vistricīgākās mājsaimniecības, bet piektajā – mājsaimniecības ar pašiem augstākajiem ienākumiem.

izplatību veicinošiem apstākļiem un iespējām šo procesu ietekmēt ar valsts sociālās politikas palīdzību. Šim nolūkam var būt noderīga arī veicamā analīze par iedzīvotāju sadalījumu par dažāda sastāva mājsaimniecībām un tā atkarību no iedzīvotāju piederības noteiktām paaudzēm un sociālām grupām, kā arī katra tipa mājsaimniecības sastāva iespējami pilnīgāks raksturojums.

MĀJSAIMNIECĪBU TIPU IZPLATĪBA

Latvijā mājsaimniecību sadalījums pa tipiem izrādījās stipri izkļiedēts. No visām mājsaimniecībām 33,1% veido vecāki ar bērniem līdz 18 gadu vecumam, 32,3% - pāri bez bērniem vai vecāki ar 18 gadus pārsniegušiem bērniem, 31% - vieninieki. Vēl 3,5% ir cita sastāva mājsaimniecības ar un bez bērniem. Savukārt no visām mājsaimniecībām ar bērniem vairāk par pusi ir pilnas ģimenes, galvenokārt ar 1 vai 2 bērniem, bet aptuveni pa 1/5 – trīspaaudžu un nepilno ģimeņu. Mazāk par 1/10 no visām mājsaimniecībām ar bērniem ir tādas, kur bērns audzina nevis vecāki, bet vecvecāki vai citi radnieki.

1.tabula

LATVIJAS MĀJSAIMNIECĪBAS SADALĪJUMĀ PA TIPIEM, procentos

Mājsaimniecības tipi	Latvijā	Tai skaitā		No tām			Mājsaimniecības locekļu vidējais skaits	Atkarībā no galvenā pelnītāja tautības, %		
		laukos	pišētās	Rīgā	lielās pišētās	mazās pišētās		latviešu	krievu	citi
Vieninieki, t.sk.	31,1	26,7	32,9	33,9	33,9	30,9	1,0	31,1	31,9	28,9
pensijas vecuma	17,4	15,9	18,0	19,1	14,5	18,4	1,0	17,2	18,2	16,2
darbspējas vecuma	13,7	10,8	14,9	14,8	19,4	12,5	1,0	13,9	13,7	12,7
Pāris bez bērniem, t.sk.	17,8	19,0	17,3	17,1	17,6	17,4	2,0	17,2	18,8	18,4
pensijas vecuma	9,9	9,7	10,0	9,5	10,0	10,6	2,0	9,3	10,3	11,8
darbspējas vecuma	7,9	9,3	7,3	7,6	7,6	6,8	2,0	7,9	8,5	6,6
Nepilna ģimene, t.sk.	7,0	6,5	7,2	5,8	8,0	8,6	2,5	7,2	7,1	6,1
ar 1 bērnu	4,8	3,6	5,3	4,4	5,9	6,2	2,2	4,6	5,1	5,3
ar 2 un vairāk	2,2	2,9	1,9	1,4	2,1	2,4	3,3	2,6	2,0	0,8
Pāris ar bērniem, t.sk.	19,2	22,9	17,6	15,0	17,8	21,1	3,7	20,5	16,1	20,4
ar 1 vai 2	16,8	17,9	16,3	14,5	15,8	19,0	3,5	17,1	15,6	18,2
ar 3 un vairāk	2,4	5,0	1,3	0,5	2,0	2,1	5,2	3,4	0,5	2,2
Divu paaudžu mājsaimniecība	14,5	12,9	15,2	17,3	14,1	13,0	2,7	13,2	16,0	17,4
Trīs paaudžu mājsaimniecība	6,9	7,3	6,8	7,2	6,3	6,5	4,8	6,7	7,9	6,1
Citas	3,5	4,7	3,0	3,6	2,3	2,5	3,8	4,1	2,4	2,7
Kopā	100	100	100	100	100	100		100	100	100
Vidējais mājsaimniecības locekļu skaits	2,36	2,60	2,27	2,21	2,25	2,25	2,36	2,43	2,22	2,39

Latvijas laukos un pilsētās dažādu mājsaimniecības tipu īpatsvars nedaudz atšķiras no vidējā valstī. Laukos ir vairāk ģimeņu ar bērniem. Turklāt lielāks nekā pilsētās ir tieši pilno ģimeņu īpatsvars ar 3 un vairāk bērniem, bet mazāk nekā pilsētās – nepilno ģimeņu ar vienu no vecākiem un to starpā tikai ar vienu bērnu. Vairāk ir arī trīspaaudžu ģimeņu. Iespējams, ka tieši tādēļ laukos ir mazāk atsevišķi dzīvojošo pensionāru vieninieku, kas raksturīgi pilsētām.

Starp mājsaimniecībām bez nepilngadīgiem bērniem laukos ir vairāk darbspējas vecuma pāru bez bērniem un mazāk divpaaudžu ģimeņu ar jau pieaugušiem bērniem. Jāsecina, ka lauku jaunieši agrāk iziet patstāvīgā dzīvē, vai nu veidojot savu ģimeni, vai dodoties uz pilsētām mācīties. Tas palielina darbspējas vecuma vieninieku īpatsvaru pilsētās.

Savukārt pilsētās ir samērā mazāk pāru ar bērniem, īpaši 3 un vairāk, tāpat arī to ģimeņu, kurās nav vecāku ar bērniem. Domājams, ka šo pēdējo īpatsvars laukos ir palielināts uz pilsētas bērnu rēķina, kurus audzina vecvecāki laukos, piemēram, ja abi vecāki strādā, un ir grūtības pieskatīt bērnu. Atgādināsim, ka dzīves apstākļu pētījumā ir iegūtas ziņas par mājsaimniecības sastāvu un tās locekļu vecumu aptaujas laikā, bet ne katrā ģimenē dzimušo bērnu kopskaitu visā tās dzīves cikla laikā.

Raksturīgi, ka minētās dažādu saimju tipa biežuma atšķirības pilsētās un laukos viskrasāk izpaužas Latvijas lielākajās pilsētās, īpaši Rīgā. Rīgā retāk nekā jebkurā citā vietā sastopamas mājsaimniecības ar nepilngadīgiem bērniem – kā ar abiem vecākiem, tā vienu. Tās ir sekas īpaši zemajai dzimstībai Rīgā - 1000 auglīgā vecuma sievietēm pēdējā pilnā gadā pirms pētījuma (1998) dzimuši vidēji 23,3 bērni, caurmērā pilsētās – 25,8, laukos 42,1.

Atbilstoši katra tipa mājsaimniecības sastāvam atšķiras to *vidējais lielums*, respektīvi, locekļu skaits. Vislielākās ir trīspaaudžu mājsaimniecības - vidēji 4,8 cilvēki. Vidēji nedaudz mazākas ir mājsaimniecības, kurās nav vecāku ar bērniem (3,8 cilvēki). Pēc lieluma tikai nedaudz atšķiras mājsaimniecības, kuras veido abi vecāki ar bērniem – vidēji 3,7, jo gandrīz 3/5 pāru ir 1 vai 2 nepilngadīgi bērni. Vēl mazākas ir 2 paaudžu mājsaimniecības ar pieaugušiem bērniem un nepilnās ģimenes – ar vienu no vecākiem, jo vairāk nekā 2/3 no tām aug 1 bērns. Vidējais mājsaimniecības lielums, ņemot vērā to sadalījumu pa tipiem, ir 2.36 cilvēki.

Salīdzinot ar 1994.gada Dzīves apstākļu pētījumu³, vidējais mājsaimniecības lielums ir nedaudz sarucis, jo to sadalījumā no 29 līdz 31% pieaugusi vieninieku un no nepilniem 16 līdz 17,8% pāru bez bērniem

³ Pirmais pētījums, kas NORBALT projekta ietvaros tika veikts sadarbībā ar *Fafo* institūtu (Norvēģija) un Norvēģijas Karalistes valdības finansiālu atbalstu.

īpatsvars. Savukārt retāk tagad sastopamas skaitliski lielākās trīspaudžu mājsaimniecības (11% vietā nepilni 7%), pilnās un arī nepilnās ģimenes ar bērniem, kuru īpatsvars arucis attiecīgi no 22 līdz 19% un no 9 līdz 7%. Tā vietā palielinājies cita sastāva saimju īpatsvars, kas tomēr nespēj aizkavēt vidējā mājsaimniecības lieluma mazināšanos.

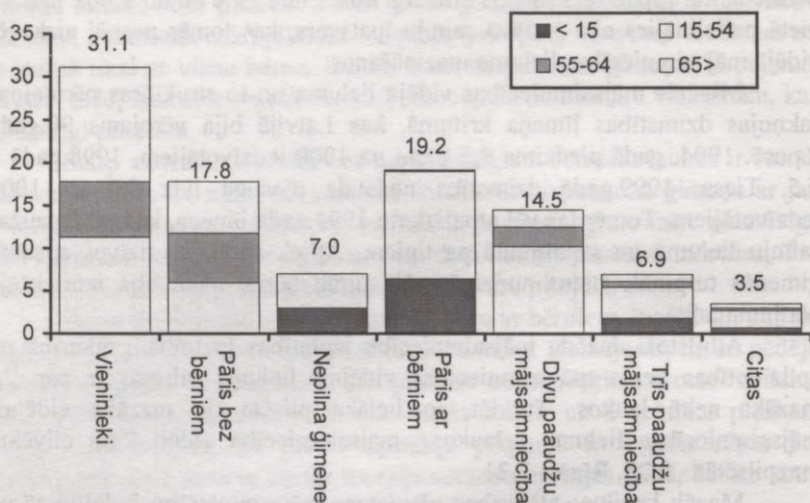
Minētās mājsaimniecības vidējā lieluma un to struktūras pārmaiņas sakņojas dzimstības līmeņa kritumā, kas Latvijā bija vērojams 90.gadu 2.pusē. 1994. gadā piedzima 9,5 bērni uz 1000 iedzīvotājiem, 1998.gadā – 7,5. Tiesa, 1999.gadā dzimstība nedaudz pieauga līdz 8,0 uz 1000 iedzīvotājiem. Tomēr tas vēl atpaliek no 1994.gada līmeņa, kas arī izpaužas saimju lielumā un sadalījumā pa tiem. Atliek cerēt, ka dzīves apstākļi ģimenēs turpmāk atļaus audzināt vēl vairāk bērnu nekā bija iepriekšējā pētījuma laikā.

Atbilstoši dažādu mājsaimniecību izplatības īpatnībām atkarībā no apdzīvotības veida mājsaimniecības vidējais lielums pilsētās ir par $\frac{1}{10}$ mazāks nekā laukos. Turklāt, jo lielāka pilsēta, jo mazāks vidējais mājsaimniecības lielums - laukos mājsaimniecībā vidēji 2,60 cilvēku, mazpilsētās - 2,25, Rīgā – 2,21.

Mazāk izteiktas atšķirības vērojamas mājsaimniecību sadalījumā pa tiem un to lielumā atkarībā no galvenā pelnītāja tautības. Latviešiem salīdzinājumā ar cittautiešiem, īpaši krieviem, ir nedaudz vairāk ģimeņu ar bērniem – kā pilno, tā nepilno un arī citu, kurās bērnus neaudzina vecāki. Lielāks arī ģimeņu īpatsvars ar vairākiem bērniem. Tāpēc vidējais mājsaimniecības lielums latviešiem ir lielāks nekā mazākumtautībām. Daļēji tas izskaidrojams ar dažādu tautību pārstāvju izvietojumu valsts teritorijā. Laukos, kur dzimstība augstāka un ģimenes kuplākas, dzīvo galvenokārt latvieši. Cittautieši, īpaši krievi mīt vairāk pilsētās ar tur valdošajiem, ģimenes papildināšanu mazāk veicinošiem apstākļiem.

Dažādu tipu mājsaimniecības atšķiras viena no otras ne vien ar locekļu skaitu, bet arī to *vecumsastāvu* un abu dzimumu pārstāvju skaitlisko samēru (1.att.). Vismazākais nepilngadīgo īpatsvars ir trīspaudžu ģimenēs un mājsaimniecībās, kur tos neaudzina vecāki. Tieši šiem diviem mājsaimniecību tiem, neskaitot pensijas vecuma vieniniekus un pārus, raksturīgs lielāks nosacīti vecvecāku, respektīvi, pusmūža vecumu pārsniegušo locekļu īpatsvars, nekā citās mājsaimniecībās ar nepilngadīgajiem. Atbilstoši mazāks viņās ir darbaspējas vecuma, t.i., iespējamo *pelnītāju īpatsvars*. Vislielākais varbūtējo pelnītāju īpatsvars, dabiski, ir darbaspējas vecuma vieninieku un pāru, kā arī divpaudžu mājsaimniecībās. Mājsaimniecībās ar abiem vecākiem un 1 vai 2 bērniem šo vidējo paudžu īpatsvars pārsniedz 60%, nepilnās ģimenēs ar 1 nepilngadīgo – pusi.

MĀJSAIMNIECĪBU TIPU ĪPATSVARŠ UN VECUMSASTĀVS, procentos

Savukārt mājsaimniecībās ar abiem vecākiem un 3 vai vairāk nepilngadīgajiem, tāpat kā 3 paaudžu mājsaimniecībās un vēl jo vairāk ģimenēs bez vecākiem, pelnītāju īpatsvars nesasniedz pusi. Tiesa, pēdējo divu tipu mājsaimniecībās vecvecāku paaudzes pārstāvji vairumā gadījumu saņem pensiju. Līdz ar to vidējie ienākumi tajās uz vienu mājsaimniecības locekli var būt pat lielāki nekā mājsaimniecībās ar darbaspējīgiem, bet bezdarbniekiem.

Kā liecina pētījumā iegūtie dati par ienākumu veidiem dažāda tipa mājsaimniecībās, darbaspējīgie mājsaimniecības locekļi aktīvāk par vecākās paaudzes pārstāvjiem gūst ienākumus no pašnodarbinātības. Īpaši raksturīgi tas ir lauku mājsaimniecībās ar abiem vecākiem un jo sevišķi ar 3 vai vairāk bērniem. Jāsecina, ka šāda ienākumu gūšanas iespēja sekmē kuplāku ģimeņu veidošanos.

Pretēji tam mājsaimniecībās ar vienu no vecākiem ienākumu gūšana no pašnodarbinātības ir ierobežota, jo vienlaikus jānodrošina bērnu uzraudzība. Tāpēc šīs mājsaimniecības biežāk par citām saņem citu cilvēku un nevaldības organizāciju, kā arī sociālo palīdzību. Tādējādi līdztekus mājsaimniecības locekļu vecumsastāvam un varbūtējo pelnītāju īpatsvaram tajā mājsaimniecības materiālās labklājības nodrošinājumā būtisks ir arī mājsaimniecības tips, kas vairāk vai mazāk iespaido darbaspēju pielietojuma iespējas.

Ciešā saistībā ar katram mājsaimniecības tipam raksturīgāko vecumsastāvu ir tā vai cita tipa izplatība atkarībā no *galvenā pelnītāja izglītības*. Kā zināms, cilvēces attīstība izpaužas nemītīgā izglītības līmeņa kāpumā. Tāpēc arī augstskolas absolvēšanas vecumu pārsniegušo paaudžu vidū katra nākamā ir izglītotāka par iepriekšējām. Atbilstoši tam arī Latvijā pensionāru mājsaimniecībās galvenajam pelnītājam visbiežāk ir pamata izglītība: vieninieku vidū 66%, pāru – 58%. Samērā liels galveno pelnītāju ģimēns ar pamata izglītību ir arī citās mājsaimniecībās, kurās ir samērā daudz 50 gadu vecumu pārsniegušo locekļu: mājsaimniecībās bez nepilngadīgo vecākiem 38%, darbspējas vecuma pāriem bez bērniem 30%, divu paaudžu mājsaimniecībās 27%, trīspaaudžu mājsaimniecībās 25%. Savukārt ģimēnēs ar bērniem galvenajam pelnītājam visbiežāk ir vidējā izglītība, nedaudz retāk – augstākā.

Dažādu izglītību ieguvušo vecumsastāva īpatnību dēļ caurmērā skaitliski lielākas mājsaimniecības ar lielāko vairākbērnu pāra ģimēni ir galvenajiem pelnītājiem ar vidējo izglītību – 2,75. Pavisam nedaudz šai ziņā atpaliek mājsaimniecības, kurās galvenajam pelnītājam vai pelnītājai ir augstākā izglītība – vidēji 2,72 mājsaimniecības locekļi. Viņu vidū, salīdzinot ar vidusskolu beigušajiem, vairāk pārstāvēti mājsaimniecību tipi ar nedaudz vecāku sastāvu – pāri bez bērniem, divu paaudžu un arī jauktā sastāva mājsaimniecības. Pamata izglītību ieguvušie mājsaimniecības galvas visbiežāk pārstāv pensionārus vieniniekus un pārus, retāk divu paaudžu mājsaimniecības. Atbilstoši mazāks ir vidējais mājsaimniecības lielums – 2,18 cilvēku.

Dažādu mājsaimniecību biežuma atšķirības vērojamas arī atkarībā no *galvenā pelnītāja nodarbošanās veida jeb sociālekonomiskā statusa*. Ģimeņu ar bērniem un to starpā pilno – ar abiem vecākiem visvairāk ir fiziskā darba darītāju mājsaimniecībās. Toties vismazāk viņu vidū ir vieninieku. Atbilstoši tam fiziskā darba darītājiem vidējais mājsaimniecības lielums ir lielākais citu starpā – 2,96. Nedaudz no tā atpaliek uzņēmēji un pašnodarbinātie: vidēji mājsaimniecībā 2,72 cilvēki. Salīdzinot ar citām sociālām grupām, uzņēmēji un pašnodarbinātie izceļas ar vislielāko vairākbērnu un vismazāko nepilno ģimeņu ģimēni. Turklāt šo pēdējo vidū ir gandrīz tikai tādas, kur aug vairāki bērni. Acīmredzot, šī tipa mājsaimniecības, kas vairāk raksturīgas laukiem, pārstāv galvenokārt zemnieki – kā lielāko saimniecību uzņēmēji, tā pašnodarbinātie ģimēnes saimniecībā. No otras puses uzņēmēji izceļas arī ar lielu darbspējas vecuma vieninieku un pāru bez nepilngadīgiem bērniem ģimēni, kas raksturīgi pilsētniekiem.

Garīgā darba darītāju mājsaimniecības vidēji ir tikai nedaudz mazākas nekā uzņēmējiem un pašnodarbinātajiem. Taču to sadalījumā pa tipiem ir mazāk pāru ar bērniem, bet vairāk nepilno un trīspaaudžu ģimeņu.

Salīdzinot ar uzņēmējiem, vērojams vairāk pensijas vecuma pāru un divpaaudžu ģimeņu ar pieaugušiem bērniem. Tas liecina par garīgā darba veicēju lielāku vidējo vecumu salīdzinājumā ar uzņēmējiem, bet palielinātā nepilno ģimeņu izplatība – par lielu sieviešu īpatsvaru šai nodarbināto grupā.

Nestrādājošo darba meklētāju un arī ekonomiski neaktīvo iedzīvotāju mājsaimniecībām raksturīgs liels darbaspējas vecuma vieninieku, nepilno ģimeņu un divpaaudžu ģimeņu īpatsvars. Tāpēc arī pēc lieluma tās ir mazākas nekā ekonomiski aktīvākajās grupās.

Atbilstoši mājsaimniecības sastāvam, arī galvenā pelnītāja piederībai kādai no sociāli ekonomiskajām grupām un tām raksturīgajiem ienākumu avotiem, veidojas viņu *materiālā labklājība*.

Sadalījumā pa kvintilēm pēc ienākumu līmeņa ar vislielāko īpatsvaru augstākajā līmenī izceļas vieninieki darbaspējas vecumā, vīrs darbaspējas vecuma un divpaaudžu mājsaimniecības. Visām šo tipu mājsaimniecībām nav nepilngadīgu apgādājamo. Ar gluži pretējo stāvokli izceļas pāri ar vairākiem bērniem vai tikai vienu no vecākiem, kā arī mājsaimniecības, kurās nav bērnu vecāku, tātad arī mazāk pelnītāju algotā darbā vai no pašnodarbinātības. Pensionāru mājsaimniecības – gan starp vieniniekiem, gan pāriem – vairumā gadījumu pieder kvintilēm ar vidējo ienākumu līmeni – pat ar zināmu novirzi uz samērā pārtikušāko pusi, īpaši pāriem. Tātad pēc šī rādītāja pensionāri uzskatāmi par labāk nodrošinātiem salīdzinājumā ar vairākbērnu pāriem un nepilnām ģimenēm. Respektīvi, valstī piekoptā darba samaksas un sociālās apdrošināšanas politika lielā mērā vērsta par labu vieniniekiem un mazām mājsaimniecībām, ieskaitot pensionārus, un pilnībā nerēķinās ar ģimenēm, kas audzina bērnus.

Abu veidu pensionāru mājsaimniecības izceļas pārējo vidū kā vienīgās ar normālu sadalījumu pa ienākumu līmeņiem: pirmā un pēdējā vismazāk, vidējā, kā jau minēts – visvairāk. Tas liecina, ka pensionāru mājsaimniecības ir visumā viendabīgas pēc sava sociālā sastāva. Darbaspējas vecuma vieninieku un pāru sadalījums pa ienākumu līmeņa kvintilēm ir gandrīz vienmērīgs, izņemot augstāko, kurā iekļuvušo īpatsvars ir divkārt un trīskārt augstāks nekā zemākās kvintilēs.

Pāriem ar vairākiem bērniem pavisam cita sakarība: jo augstāks ienākumu līmenis, jo mazāks attiecīgajā kvintilē iekļuvušo mājsaimniecību īpatsvars. Pārējo mājsaimniecību sadalījums pa ienākumu līmeņiem raksturojams ar vairāk vai mazāk simetrisku U veida līkni. Tātad starp viena tipa mājsaimniecībām mēdz būt galēji atšķirīgu sociālo grupu pārstāvji, kuru ienākumus uz vienu mājsaimniecības locekli tās sastāvs ietekmē mazāk nekā viena vai dažu tās locekļu peļņas iespējas. Tāpēc pat mājsaimniecības ar vienu no vecākiem un visai nelielu varbūtējo pelnītāju

īpatsvaru nevar apriori pieskaitīt nabadzīgākajām, bet divpaaudžu ģimenes bez apgādājamiem – pie turīgākajām.

Sava *ekonomiskā stāvokļa pašvērtējumam* pētījumā tika piedāvāta 5 pakāpju gradācija līdzīgi kvintīļu grupām. To starpā zemākā – esam nabadzīgi, 2. – esam uz nabadzības sliekšņa, 3. – ne bagāti, ne nabagi, 4. – ne bagāti, bet dzīvojam labi, 5. – esam starp turīgiem.

Izrādījās, ka šos vērtējumus izvēlējušos īpatsvars dažāda tipa mājsaimniecībās atšķiras mazāk nekā to sadalījums pēc ienākumu līmeņa.

Turīgiem sevi pieskaitījušo īpatsvars visā izlases kopumā ir tuvu nullei. Tāpēc nekādas sakarības ar mājsaimniecības sastāvu nav izsekojamas. Toties visu tipu mājsaimniecības atzinušas par sev atbilstošiem galvenokārt vidējos vērtējumus – visbiežāk “ne bagāti, ne nabagi”. Par tādu savu stāvokli novērtējuši 57% pāru ar bērniem, 56% trīspaaudžu mājsaimniecību un gandrīz 53% pensionāru pāru.

Pensionāri vieninieki ir vienīgie, kam šis vidējais savas pārticības vērtējums nav izplatītākais. Viņi visbiežāk savu stāvokli novērtējuši kā atrašanos uz nabadzības sliekšņa, kas visu citu tipu mājsaimniecībām ir otrs biežākais vērtējums. Pārsvārā vidējs savas pārticības vērtējums ar novirzi uz nabadzības pusi Latvijā konstatēts arī ikgadējos Mājsaimniecības budžeta pētījumos. Pensionāri biežāk par visiem citiem atzinuši sevi par nabadzīgiem: 20%. Salīdzinoši liela daļa sevi par nabadzīgiem un uz nabadzības sliekšņa esošiem vērojama arī starp darbaspējas vecuma vieniniekiem, nepilnām ģimenēm un mājsaimniecībām ar jauktu sastāvu (bez nepilngadīgo vecākiem). Tomēr mazāk nekā starp pensionāriem vieniniekiem.

Par labi dzīvojošiem sevi uzskata caurmērā nepilni 7%. Tas ir gandrīz divkārt mazāk nekā to, kas atzinuši sevi par nabadzīgiem. Visvairāk labi dzīvojošo ir starp pāriem ar bērniem, kas aptuveni atbilst šā tipa mājsaimniecību īpatsvaram ar augstākajiem ienākumiem. Ar to pilnās mājsaimniecības atšķiras no visām pārējām, kuru vidū savas iespējas dzīvot labi atzinusi mazāka daļa, nekā viņu vidū ir lielāko ienākumu saņēmēju, tostarp vieninieki un pāri darbaspējas vecumā un divu paaudžu mājsaimniecības bez nepilngadīgiem bērniem, respektīvi, apgādājamiem. Acīmredzot te izpaužas jau minētās lielāko mājsaimniecību priekšrocības racionālāk izmantojot savus iztikas līdzekļus. Sava loma ir arī izdevumu struktūras atšķirībām mājsaimniecībās ar atšķirīgu vecumstruktūru atbilstoši tās diktētai vajadzību struktūrai.

Pēdējo divu tipu mājsaimniecības biežāk par citām sastopas arī ar *grūtībām norēķināties par komunālajiem maksājumiem*. Pastāvīga vai daudzkārtēja atrašanās parādos neizbēgami izraisa mājsaimniecības locekļu nomāktību ar visām tās nevēlamām sekām. Savukārt pensionāri – kā vieninieki, tā jo īpaši pāri – retāk par citiem nav spējuši laikus norēķināties

par šiem maksājumiem. Tas izskaidrojams ne tikai ar samērā augstāku viņu caurmēra ienākumu līmeni, spriežot pēc sadalījuma kvintilēs. Būtiska ir arī dažādu maksājumu prioritāte: pensionāriem par mitekli, mājsaimniecībās ar bērniem – viņu uzturam un citām vajadzībām. Pensionāru ierobežotās iespējas segt dienišķos izdevumus pēc komunālo maksājumu nokārtošanas var būt viens no iemesliem, kādēļ vecāko paaudžu pārstāvjiem subjektīvais sava materiālā stāvokļa vērtējums ir zemāks par skaitļos vērojamo. Sava loma var būt arī jaunākās paaudzes esamībai vai tās trūkumam mājsaimniecībā, kas rada vairāk vai mazāk optimistisku skatījumu uz dzīvi.

KĀ SADALĀMIES PA DAŽĀDA TIPĀ MĀJSAIMNIECĪBĀM?

Iedzīvotāju sadalījums pa dažāda tipa mājsaimniecībām dabiski atšķiras no pašu mājsaimniecību sadalījuma. Vienatnē dzīvo nepilni 12% visu vecumu Latvijas iedzīvotāju, nedaudz vairāk – kopā ar dzīvesbiedru, bet bez nepilngadīgiem bērniem; 16% divpaaudžu mājsaimniecībās, kurās bērni jau sasnieguši pilngadību, bet vairāk par pusi dažāda sastāva mājsaimniecībās ar nepilngadīgiem bērniem. Lielākā daļa no pēdējiem un gandrīz $\frac{1}{3}$ visu iedzīvotāju dzīvo pilnās ģimenēs ar bērniem, gandrīz 2,5 reizes mazāk – trīspaaudžu mājsaimniecībās un 4 reizes mazāk jeb nepilni 8% visu iedzīvotāju – nepilnās ģimenēs ar vienu no vecākiem. Vēl mazāk cilvēku – tikai 5% dzīvo dažāda sastāva mājsaimniecībās, kur nav ne pāru, ne bērnu ar vecākiem.

Salīdzinājumā ar iepriekšējo pētījumu 1994.gadā Latvijā ir samazinājies to iedzīvotāju īpatsvars, kas dzīvo mājsaimniecībās ar nepilngadīgajiem – no 59 līdz 55%. Toties pieaudzis divpaaudžu un jaukta sastāva mājsaimniecībās dzīvojošo īpatsvars. Tātad pārmaiņas izskaidrojamas galvenokārt ar dzimstības mazināšanos pagājušos 5 gados un agrāko bērnu paaudžu pāriešanu pilngadīgo skaitā. Jaukta sastāva mājsaimniecību īpatsvara palielināšanās varētu būt saistīta gan ar daļas ģimeņu iziršanu, gan pieaugušām grūtībām vecākiem savienot peļņas darbu ar bērnu uzraudzību, kāpēc daļa mazāko bērnu nodoti vecvecāku aprūpē. Pieejamie dati tomēr nedod iespēju šo pieņēmumu pārbaudīt un novērtēt to vai citu apstākļu izplatību. Tāpat visu iedzīvotāju sadalījums pa dažādām mājsaimniecībām, ko iespaido valsts iedzīvotāju vecumsastāvs, nedod pietiekamu pamatu izdarīt kādus secinājumus, vērtējumus vai ieteikumus.

Vairums vecumgrupu sadalās ne pa visa tipa mājsaimniecībām, bet dažām no tām atbilstoši iepriekš aprakstītiem šo tipu izdalīšanas kritērijiem.

Nepilngadīgie dzīvo galvenokārt kopā ar abiem vecākiem (57%) vai trīspaaudžu mājsaimniecībās (nepilni 19%). Tātad pavisam $\frac{3}{4}$ pilngadību nesasnējušo jauniešu dzīvo pilnās ģimenēs ar iespēju vērot un izjust visus

tajās iespējamās vecāku un bērnu savstarpējo attiecību veidus, kas ir visai būtiski savas ģimenes veidošanai nākotnē.

Tikai ar vienu no vecākiem (nepilnā ģimenē) dzīvo 17% bērnu, bet skolas vecumā - pat 20%, jo ar katru dzīves gadu aug varbūtība, ka vecāki šķiras vai kāds no tiem gājis bojā. Šais mājsaimniecībās bērnu pieredzes un iespaidu gūšanas iespējas vairumā gadījumu ir ierobežotākas salīdzinājumā ar pilnās mājsaimniecībās augošiem. Turklāt, kā iepriekš konstatēts, šī bērnu daļa aug arī caurmērā pieticīgākos materiālos apstākļos.

Kaut arī zināms, ka pārticība ne vienmēr tiek izmantota veselībai un vispusīgai attīstībai, nabadzīgākās mājsaimniecībās augošiem bērniem mantiskā nevienlīdzība ar citiem vienaudžiem var izraisīt ne tikai veselīgu sacensības garu un lielāku rūdījumu dzīvē, bet arī nepilnvērtības apziņu un dažādas nevēlamas izpausmes uzvedībā. Tādēļ būtu lietderīgi izziņāt nepilno ģimeņu lielās izplatības cēloņus un pēc iespējas tos novērst. Skolās, rēķinoties ar šādu ģimeņu bērnu lielo īpatsvaru, būtu vēlams izvairīties no tādu pasākumu rīkošanas, kuros tie nevar piedalīties.

Bez neviena no vecākiem - vecvecāku vai citu radnieku mājsaimniecībās augošu bērnu ir mazāk par $\frac{1}{10}$ no visiem nepilngadīgajiem līdz 18 gadiem. Šo grupu veido jaunieši, kas, mācīdamies tālāk no vecāku mājām, mitinās kādu radnieku mājsaimniecībās. Tieši 15-18 gadu veco jauniešu šā tipa mājsaimniecībās ir vairāk nekā citās. Tāpēc arī Rīgā šādu jaukta sastāva mājsaimniecību ir vairāk nekā mazākās pilsētās.

Vislielākā nepilngadīgo koncentrācija savu vecāku un trīspaudžu mājsaimniecībās ir vērojama pirmsskolas vecumā. Skolas vecuma bērnu vidū par gandrīz $\frac{1}{3}$ pieaug nepilnās ģimenēs augošo īpatsvars, īpaši mājsaimniecībās ar 2 vai vairāk bērniem. Tas liek domāt, ka tieši šie bērni aug vispieticīgākajos apstākļos, jo šo mājsaimniecību saņemamā apgādnieka zaudējuma pensija ir neliela, un vienam no vecākiem uzturēt vairākus bērnus ir grūtāk nekā vienu pašu. Tādēļ likumsakarīgi, ka šīs mājsaimniecības biežāk par citām saņem sociālo palīdzību. Tomēr viņās augošiem skolēniem būtu jāklūst par sociālo dienestu rūpju objektu ne tikai materiālo pabalstu veidā.

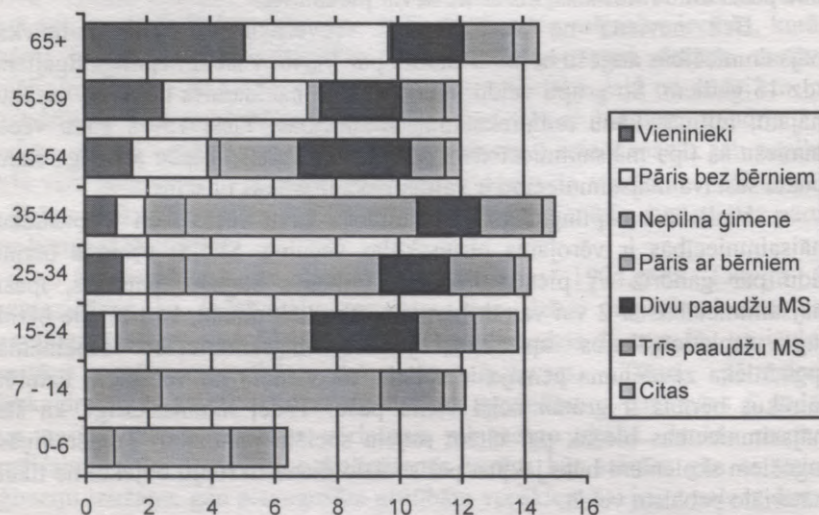
Sākot ar 15 gadu vecumu daļa jauniešu sāk patstāvīgu dzīvi ārpus vecāku mājsaimniecības. Starp 15-24 gadus veciem jauniešiem 4% dzīvo vieni paši, 2,8% - ar partneri vēl bez bērniem, bet aptuveni $\frac{1}{4}$ daļa jau pilnā ģimenē vai trīspaudžu mājsaimniecībā ar saviem bērniem un 2% - audzina bērnu bez partnera. Savukārt $\frac{2}{3}$ minētā vecuma jauniešu turpina dzīvot savu vecāku mājsaimniecībā vēl bez savas ģimenes.

Ar katru nākamo vecumgrupu pieaug atsevišķi, kopā ar partneri, kā arī dzīvesbiedru un bērniem dzīvojošo īpatsvars, bet mazinās nepilnās mājsaimniecībās dzīvojošo daļa. Pilnās ģimenēs dzīvojošo īpatsvars savu maksimumu sasniedz 35-44 gadu vecumā: gandrīz $\frac{2}{3}$.

Nākamo 10 mūža gadu laikā, bērniem sākot patstāvīgu dzīvi, palielinās tikai kopā ar dzīvesbiedru dzīvojošo daļa, kas sasniedz savu maksimumu 55-64 gadu vecumā: gandrīz $\frac{2}{5}$ no šī vecuma cilvēkiem. Turpmākajos gados, nāvei izšķirot pārus, divatā dzīvojošo īpatsvars sāk mazināties, bet pieaug pensijas vecuma vieninieku daļa, pārsniedzot $\frac{1}{3}$ šī vecuma cilvēku. Nepilna $\frac{1}{3}$ turpina dzīvot kopā ar partneri, bet nedaudz vairāk par $\frac{1}{4}$ - kopā ar bērniem divu vai 3 paaudžu mājsaimniecībās: vai nu bērnu aprūpē, vai palīdzot audzināt mazbērņus un mazmazbērņus. Visniecīgākā paaudzes daļa, tomēr nepilni 6% dzīvo ne ar partneri vai bērniem, bet kopā ar mazbērniem, brāļiem, māsām, citiem radiem vai draugiem. Arī šī tipa mājsaimniecībās dzīvojošo īpatsvars savu maksimumu (pēc 15-24 gadu vecuma) sasniedz pašā mūža nogalē (2.att.).

2.attēls

ATSEVIŠĶU VECUMGRUPU SADALĪJUMS PA DAŽĀDIEM MĀJSAIMNIECĪBU TIPIEM, procentos no Latvijas iedzīvotāju skaita

Vīriešu un sieviešu sadalījums pa dažāda tipa mājsaimniecībām un atbilstoši viņu īpatsvars katras mājsaimniecības sastāvā ir stipri atšķirīgs. Galvenie šo atšķirību cēloņi ir sieviešu tradicionāli agrākā stāšanās laulībā un vīriešu samērā lielākā mirstība, it īpaši vecumgrupās pēc 30 gadu vecuma. Tāpēc jaunākajās vecumgrupās abu dzimumu pārstāvju sadalījums pa dažāda tipa mājsaimniecībām praktiski neatšķiras. Pēc 25 gadu vecuma, kad vairums jau nodibinājuši savas ģimenes, atšķirības vīriešu un sieviešu piederībā tā vai cita tipa mājsaimniecībai pieaug ar katru mūža gadu.

Vēl 25-34 gadu vecumā izpaužas galvenokārt atšķirīga aktivitāte ģimenes veidošanā. Vīriešu vidū ir nedaudz vairāk vieninieku un divpaaudžu ģimenē kopā ar vecākiem dzīvojošo. Sieviešu vidū jau 16% audzina bērnu bez partnera. Kopā ar dzīvesbiedru un bērniem dzīvo lielākā daļa abu dzimumu pārstāvju – 44%. Pārsniedzot 40 gadu robežu, vīriešu priekšlaicīgās mirstības un attiecīgi viņu kopskaita mazināšanās dēļ pilnā māsaimniecībā ar dzīvesbiedri un bērniem dzīvojošo īpatsvars sāk jūtami pārsniegt šāda tipa māsaimniecībās dzīvojošo sieviešu daļu: attiecīgi 55 un 44%. Vienlaikus mazinās divu paaudžu ģimenē kopā ar vecākiem vai bērniem dzīvojošo īpatsvars. Sievietēm savukārt divpaaudžu māsaimniecībās dzīvojošo īpatsvars sāk pieaugt, jo jaunākām dzimušie bērni jau sasniedz pilngadību. Tā paša iemesla dēļ sāk mazināties sieviešu īpatsvars nepilnajās māsaimniecībās.

Veiktā pētījuma dati sniedz arī reti sastopamu informāciju par vīriešu īpatsvaru, kas audzina bērnus vieni. 25-34 gadu vecumā tādu ir tikai 0.6% no atbilstošās vecumgrupas pārstāvjiem. Nākamajos 10 mūža gados to īpatsvars atšķirībā no sievietēm pieaug līdz 1.1%, visbiežāk dzīvesbiedres pāragrās nāves dēļ. Tā kā vīriešiem šāda vai citāda aiziešana no ģimenes atgadās biežāk, tēvi vienīgā vecāka lomā līdz bērnu pilngadībai darbojas savas 23 reizes retāk nekā mātes.

Nākamajos 10 mūža gados – tuvojoties un sasniedzot pensijas vecumu, kad pieaugušie bērni arvien vairāk atdalās atsevišķā māsaimniecībā, divpaaudžu māsaimniecībās dzīvojošo īpatsvars abiem dzimumiem mazinās un par izplatītāko māsaimniecības tipu kļūst pāri bez bērniem - vīriešiem gandrīz pusei, sievietēm – trešai daļai. Vienlaikus sieviešu vidū turpina augt vieninieku īpatsvars.

Pēc 65 gadu robežas pārsniegšanas sieviešu vidū vienaatnē dzīvojošo daļa pārsniedz 40% un kļūst par visizplatītāko māsaimniecības veidu. Gandrīz divkārt mazāka veco sieviešu daļa dzīvo pāri ar dzīvesbiedru vai divu un trīs paaudžu māsaimniecībās ar bērniem un mazbērniem.

Vīrieši pensionāri, viņu īsākā mūža dēļ, retāk spiesti saimniekot vienaatnē – $\frac{1}{5}$, bet visbiežāk – vairāk par pusi – dzīvo ar dzīvesbiedri, mazākā daļa – kopā ar bērniem vai viņu ģimenēs.

Kopumā izrādās, ka vieninieki, īpaši pensijas vecumā, tāpat arī nepilnās māsaimniecības ar vienu no vecākiem un nepilngadīgajiem sastāv pārsvarā no sievietēm. Abu šo tipu māsaimniecības pieder arī nabadzīgākajām un tāpēc sociālo palīdzību saņēmējām vai pretendētēm.

Šādās nelielās un, kā jau iepriekš minēts, samērā neracionāli saimniekojošās māsaimniecībās cilvēki turklāt bieži cieš no cilvēciskās saskarsmes trūkuma. Tādēļ tās nevar uzskatīt par vēlamu māsaimniecības tipu. Kā ierosina dažāda vecuma vīriešu un sieviešu sadalījums pa dažāda tipa māsaimniecībām un tajā vērojamo atšķirību cēloņu analīze, mazāko un

nabadzīgo mājsaimniecību izplatību varētu mazināt vīriešu pāragrās mirstības ierobežošana un, protams, viņu attieksmes maiņa pret ģimenes pienākumiem.

SECINĀJUMI

Dažādu mājsaimniecību tipu izplatība valstī ir atkarīga gan no iedzīvotāju vecumsastāva, gan no bērnu skaita mājsaimniecībā, gan dažādiem dzīves apstākļiem, kas var vai nu veicināt, vai kavēt jaunākās paaudzes atdalīšanos no vecāku ģimenes un patstāvīgas dzīves sākumu.

1999.gadā, salīdzinot ar Dzīves apstākļu pētījumu pirms pieciem gadiem, Latvijā ir pieaudzis īpatsvars vieniniekiem un pāriem bez bērniem, bet sarucis visu veidu mājsaimniecību ar nepilngadīgiem bērniem. Turklāt pēdējo vidū pārsvarā ir ģimenes ar 1 vai 2 atvasēm.

Saprotams, ka atsevišķu vecumgrupu sadalījums pa dažāda tipa mājsaimniecībām atšķiras no vidējā. Gandrīz $\frac{3}{5}$ nepilngadīgo dzīvo kopā ar abiem vecākiem, vēl gandrīz $\frac{1}{5}$ – trīspaaudžu mājsaimniecībās un nedaudz mazāk nepilnajās ģimenēs (ar vienu no vecākiem). Darbspējas vecuma cilvēki pārsvarā dzīvo kopā ar saviem nepilngadīgajiem vai ar katru mūža gadu biežāk – jau pilngadīgajiem bērniem. Savukārt vairāk par $\frac{1}{3}$ cilvēku pensijas vecumā dzīvo vienatnē, nedaudz mazāk – kopā ar dzīvesbiedru un tikai $\frac{1}{4}$ - kopā ar bērniem vai trīspaaudžu mājsaimniecībās.

Bērnu skaita ierobežošana šai laikposmā starp abiem pētījumiem varētu būt notikusi nepietiekama materiālā nodrošinājuma dēļ. Taču ienākumu palielināšana uz 1 mājsaimniecības locekli, samazinot apgādājamo skaitu, draud ar vientulību mūža otrā pusē un tautas izmiršanu. Turklāt tas padara mājsaimniecību mazāk racionālu, jo kopīgi saimniekot ir lētāk, nemaz nerunājot par optimismu, ko ienes bērna esamība. Veiktā pētījuma rezultāti liecina, ka mājsaimniecībās ar bērniem, neraugoties uz zemākiem ienākumiem, cilvēki daudz biežāk cer uz apstākļu uzlabošanu nekā vieninieki. Šīm cerībām piepildoties, gaidāmas arī jaunas pārmaiņas dažādu mājsaimniecību izplatībā.

Izmantotā literatūra:

[1] Latviešu literārās valodas vārdnīca (9 sējumos), Rīga, Zinātne, 1977-1991

3.nodaļa

MIGRĀCIJA

Ieva Marga MARKAUSA

IEVADS

Savas dzīves sakārtošanas un uzlabošanas nolūkā cilvēki reizēm nolemj mainīt dzīves vietu – valsts robežās vai arī doties uz citu valsti. Dzīves vietas maiņa daudzos gadījumos ir būtisks personības attīstības un labklājības nodrošināšanas priekšnoteikums. Brīva darbaspēka kustība, augsta tā teritoriālā mobilitāte ir ļoti svarīgs nosacījums tirgus ekonomikas apstākļos. Iedzīvotāju migrācija var būtiski ietekmēt konkrētas teritorijas attīstību, jo šis process izmaina iedzīvotāju skaitu un sastāvu pēc dzimuma, vecuma, izglītības, etniskās piederības un citām pazīmēm, līdz ar to ietekmē arī dabisko kustību. Iebraucēji nāk ar savu dzīves pieredzi un vērtību sistēmu un, iekļaujoties vietējā sabiedrībā, ietekmē sociālekonomiskos procesus.

Padomju periodā Latvija likās gana pievilcīga iecelotājiem no dažādām bijušās PSRS republikām, galvenokārt no Krievijas. Starprepubliku migrācijas saldo bija pozitīvs - vairāki tūkstoši gadā. Vislielākais tas bija 1987.gadā – 18,7 tūkstoši. Salīdzinoši zemā dabiskā pieauguma dēļ Latvijā migrācija deva lielāko daļu iedzīvotāju skaita pieauguma. Iebraucēji pārsvarā apmetās pilsētās, kur tika celti rūpniecības uzņēmumi. Tie piesaistīja arī cilvēkus no laukiem, un to sekmēja laukos norītošais industrializācijas process. Pozitīvs starprepubliku migrācijas saldo, lauku iedzīvotāju skaita samazināšanās iekšējās migrācijas procesā un iedzīvotāju koncentrēšanās pilsētās bija raksturīgas padomju laika iezīmes Latvijā, kas ietekmēja tās attīstību.

20.gs. 90.gados, mainoties politiskajai un ekonomiskajai situācijai Latvijā, krasi samazinājās iebraucēju skaits. Izbraukušo skaits savu maksimumu sasniedza 1992.gadā, pēc tam tas samērā strauji samazinājās (1.att.). Sākot ar 1990.gadu, izbraucēju ir vairāk nekā iebraucēju, un ārējās migrācijas saldo ir negatīvs. Iedzīvotāju skaita samazināšanās ārējās migrācijas rezultātā vienlīdz skar pilsētas un laukus.

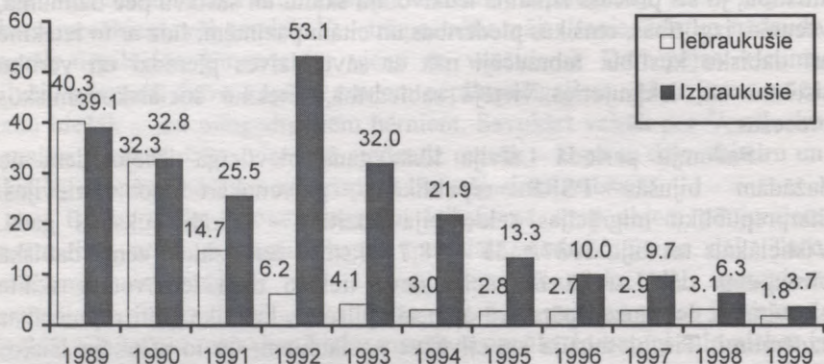
Līdz ar ārējās migrācijas apjoma samazināšanos un izmaiņām tās virzienos (iedzīvotāju apmaiņa notiek ne tikai ar bijušās PSRS republikām, t. sk. NVS valstīm, bet arī ar ASV, Rietumeiropas un citām valstīm) arī iekšējā migrācijā bija vērojama virziena maiņa, ko lielā mērā veicināja bijušo īpašumu atgūšana laukos. 90.gadu pirmajā pusē bija izteikta iekšējās

migrācijas plūsma no pilsētām uz laukiem, un lauku iedzīvotāju skaits iekšējās migrācijas rezultātā pieauga. Šī tendence tomēr nebija noturīga, un turpmāk atsevišķos gados pozitīvs migrācijas saldo bija pilsētās, citos – laukos. 90.gados no Rīgas uz Latvijas pilsētām un laukiem, kā arī uz citām valstīm izbraukušo skaits nemainīgi pārsniedz iebrāukušo skaitu, un 1999.gadā iekšējās migrācijas negatīvais saldo Rīgā pārsniedza ārējās migrācijas negatīvo saldo.

Šinī apskatā uzmanība veltīta dzīves vietu mainījušo teritoriālajai izcelsmei, notikušās un iespējamās migrācijas iemesliem un virzieniem: no kurienes un uz kuriem laudis ir pārcēlušies; kas ir tie, kuri meklējuši savu sapņu piepildījumu Latvijas pilsētās un laukos; kāda bijusi viņu motivācija tik izšķirošam solim; kas, kāpēc un kur gatavojas meklēt jaunu dzīves vietu tuvākajā nākotnē.

1.attēls

STARPVALSTU MIGRĀCIJA, tūkstošos

KUR ŠŪPULIS KĀRTS?

Saskaņā ar pētījuma rezultātiem vairāk nekā ¼ Latvijas iedzīvotāju, kuri vecāki par 18 gadiem, ir dzimuši Latvijā. Savulaik Latvijā ieradušos īpatsvars sasniedz 21,6%, lielākā daļa iebrāukuši no Krievijas (1.tab.).

Kā pilsētās, tā arī laukos dominē Latvijā dzimušie, tomēr laukos un mazās pilsētās šīs grupas īpatsvars ir salīdzinoši augstāks nekā Rīgā un citās relatīvi lielās pilsētās.

1.tabula

18 GADUS UN VECĀKU LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU SADALĪJUMS PĒC DZIMŠANAS VIETAS, procentos

Pašreizējā dzīves vieta	Dzimšanas vieta			
	Latvija	Krievija	NVS valstis (bez Krievijas)	Citas valstis
Pilsētas, kopā	74,1	14,6	8,9	2,4
Lielās pilsētas	67,6	16,7	11,6	4,1
Rīga	70,7	18,1	9,3	2,9
Pārējās pilsētas	83,0	8,1	6,5	2,4
Lauki	88,6	5,0	4,1	2,3
Kopā	78,4	11,7	7,5	2,4

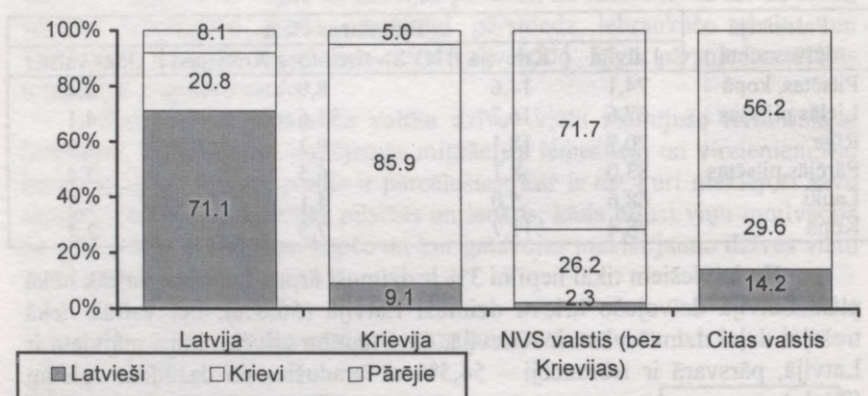
No latviešiem tikai nepilni 3% ir dzimuši ārpus Latvijas, vairāk nekā puse Latvijā dzīvojošo krievu dzimuši Latvijā (56,8%), bet vairāk nekā trešajai daļai dzimtā vieta ir Krievijā. Citu tautību cilvēki, kuru mājvieta ir Latvijā, pārsvarā ir iebraucēji – 54,5% te ieradušies no dažādām valstīm (2.tab.).

2.tabula

18 GADUS UN VECĀKU DAŽĀDU TAUTĪBU LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU SADALĪJUMS PĒC DZIMŠANAS VIETAS, procentos

Tautība	Dzimšanas vieta				
	Latvija	Krievija	NVS valstis (bez Krievijas)	citas valstis	Kopā
Latvieši	97,3	1,8	0,3	0,6	100,0
Krievi	56,8	34,0	6,8	2,4	100,0
Citi	45,5	6,4	38,3	9,8	100,0

Migrācija uz Latviju lielā mērā ietekmē iedzīvotāju nacionālo sastāvu. Latvijā dzimušo vidū latviešu īpatsvars sasniedz gandrīz $\frac{3}{4}$, krievu - $\frac{1}{5}$ (2.att.). No Krievijas iebraukušo sastāvā dominē krievi - 85,9%, no pārējām NVS valstīm ieradušies dažādu tautību cilvēki, kuru vidū vairāk nekā $\frac{1}{4}$ ir krievi. Arī citās valstīs dzimušo un uz Latviju pārcēlušos sastāvā ir liels krievu īpatsvars (gandrīz 30%). Visu 18 gadus un vecāku respondentu vidū latvieši sastāda gandrīz 60%, krievu īpatsvars sasniedz 27,3 %, bet citu tautību pārstāvju ir uz pusi mazāk. Dzīves vietu mainījušo vidū citu tautību migrantu īpatsvars ir nedaudz augstāks – 16,2%, un savukārt zemāks ir latviešu īpatsvars – 56,2%.

18 GADUS UN VECĀKU DAŽĀDĀS VALSTĪS DZIMUŠO LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU
SADALĪJUMS PĒC TAUTĪBAS

Latvijā dzimušo pārsvars ir vērojams visās vecuma grupās (3.tab.); vecumā pēc 50 gadiem manāmi pieaug no bijušās PSRS republikām iebraukušo īpatsvars, kas izriet no padomju periodā Latvijā uz dzīvi palikušo migrantu pašreizējā vecuma sastāva: pārcelšanās laikā viņi pārsvarā bija darbaspējas vecumā un nu ir sasnieguši pirmspensijas un pensijas gadus.

3.tabula

RESPONDENTU SADALĪJUMS PĒC DZIMŠANAS VIETAS UN VECUMA, procentos

Dzimšanas vieta	Visi respondenti	tai skaitā vecumā (gadi)			
		18 - 24	25 - 49	50 - 64	65 +
Latvija	78,4	94,6	82,3	71,6	69,0
Krievija	11,7	3,0	8,2	14,2	20,5
NVS valstis (bez Krievijas)	7,5	1,7	7,3	10,6	7,2
Citas valstis	2,4	0,7	2,2	3,6	3,3
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

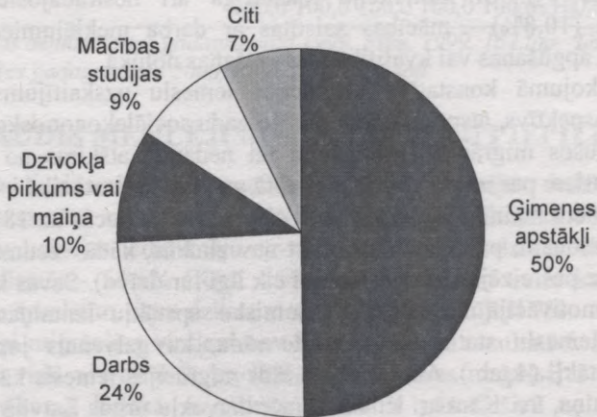
Latvijā dzimušo īpatsvars augstāks ir laukos un salīdzinoši nelielās pilsētās, bet lielās pilsētās vairāk nekā $\frac{1}{4}$ ir iebraucēji no citām valstīm (Rīgā - gandrīz $\frac{1}{3}$), galvenokārt no Krievijas.

MIGRĀCIJAS IEMESLI

Dzīves vietas maiņa ir veids, kā var mēģināt sasniegt iecerēto dažādās dzīves sfērās (mācības, darbs, ģimene), kā rast iespēju dzīvot saskaņā ar savu vērtību sistēmu. Gandrīz puse dzīves vietu mainītāju atzīmējuši, ka migrācijas iemesls bijis ģimenes apstākļi (3.att.), kas pārsvarā gadījumu nozīmē – ģimenes locekļu apvienošanos. Šis iemesls vienlīdz dominē kā pilsētās, tā laukos neatkarīgi no migrējušo tautības un sociālekonomiskā stāvokļa (nodarbinātie, nestrādājošie darba meklētāji, ārpus darbaspēka). To salīdzinoši biežāk minējuši krievi (54,5%), nestrādājošie darba meklētāji (53,5%) un laukos dzīvojošie (54,3%).

3.attēls

DZĪVES VIETAS MAIŅAS IEMESLI

Darba mainīšanu vai atrašanu kā migrācijas iemeslu nosaukuši aptuveni ¼ respondentu, tas ir bijis nozīmīgāks latviešiem (26,0%) un tiem, kuri pārcēlušies uz laukiem (27,3%) un mazpilsētām (27,6%). Darba meklējumi ir mudinājuši mainīt dzīves vietu agrāk un mudina strādājošos migrēt arī pašreiz. Darbu kā migrācijas iemeslu norādījuši 24,0% ekonomiski neaktīvo iedzīvotāju, kuri pārsvarā ir pensijas vecuma cilvēki, un 25,4% strādājošo.

Dzīvokļa pirkums vai tā maiņa ir bijis tikai nedaudz mazāk nozīmīgāks migrācijas iemesls (9,9%) nekā mācības (8,5%), tomēr abi šie iemesli tālu atpaliek no būtiskākajiem – ģimenes apstākļiem un darba meklējumiem. Dzīvokļa problēma lielāku lomu migrācijas motivācijā ieņēmusi tiem, kas pārcēlušies uz dzīvi laukos vai nelielās pilsētās, bet ienākušie Rīgā to minējuši tikai 3,5% gadījumu. Jāņem vērā, ka agrāk, padomju laikā, kārtība, kādā varēja tikt pie dzīvokļa, bija stingri reglamentēta - dzīvokli jaunajā dzīves vietā varēja dabūt tikai darba vietā

vai maiņas ceļā, līdz ar to darbs bija izplatītāks migrācijas iemesls nekā dzīvokļa iegūšana. Arī t.s. ģimenes apstākļi (ģimenes locekļu pierakstīšanās vienam pie otra) bieži vien bija saistīti ar dzīvokļa problēmas risināšanu, jo pieraksts un dzīvojamā platība noteica iespējas iestāties dzīvokļu rindā. Dzīvokļa apstākļu maiņa kā salīdzinoši būtiskāks migrācijas motīvs, pārceļoties uz mazpilsētām un laukiem, varētu būt saistīts ar komunālo pakalpojumu sadārdzināšanos labiekārtotajos dzīvokļos 90.gados un ar īpašuma attiecību sakārtošanu, kas izraisīja migrāciju šajā virzienā 90.gadu pirmajā pusē. Tas zināmā mērā izskaidro, kāpēc latviešiem dzīves vietas maiņa saistībā ar dzīvokļa apstākļu izmaiņām ir bijusi vairāk izteikta (11,9%) nekā citu tautību cilvēkiem (6,9-8,6%).

Mācības/studijas kā migrācijas iemesls paliek 3.vietā, un to biežāk minējuši tie, kuri pārcēlušies uz dzīvi pilsētās (11,9%) un jo sevišķi Rīgā (vairāk nekā $\frac{1}{5}$). Šī motivācija raksturīga arī nestrādājošiem darba meklētājiem (10,8%) - mācības saistītas ar darba meklējumiem jaunas specialitātes apgūšanas vai kvalifikācijas celšanas nolūkā.

Apsekojumā konstatēto migrācijas iemeslu uzskaitījums zināmā mērā ir retrospektīvs, atspoguļo iepriekšējo gadu sociālekonomisko apstākļu ietekmē radušos migrācijas motivāciju un nedaudz atšķiras no jaunākās statistikas datiem par migrāciju (jāņem vērā gan tas, ka statistikā ir uzskaitīti visi dzīves vietu mainījušie, kamēr apsekojuma dati attiecas uz 18 gadus un vecākām personām, par kurām savukārt nav zināms, kādā vecumā viņas ir pārcēlušās uz pašreizējo dzīves vietu un cik ilgi tur dzīvo). Savas korekcijas migrācijas motivācijā inesušas ekonomisko apstākļu izmaiņas Latvijā. Migrācijas iemeslu statistiskā uzskaitē rāda, ka galvenais joprojām ir ģimenes apstākļi (4.tab.). Aktualizējies tāds migrācijas iemesls kā dzīvokļa pirkšana, maiņa, īre. Kaut arī lēnām, tomēr dzīvokļu tirgus Latvijā veidojas, un šī migrācijas iemesla loma var pieaugt. 1998.-1999.gadā mācības kā migrācijas motīvs bija 3.vietā, tās ir nozīmīgākas nekā darbs, to atzīmējuši gandrīz 28% uz Rīgu pārbraukušo. Kā redzams, izglītība tiek uztverta kā nepieciešams pilnvērtīgas dzīves pamats, un labākās iespējas šajā jomā ir rodamas Rīgā.

DZĪVES VIETU MAINĪJUŠO SADALĪJUMS PĒC MIGRĀCIJAS IEMESLIEM 1998.–
1999.gadā, procentos

Migrācijas iemesli	Kopā		Pilsētās		Laukos		Rīgā	
	1998	1999	1998	1999	1998	1999	1998	1999
Mācības	11,9	12,0	16,0	16,2	5,7	5,8	27,7	27,5
Dzīvokļa īre, maiņa vai pirkšana	25,0	25,0	25,2	26,0	24,3	23,2	23,8	24,8
Darbs	3,9	3,7	3,7	3,2	4,5	4,2	3,3	2,6
Ģimenes apstākļi	44,3	44,0	41,5	42,6	48,6	47,9	35,4	39,0
Citi	14,9	14,5	13,6	12,0	16,9	18,9	9,8	6,1
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

☞: Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1999. Rīga, 1999. 162.lpp. Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2000. Rīga, 2000. 206.lpp.

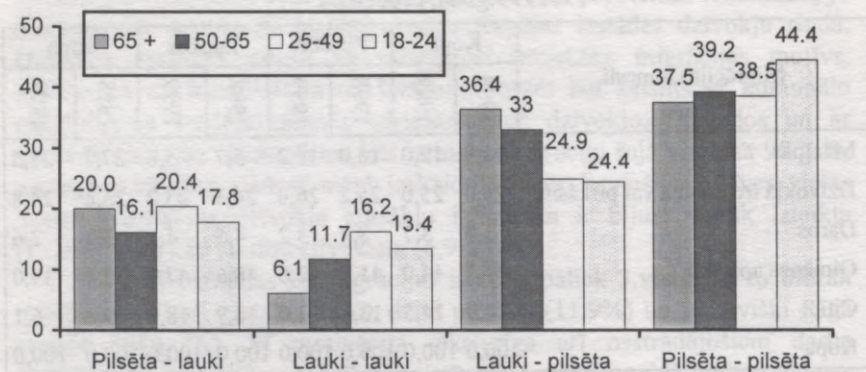
KUR ĻAUDIS MEKLĒJUŠI SAVU IECERU PIEPILDĪJUMU?

Kā liecina Dzīves apstākļu pētījums, Latvijas iedzīvotājiem ir raksturīga samērā augsta teritoriālā mobilitāte - vairāk nekā 60% 18 gadus un vecāku Latvijas iedzīvotāju savulaik ir mainījuši dzīves vietu - laukos 63,5%, pilsētās - 58,6% (Rīgā - 52,2%). No visiem tiem, kas ieradušies Latvijā no ārvalstīm, savu dzīves vietu atkārtoti mainījuši 7%.

Visi migrācijas virzieni nav bijuši vienlīdz rezultatīvi. Dzīves vietu mainījušo vidū visvairāk ir to, kuri pārvietojušies no pilsētas uz pilsētu – 38,9%; nākamā lielākā migrējušo grupa ir pārcēlušies no laukiem uz pilsētām (30,0%). Ievērojami mazāk ir to, kuri jauno dzīves vietu atraduši laukos, pārceļoties no pilsētām - 18,9%, un tikai 12,3% atzīmējuši, ka dzīves vietu mainījuši lauku apvidū.

Šāds dzīves vietu mainījušo sadalījums pa migrācijas virzieniem ir vienlīdz raksturīgs jebkurā vecumā (4.att.). Dzīves vietu mainījušo vidū ar vecumu nedaudz palielinās no laukiem uz pilsētu pārcēlušos īpatsvars, kas ir izteiktākais 60.-80.gadu migrācijas virziens. Savukārt vidējai paaudzei un arī vecumā pēc 65 gadiem raksturīga pārcelšanās no pilsētas uz laukiem, kas ir ekonomisko pārmaiņu izsaukta parādība un lielā mērā saistīta ar īpašumu (zemes, mežu) atgūšanu vai iegādāšanos laukos.

MIGRĀCIJAS PLŪSMAS PĒC RESPONDENTU VECUMA, procentos

Latvijā dzimušie sadalās vienmērīgi starp laukiem, Rīgu un pārējām pilsētām - $\frac{1}{3}$ dzīvo laukos, nedaudz mazāk (30,6%) - Rīgā, pārējās pilsētās - 36,1%. Tas ir līdzīgs visu iedzīvotāju teritoriālajam sadalījumam - 1999.gada beigās lauku iedzīvotāju īpatsvars bija 31,0%, Rīgā dzīvoja 32,5%. No ārvalstīm ieceļojušie koncentrējas pilsētās - no Krievijas ieceļojušie galvenokārt izvēlējušies Rīgu - 52,7%, laukus - tikai 12,6%. Iebraucēji no citām bijušās PSRS republikām Rīgā un citās pilsētās apmetušies vienlīdz bieži (attiecīgi 42,2% un 41,7%), bet dzīves vietu laukos izvēlējušies ievērojami retāk - 16,1%.

NO KURIENES IERADUŠIES PAŠREIZĒJĀ DZĪVES VIETĀ?

Migrācijas virzieni saistīti ar tās motivāciju - vēlme iegūt augstāko izglītību, apgūt konkrētu arodu, arī darba atrašana bieži saistās ar dzīves vietas maiņu.

Visos reģionos, izņemot Rīgas, dzīves vietu mainījušie pārsvarā ir no laukiem. Ievērojams no citām valstīm iebraukušo īpatsvars ir Kurzemē un Latgalē, kas izriet no ārvalstu migrantu izteiktu orientāciju uz dzīvi pilsētās, galvenokārt lielās, un pie dzelzceļiem, jo te bija iespējas dabūt darbu un pēc laika - arī dzīvokli. Visbiežāk iebraucēji no citām valstīm dzīves vietai izvēlējās Rīgu un tās aglomerācijā ietilpstošās pilsētas - te dzīves vietu mainījušo vidū vairāk nekā 40% ir no citām valstīm.

Dzīves vietu mainījušie pašreizējie pilsētnieki uz dzīvi Latvijā pārsvarā pārcēlušies no citām valstīm (5.tab.), aptuveni vienādā mērā no laukiem un dažāda lieluma Latvijas pilsētām. Jo lielāka pilsēta, jo augstāks no citām valstīm ieceļojušo īpatsvars (Rīgā vairāk nekā puse dzīves vietu

mainījušo pirms tam dzīvojuši citās valstīs), un attiecīgi mazāka nozīme ir iebraukušajiem no Latvijas pilsētām un laukiem.

Rīgā iebraucēju vidū dominē ienācēji no citām valstīm, savukārt iebraucēju īpatsvars no Latvijas pilsētām pārsniedz bijušo laucinieku īpatsvaru.

5.tabula

DZĪVES VIETU MAINĪJUŠO RESPONDENTU SADALĪJUMS PĒC IEPRIEKŠĒJĀS
DZĪVES VIETAS, procentos

Pašreizējā dzīves vieta	Iepriekšējā dzīves vieta					Citā valstī
	Kopā	Latvijā				
		liela pilsēta (virs 100 tūkst. iedz.)	neliela pilsēta (10–100 tūkst. iedz.)	maza pilsēta (līdz 10 tūkst. iedz.)	lauki	
Lauki	100,0	9,9	13,0	13,0	53,7	10,4
Pilsētas	100,0	10,3	10,0	11,6	33,6	34,5
no tām Rīga	100,0	5,5	10,5	10,0	22,7	51,3
Liela pilsēta	100,0	14,3	12,0	9,8	23,4	40,5
Citas pilsētas	100,0	13,9	8,4	14,1	49,8	13,8
Visi dzīves vietu mainījušie	100,0	10,2	10,9	12,0	39,9	27,0

Vairāk nekā puse laukos dzīvojošo (kuri nav dzimuši pašreizējā dzīves vietā) dzīves vietu mainījuši lauku apvidū, nedaudz vairāk nekā $\frac{1}{4}$ ieradusies no nelielām un mazām pilsētām, un tikai desmitā daļa – no citām valstīm. Var uzskatīt, ka laukos savu mērķu piepildījumu cer rast galvenokārt lauku ļaudis, mazāk vilinoši tie ir bijuši Latvijas pilsētniekiem. Pilsētas pievelk cilvēkus gan no Latvijas laukiem un pilsētām, gan no citām valstīm. Lauku ļaudis un arī mazo pilsētu iedzīvotāji vairāk orientējušies uz nelielām pilsētām.

Dzīves vietu mainījušo vidū personas, kas pirms pārcelšanās dzīvojušas laukos, pārsvarā ir visās vecuma grupās (6.tab.). Bezdarba un neapmierinošas transporta infrastruktūras apstākļos lauku cilvēkiem darba atrašana bieži rada arī nepieciešamību mainīt dzīves vietu - gluži kā senos laikos kalpiem Jurģu dienā jāmeklē jauns saimnieks. Jaunībā tas lielā mērā saistīts ar izglītības iegūšanu.

6.tabula
 DZĪVES VIETU MAINĪJUŠO RESPONDENTU SADALĪJUMS PĒC IEPRIEKŠĒJĀS
 DZĪVES VIETAS UN VECUMA, procentos

Iepriekšējā dzīves vieta	Visi dzīves vietu mainījušie	tai skaitā vecumā (gadi)			
		18 - 24	25 - 49	50 - 64	65 +
Liela pilsēta (>100 tūkst)	9,8	11,8	11,5	9,8	6,9
Maza pilsēta (10 tūkst. -100 tūkst)	11,2	14,0	13,5	10,0	8,8
Neliela pilsēta (<10 tūkst)	11,6	20,4	13,5	10,7	8,4
Lauki	41,8	43,0	39,8	40,9	45,2
Citas valstis	25,7	10,8	21,7	28,7	30,6
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Latvijas iedzīvotāji savu vēlmju piepildījumu meklē kā pilsētās, tā laukos, kamēr ieceļotāji no citām valstīm savus mērķus saista ar lielām pilsētām, galvenokārt ar Rīgu.

NĀKOTNES PLĀNI

Dzīves vietas maiņa daudzos gadījumos ir būtisks personības attīstības un labklājības nodrošināšanas priekšnoteikums, un tāpēc cilvēki mēdz apsvērt šādu iespēju.

No valsts attīstības viedokļa ir svarīgi zināt potenciālo migrāciju – iespējamo migrantu sastāvu, migrācijas iemeslus (kas sakņojas pašreizējā situācijā), izvēlētos virzienus.

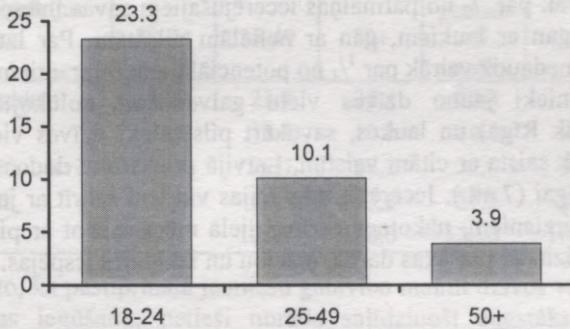
Tāpat kā 1994.gadā, kad notika iepriekšējais Dzīves apstākļu pētījums, dzīves vietas maiņas problēma tomēr nav īpaši aktuāla: par pārcelšanos uz jaunu dzīves vietu domā mazāk nekā $\frac{1}{10}$ respondentu, un tikai 2,5% šos nodomus saista ar izbraukšanu no valsts. Kopš 1994.gada domas par emigrāciju nav aktualizējušās. Šādu nostāju zināmā mērā var uzskatīt kā apliecinājumu pieņemamiem dzīves apstākļiem konkrētajā dzīves vietā. Iespējams, ka cilvēki saskata savu plānu piepildīšanas iespējas tepat Latvijā. Tomēr nevar izslēgt arī to, ka cilvēki nav pietiekami uzņēmīgi, lai aktīvi meklētu savu sapņu un ieceru piepildījumu.

Kas domā pārcelties uz jaunu dzīves vietu?

Domas par iespējamo pārcelšanos uz citu dzīves vietu raksturīgas jaunībai: gandrīz $\frac{1}{4}$ jauniešu 18–24 gadu vecumā plāno mainīt dzīves vietu, ar gadiem šādu vēlmi izteikušo īpatsvars strauji samazinās, jo izglītība un darbs dzīvi ir nostabilizējuši (5.att.).

5.attēls

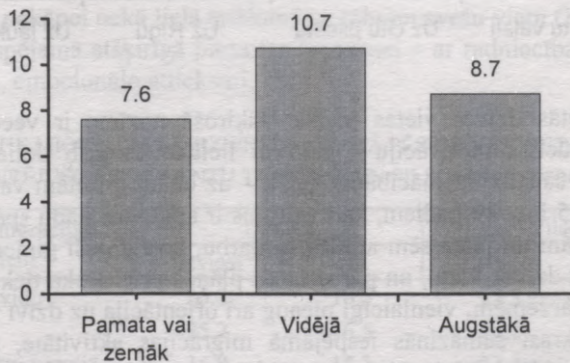
DZĪVES VIETAS MAIŅU IECERĒJUŠO RESPONDENTU ĪPATSVARŠ DAŽĀDĀS
VECUMA GRUPĀS, procentos

Dzīves vietas maiņu vīrieši un sievietes ir iekārtojuši gandrīz vienlīdz reti (attiecīgi 9,5% un 8,8%), īpaši neatšķiras arī latviešu un citu tautību pārstāvju iespējamā aktivitāte (9,5% un 8,5%), kā arī pilsoņu un nepilsoņu plāni – neatkarīgi no oficiālā statusa dzīves vietas maiņu plāno 9,1%. Atšķiras tikai laukos dzīvojošo un pilsētnieku nākotnes nodomi – katrā grupā dzīves vietas maiņu iekārtojuši attiecīgi 13,5% un 7,2%.

6.attēls

DZĪVES VIETAS MAIŅU IECERĒJUŠO RESPONDENTU ĪPATSVARŠ DAŽĀDĀS
IZGLĪTĪBAS GRUPĀS, procentos

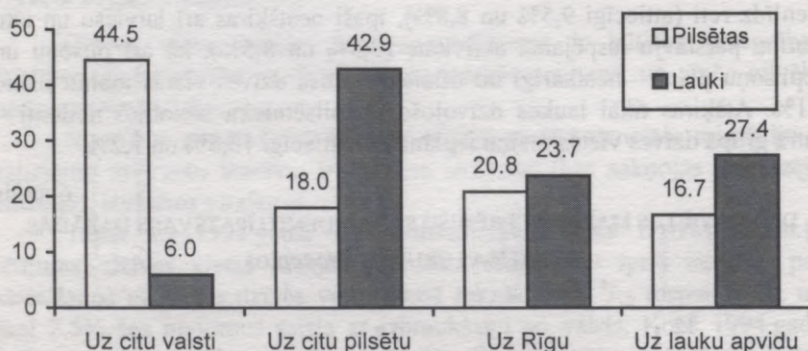
Iespējamie migrācijas virzieni

Kopumā respondentu dzīves vietas maiņas plāni pārsvarā saistās ar pārvietošanos Latvijas robežās (72,6%). Lai gan gandrīz 30% domā par dzīvi Rīgā, šis tomēr nav izteikti dominējošs iecerētais migrācijas virziens - nedaudz vairāk par $\frac{1}{5}$ no pārmaiņas iecerējušajiem savas intereses vienlīdz bieži saista gan ar laukiem, gan ar nelielām pilsētām. Par izceļošanu no valsts domā nedaudz vairāk par $\frac{1}{4}$ no potenciālajiem migrantiem.

Laucinieki jauno dzīves vietu galvenokārt nolūkojuši Latvijas pilsētās (retāk Rīgā) un laukos, savukārt pilsētnieki dzīves vietas maiņas plānus biežāk saista ar citām valstīm, Latvijā priekšroku dodot pilsētām un jo sevišķi Rīgai (7.att.). Iecerētie migrācijas virzieni sakrīt ar jau notikušās migrācijas virzieniem, nākotnes cerības lielā mērā saistot ar pilsētām. Tās piedāvā salīdzinoši plašākas darba, mācību un izklaides iespējas.

7.attēls

PLĀNOTĀS MIGRĀCIJAS VIRZIENI SAISTĪBĀ AR PAŠREIZĒJO DZĪVESVIETU,
procentos

Iecerētās dzīves vietas izvēlē izšķirošā nozīme ir vecumam, kas nosaka migrācijas motivāciju - jaunieši lielākoties grib doties uz Rīgu (galvenokārt saistībā ar mācībām), retāk - uz citām pilsētām vai ārzemēm; vecumā no 25 līdz 49 gadiem, kad vairums ir apguvuši kādu specialitāti un atraduši spējām un interesēm atbilstošu darbu, izveidojuši ģimeni, mazinās vēlēme mainīt dzīves vietu, un pārcelšanās plānos priekšroka tiek dota citām pilsētām vai ārzemēm, vienlaicīgi pieaug arī orientācija uz dzīvi laukos; pēc gadiem 50 krasi samazinās iespējamā migrācijas aktivitāte, un vēlamā dzīves vietu vidū salīdzinoši nozīmīgāki kļūst lauki, kas saistās ar atgūto īpašumu apsaimniekošanu, kā arī ar darba atrašanas iespēju sašaurināšanos pirmspensijas vecumā (7.tab.).

7.tabula

PLĀNOTIE MIGRĀCIJAS VIRZIENI DALĪJUMĀ PĒC DZĪVES VIETAS MAIŅU
IECERĒJUŠO RESPONENTU VECUMA UN IZGLĪTĪBAS, procentos

Plānotie migrācijas virzieni	Vecums, gadi			Izglītības līmenis		
	18-24	25-49	50+	pamata vai zemāka	vidējā	augstākā
Uz lauku apvidu	9,1	23,7	38,4	32,8	13,1	24,1
Uz Rīgu	33,9	18,1	10,2	18,4	26,1	18,4
Uz citu pilsētu Latvijā	29,1	29,7	28,2	27,6	36,4	17,2
Uz citu valsti	27,9	28,5	23,2	21,2	24,4	40,3
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Uz to, ka pastiprinātā jauniešu gatavība mainīt dzīves vietu ir saistīta ar izglītības iegūšanu, netieši norāda salīdzinoši augstāks pārcelšanos iepļānojušo īpatsvars respondentu grupā ar vidējo izglītību, kā arī iecerētie migrācijas virzieni: jaunībā priekšroka tiek dota Rīgai, un arī vidējo izglītību ieguvušie savus nākotnes nodomus saista ar pilsētām (ne tikai izglītības, bet arī lielāku darba izredžu dēļ), arī ar Rīgu. Augstāko izglītību ieguvušo personu interešu lokā vadošo vietu ieņem ārzemes, kas zināmā mērā raksturo Latvijas darba tirgus šaurību.

Līdzīgi kā 1994.gadā, migrācijas virzienu izvēli ietekmē arī etniskā piederība - latvieši pārsvarā orientēti uz dzīves vietas maiņu tepat Latvijā, kamēr cittautieši domā par dzīvi citās valstīs (gandrīz puse no tiem citu tautību pārstāvjiem, kuri iecerējuši mainīt dzīves vietu). Šīs atšķirības vedina domāt, ka latvieši varbūt mazāk nekā citi ir gatavi riskam; pārcelšanās nelielā attālumā un pazīstamā vidē vairāk atbilst viņu uzņēmības pakāpei nekā lielā attālumā uz tālu un svešu vietu (8.tab.). Jāņem vērā arī iespējamā atšķirīgā piesaiste šai zemei – ar radniecības attiecībām, īpašumiem, emocionālo attieksmi.

8.tabula

PLĀNOTIE MIGRĀCIJAS VIRZIENI DALĪJUMĀ PĒC DZĪVES VIETAS MAIŅU
IECERĒJUŠO RESPONENTU TAUTĪBAS UN PILSONĪBAS, procentos

Plānotie migrācijas virzieni	Tautība		Pilsonība	
	latvieši	citi	Latvijas	cita
Uz lauku apvidu	25,2	10,5	25,3	9,9
Uz Rīgu	25,2	16,5	24,2	15,4
Uz citu pilsētu Latvijā	35,8	15,3	34,1	14,3
Uz citu valsti	13,8	57,7	16,4	60,4
Kopā	100,0	100,0	100,0	100,0

Pilsoņi savus nākotnes nodomus saista ar Latviju – salīdzinoši nelielām pilsētām (mazāk ar Rīgu) un laukiem savā zemē, bet nepilsoņi domā migrēt galvenokārt uz citām valstīm.

Šo atšķirību pamatā visticamāk ir tas, ka nepilsoņu un citu valstu pavalstnieku īpatsvars salīdzinoši augstāks ir cittautiešu vidū, bez tam nepilsoņiem bieži vien izšķirošais motīvs viņu pagaidu izvēlē attiecībā uz nepilsoņa statusu ir cerība savus dzīves plānus realizēt citā valstī.

Vīriešu plāni saistās galvenokārt ar Latvijas pilsētām (turp dotos 30,5% no pārcelties plānojušiem) un ārzemēm (25,3%). Sievietes domā līdzīgi, tikai viņas salīdzinoši vairāk izvēlās ārzemes (29,6%).

Arī notikušās migrācijas uzskaitē rāda, ka uz ārzemēm, t. sk. uz NVS, pārsvarā izbrauc pilsētnieki (9.tab.), galvenokārt rīdzinieki, bet lauku ļaudis dzīves vietu vairāk maina valsts robežās. Dominējošie migrācijas virzieni un migrācijas orientācijas atšķirības saistībā ar dzīves vietu laika gaitā saglabājas nemainīgas.

9.tabula

NO LATVIJAS IZBRAUKUŠO SADALĪJUMS PĒC IZBRAUKŠANAS VIRZIENIEM
1999.gadā, procentos

	Kopā	Pilsētas	Lauki	Rīga
Kopā	40643	26303	14340	9928
Tai skaitā %:				
Pārvietošanās valsts robežās	90,9	87,6	97,1	79,6
Uz citām valstīm	9,1	12,4	2,9	20,4
t. sk. uz NVS	5,0	6,9	1,4	10,7

Kāpēc domā meklēt jaunu dzīves vietu?

Iecerētās migrācijas iemeslu sarakstā pirmajā vietā minētas darba problēmas, nedaudz retāk - ģimenes apstākļi, kā trešais būtiskākais iemesls ir nosaukti slikie dzīves apstākļi (10.tab.). Ekonomiskās intereses joprojām visbūtiskāk ietekmē domas par dzīves vietas maiņu. Salīdzinot ar jau notikušās migrācijas iemesliem, samazinājusies ģimenes apstākļu loma, un darbs kā iepļānotās migrācijas motīvs izvirzās pirmajā vietā.

PLĀNOTĀS MIGRĀCIJAS IEMESLI, procentos no atbildējušo skaita

Iemesli	Kopā	Pēc dzīves vietas	
		pilsētas	lauki
Ģimenes apstākļi	19,6	18,4	20,9
Slikti dzīves apstākļi	18,5	21,8	15,4
Grūtības atrast darbu	27,1	23,0	31,9
Mācības	4,5	3,4	5,5
Atgriešanās etniskajā dzimtenē	1,7	3,4	-
Politiskā diskriminācija	0,6	1,2	-
Citi	27,5	28,8	26,4
Kopā	100,0	100,0	100,0

Darba atrašanas problēmas asākas ir laukos, un tas izpaužas arī plānotās migrācijas iemeslos. Interesanti, ka sliktus dzīves apstākļus kā iespējamās migrācijas iemeslu laucinieki minējuši retāk nekā pilsētnieki – iespējams, pilsētās un laukos ir atšķirīgs dzīves līmenis, un šajā apzīmējumā viņi ieliek atšķirīgu saturu. Jāņem vērā tas, ka cilvēki dzīves apstākļu uzlabošanu visciešāk saista tieši ar darbu, un lauku cilvēkam augstā bezdarba apstākļos darba atrašana bieži vien izraisa arī dzīves vietas maiņu. Pilsētniekiem darba vietas maiņa jaunu dzīves vietu liek meklēt salīdzinoši retāk.

SECINĀJUMI

Jaunie ekonomiskie apstākļi līdz ar sociālo mobilitāti prasa arī teritoriālo mobilitāti, t.sk. izceļošanu uz ārzemēm, bet tā ne vienmēr nozīmē emigrāciju. Darba tirgus sakārtošana varētu aktivizēt pārrobežu migrāciju bez iedzīvotāju skaita samazināšanās šajā procesā.

Mainīt dzīves vietu cilvēkus mudina ierobežotās viņu vēlmju piepildīšanās iespējas pašreizējā dzīves vietā un aktīva pieeja savas vērtību sistēmas un iespēju saskaņošanai: negaidīt iespējas, bet aktīvi meklēt tās. Līdz ar gadiem mainās migrāciju izraisījušie iemesli, un ar to saistās arī atšķirīgā migrācijas aktivitāte un virzieni jaunībā un vēlākos gados. Nelielais dzīves vietu mainīt ielānojušo īpatsvars liecina, ka teritoriālā mobilitāte nav izšķirošais līdzeklis, ar kura palīdzību cilvēki censtos uzlabot savas dzīves kvalitāti, un ka Latvijas pilsētas un lauki ir pieņemama dzīves vieta gan te dzimušajiem, gan savulaik iebraukušajiem. Tas gan vēl nenozīmē, ka dzīves apstākļi te visiem būtu apmierinoši. Vāji izteiktā vēlme aizbraukt no Latvijas, augsts Latvijā savulaik iebraukušo īpatsvars liecina par iedzīvotāju piesaisti šai valstij, kas, iespējams, izriet no

sociālekonomisko procesu stabilitātes valstī. Salīdzinoši lielāka aktivitāte šajā ziņā iespējama jauniešu vidū.

Potenciālās migrācijas virzieni un tās iemesli zināmā mērā parāda problemātiskās dzīves sfēras - ierobežotais darba tirgus, it sevišķi laukos, neapmierinošie dzīves apstākļi, vāji attīstītais dzīvokļu tirgus.

Sagaidāms, ka no laukiem vairāk cilvēku aizies nekā ienāks viņu vietā no pilsētām. Pilsētu iedzīvotāju skaits var samazināties ārējās migrācijas rezultātā, bet to daļēji kompensēs iebraucēji no laukiem. Iekšējā un ārējā migrācijā lauki var zaudēt gados jaunus cilvēkus, vienlaicīgi iespējama gados vecāku pilsētnieku pārceļšanās uz laukiem, kamēr vien netiks sakārtota dzīvokļu saimniecība. Izbraukšanu no pilsētām veicina augsto komunālo izmaksu nesabalansētība ar iedzīvotāju ienākumiem.

Paredzams, ka iebraucēji no citām valstīm, arī turpmāk dzīves vietu izvēlēšies galvenokārt lielajās pilsētās.

Latvijas attīstībai, iespējams, problēmas varētu rasties sakarā ar iedzīvotāju teritoriālā izvietojuma diferenciaciju pēc etniskās piederības, kam kā papildus bremsējošs faktors var pievienoties iedzīvotāju sastāva novecošanās laukos. Tas var sarežģīt sabiedrības integrācijas procesu.

Ir nepieciešama mērķtiecīga, tirgus ekonomikai atbilstoša migrācijas politika, lai aktivizētu iedzīvotāju teritoriālo un sociālo mobilitāti, sekmētu izglītotas jaunākās paaudzes iniciatīvu darba tirgus attīstībā, kas veicinātu teritoriālā ziņā izlīdzinātāku darba vietu izvietojumu.

Šinī jomā panākumi saistāmi ar sakaru un transporta infrastruktūras attīstību.

4.nodaļa

IZGLĪTĪBA

Ritma RUNGULE

IEVADS

Ar izglītības veicināšanu un atbalstu savu nākotni saista katra nācija, valsts, tās likumdevēja un izpildvara, politiskās organizācijas. Izglītība nozīmē ne tikai valsts gara bagātību izaugsmi jeb kā pēdējā laikā tiek pausts – humānā kapitāla pieaugumu, bet arī tās valstiskuma nostiprināšanos, ekonomisko izaugsmi un tautas labklājību. Jau iepriekš veiktie pētījumi ir apliecinājuši, ka izglītības līmenis ir saistīts ar labākiem materiālās dzīves apstākļiem un lielākiem ienākumiem. Tagad, kad Latvijā tik daudz tiek runāts un spriests par nabadzības apkarošanu, izglītība tiek nosaukta kā viens no pašiem nozīmīgākajiem faktoriem šā sociālā ļaunuma apkarošanai.

Konstitucionālais likums "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi" nosaka, ka katram ir tiesības iegūt izglītību. Valsts nodrošina iespēju iegūt obligāto pamatzglītību bez maksas un nodrošina turpmākās skološanas iespējas atkarībā no bērna spējām. Latvijā obligāta ir pamatzglītības iegūšana vai izglītības ieguve līdz 18 gadu vecumam (Izglītības likums, 4.pants).

1998.gadā pieņemtajā Izglītības likumā noteiktas sekojošas izglītības pakāpes: pirmskolas izglītība, pamatzglītība, vidējā izglītība un augstākā izglītība. Cilvēks, kas izglūtojas, secīgi pāriet no vienas izglītības pakāpes uz citu. Atsevišķi tiek izdalīti trīs izglītības veidi: vispārējā, profesionālā un akadēmiskā izglītība (Izglītības likuma 5., 6.pants).

Pašreiz iegūstamo izglītību klasificēt pēc jauniem standartiem ir vieglāk nekā attiecināt šos standartus uz izglītību, kas iegūta agrāk un klasificēta atbilstoši sava laika standartiem. Klasifikācijas atšķirības rada grūtības 1994. un 1999.gada pētījumu rezultātu salīdzināšanā. Diskutējams ir jautājums par padomju laikā iegūtās 5 gadu augstākās izglītības klasificēšanu, pašreiz šāda izglītība vairumā gadījumu tiek pielīdzināta augstākajai profesionālajai izglītībai nevis bakalaura vai maģistra grādam atbilstoši akadēmiskajai izglītībai. Cilvēkam, kas pirms daudziem gadiem ieguvis augstāko izglītību ir gandrīz vienalga, kā to sauc tagad – augstākā profesionālā vai augstākā akadēmiskā. Taču spriežot par visas tautas izglītības līmeni, rodas iespaids, ka mums akadēmiskā izglītība nemaz nav bijusi un tā nākusi reizē ar neatkarību.

Kopš valstiskās neatkarības atgūšanas Latvijā ir teju aizritējuši 10 gadi. Tas ir pietiekami garš laika periods. Atcerēsimies, ka neatkarīga Latvija pirms otrā pasaules kara pastāvēja nedaudz vairāk par diviem gadu desmitiem. Šajā laikā tika ielikti pamati izglītības sistēmai, ar kuru mums bija pamats lepoties. Arī tagad - XX gadsimta pēdējā desmitgadē mēs varam lepoties ar Latvijas iedzīvotāju samērā augsto izglītības līmeni un kvalificētu darbaspēku. Kas ir izmainījies kopš neatkarības atgūšanas XX gadsimta pēdējā desmitgadē?

Viens no izglītības kvalitātes stūrakmeņiem ir tās finansiālais nodrošinājums. Latvijas izglītības iestāžu saņemtā finansējuma avoti ir valsts budžets, pašvaldību budžets, fizisko un juridisko personu līdzekļi, kā arī ārvalstu palīdzība atsevišķu izglītības projektu risināšanā. Tā kā valstī privātajās mācību iestādēs mācās salīdzinoši neliels bērnu skaits, tad galvenais izglītības sistēmas finansēšanas avots ir valsts kopbudžets.

1.tabula

IZGLĪTĪBAS FINANSĒŠANA NO VALSTS KOPBUDŽETA

	Izdevumi izglītībai (tūkst. Ls)	Procentos no valsts kopbudžeta	Procentos no iekšzemes kopprodukta
1994	125138	16,1	6,1
1995	161783	17,0	6,9
1996	162586	14,6	5,7
1997	184916	14,6	5,6
1998	246526	15,7	6,9
1999	262716	15,1	7,2

Kaut arī pēdējos desmit gados ik gadu tiek palielināts finansējums izglītībai, tomēr tas arvien vēl ir nepietiekams. Tiek slēgtas mazās lauku skolas, kas praktiski grauj sociālo un kulturālo vidi šajos pagastos. Diemžēl arī skolotāju darba samaksa atpaliek no valstī strādājošo vidējās darba algas līmeņa.

1997.gadā par valsts investīciju programmas līdzekļiem tika uzsākta skolu datorizācija. 2000.gadā datorklases izveidotas visās vidusskolās un notiek to pakāpeniska pieslēgšana interneta tīklam. Latvijā ar Pasaules Bankas palīdzību tiek veikti arī skolu remontu.

Laikā kopš 1994.gada, kad tika veikts iepriekšējais Dzīves apstākļu pētījums, nav notikušas krasas un būtiskas iedzīvotāju izglītības līmeņa izmaiņas. Tomēr šajā laikā daudz strādāts, lai sakārtotu izglītības sistēmu. Var teikt, ka paplašinājies, kļuvis dziļāks un daudzveidīgāks mūsu skatījums uz Latvijas izglītības sistēmu.

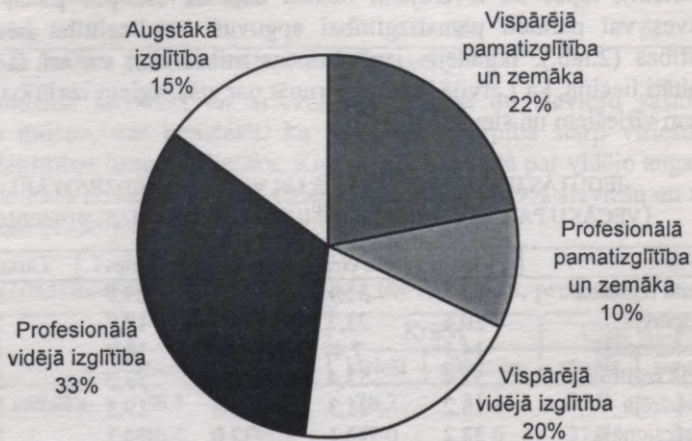
Dzīves apstākļu pētījums veikts ar mērķi iegūt starptautiski salīdzināmus datus, tāpēc izglītības klasifikācijā izmantota kā Starptautiskā standartizētā izglītības klasifikācija (International Standard Classification of Education – ISCED), tā pašreiz Latvijā esošā izglītības klasifikācija (1999.gada versija), un agrāk iegūtā izglītība pielīdzināta šiem standartiem. Pētījumā tika noskaidrots augstākais iegūtās izglītības līmenis, ko deva pabeigtā mācību iestāde (tab. pielikumā).

SASNIEGTĀS IZGLĪTĪBAS LĪMENIS

Atkarībā no tā, kādas mācību iestādes beiguši Latvijas iedzīvotāji, Dzīves apstākļu pētījuma dati ļauj iegūt sekojošu Latvijas iedzīvotāju sadalījumu pēc izglītības pakāpēm un izglītības veidiem. Trešajai daļai (33%) Latvijas iedzīvotāju, kas vecāki par 18 gadiem, ir vidējā profesionālā izglītība, kas iegūta, mācoties vidējā speciālā mācību iestādē pēc pamatskolas vai vidusskolas beigšanas vai vidējo izglītību iegūstot kopā ar arodizglītību. Divām piektdaļām iedzīvotāju ir vispārējā izglītība - mazliet lielākai daļai tā ir pamatzglītība (22%), nedaudz mazākai (20%) – vidējā izglītība. Kopumā trešdaļai iedzīvotāju ir pamata izglītība un zemāka (33%), mazliet vairāk nekā pusei vidējā izglītība (53%), bet pārējiem 15% - augstākā izglītība. Pēc ISCED klasifikācijas Latvijas iedzīvotājus, kas vecāki par 18 gadiem, var sadalīt trīs grupās: 1) kam ir pamata un par to zemāka izglītība – 33%, 2) kam ir vidējā izglītība – 39%, 3) kam ir augstāka par vidējo izglītību – 28%.

1.attēls

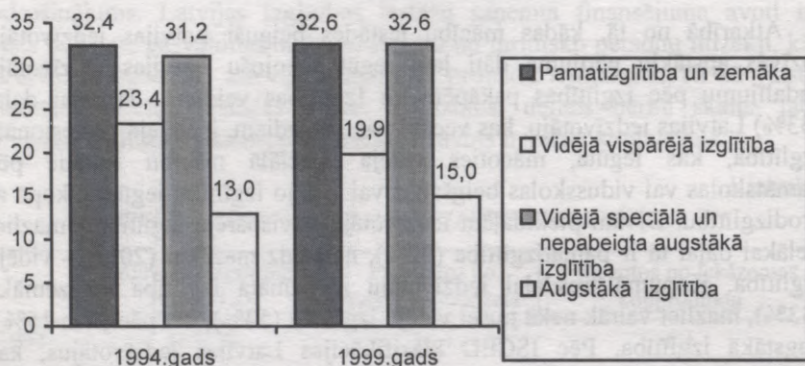
IEDZĪVOTĀJU (VECĀKU PAR 18 GADIEM) IZGLĪTĪBAS LĪMENIS 1999.gadā

Dzīves apstākļu pētījumā 1994. gadā iegūtā aina ir ļoti līdzīga: trešdaļai (32-33%) iedzīvotāju ir pamatizglītība un zemāka, trešdaļai (31-33%) vidējā speciālā izglītība, 1999.gadā par dažiem procentiem samazinājies to cilvēku daudzums, kam ir vidējā vispārējā izglītība, un par dažiem procentiem palielinājies to cilvēku daudzums, kam ir augstākā izglītība.

2.attēls

IEDZĪVOTĀJU (VECĀKU PAR 18 GADIEM) IZGLĪTĪBAS LĪMENIS 1994. un 1999.gadā, procentos

Atšķirības starp dzimumiem un tautībām sasniegtā izglītības līmeņa ziņā nav īpaši izteiktas. Taču kopumā sievietēm ir augstāks izglītības līmenis nekā vīriešiem un krievi nekā latviešiem. Vīriešu vidū ir lielāka daļa ar profesionālu pamatizglītību (14,1% no vīriešiem, 7,4% no sievietēm), tāpēc ka ievērojami lielāka daļa vīriešu pēc pamatizglītības ieguves vai paralēli pamatizglītībai apguvuši arodizglītību bez vidējās izglītības (2.tab.). Ikgadējie izglītības statistikas dati un arī šī pētījuma rezultāti liecina, ka Latvijā ir pamats runāt par atšķirīgiem izglītības ieguves ceļiem vīriešiem un sievietēm.

2.tabula

IEGŪTĀS IZGLĪTĪBAS LĪMENIS UN VEIDS PĒC IEDZĪVOTĀJU (VECĀKU PAR 18 GADIEM) DZIMUMA UN TAUTĪBAS, procentos

	Vīrieši	Sievietes	Latvieši	Krievi	Citas tautības
Pamata izglītība	34,5	31,1	33,6	29,9	34,5
Vispārējā	20,4	23,7	23,1	19,7	24,0
Profesionālā	14,1	7,4	10,5	10,2	10,5
Vidējā izglītība	51,4	53,4	52,3	53,5	50,5
Vispārējā	18,2	21,3	20,3	19,3	19,0
Profesionālā	33,2	32,1	32,0	34,3	31,5
Augstākā izglītība	14,2	15,6	14,1	16,5	15,0

Pēc pamatzglītības ieguves jauni vīrieši vairāk nekā jaunas sievietes izvēlas profesionālo izglītību vai nu bez, vai kopā ar vispārējās vidējās izglītības iegūšanu. Jaunietes pēc pamatskolas beigšanas vairāk izvēlas turpināt mācības vidusskolā. Tā kā pēc vidusskolas beigšanas vairākums jauniešu turpina mācības augstskolā, tad augstskolu studentu sastāvā dominē sievietes un kopējā iedzīvotāju sastāvā pakāpeniski iezīmējas tas, ka lielākai daļai sieviešu nekā vīriešu ir augstākā izglītība. Uzskatāmi to parāda 1999./2000.m.g. audzēkņu sastāvs pēc dzimuma dažādās mācību iestādēs (3.tab.). Pamatskolas 5. – 9.klasē mācās apmēram puse zēnu (51%) un puse meiteņu (49%), bet vidusskolā – 39% zēnu un 61% meiteņu. Savukārt arodskolās mācās vairāk zēnu – 60%. Augstskolu studentu skaitā sieviešu īpatsvaram ir tendence ik gadus palielināties: 1991./92.m.g. augstskolās mācījās 52,5% sieviešu, 1995./96.m.g. – 57,5%, bet 1999./2000.m.g. – jau 63% sieviešu (Latvijas sievietes un vīrieši: statistisks portrets, 1997, Izglītības iestādes Latvijā 1999./2000.gada sākumā).

3. tabula

AUDZĒKŅU SASTĀVS PĒC DZIMUMA DAŽĀDĀS IZGLĪTĪBAS IESTĀDĒS
1999./2000.m.g. sākumā, procentos

	Zēni	Meitenes
Vispārīzglītojošās dienas skolas		
1. – 4.klase	52	48
5. – 9.klase	51	49
10. – 12.klase	39	61
Vakarskolas	52	48
Arodskolas	60	40
Vidējās speciālās mācību iestādes	51	49
Augstskolas	37	63

Izglītības iestādes Latvijā 1999./2000.m.g. sākumā

Ja salīdzina latviešus un krievus pēc vīriešu un sieviešu sasniegtā izglītības līmeņa, var konstatēt, ka latviešiem starpība starp vīriešu un sieviešu izglītības līmeni ir lielāka. Krievu tautības vidū par vidējo augstāka izglītība ir 33% sieviešu un 30% vīriešu, latviešiem – 29% sieviešu un tikai 23% vīriešu (4.tab.).

4. tabula

IZGLĪTĪBAS LĪMENIS PĒC DZIMUMA UN TAUTĪBAS, procentos

	Latvieši		Krievi		Citas tautības	
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
Pamata un zemāka	36,5	31,6	28,2	31,4	35,9	33,5
Vidējā	40,5	39,5	42,0	35,6	37,8	34,2
Augstāka par vidējo	23,0	28,9	29,9	33,1	26,3	32,3

Lielākās atšķirības sasniegtā izglītības līmeņa ziņā iezīmējas starp dažāda vecuma cilvēkiem. Laikā starp 1994. un 1999.gadu visbūtiskākās izmaiņas izglītības līmeņa ziņā notikušas vecuma grupā no 18 līdz 24 gadiem: apmēram divas reizes palielinājies to jauniešu īpatsvars, kam ir pamata un zemāka izglītība – 1994.gadā tādi bija 19,8% no attiecīgā vecuma, 1999.gadā – 37,6%. Šajā vecumā liela daļa jauniešu vēl mācās, un šīs atšķirības varētu rasties arī no mācību ilguma palielināšanās vidējās profesionālās izglītības iestādēs, kā arī tiem jauniešiem, kas 1999.gadā vēl mācījās, kā sasniegtais izglītības līmenis fiksēta pamatzglītība.

Kā liecina Dzīves apstākļu pētījuma dati (1999), vecuma grupā no 18 līdz 24 gadiem lielākā puse (58%) jau beiguši mācības, taču mazākā puse (42%) vēl mācās, tāpēc pēc sasniegtā izglītības līmeņa labāk salīdzināt cilvēkus pēc 25 gadu vecuma. Tomēr arī šajā vecuma grupā cilvēku ar pamatzglītību 1999.gadā ir vairāk – 14,5% nekā 1994.gadā – 6,1%.

5. tabula
IZGLĪTĪBAS LĪMENIS 1994.UN 1999.GADĀ PA VECUMA GRUPĀM, procentos

Izglītības līmenis un veids	Vecums (gadi)											
	18-24		25-34		35-44		45-54		55-64		65-74	
	1994	1999	1994	1999	1994	1999	1994	1999	1994	1999	1994	1999
Pamata un zemāka	19,8	37,6	6,1	14,9	11,5	14,8	31,9	24,2	56,6	42,8	70,3	61,9
Vidējā vispārējā	37,9	37,1	28,8	21,5	30,4	20,8	22,6	19,1	11,9	15,8	9,8	9,0
Vidējā speciālā	31,2	19,7	45,3	47,5	37,3	43,5	26,6	37,0	18,3	26,9	10,9	17,9
Nepabeigta augstākā	6,9	-	2,5	-	2,0	-	1,8	-	1,4	-	1,8	-
Augstākā	4,2	5,6	17,5	16,2	18,9	20,9	17,1	19,8	11,8	14,5	7,0	11,2

Salīdzinot dažādu vecumu iedzīvotāju grupas, redzams, kā dažādos laika periodos dominējošie izglītības standarti un normas atstājuši savu ietekmi uz attiecīgā vecuma iedzīvotāju sasniegto izglītības līmeni.

Augstākais izglītības līmenis ir vecuma grupā no 35 līdz 44 gadiem (5.tab.). Jaunāku cilvēku vidū mazāk iezīmējas atšķirības starp vīriešiem un sievietēm vispārējās vidējās izglītības pakāpē: 35 līdz 44 gadu vecumā šāda izglītība ir 20,1% vīriešu un 21,4% sieviešu, bet nākošajā vecuma grupā (45 – 54 gadi) – 15,2% vīriešu un 22,3% sieviešu. Reizē ar atšķirībām vispārējās vidējās izglītības ieguvē vecuma grupā no 45 līdz 54 gadiem ir arī krasas atšķirības starp dzimumiem profesionālās pamatzglītības pakāpē: to sasnieguši 18,4% vīriešu un 6,6% sieviešu.

Jaunākās vecuma grupās šīs atšķirības - vispārējā vidējā kā sievietes un profesionālā pamatzglītība kā vīriešu izglītība - nav tik izteiktas. Tomēr jaunākajās vecuma grupās atšķirības starp vīriešiem un sievietēm vairāk iezīmējas augstākās izglītības pakāpē. Vecumā no 65 līdz 74 gadiem ar augstāko izglītību ir 14,3% vīriešu un 9,6% sieviešu, bet vecumā no 25 līdz 34 gadiem augstākā izglītība ir 13,2% vīriešu un 19,4% sieviešu. Sieviešu augstākās izglītības līmenis pa vecuma grupām pieaudzis ievērojami straujāk nekā vīriešu. Ja varam runāt par augstākās izglītības īpatsvara palielināšanos pēdējo trīs desmitgadu laikā, tad šis pieaugums galvenokārt noticis, ceļoties sieviešu izglītības līmenim.

Īpaša uzmanība būtu jāpievērš vecuma grupai no 25 līdz 34 gadiem, jo jaunākie no šīs grupas pirms 10 gadiem beidza pamatskolu, tātad vidējās izglītības ieguve šai grupai notikusi pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas. Pēc sasniegtā izglītības līmeņa šī vecuma grupa atpaliek no padomju laikā izglītību ieguvušajiem, kad obligātā vidējā izglītība tomēr nodrošināja labākus izglītības līmeņa rādītājus. Pēc obligātās vidējās izglītības atcelšanas (1991.g. Izglītības likums) kaut nedaudz tomēr palielinās cilvēku daļa, kam ir tikai pamatzglītība: vecumā no 25 līdz 34 gadiem tādi ir 7,9% vīriešu un 5,1% sieviešu, bet vecumā 35 – 44 gadi – 6,5% vīriešu un 4% sieviešu.

6.tabula

IZGLĪTĪBAS LĪMENIS UN VEIDS PĒC IEDZĪVOTĀJU VECUMA UN DZIMUMA,
procentos

	25 – 34		35 – 44		45 – 54		56 – 64		65 – 74	
	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši	sievietes
Vispārējā pamatzglītība	7,9	5,1	6,5	4,0	13,7	10,8	32,8	32,0	43,0	54,9
Profesionālā pamatzglītība	9,8	6,7	12,2	7,1	18,4	6,6	15,7	6,7	15,4	8,8
Vispārējā vidējā izglītība	20,8	22,1	20,1	21,4	15,2	22,3	12,7	18,2	4,9	11,2
Profesionālā vidējā izglītība	48,1	46,7	42,5	44,5	34,0	39,6	23,0	29,8	22,4	15,6
Augstākā izglītība	13,2	19,4	18,8	22,9	18,6	20,8	16,0	13,4	14,3	9,6

Pašreiz vēl pārāgrī spriest, kādas var būt šīs tendences sekas. No vienas puses, visiem zināms, ka padomju izglītības sistēma bija vairāk orientēta uz "pareiziem" izglītības līmeņa rādītājiem nekā uz patiesā izglītības līmeņa atspoguļojumu, tagad, iespējams, viss iegūst reālākas

izpaušmes un izglītības līmeņa rādītāji vairāk atbilst cilvēku patiesajam zināšanu līmenim. No otras puses, tas, ka palielinās jaunu cilvēku daudzums, kam ir tikai pamatizglītība, liek domāt par iespējām turpināt izglītības ieguvu vēlāk, paralēli darbam, tālmācībā, lai zemais izglītības līmenis neklūtu par pamatu sociālai atstumtībai.

Salīdzinot latviešu un krievu izglītību pa vecuma grupām, var pamanīt divas kohortas vecumā starp 35 un 54 gadiem, kurās atšķirības abu tautību pārstāvju izglītībā ir minimālas. Tie ir pēc kara dzimušie, kas vidējo un augstāku izglītību ieguvuši 70. – 80.gados. Padomju izglītības sistēma acīmredzot lielā mērā sekmējusi atšķirību novēršanu starp dažādu tautību pārstāvjiem. Kara laikā un pirms kara dzimušo cilvēku izglītībā parādās atšķirības, ko iespējams ietekmējušas atšķirīgas izglītības sistēmas toreizējā Latvijas Republikā un bijušajā Padomju Savienībā, kā arī migrācijas procesu īpatnības. Vecumā 56 – 64 gadi augstākā izglītība ir 18% krievu un 12% latviešu, savukārt vidējā izglītība ir lielākai daļai latviešu (47%) nekā krievu (39%). Nedrīkst aizmirst to, ka intelīgenci lielā mērā skāra Otrais pasaules karš. Viena daļa emigrēja no okupētās Latvijas teritorijas, cita tika represēta 40-tajos, kā rezultātā viena daļa no tiem Latvijā neatgriezās. Tas atstājis savu ietekmi uz vecākās paaudzes izglītības līmeni.

Tāpat kā iepriekš uzmanība pievēršama vecuma grupai 25 – 34 gadi: šajā grupā latviešu vidū ir lielāka daļa ar pamatizglītību (18%) nekā krievu vidū (8,5%), savukārt starp krieviem ir lielāka daļa ar vidējo (73% krievu un 66% latviešu) un augstāko izglītību (19% krievu un 15,5% latviešu). Zinot, ka latvieši un krievi Latvijā izglītību iegūst dažādās skolās, jāpieņem, ka vidējās pakāpes mācību iestāžu tīkls, kas piedāvā izglītību krievu valodā, ir optimālāks nekā latviešiem piedāvātā vai latviešu izvēlēta izglītība.

7.tabula

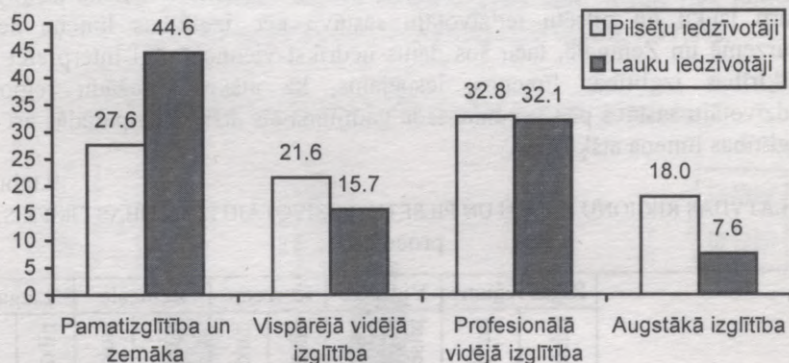
IZGLĪTĪBAS LĪMENIS UN VEIDS PĒC IEDZĪVOTĀJU VECUMA UN TAUTĪBAS,
procentos

	25 – 34		35 – 44		45 – 54		56 – 64		65 – 74	
	latvieši	krievi	latvieši	krievi	latvieši	krievi	latvieši	krievi	latvieši	krievi
Vispārējā pamatizglītība	8,5	3,5	6,1	2,7	12,3	12,4	30,0	32,9	47,7	54,0
Profesionālā pamatizglītība	9,7	5,0	9,5	9,7	11,4	11,2	11,5	10,1	12,7	10,2
Vispārējā vidējā izglītība	20,9	24,0	20,6	20,9	19,2	18,6	17,2	15,5	9,3	5,5
Profesionālā vidējā izglītība	45,4	48,8	42,2	45,7	37,0	37,8	29,7	23,4	19,0	18,9
Augstākā izglītība	15,5	18,7	21,7	21,0	20,1	19,9	11,6	18,0	11,2	11,4

Pēc izglītības līmeņa atšķiras Latvijas pilsētu un lauku iedzīvotāji. To nevar izskaidrot ar to, ka pilsētnieki mācās vairāk nekā laucinieki, tas jāsaista ar lauku sociāli ekonomisko attīstību un migrāciju. Gandrīz pusei lauku iedzīvotāju (44,6%) ir pamata un zemāka izglītība, pilsētās šāda izglītība ir 27,6%. Vidējās pakāpes izglītība ir 47,8% lauku un 54,4% pilsētu iedzīvotāju, bet augstākā izglītība ir 18% pilsētu un 7,6% lauku iedzīvotāju.

3.attēls

PILSĒTU UN LAUKU IEDZĪVOTĀJI PĒC IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA UN VEIDA,
procentos

Laikā kopš 1994.gada lauku un pilsētu iedzīvotāju sastāvā izglītības ziņā lielas un būtiskas izmaiņas nav notikušas; kā laukos, tā pilsētās nedaudz palielinājies to iedzīvotāju īpatsvars, kam ir pamatizglītība un augstākā izglītība, taču atšķirības starp pilsētu un lauku iedzīvotājiem palikušas. Pozitīvi vērtējams tas, ka izlīdzinājušās atšķirības starp pilsētniekiem un lauciniekiem vidējās profesionālās izglītības ziņā.

8.tabula

PILSĒTU UN LAUKU IEDZĪVOTĀJI PĒC IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA UN VEIDA 1994. un
1999.gadā, procentos

	1994		1999	
	Pilsētās	Laukos	Pilsētās	Laukos
Pamatizglītība un zemāka	25,9	46,8	27,6	44,6
Vidējā vispārējā izglītība	24,5	21,1	21,6	15,7
Vidējā speciālā izglītība	30,0	24,9	32,8	32,1
Nepabeigta augstākā izglītība	3,1	1,6	-	-
Augstākā izglītība	16,3	5,6	18,0	7,6

Reģionāli pēc iedzīvotāju izglītības līmeņa no pārējās Latvijas ievērojami atšķiras Rīgas reģions, kur tikai 15,5% no iedzīvotājiem ir pamata izglītība, bet 22% - augstākā izglītība. Tas ir ļoti saprotams, jo galvaspilsētā ir koncentrētas valsts pārvaldes institūcijas, Rīga ir Latvijas zinātnes, izglītības un kultūras, kā arī nozīmīgs komercdarbības centrs, kurš jau vēsturiski ir piesaistījis un atražojis cilvēkus ar augstu izglītību. Pārējos reģionos iedzīvotāju sadalījums pēc izglītības ir diezgan līdzīgs.

Dzīves apstākļu pētījuma rezultāti attiecībā uz iedzīvotāju izglītības līmeni neapstiprina izplatīto stereotipu par Latgales atpalicību. Arī, salīdzinot lauku un pilsētu iedzīvotāju izglītības līmeņus pa reģioniem, Latgale īpaši neizdalās. Tiesa, Latgalē un arī Vidzemē ir lielāka atšķirība starp lauku un pilsētu iedzīvotāju sastāvu pēc izglītības līmeņa nekā Kurzemē un Zemgalē, taču šos datus nedrīkst viennozīmīgi interpretēt kā atšķirības izglītības līmeņos, iespējams, ka atšķiras dažādu reģionu iedzīvotāju sastāvs pēc vecuma, tādā gadījumā šīs atšķirības parādās arī kā izglītības līmeņa atšķirības.

9.tabula

LATVIJAS REĢIONU LAUKU UN PILSĒTU IEDZĪVOTĀJU IZGLĪTĪBAS LĪMENIS,
procentos

	Rīgas reģions		Vidzeme		Kurzeme		Zemgale		Latgale	
	pilsētas	lauki	pilsētas	lauki	pilsētas	lauki	pilsētas	lauki	pilsētas	lauki
Pamata un zemāka	21,9	36,9	28,3	50,5	43,5	51,1	29,8	40,7	27,3	45,9
Vidējā	39,6	35,2	44,4	33,5	38,1	36,2	47,3	39,6	40,3	35,7
Augstāka par vidējo	38,5	27,9	27,3	15,9	18,4	12,7	22,9	19,6	32,4	18,4

CEĻŠ UZ IZGLĪTĪBU

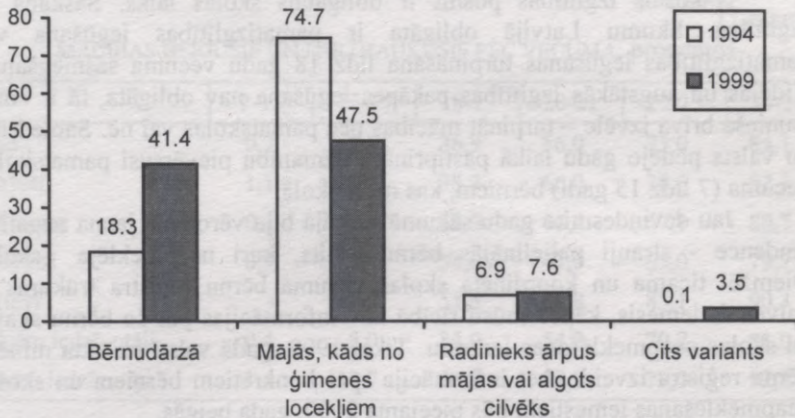
Pirmsskolas izglītība atšķiras no turpmākajām izglītības pakāpēm ar to, ka bērns to iegūst kā ģimenē, tā pirmsskolas izglītības iestādē. Pirmsskolas izglītības iestāde tāpat kā ģimene veic arī bērna pieskatīšanas un audzināšanas funkcijas. Pirmsskolas izglītības iestādes nevar aizstāt ģimeni, taču tās dod iespēju vecākiem, īpaši mātēm, savienot bērnu aprūpi un audzināšanu ar algota darba strādāšanu vai uzņēmējdarbību. Mūsu valstī algas ir zemas un bērnu pabalsti nelieli, tāpēc ar algu, ko nopelna tikai viens no vecākiem, ģimeni ar vairākiem bērniem ir grūti uzturēt.

Deviņdesmito gadu laikā Latvijā samazinājies pirmsskolas iestāžu daudzums un to apmeklējošo bērnu skaits: 1990.gadā pirmsskolas iestādēs bija 111,5 tūkst. bērnu, 1993.gadā bērnu skaits samazinājās līdz 60,5 tūkst., bet pēdējo gadu laikā tas ir nostabilizējies starp 65 un 70 tūkstošiem

(Izglītība 1998 – 2000, 1998). Minētais process sevišķi strauji vērojams lauku teritorijā. Tam ir vairāki - kā demogrāfiska, tā ekonomiska rakstura cēloņi: dzimstības samazināšanās rezultātā samazinājies arī pirmsskolas vecuma bērnu skaits, mainījusies bērnu pirmsskolas iestāžu finansēšanas kārtība, valsts vairs nesedz bērnu uzturēšanās izdevumus, un vecākiem par to jāmaksā pašiem. Gadījumos, kad vecāki strādā, ģimenes var izvēlēties – vest bērnu uz bērnudārzu vai uzticēt tā pieskatīšanu kādam no ģimenes locekļiem. Kā liecina Dzīves apstākļu pētījuma dati (1999), 41% no bērniem pirmsskolas vecumā iet bērnudārzā, 48% tiek pieskatīti mājās, bet 11% pieskata kāds radnieks ārpus mājas, tiek algota aukle vai atrasts vēl kāds cits variants. Salīdzinājumā ar 1994.gadu, kad mājās tika pieskatīti 74,7% attiecīgā vecuma bērnu, tagad šādu bērnu ir mazāk – 47,5%.

4.attēls

BĒRNU PIESKATĪŠANA 1994. un 1999.gadā, procentos

10.tabula

BĒRNU PIESKATĪŠANA PILSĒTĀS UN LAUKOS 1994. un 1999. gadā

	1994		1999	
	Pilsētas	Lauki	Pilsētas	Lauki
Bērnudārzā	25,2	7,1	48,4	28,4
Mājās, kāds no ģimenes locekļiem	67,9	85,8	39,6	61,9
Radnieks ārpus mājas vai algots cilvēks	6,9	7,0	9,8	3,6
Cits variants	-	-	2,2	6,0

Pilsētu iedzīvotāji likumsakarīgi bērnudārzus izmanto vairāk nekā lauku iedzīvotāji – no attiecīgā vecuma pilsētu bērniem bērnudārzā iet 48%,

bet no lauku bērniem – 28%. Izvēle starp bērna audzināšanu mājās vai bērnudārzā atkarīga arī no bērna vecuma: no bērniem līdz 3 gadu vecumam bērnudārzā iet 28%, no bērniem, kas vecāki par 3 gadiem – 57%. Strauji pieaugusi maksa par uzturēšanos pirmsskolas bērnu iestādēs. Ja 1990.gadā tā vidēji bija 4% no strādājošo mēneša vidējās darba samaksas, tad 1999.gadā – 10%; Par bērna uzturēšanos bērnudārzā ģimene vidēji maksā Ls 15 mēnesī, kas ne katrai ģimenei ar šāda vecuma bērniem laukos ir pa kabatai.

Salīdzinoši lielāka vērība valstī tiek veltīta piecgadīgo un sešgadīgo bērnu sagatavošanai pamatizglītības apgūvē. Jaunajā (1998.g.) Latvijas Republikas Izglītības likumā tika iekļauts pants, ka visu piecgadīgo un sešgadīgo bērnu sagatavošana skolai ir obligāta. Diemžēl šī norma no likuma tika svītrotā 1999. gadā, jo netika atrasts nepieciešamais finansējums tās izpildei. Minētās normas atjaunošana likumā ir galvenā prioritāte pirmsskolas izglītības jomā Latvijā tuvākajā laika periodā;

Nākošais izglītības posms ir obligātais skolas laiks. Saskaņā ar Izglītības likumu Latvijā obligāta ir pamatizglītības iegūšana vai pamatizglītības iegūšanas turpināšana līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai. Vidējās un augstākās izglītības pakāpes iegūšana nav obligāta, tā ir katra jaunieša brīva izvēle – turpināt mācības pēc pamatskolas vai nē. Sabiedrība un valsts pēdējo gadu laikā pastiprinātu uzmanību pievērsusi pamatskolas vecuma (7 līdz 15 gadi) bērniem, kas neiet skolā.

Jau deviņdesmito gadu sākumā Latvijā bija vērojama jauna negatīva tendence – strauji palielinājās bērnu skaits, kuri neapmeklēja skolu. Diemžēl ticama un koordinēta skolas vecuma bērnu reģistra trūkums ir galvenais iemesls, kāpēc mūsu rīcībā nav informācijas par šo bērnu skaitu un skolas neapmeklēšanas iemeslu. Tikai 1999. gadā valstī uzsākta minēto bērnu reģistra izveide, bet informācija par konkrētiem bērniem un skolas neapmeklēšanas iemesliem būs pieejama 2000. gada beigās.

Pēc statistikas datiem 1999./2000.m.g. vecumā no 7 līdz 15 gadiem skolu neapmeklēja 1% bērnu (Bērni Latvijā, 15.lpp.). Pēc Dzīves apstākļu pētījuma datiem 1999.gada rudenī skolā negāja viens no simta no attiecīgā vecuma bērniem. Šā pētījuma mērķis nekādā ziņā nav bijis to bērnu skaita noskaidrošana, kas neapmeklē skolu, tomēr pētījumā tika pievērsta uzmanība skolas neapmeklēšanas iemesliem; puse no tiem saistīti ar ģimenes materiālo nodrošinājumu (lieli izdevumi sagatavošanai skolai; jāstrādā, lai palīdzētu ģimenei), otra puse – tādi iemesli kā slimība, nesekmība, pietiekoša izglītība, transporta problēmas, vecāku šķiršanās, grūtniecība vai laulības.

Mācību pārtraukšana vai pabeigšana lielākajai daļai jauniešu notiek 10 gadu laikā vecumā no 16 līdz 25 gadiem. Vecumā no 16 līdz 17 gadiem vairs nemācās 9% jauniešu, vairākums no tiem (7%) ir ieguvuši

pamatizglītību, 2% no šī vecuma jauniešiem, kas pārtraukuši mācības, nav pamatizglītības, bet saskaņā ar Izglītības likumu šiem jauniešiem būtu jāturpina izglītošanās līdz pamatizglītības ieguvei vai līdz 18 gadu vecumam. Šajā 16 līdz 17 gadu vecumā mācības pārtrauc lielāka daļa jauniešu (12%) nekā jaunietes (5%). Vecuma grupā 18-19 gadi mācības pārtrauc vai beidz 37% no jauniešiem. Pēc 18 gadu vecuma mācības straujāk beidz krievu tautības jaunieši (52% no attiecīgā vecuma), no latviešiem šai vecumā mācības beiguši tikai 32% jauniešu.

Šī atšķirība starp krieviem un latviešiem saglabājas arī nākošajās vecuma grupās, tādējādi 24 - 25 gadu vecumā mācības ir beiguši 80% latviešu un 90% krievu. Līdzīga atšķirība mācību beigšanas ziņā iezīmējas starp pilsētu un lauku jauniešiem: vecumā 18-19 gadi izglītošanos beidz 34% no attiecīgā vecuma pilsētu jauniešiem un 43% no attiecīgā vecuma lauku jauniešiem. Vecuma grupā 24-25 gadi mācības beiguši 81% no pilsētu un 93% no lauku jauniešiem.

11.tabula

MĀCĪBAS BEIGUŠIE UN PĀRTRAUKUŠIE PĒC VECUMA, procentos

	7-15	16-17	18-19	20-21	22-23	24-25
Visi	0,7	8,8	36,9	56,0	73,0	84,1
Vīrieši	1,1	12,0	38,7	66,0	78,6	87,3
Sievietes	0,4	5,1	35,0	45,4	67,1	80,7
Latvieši	0,9	5,3	31,6	47,0	65,0	79,7
Krievi	-	5,9	51,5	67,8	85,1	90,3
Pilsētu iedzīvotāji	0,4	8,0	34,0	54,2	70,7	81,0
Lauku iedzīvotāji	1,4	10,7	43,3	59,7	79,0	92,8

Lai noskaidrotu, vai atšķirības starp latviešu un krievu, pilsētnieku un laucinieku izglītošanās ilgumu ir vai nav saistītas ar zemākas izglītības pakāpes sasniegšanu, salīdzināsim jauniešus vecumā, kad izglītības ieguve jau lielākajai daļai ir pabeigta.

Sadalīsim vecuma grupu no 16 līdz 25 gadiem divās daļās: 16 līdz 20 gadus veci jaunieši un 21 līdz 25 gadus veci jaunieši. Sasniegtā izglītības līmeņa salīdzināšanai piemērotāka ir otra grupa, jo vecumā 16 – 20 gadi vēl mācās 73% jauniešu, bet vecumā 21 – 25 gadi mācās tikai 24% jauniešu.

Arī šajā vecuma grupā iezīmējas jau konstatētā atšķirība starp vīriešiem un sievietēm: pamatizglītības pakāpi sasnieguši 32% šī vecuma vīriešu un 20,4% šī vecuma sieviešu, savukārt sieviešu lielākai daļai ir par vidējo augstāka izglītība – 15,5% vīriešu un 24,5% sieviešu. Krievu jaunieši vairāk nekā latviešu jaunieši iegūst vidējās pakāpes profesionālu izglītību,

šai vecuma grupā to ieguvuši 29,9% latviešu un 37,5% krievu. Vairāk izvēloties profesionālo izglītību, krievu tautības jaunieši, iespējams, arī ātrāk beidz izglītošanos. Tātad atšķirības starp krieviem un latviešiem mācību ilguma ziņā nerodas no tā, ka krievu tautības jaunieši iegūst zemāku izglītību, atšķirības rada profesionālā izglītība, kas Latvijā ir pieejama latviešu un krievu valodā. Bez abu šo modeļu salīdzinājuma nav pamata izteikt kādu vērtējumu, taču, spriežot tikai pēc izglītības līmeņa rādītājiem, krievu tautības jauniešiem pieejamā profesionālā izglītība ir vairāk orientēta uz vidējās pakāpes izglītību.

Gandrīz trešā daļa šī vecuma lauku jauniešu ir palikuši vispārējās pamatizglītības pakāpē (30,7%), ja pieskaita vēl klāt pamatizglītības pakāpes arodizglītību, tad var teikt, ka gandrīz puse (45,6%) šī vecuma jauniešu laukos ir pamatizglītības līmenī. Tas ir saistīts ar sociāli ekonomisko depresiju laukos. Taču neapstrīdams ir fakts, ka lauku jaunieši ātrāk pārtrauc izglītošanos, izstājoties no mācību procesa, kā rezultātā lauku jauniešiem ir zemāka izglītības pakāpe nekā pilsētu jauniešiem.

12.tabula
SASNIEGTAIS IZGLĪTĪBAS LĪMENIS 21-25 GADU VECUMĀ, procentos

	Visi	Vīrieši	Sievietes	Latvieši	Krievi	Pilsētās	Laukos
Sākumizglītība	1,6	1,8	1,4	0,7	2,0	2,0	0,6
Pamatizglītība	15,6	18,1	13,1	17,1	12,2	9,7	30,7
Arodizglītība pēc pamatizglītības	10,4	13,4	7,3	10,2	9,4	8,6	14,9
Vispārējā vidējā	29,4	26,8	32,2	31,3	27,3	32,3	22,3
Arodizglītība ar vidējo izglītību	9,1	11,6	6,5	7,1	15,0	10,8	4,7
Vidējā speciālā pēc pamatskolas	13,8	12,8	14,8	15,0	12,4	13,0	15,8
Vidējā speciālā pēc vidusskolas	9,2	6,7	11,7	7,8	10,1	9,9	7,5
Augstākā	10,8	8,8	12,8	10,9	11,6	13,7	3,5

Izglītības līmeni laukos apdraud divas tendences: pirmkārt, liela daļa (gandrīz puse) lauku jauniešu paliek pamatizglītības pakāpē un izglītību vairs neturpina, otrkārt, augstāku izglītību ieguvušie lauku jaunieši vairs neatgriežas laukos. Pēdējo tendenci raksturo vidusskolu pēdējo klašu skolēnu aptauja par nākotnes nodomiem – 57% no laukos dzīvojošajiem vidusskolēniem plāno aiziet no laukiem.

13.tabula

VIDUSSKOLĒNU PAŠREIZĒJĀ DZĪVES VIETA UN NĀKOTNES NODOMI, procentos

	Rīga	Lielās pilsētas	Citas pilsētas	Lauki
Paliks dzimtajā vietā	69,1	46,6	21,2	17,7
Uz mācību laiku atstās, tad atgriezīsies	19,8	32,5	44,6	45,2
Uz visiem laikiem atstās dzimto vietu	11,1	20,9	34,2	37,1

Latvijas jaunatnes socioloģisks portrets, LU FSI, 1999, 200.lpp.

Laukos paliek jaunieši ar pamatizglītību; kas ieguvuši augstāko izglītību, laukos atgriezties vairs nevēlas. Tas rada nopietnas problēmas lauku attīstībai - jo mazāk laukos paliek jaunu cilvēku ar augstāko izglītību, jo mazāk ir to, kas var iestāties par lauku iedzīvotāju problēmām, aizstāvēt tās valdībā, Saeimā un masu saziņas līdzekļos.

IZGLĪTĪBAS AUGĻI

Izglītība paver cilvēkam lielākas iespējas atrast savu zināšanu un prasmju pielietojumu tirgus ekonomikas apstākļos: jo izglītotāks cilvēks, jo viņa konkurences spēja ir lielāka un darba meklējumu diapazons plašāks. Ja augstāks izglītības līmenis saistīts ar lielāku atalgojumu, drošāku darba vietu, lielākām darba izvēles iespējām, tad šie apstākļi motivē cilvēkus sasniegt augstāku izglītības līmeni. Šo tendenci ir apstiprinājuši jau agrāk veiktie statistiskie pētījumi¹. Arī Dzīves apstākļu pētījuma dati dod iespēju pārlicināties, kā iedzīvotāju izglītības līmenis saistās ar viņu statusu un ienākumu līmeni.

Ja ņemam tikai lielākās sociālekonomiskā statusa grupas: garīgu darbu strādājošos (28,4% no iedzīvotājiem, kas vecāki par 15 gadiem), fizisku darbu strādājošos (19%), nestrādājošos darba meklētājus (7,3%) un pensionārus (23,9%), tad redzam, ka garīgo darbu strādājošo vidū trešdaļa ir ar augstāko izglītību, fizisku darbu strādājošo vidū lielāks ir tādu cilvēku īpatsvars, kam ir pamatizglītība (34,4%). Cilvēku ar augstāko izglītību ir salīdzinoši maz (8,3%) darba meklētāju grupā, tas liecina, ka cilvēki ar augstāko izglītību ir pieprasītāki darba tirgū nekā cilvēki ar zemāku izglītības līmeni.

Savukārt, ja salīdzinām izglītības līmeni dažādās iedzīvotāju ienākumu līmeņa grupās, tad redzam, ka tās maz atšķiras pēc tādu cilvēku

¹ Darba spēka pētījums, Mājsaimniecību budžetu pētījums

sastāva, kam ir vispārēja vidējā vai vidējā profesionālā izglītība – apmēram līdzīga šādu cilvēku daļa ir visās ienākumu līmeņu grupās. Var teikt, ka cilvēkam ar vidēju izglītību var būt gan augstākie, gan zemākie ienākumi. Citādāk ir ar pamatizglītību un augstāko izglītību: zemāko ienākumu grupās ir lielāka cilvēku daļa ar pamatizglītību, augstāko – lielāka cilvēku daļa ar augstāko izglītību.

14.tabula

IEDZĪVOTĀJU SADALĪJUMS PA IENĀKUMU KVINTILĒM PĒC IZGLĪTĪBAS
LĪMEŅA, procentos

	1.kvintile	2. kvintile	3. kvintile	4. kvintile	5. kvintile
Vispārējā pamatizglītība	27,4	24,3	35,3	25,2	9,1
Profesionālā pamatizglītība	14,0	11,3	9,0	9,9	6,1
Vispārējā vidējā izglītība	21,8	21,7	18,8	18,0	21,0
Profesionālā vidējā izglītība	31,4	35,8	28,0	32,4	33,8
Augstākā izglītība	5,3	7,0	8,9	14,4	30,1

Ja spriežam pēc vidējās mēneša darba algas lieluma, tad var teikt, ka cilvēki ar augstāku izglītības līmeni arī vairāk nopelna. Spriežot pēc Dzīves apstākļu pētījuma datiem, vidēji cilvēki ar pamatizglītību nopelna mēnesī apmēram uz pusi mazāk cilvēki ar augstāko izglītību (15.tab.). Tomēr uzmanība pievēršama faktam, ka ar vienādu izglītības līmeni vīriešu atalgojums ir ievērojami lielāks nekā sievietēm, īpaši šīs atšķirības izpaužas vidējās izglītības līmenī, jo vīrietis ar vispārēju vidējo izglītību mēnesī nopelna vidēji divreiz vairāk nekā sieviete ar vispārēju vidējo izglītību. Iespējams, ka ar šo starpību atalgojumā var izskaidrot, kāpēc sievietes Latvijā vairāk cenšas iegūt augstāko izglītību nekā vīrieši. Sieviešu augstāks izglītības līmenis daļēji kompensē atšķirības atalgojumā, tomēr vidēji sievietes darba samaksa valsts sektorā 1998.gadā bija 75% no vīriešu darba samaksas (Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1999). 1999.g. Dzīves apstākļu pētījuma dati ietver arī privātajā sektorā nodarbinātos, tāpēc, iespējams, atšķirības vīriešu un sievietes atalgojumā ir lielākas nekā augstāk minētajos statistikas datos. Tomēr fakts, ka ar vienādu izglītības līmeni sievietes atalgojums ir tikai puse vai divas trešdaļas no tā, ko saņem vīrietis, liek domāt, ka dzimumu līdztiesības jomā mums vēl daudz kas darāms.

15.tabula

VIDĒJĀ MĒNESĪ SAŅEMTĀ NETO DARBA ALGA PĒC NODARBINĀTO IZGLĪTĪBAS
UN DZIMUMA, Ls mēnesī

	Visi	Vīrieši	Sievietes	Sieviešu alga % no vīriešu
Vispārējā pamatizglītība	75,4	83,5	58,7	70,2
Profesionālā pamatizglītība	80,5	92,1	58,9	64,0
Vispārējā vidējā izglītība	106,9	143,1	73,0	51,0
Profesionālā vidējā izglītība	105,4	128,2	84,1	65,6
Augstākā izglītība	156,3	186,1	134,3	72,2
Kopā	111,1	130,7	90,9	69,5

Stimuls augstāka izglītības līmeņa sasniegšanai ir arī vecāku sasniegtais izglītības līmenis: vecāki cenšas, lai bērni iegūtu tādu pašu vai augstāku izglītību. Vecāku sasniegtais izglītības līmenis motivē bērnus uzturēt un turpināt vecāku sasniegto. Vecuma grupā 25 līdz 49 gadi sasniedzamo izglītības līmeni noteica prasība pēc obligātās vidējās izglītības, tomēr, ja tēvam bijusi augstākā izglītība, tad arī 65% no bērniem ieguvuši augstāko, ja tēvam bijusi vidējā, tad 51% no bērniem ieguvuši vidējo un 41% - augstāko. Jo zemāks tēva izglītības līmenis, jo mazāka daļa bērnu ieguvuši augstāko izglītību, bet lielāka ir bērnu daļa ar pamatizglītību: no tiem, kuru tēvam bijusi pamatizglītība, augstāko izglītību ieguvuši 31%, no tiem, kuru tēvam bijusi sākumizglītība – 20%.

16.tabula

TĒVA IZGLĪTĪBA UN BĒRNU (VECUMĀ NO 25 LĪDZ 49 GADIEM) IZGLĪTĪBAS
LĪMENIS, procentos

Bērnu izglītība	Tēva izglītība			
	Sākumizglītība un zemāka par to	Pamat- izglītība	Vidējā izglītība	Augstākā izglītība
Pamatizglītība un zemāka	24,6	19,5	8,1	1,0
Vidējā izglītība	55,1	50,1	50,9	34,4
Augstāka izglītība par vidējo	20,3	30,5	41,0	64,6

Nevar viennozīmīgi apgalvot, ka cilvēki ar augstāku izglītības pakāpi Latvijas sabiedrībā ieņem labākās pozīcijas un labāk nopelna, tomēr augstāks izglītības līmenis dod zināmas garantijas, ka būs iespējams atrast darbu, ka tas būs vidēji apmaksāts, ka bērni centīsies iegūt tādu pašu vai augstāku izglītību.

SECINĀJUMI

Izmaiņas izglītības sistēmā nav pamanāmas uzreiz, tās parādās tikai pēc vairākiem gadiem, tāpēc uzreiz grūti spriest par šo izmaiņu sekām un ietekmi uz sabiedrību. Abos dzīves apstākļu pētījumos 1994. un 1999. gadā atspoguļojas 1991. gada Izglītības likuma darbība, kas atcēla obligāto vidējo izglītību un noteica, ka obligāta ir pamatizglītības ieguve. 1994. gadā tas parādās kā liels izglītības ieguvi pārtraukušo daudzums vecumā līdz 20 gadiem, 1999. gadā – kā zemāks izglītības līmenis cilvēkiem starp 20 un 30 gadiem. 1998. gadā pieņemtais Izglītības likums ir stingrāks, tas nosaka, ka obligāta ir pamatizglītības iegūšana vai izglītības turpināšana līdz 18 gadu vecumam.

Atšķirībām sievietes un vīriešu izglītības līmenī ir tendence palielināties. To sekmē vairāki faktori. Pirmkārt, atšķirīgu izglītības ieguves ceļu izvēle pēc pamatizglītības ieguves: meitenes vairāk izvēlas vispārējo vidējo, zēni – profesionālo izglītību. Pēc vispārējās vidējās izglītības ceļš uz augstāko ir likumsakarīgs un loģisks, profesionālā izglītība vēl ne vienmēr nodrošina augstskolai nepieciešamo līmeni un vairāk ir orientēta uz sagatavošanu darbam konkrētā profesijā. Mērķtiecīga profesionālās izglītības reforma varētu paaugstināt profesionālās izglītības līmeni un kvalitāti, tādejādi mazinot atšķirības vīriešu un sievietes izglītības līmenī. Otrkārt, sabiedrībā dominē patriarhāli uzskati, kas kā normu pieņem vīrieša noteicošo lomu gandrīz visās dzīves jomās. Tas rada situāciju, ka vīriešiem, lai ieņemtu augstas pozīcijas sabiedrībā, nav nepieciešama tik augsta izglītība kā sievietēm. Savukārt, ieņemot augstākas pozīcijas, vīriešiem liekas normāli, ka tajās tautsaimniecības nozarēs, kur galvenokārt strādā sievietes, piemēram, izglītībā un veselības aprūpē, atalgojums ir ļoti zems salīdzinājumā ar izglītības līmeni, ko prasa darbs šajās nozarēs. Veids, kā sievietes cenšas šo slēpto diskrimināciju mazināt, ir augstākas izglītības pakāpes sasniegšana, kas parādās arī pētījuma rezultātos. Tomēr šai tendencei ir ēnas puses, kas izpaužas kā nesaskaņas ģimenē, izirušas ģimenes, alkoholisms un citas parādības, ko faktiski izsauc neatbilstība starp to vīrieša lomu, ko tam piedēvē patriarhālie uzskati, un tām reālām iespējām, ko atļauj izglītība un profesionālā sagatavotība.

Jaunu, izglītotu cilvēku aizplūšana no laukiem ir brīdinošs signāls par nepieciešamību pievērsties lauku problēmu risināšanai valstiskā līmenī. Valsts reģionālā un administratīvā reforma, kas bez manāmiem rezultātiem ilgst jau vairākus gadus, faktiski novērš uzmanību no galvenā – no dzīves kvalitātes katastrofālas pasliktināšanās laukos.

Izmantotā literatūra:

Bērni Latvijā, Rīga, LR CSP, 2000

Izglītības iestādes Latvijā 1999./2000.m.g. sākumā, Rīga, LR CSP, 2000

Izglītības attīstības stratēģiskā programma 1998. – 2003., Rīga, IZM, 1998

Izglītības likums, Rīga, IZM, 1999

Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1999, Rīga, UNDP, 1999

Latvijas jaunatnes socioloģisks portrets, Rīga, LU FSI, 1999

Latvijas sievietes un vīrieši: statistisks portrets, Rīga, LR CSP, 1997

Gads	Izglītības iestādes skaits	Vērtības (tūkstošos)		
		1999	2000	2001
1999	12.4	1.1	1.0	1.0
2000	12.4	1.1	1.0	1.0
2001	12.4	1.1	1.0	1.0
2002	12.4	1.1	1.0	1.0
2003	12.4	1.1	1.0	1.0
2004	12.4	1.1	1.0	1.0
2005	12.4	1.1	1.0	1.0
2006	12.4	1.1	1.0	1.0
2007	12.4	1.1	1.0	1.0
2008	12.4	1.1	1.0	1.0
2009	12.4	1.1	1.0	1.0
2010	12.4	1.1	1.0	1.0

PĒTĪJUMĀ IZMANTOTĀ IZGLĪTĪBAS LĪMEŅU KLASIFIKĀCIJA UN IEDZĪVOTĀJU
(VECĀKU PAR 18 GADIEM) SADALĪJUMS, procentos

Latvijas izglītības klasifikācija	Iedzīvotāju izglītība pēc pabeigtās mācību iestādes	ISCED
Vispārējā pamatizglītība un zemāka 22	0. Nav izglītības 1,4	Pamatizglītība un zemāka
	1. Sākumizglītība 6,9	
	2. Pamatizglītība 14,2	
Profesionālā pamatizglītība un zemāka 10	3. Arodizglītība pēc sākumizglītības 1,3	33
	4. Arodizglītība pēc pamatizglītības 9,1	
Vispārējā vidējā izglītība 20	5. Vidējā vispārējā izglītība 19,6	Vidējā izglītība 39
Profesionālā vidējā izglītība 33	6. Arodizglītība ar vidējo izglītību 7,9	
	7. Vidējā speciālā izglītība pēc pamatskolas 11,0	
Augstākā izglītība 15	8. Vidējā speciālā izglītība pēc vidusskolas 13,7	Par vidējo augstāka izglītība 28
	9. Profesionālā augstākā izglītība (diploma studijas) 12,8	
	10. Bakalaura grāds 1,5	
	11. Maģistra grāds 0,5	
	Doktors/habilitētais doktors 0,2	

5.nodaļa

NODARBINĀTĪBA UN DARBA APSTĀKĻI

Edvīns VĪTOLIŅŠ

IEVADS

Nozīmīga loma tautsaimniecības attīstībā ir darbaspēkam – tā skaitliskajam apjomam, dzimuma un vecuma sastāvam, izglītībai, darbaspējām, mobilitātei un atražošanās aspektiem. Latvijas iedzīvotāji un arī darbaspēks strauji noveco. To veicina ļoti zemā dzimstība, kura deviņdesmitajos gados ir samazinājusies apmēram divas reizes. Laika posmā no 1996. līdz 1999.gadam summārais dzimstības koeficients (vidējais dzimušo skaits sievietes mūžā) svārstījās no 1,09 līdz 1,16, kas ir gandrīz divas reizes zemāks par vienkāršai paaudžu nomaiņai nepieciešamo līmeni. Nelabvēlīgas izmaiņas notiek iedzīvotāju vecuma struktūrā. Strauji samazinās bērnu īpatsvars, kas rada priekšnoteikumus ierobežotām iespējām darbaspēka atražošanai perspektīvā. Turpretim absolūti un relatīvi pieaug gados veco iedzīvotāju skaits.

Latvijas Universitātes Demogrāfijas centra veiktie iedzīvotāju prognožu aprēķini, kuru galvenajā (t.s. nosacīti reālistiskajā) variantā paredzēts mērens dzimstības pieaugums un mērens mirstības samazinājums, kā arī neliels pozitīvs migrācijas saldo, liecina, ka valstī turpināsies iedzīvotāju skaita samazināšanās un sastāva novecošanās. Notikušās izmaiņas deviņdesmitajos gados un sagaidāmās pārmaiņas galvenajās vecuma grupās prognožu pamatvariantā ataino 1.tabula.

1.tabula

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU VECUMA STRUKTŪRA

	Iedzīvotāju skaits gada sākumā (tūkst.)				Vecumgrupu īpatsvars (%)		
	Kopā	0-14	15-59	60+	0-14	15-59	60+
1991	2668	574	1620	474	21,5	60,7	17,8
1995	2530	525	1528	477	20,7	60,4	18,9
1999	2439	452	1493	494	18,5	61,2	20,3
2005	2373	335	1513	525	14,1	63,8	22,1
2010	2315	285	1512	518	12,3	65,3	22,4
2020	2212	311	1346	555	14,0	60,9	25,1
2025	2156	293	1278	585	13,6	59,3	27,1

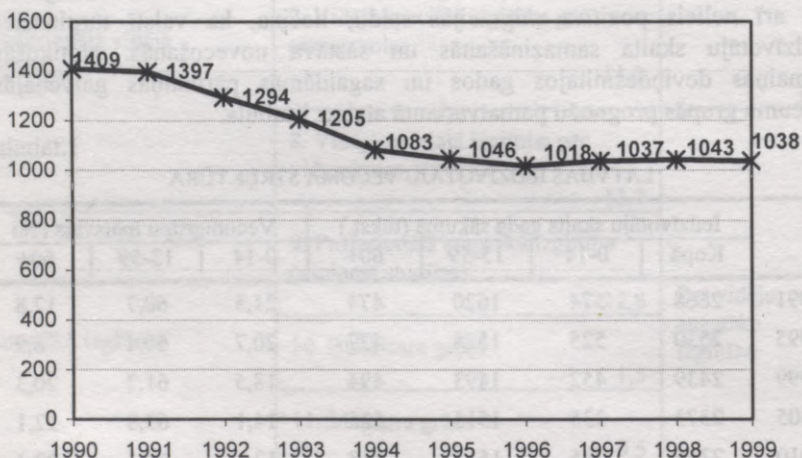
Kopumā līdz 2010.gadam salīdzināmā vecumā sagaidāma darbības vecuma iedzīvotāju skaita stabilizācija. To īpatsvars pat pieaugs uz bērnu īpatsvara samazinājuma rēķina. Arī faktiskais skaits pieaugs, jo ir pieņemts lēmums par valstī noteiktā pensijas vecuma paaugstināšanu. Pēc 2010.gada neizbēgami sagaidāms relatīvi mazs jauniešu papildinājums darba spējīgajos iedzīvotājos (deviņdesmito gadu ļoti zemās dzimstības sekas), to skaits un īpatsvars strauji samazināsies, notiks ātra arī šī kontingenta novecošanās. Ja 1998.gadā starp darbības vecuma iedzīvotājiem 15-34 gadu vecuma grupa veidoja 46%, tad 2025.gadā šīs jaunākās darbības vecuma iedzīvotāju grupas īpatsvars būs pat mazāks par trešdaļu. Tas neapšaubāmi negatīvi iespaidos darbaspēka mobilitāti. Sagaidāmais pensijas vecuma iedzīvotāju skaita pieaugums ievērojami paaugstinās darbaspēka demogrāfisko slodzi. Jāņem vērā, ka jau pašlaik Latvijā ir samērā novecojis iedzīvotāju iedzīvotāju sastāvs salīdzinājumā ar citām Centrālās un Austrumeiropas valstīm.

DARBASPĒKS UN NODARBINĀTĪBA

Tautsaimniecības pārveidošana deviņdesmito gadu sākumā bija cēlonis ievērojamam nodarbināto skaita samazinājumam. Deviņdesmito gadu otrajā pusē nodarbināto skaits Latvijā visumā ir stabilizējies (1.att.).

1.attēls

TAUTAS SAIMNIECĪBĀ NODARBINĀTO GADA VIDĒJAIS SKAITS, tūkstošos

1997.gadā un 1998.gada pirmajā pusē bija vērojama tendence pieaugt nodarbināto skaitam. Taču Krievijas finansiālās krīzes un līdz ar to arī produkcijas noieta sašaurināšanās dēļ 1998.gada beigās un 1999.gada

sākumā diezgan daudzos Latvijas uzņēmumos nācās atlaist darbiniekus. 1999.gada otrajā pusē situācija stabilizējās.

1999.gadā nodarbināti bija 43 % no Latvijas iedzīvotājiem. Saskaņā ar 1999.gada novembra Darbaspēka apsekojuma datiem vairāk nekā puse no nodarbinātajiem strādāja pakalpojumu sfērā – 59% (attiecīgi 1997.gadā – 52%), rūpniecībā un būvniecībā – 26% (1997.gadā – 27%), bet lauksaimniecībā un zvejniecībā – 15% (1997.gadā – 21%). Izmaiņu tendences sadalījumā pēc nodarbinātības veida Latvijā ir līdzīgas tām, kuras vērojamas citās Eiropas valstīs. Deviņdesmito gadu beigās valstī strauji pieaudzis nodarbināto īpatsvars un arī skaits pakalpojumu sfērā, nedaudz pieaudzis nodarbināto īpatsvars būvniecībā, bet ievērojams samazinājums ir starp lauksaimniecībā un zvejniecībā nodarbinātajiem, lai gan šī darbības veida īpatsvars joprojām ir augsts.

Ievērojamas atšķirības pēc pamatdarba darbības veida ir starp dzimumiem. Sievietes relatīvi vairāk ir nodarbinātas pakalpojumu sfērā – 1999.gadā 69% no visām nodarbinātajām (vīrieši attiecīgi – 49%), bet vīrieši relatīvi vairāk strādā rūpniecībā un būvniecībā – 34% (sievietes – 18%), lauksaimniecībā un zvejniecībā – 17% (sievietes – 13%).

Latvijā salīdzinoši augsts ir sieviešu īpatsvars darbaspēka sastāvā – deviņdesmito gadu otrajā pusē 48-49%. Tas varētu būt izskaidrojams ar to, ka viens pelnītājs bieži nespēj nodrošināt ģimeni.

Pēc 1999.gada novembra Darbaspēka apsekojuma datiem nodarbināti bija 50% no visiem iedzīvotājiem, kas ir vecāki par 15 gadiem. Vīriešiem nodarbināto īpatsvars bija 57%, bet sievietēm – 44%. Šīs atšķirības izskaidrojamas gan ar to, ka sieviešu vidējais mūža ilgums Latvijā ir ievērojami garāks par vīriešu mūža ilgumu (par 11-12 gadiem), gan arī ar sieviešu tiesībām agrāk saņemt pensiju.

Nodarbinātības līmenis gandrīz visās vecuma grupās starp vīriešiem ir augstāks nekā starp sievietēm. Ievērojamas šīs atšķirības ir starp jauniešiem, kam cēlonis varētu būt gan tas, ka Latvijā jaunās sievietes caurmērā ievērojami ilgāku laiku velta mācībām, salīdzinot ar jaunajiem vīriešiem, tāpēc arī viņu izglītības līmenis ir augstāks, gan arī tas, ka daļa jauno sieviešu audzina mazos bērnus mājās tai laika posmā, kamēr likumdošana paredz iespēju atrasties apmaksātā bērna kopšanas atvaļinājumā. Arī vecumā virs 55 gadiem vīriešu nodarbinātība ir ievērojami augstāka, kam cēlonis ir atšķirības pensionēšanās vecumā, un iespējams, ka vīriešiem šajā vecumā ir salīdzinoši vieglāk atrast piemērotu darbu. Vecumā no 35 līdz 55 gadiem starpības nodarbinātības līmenī pēc dzimuma ir nelielas.

1999.gadā, salīdzinot ar deviņdesmito gadu vidu, nodarbinātība ir pieaugusi visās vecuma grupās virs 25 gadiem, bet līdz šim vecumam -

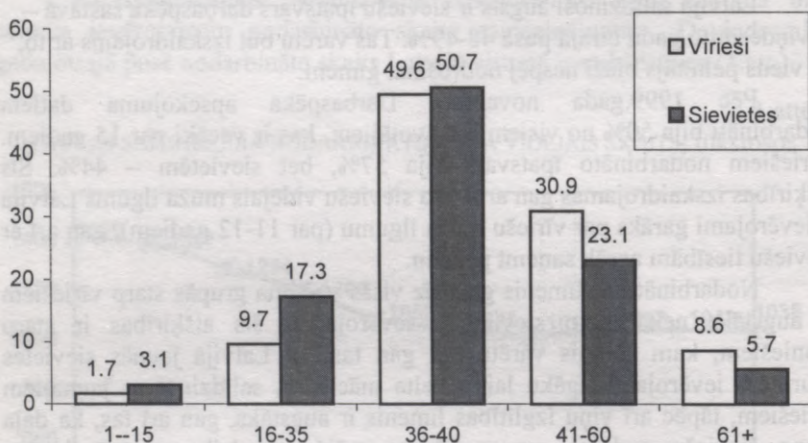
samazinājusies, kas norāda, ka jaunieši pašlaik vairāk cenšas iegūt labu izglītību un būt konkurētspējīgi darba tirgū.

Pēc darbaspēka statusa pamatdarba vietā 1999.gada novembrī nodarbinātie sadalījās sekojoši: 838,5 tūkst. (84,9%) nodarbināto bija darba ņēmēji, 35,7 tūkst. (3,6%) – darba devēji, 69,5 tūkst. (7,0%) – pašnodarbinātie un 44,0 tūkst. (4,5%) – ģimenes saimniecībā/uzņēmumā strādājošie neapmaksātie ģimenes locekļi. Relatīvi vairāk vīriešu nekā sieviešu ir starp darba devējiem un pašnodarbinātajiem, turpretim starp neapmaksātajiem ģimenes locekļiem pārsvarā ir sievietes. Deviņdesmito gadu beigās ir pieaudzis darba devēju skaits, bet samazinājies pašnodarbināto skaits, kas jāsaista ar lauksaimniecībā nodarbināto samazinājumu, jo tieši šajā nozarē ir visvairāk pašnodarbināto.

Nodarbināto sadalījums pēc pamatdarbā nostrādāto stundu skaita saskaņā ar Dzīves apstākļu pētījuma datiem redzams 2.attēlā.

2.attēls

STRĀDĀJOŠO SADALĪJUMS PĒC PAMATDARBĀ NOSTRĀDĀTO STUNDU SKAITA PĒDĒJĀ NEDĒĻĀ, procentos

Kā rāda 1999.gada Dzīves apstākļu pētījums, vairāk par 40 stundām nedēļā darbā pavada apmēram viena trešdaļa strādājošo, bet 7% nodarbināto vidēji strādā pāri par 60 stundām nedēļā, kas šādas slodzes ilgtermiņa gadījumā neapšaubāmi ir nopietns kaitējums veselībai. Tomēr jāatzīmē, ka pēc analoga pētījuma datiem 1994.gada pārlieku ilgi strādāja vēl vairāk nodarbināto: attiecīgi pāri 40 stundām – 40% un pāri 60 stundām – 10%. Starp ļoti garas stundas strādājošajiem vīriešu ir vairāk nekā sieviešu un laucinieku vairāk nekā pilsētnieku.

Starp citu, analogs Dzīves apstākļu apsekojums Igaunijā 1999.gadā parādīja, ka nodarbināto vidēji nostrādāto stundu skaits tur ir jūtami mazāks nekā Latvijā. Tā, piemēram, Igaunijā tikai 23% strādājošo vidēji darbā pavada vairāk par 40 stundām nedēļā un 3% - pāri par 60 stundām.

Latvijā caurmērā garākās stundas darbā pavada tirdzniecībā un zvejniecībā (45-50 stundas) strādājošie, kas zināmā mērā izskaidrojams ar šo darba veidu specifiku. Mazāka nekā vidēji darba nedēļa ir izglītības darbiniekiem.

Vīrieši caurmērā ir strādājuši ilgāk (44,6 stundas) nekā sievietes (42,1 stunda).

Pēc 1999.gada novembra Darbaspēka apsekojuma datiem no visiem pilnu darba laiku strādājošajiem papildu darbs bija 5% nodarbināto. Bet pēc Dzīves apstākļu pētījuma datiem papildu darbu kopumā meklē 13% strādājošo. Biežāk tie ir iedzīvotāji ar zemiem ienākumiem un gados jauni nodarbinātie.

Nepilnu darba laiku visvairāk strādā lauksaimniecībā, mezsaimniecībā, tirdzniecībā un izglītībā. Piespiedu nepilnā nodarbinātība ir raksturīga lauksaimniecībai un tirdzniecībai. No visiem nepilnu darba laiku strādājošajiem tikai trešdaļa brīvprātīgi izvēlējās šādu darba režīmu.

DARBA ATTIECĪBU STATUSS

Darba attiecības būtiski raksturo darba līguma forma vai arī vispār darbs bez attiecīga līguma noslēgšanas. Situācija darbinieku darba aizsardzības un sociālo garantiju nodrošināšanā Latvijā nav labvēlīga. Relatīvi augstais bezdarba līmenis un lielas iedzīvotāju daļas nabadzība veicina īslaicīgu darba līgumu noslēgšanu un cilvēku iesaistīšanos darba attiecībās, nenoslēdzot darba līgumus vai arī tos noslēdzot tikai par daļu no darba algas, parasti valstī noteiktās minimālās darba algas apjomā. Pēc Labklājības ministrijas un Brīvo arodbiedrību savienības novērtējuma 1999.gadā sociālais nodoklis netika maksāts par apmēram 200 tūkstošiem strādājošo. Valsts ieņēmumu dienests nepietiekoši aktīvi vēršas pret nodokļu nemaksātājiem. Problēmu saasina arī tas apstāklis, ka individuālām personām praktiski nav iespēju vērsties tiesā un pieprasīt darba devējam veikt visus pienākošos maksājumus.

Nereti ir satopama situācija, ka darba devējs, pieņemot darbā darbinieku, uzstāda prasību nenoslēgt darba līgumu, īpaši nelielos uzņēmumos. Par šādi nodarbinātu cilvēku netiek maksāti nodokļi un netiek veikti sociālās apdrošināšanas maksājumi. Līdz ar to šis cilvēks ir sociāli neaizsargāts, jo viņš nesaņems garantijas gadījumos, ja notiks nelaimes gadījums darbā, tiks gūta arodslimība vai arī šis cilvēks ies bojā nelaimes gadījumā. Viņam nebūs iespēju saņemt bezdarbnieka pabalstu darba

zaudēšanas gadījumā, slimības lapas apmaksu saslimšanas gadījumā, kā arī netiek uzkrāts pensijas kapitāls. Strādājošais bez darba līguma nereti piekrīt strādāt arī virsstundas, pie tam par zemāku darba samaksu nekā tas darbinieks, kurš ir stājies likumīgās darba attiecībās. Šajos gadījumos darba devējs ir pārkāpis Darba likumu kodeksa normas par darba līguma slēgšanu, normālo darba un atpūtas laiku, darba samaksu u.c. Strādājošie bez darba līguma samērā bieži neievēro darba aizsardzības noteikumus, un līdz ar to arī paaugstinās šo cilvēku traumatisms darba vietā.

Darba aizsardzības valsts politika ir noteikta 1993.gada 4.maijā pieņemtajā likumā "Par darba aizsardzību". Šis likums paredz valsts institūciju, darba devēju organizāciju, darbinieku vai viņu arodu organizāciju savstarpēji saskaņotu rīcību darba aizsardzības jomā, kā arī cilvēku veselības un dzīvības prioritātes jautājumu ievērošanu darba attiecībās.

Saskaņā ar 1939.gada 28.aprīļa likumu "Par Valsts darba inspekciju", kurš tika atjaunots 1993.gada 4.maijā, uzraudzība par darba, nodarbinātības un darba aizsardzības likumdošanas ievērošanu tika uzdots Valsts darba inspekcijai. Lai veiktu uzraudzības funkcijas, valsts darba inspekcija ir noslēgusi sadarbības līgumus ar Valsts ieņēmumu dienestu un Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūru. Savstarpēji tiek veikta sadarbības partnerus interesējošās informācijas pārsūtīšana un organizētas kopīgas pārbaudes. Notiek sadarbība ar pilsētu pašvaldībām un pagastu valdēm, lai kopīgi risinātu darba aizsardzības jautājumus.

Dzīves apstākļu pētījuma dati liecina, ka pastāvīgs tipveida darba līgums ir bijis noslēgts ar turpat trim ceturtdaļām strādājošo (73%, kas ir zemākais līmenis Baltijas valstīs), 17% gadījumos ar darbinieku ir bijis noslēgts pagaidu darba līgums, bet 10% - respondenti sniedza atbildi, ka nav darba līguma vai arī pastāv mutiska vienošanās par izpildāmo darbu, kas nozīmē, ka apmēram desmitā daļa strādājošo ir sociāli neaizsargāti. Analoga apsekojuma dati Igaunijā rāda daudz labāku situāciju - 88% strādājošo tur ir pastāvīgs darba līgums, tikai 5% nodarbināto ir bijis noslēgts pagaidu darba līgums un 7% strādājošo respondentu atbildēja, ka nav darba līguma. Arī Lietuvā 7% nodarbināto strādā bez darba līguma. Dienvidu kaimiņzemē relatīvi nedaudz vairāk nekā Latvijā ir izplatīti pagaidu darba līgumi. Apsekojums liecina, ka Latvijā salīdzinoši ir visvairāk darāmā, lai darba attiecībās būtu ievērotas darba ņēmēju intereses. Tajā pašā laikā tas liecina, ka šāda ekonomiskā darbība ir ar slēptu raksturu, par to netiek maksāti nodokļi un vispirms jau sociālais nodoklis, kas jāmaksā darba devējam.

Uzņēmuma īpašuma forma ievērojami ietekmē nodarbināto darba līguma veidu. Ja sabiedriskajā sektorā pastāvīgu darba līgumu bija noslēguši 84% nodarbināto, tad privātajā sektorā tikai divām trešdaļām strādājošo (66%) bija šāds līgums. Turpretim privātajā sektorā biežāk tiek izmantots pagaidu darba līgums (19% strādājošo) salīdzinājumā ar sabiedrisko sektoru (14%) vai arī daudz biežāk nav darba līguma, bet tikai mutiska vienošanās (15% strādājošo). Tas liecina, ka tieši privātā sektora darba devēji sistemātiski neievēro darba likumdošanas prasības. Nodarbinātie ar augstākiem ienākumiem salīdzinoši biežāk strādā ar pastāvīgu darba līgumu noformētā darbā, bet tie nodarbinātie, kuriem ir zemi ienākumi, biežāk strādā pēc pagaidu darba līguma vai vispār bez darba līguma.

Salīdzinoši biežāk pastāvīgs darba līgums tiek noslēgts ar darbiniekiem, kuriem jau ir vērā ņemams darba stāžs (75% strādājošo). Starp strādājošiem jauniešiem līdz 25 gadu vecumam šādi līgumi ir tikai 58% nodarbināto. Turpretim relatīvi daudz biežāk šie jaunieši veic darbu bez rakstiska līguma vai arī ir uz pagaidu darba līguma pamata. Ar augsta līmeņa garīgā un kvalificētā darbā nodarbinātajiem relatīvi biežāk tiek noslēgti pastāvīgi darba līgumi, turpretim zemāka līmeņa garīgā un fiziskā darbā nodarbinātie ievērojami biežāk strādā, izmantojot pagaidu darba līgumu.

Darba līguma raksturu ietekmē arī nodarbināto tautība. Relatīvi biežāk ar pastāvīgu darba līgumu noformētā darbā strādā latvieši, turpretim krievu tautības strādājošie iedzīvotāji salīdzinoši biežāk izmanto pagaidu darba līgumu. Latvieši salīdzinājumā ar krievu un citu tautību nodarbinātajiem vairāk strādā sabiedriskajā sektorā. Krievu tautības iedzīvotāji samērā vairāk nodarbināti privātajā sektorā, kas zināmā mērā būtu izskaidrojams ar to, ka sabiedriskajā sektorā ir caurmērā augstākas valsts valodas zināšanu prasības.

Sabiedriskajā sektorā strādājošajiem ir caurmērā augstāka kvalifikācija, un to vidējais vecums ir augstāks nekā privātajā sektorā. Pētījuma dati liecina, ka no visiem sabiedriskajā sektorā strādājošajiem 48% izpilda augsta vai vismaz vidēja līmeņa garīgu darbu un 52% ir nodarbināti zema līmeņa garīgajā vai fiziskajā darbā, turpretim privātajā sektorā šī attiecība ir 25% un 75%. Vairāk nekā trīs ceturtdaļas no nodarbinātajiem jauniešiem līdz 25 gadu vecumam strādā privātajā sektorā un tikai nepilna ceturtdaļa - sabiedriskajā sektorā. Starp 50 gadu un vecākiem nodarbinātajiem šī proporcija ir aptuveni vienāda. Tas nozīmē, ka privātā sektora darba devēji relatīvi biežāk pieprasa jaunākus darbiniekus, bet darbinieku kvalifikācijas ziņā šī sektora prasības visumā ir zemākas. Neapšaubāmi jaunākam personālam ir caurmērā lielākas izaugsmes iespējas.

Strādājošo kvalifikācijas paaugstināšanai ir liela nozīme darba tirgū. Apmēram viena piektā daļa no visiem nodarbinātajiem pēdējā gada laikā pirms aptaujas ir izgājusi aroda vai profesionālo apmācību. Jaunieši divreiz biežāk nekā gados vecāki strādājošie (virs 50 gadiem) ir paaugstinājuši savu kvalifikāciju. Var atzīmēt, ka pēc analogā Dzīves apstākļu apsekojuma datiem Igaunijā lielāka daļa nodarbināto (25,2%) pēdējā gada laikā ir izgājusi aroda vai profesionālo apmācību un tur nav tik izteiktu atšķirību atkarībā no mācībās iesaistīto vecuma nekā Latvijā.

Latvijā sievietes kvalifikācijas paaugstināšanā bijušas iesaistītas biežāk nekā vīrieši. Jo augstāks ir strādājošo izglītības līmenis, jo caurmērā biežāk šādi darbinieki iesaisti kvalifikācijas paaugstināšanā. Gandrīz puse no visiem augstākā līmeņa garīgu darbu strādājošajiem ir paaugstinājuši kvalifikāciju, turpretim starp fizisku darbu strādājošajiem tādu ir bijis tikai 13%. Strādājošie sabiedriskajā sektorā relatīvi gandrīz divas reizes aktīvāk tikuši iesaistīti kvalifikācijas paaugstināšanas procesā nekā privātajā sektorā nodarbinātie, kas nozīmē to, ka privātuzņēmēji visumā nepietiekoši novērtē darbinieku kvalifikācijas paaugstināšanas nozīmi.

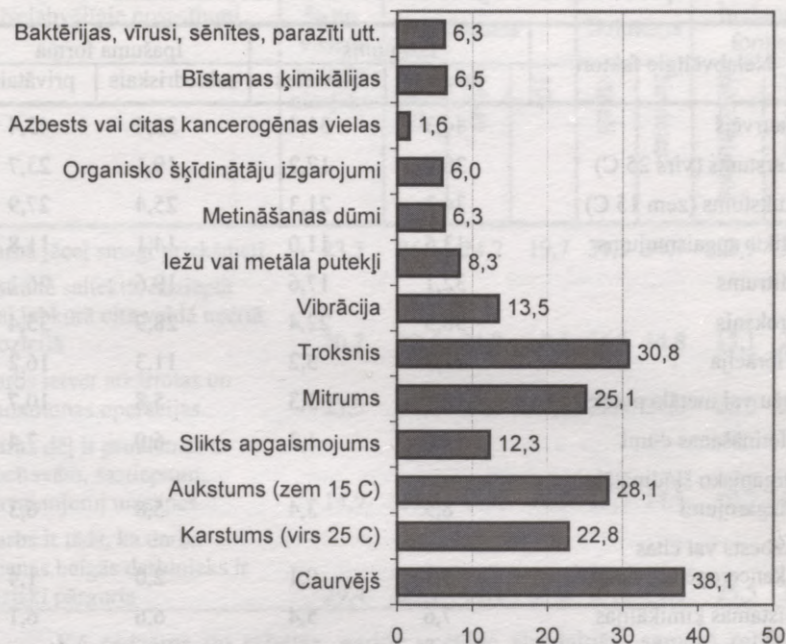
Lielākā daļa strādājošo (57%) ir apmierināti ar kopējo stundu skaitu, ko tie pavadā savā pamatdarbā. Garāku darba laiku vēlas strādāt apmēram viena trešdaļa (35%) strādājošo, bet īsākas darba stundas strādātu tikai 8% nodarbināto. Garākas darba stundas nedaudz biežāk strādātu jaunieši un vīrieši salīdzinājumā attiecīgi ar gados vecākām personām un sievietēm. Tāpat garākas stundas labprāt pavadītu darbā tie darbinieki, kuru ienākumi ir zemi. Tas arī ir saprotami, jo, kā zināms, sievietēm neapmaksātā darba stundas mājās ir ievērojami garākas nekā vīriešiem un maznodrošinātajiem īpaši nepieciešams palielināt savus ienākumus.

DARBA VIDE

Ikviens strādājošais lielu savas dzīves daļu pavadā darba vietā, tādēļ darba videi un apstākļiem ir liela loma dzīves apstākļu novērtējumā. Strādājošo darba apstākļus negatīvi var ietekmēt dažādi nelabvēlīgi fiziski un psiholoģiski faktori, ar kuriem cilvēki regulāri saskaras savā darba vietā.

Respondentiem bija iespējas norādīt vairākus vai arī neuzrādīt nevienu no zemāk attēlā minētajiem *nelabvēlīgajiem faktoriem* (3.att.). 38% no visiem strādājošajiem neuzrādīja nevienu nelabvēlīgu faktoru.

STRĀDĀJOŠO ĪPATSVARŠ PĒC DAŽĀDA VEIDA NELABVĒLĪGIEM FAKTORIEM,
AR KURIEM CILVĒKI REGULĀRI SASKARAS SAVĀ DARBA VIETĀ, procentos

Visbiežāk minētie nelabvēlīgie faktori darbā ir caurvējš, troksnis, aukstums, mitrums vai karstums. Tomēr 1994.gadā, kad tika veikta līdzīgs pētījums, gandrīz visi attēlā uzrādītie nelabvēlīgie apstākļi tika minēti relatīvi biežāk. Tātad 5 gadu laikā kaitīgās ietekmes ir samazinājušās, daļa darba vietu ar nelabvēlīgiem faktoriem ir pārveidotas vai likvidētas, un varam secināt, ka darba apstākļi pēc respondentu pašu vērtējuma ir uzlabojušies.

1999.gada oktobra aptaujas dati rāda, ka no nelabvēlīgiem faktoriem darbā relatīvi vienmērīgi cieš visu vecumu strādājošie un tikai ar vibrāciju un dažādu iežu vai metāla putekļiem samērā biežāk darbā sastopas jaunieši.

Strādājošo īpatsvars pēc nelabvēlīgo faktoru veidiem, ar kuriem tie regulāri satopas savā darba vietā, sadalījumā pēc dzimuma un strādājošo darba vietas īpašuma formas ir uzrādīts 2.tabulā.

NELABVĒLĪGIE FAKTORI, AR KURIEM STRĀDĀJOŠIE REGULĀRI SASTOPAS
SAVĀ DARBA VIETĀ,
procentos no 18 gadu un vecāku nodarbināto skaita

Nelabvēlīgie faktori	Dzimums		Īpašuma forma	
	vīrieši	sievietes	sabiedriskais	privātais
Caurvējš	44,3	31,4	32,4	43,4
Karstums (virs 25 C)	28,0	17,2	19,1	23,7
Aukstums (zem 15 C)	34,3	21,3	25,4	27,9
Slikts apgaismojums	13,5	11,0	14,1	11,8
Mitrumš	32,1	17,6	19,6	26,1
Troksnis	38,5	22,4	28,9	35,4
Vibrācija	21,3	5,2	11,3	16,2
Iežu vai metāla putekļi	12,8	3,3	5,8	10,7
Metināšanas dūmi	11,0	1,3	6,0	7,4
Organisko šķīdinātāju izgarojumi	8,3	3,4	5,8	6,3
Azbests vai citas kancerogēnas vielas	3,1	0,1	2,0	1,4
Bīstamas ķīmikālijas	7,6	5,4	6,6	6,1
Baktērijas, vīrusi, sēnītes, parazīti utt.	3,9	8,9	11,4	3,6

Kā redzams 2.tabulā, uz dažādiem nelabvēlīgiem faktoriem vīrieši ir norādījuši daudz biežāk nekā sievietes. Īpaši tas attiecas uz saskarsmi ar dažādām kaitīgām vielām un vibrāciju darba vietā. Arī no mitruma, trokšņa un darbam nepiemērotas temperatūras vīrieši cieš ievērojami biežāk nekā sievietes. 32% strādājošo vīriešu un 45% sieviešu neuzrādīja nevienu nelabvēlīgu faktoru savā darba vietā. Iespējams, ka sliktāki darba apstākļi ir viens no cēloņiem, kādēļ vīriešu vidējais mūža ilgums Latvijā ir ievērojami mazāks nekā sieviešu mūža ilgums.

Nodarbinātajiem respondentiem aptaujā tika uzdots arī jautājums par darbam raksturīgiem *iespējamiem nelabvēlīgiem nosacījumiem*. Nodarbināto īpatsvars, kuri norādījuši uz noteiktiem nelabvēlīgiem darba nosacījumiem, ir atspoguļots 3.tabulā.

DARBAM RAKSTURĪGIE NELABVĒLĪGIE NOSACĪJUMI,
procentos no 18 gadu un vecāku nodarbināto skaita

Nelabvēlīgie nosacījumi	% no visiem nodarbinātajiem	Vecums			Dzimums		Īpašuma forma	
		18-24	25-49	50+	vīrieši	sievietes	sabiedriskais	privātais
Darbā jāceļ smagi priekšmeti	23,3	26,1	24,2	19,7	31,3	14,7	12,9	25,5
Jāstrādā saliektā, izstieptā vai jebkurā citā veidā neērtā pozīcijā	20,7	22,4	21,2	18,5	26,1	14,8	15,1	22,2
Darbs ietver atkārtotas un monotonas operācijas	23,5	31,3	24,6	17,1	22,9	24,2	20,0	28,0
Darba dēļ ir problēmas ar locītavām, sastiepumi, savainojumi un sāpes	14,9	13,2	14,6	16,5	15,7	14,1	10,7	16,3
Darbs ir tāds, ka darba dienas beigās darbinieks ir fiziski pārguris	29,4	22,7	29,1	33,2	29,4	29,3	25,5	30,8

Kā redzams no tabulas, gados vecākie strādājošie samērā retāk ir nodarbināti darbā ar nelabvēlīgiem nosacījumiem nekā jaunieši, tomēr fizisko pārgurumu biežāk izjūt tieši vecākie darbinieki. Visai bieži nodarbinātajiem, īpaši vīriešiem, ir jāceļ smagi priekšmeti vai jāstrādā neērtā pozīcijā. Īpaši par darba apstākļu uzlabošanu vajadzētu rūpēties privāto uzņēmējiem, jo privātajā sektorā strādājošie ievērojami biežāk ir norādījuši uz nelabvēlīgiem darba apstākļiem salīdzinājumā ar sabiedrisko sektoru.

Gandrīz piektā daļa nodarbināto uzskata, ka viņu darbā ir pārāk liels garīgais stress un atbildība (4.tab.). Starp augstākā līmeņa garīgā darbā nodarbinātajiem šāds viedoklis ir gandrīz pusei strādājošo. Īpaši bieži šis uzskats pastāv starp sabiedriskā sektora darbiniekiem. Pārāk lielu fizisko piepūli izjūt 18% darbinieku, starp kuriem relatīvi visvairāk ir nekvalificēta fiziska darba darītāji - pārsvarā privātajā sektorā. Darba intensitāti par augstu uzskata 14% strādājošo, bet profesionālās prasības par pārāk augstām vērtē 12% strādājošo. Uz veselības aizsardzības un darba drošības nepietiekamību norāda 16% nodarbināto, kas pārsvarā ir fizisku darbu strādājošie.

DARBA APSTĀKĻUS RAKSTUROJOŠO ASPEKTU NOVĒRTĒJUMS,
procentos no 18 gadu un vecāku nodarbināto skaita

	Par augstu	Pieņemami	Par zemu	Nav svarīgs
Darba intensitāte	13,9	78,6	3,6	3,9
Veselības aizsardzība, darba drošība	1,7	78,7	16,3	3,3
Fiziskā piepūle	17,8	76,4	2,7	3,0
Garīgais stress	24,8	65,0	2,6	7,5
Alga	0,2	29,6	67,4	2,8
Konkurence starp darbiniekiem	9,1	59,1	1,9	29,9
Atbildība	23,9	72,1	0,8	3,2
Profesionālās prasības	12,0	80,9	1,6	5,5

Darba apstākļus raksturojošos aspektos starp nodarbinātajiem vislielākā vienprātība ir darba algas jautājumā. Divas trešdaļas darbinieku (67%) to uzskata par pārāk zemu. Pie tam nav būtisku atšķirību šajā jautājumā pēc strādājošo vecuma, dzimuma, tautības, darba rakstura. Vienīgi sabiedriskajā sektorā nodarbinātie salīdzinājumā ar privāto sektoru relatīvi biežāk uzskata, ka ir nepietiekoši atalgoti.

Darba algas izmaksas aizkavēšanās vairāk nekā vienu mēnesi pēdējā gada laikā ir bijusi 8,3% aptaujāto personu. Ar algas izmaksas aizkavēšanos biežāk ir nācies saskarties vīriešiem salīdzinājumā ar sievietēm, fizisku darbu strādājošajiem salīdzinājumā ar garīgu darbu strādājošajiem, laukos strādājošajiem salīdzinājumā ar pilsētniekiem, privātajā sektorā strādājošajiem (pat ievērojami biežāk) salīdzinājumā ar sabiedriskā sektora darbiniekiem un krievu tautības darbiniekiem salīdzinājumā ar latviešiem.

Dzīves apstākļu apsekojuma laikā respondenti tika arī lūgti atcerēties un novērtēt vispārējos darba apstākļus pirms 5 gadiem salīdzinājumā ar aptaujas laiku 1999.gada oktobrī. Visumā 5 gadu laikā darba apstākļi ir nedaudz uzlabojušies, jo to respondentu īpatsvars, kuri atbildēja, ka viņu darba apstākļi ir ievērojami vai nedaudz uzlabojušies (30%) ir lielāks nekā to īpatsvars, kuri uzskata, ka darba apstākļi minēto gadu laikā ir kļuvuši sliktāki vai daudz sliktāki (25%). 45% strādājošo norādīja, ka vispārējie darba apstākļi praktiski nav mainījušies (5.tab.).

VISPĀRĒJO DARBA APSTĀKĻU IZMAIŅAS SALĪDZINĀJUMĀ AR STĀVOKLI
PIRMS 5 GADIEM, procentos

	Visi nodarbinātie	Vecums			Dzimums		Īpašuma forma	
		18-24	25-49	50+	vīrieši	sievietes	sabiedriskais	privātais
Vai Jūsu vispārējie darba apstākļi, salīdzinot ar stāvokli pirms 5 gadiem, ir								
Daudz labāki	5,9	9,0	6,5	3,9	4,5	7,3	5,5	6,8
Labāki	24,1	28,5	26,1	18,4	25,5	22,5	23,1	26,6
Tādi paši	44,7	24,8	42,3	53,5	42,5	47,1	51,6	38,2
Sliktāki	20,8	33,3	20,1	20,7	22,3	19,2	15,9	23,5
Daudz sliktāki	4,5	4,4	5,0	3,5	5,2	3,9	3,9	4,9

Gados jauniejiem strādājošajiem vispārējie darba apstākļi 5 gadu laikā ir biežāk uzlabojušies nekā gados vecākajiem. Taču samērā biežāk arī jaunie darbinieki ir pasliktinājušies, kas nozīmē to, ka gados jaunie darbinieki biežāk tiek pakļauti izmaiņām vai arī paši biežāk maina darbu vai darba apstākļus. Sievietes retāk nekā vīrieši norādīja uz darba apstākļu pasliktinājumu. Privātajā sektorā strādājošajiem darba apstākļi visumā ir krasāk mainījušies nekā sabiedriskajā sektorā nodarbinātajiem, īpaši pasliktinājuma virzienā.

Strādājošos nelabvēlīgi var ietekmēt arī nedrošības sajūta par darba iespējām nākotnē. Lai noskaidrotu nodarbināto viedokli šajā jautājumā, respondentiem aptaujā tika uzdots jautājums: "Vai Jūs uzskatāt, ka nākošo divu gadu laikā Jūsu pašreizējais darbs varētu tikt apdraudēts sakarā ar uzņēmuma slēgšanu, štatu samazināšanu vai citiem iemesliem?". Nedrošību, atbildot "jā", izteica vairāk nekā puse (56%) no visiem nodarbinātajiem, tai skaitā 19% - štatu un darba vietu samazināšanas dēļ, 15% - uzņēmuma slēgšanas dēļ un 22% - citu iemeslu dēļ. Tāpat apdraudētības līmenis darba saglabāšanās ziņā joprojām ir ļoti augsts, kaut arī pēc 1994.gada pētījuma datiem tas bija vēl augstāks (64%). Salīdzinājumam - 1999.gadā nedrošības sajūta par darba iespējām nākotnē Igaunijā bija ievērojami zemāka (43% strādājošo izjuta nedrošību), bet Lietuvā - augstāka (59%). Caurmērā nedrošāki par darba iespējām nākotnē

jūtas gados vecākie strādājošie salīdzinājumā ar jauniešiem, pilsētnieki salīdzinājumā ar lauciniekiem, privātajā sektorā strādājošie salīdzinājumā ar strādājošajiem sabiedriskajā sektorā, fiziskā darba strādnieki salīdzinājumā ar garīgā darba darītājiem un krievu tautības darbinieki salīdzinājumā ar latviešiem.

DARBA ATTIECĪBAS, SOCIĀLAIS DIALOGS

Viens no demokrātiskas valsts veidošanās priekšnoteikumiem ir sociālā dialoga un trīspusējās sadarbības starp darba devējiem, darbiniekiem un valsts institūcijām attīstība. Ar mērķi izstrādāt saskaņotu pieeju sociālo un ekonomisko problēmu risināšanai 1993.gadā tika izveidota Darba devēju, valsts un arodbiedrību trīspusējā konsultatīvā padome. Lai tālāk attīstītu trīspusējo sadarbību, 1998.gadā tā tika pārveidota par Nacionālo trīspusējo sadarbības padomi, kuras galvenais uzdevums ir nodrošināt un veicināt valdības, darba devēju un arodbiedrību sadarbību valsts līmenī ar mērķi nodrošināt saskaņotu visai sabiedrībai un valsts interesēm atbilstošu sociālekonomiskās attīstības problēmu risināšanu, garantējot sociālo stabilitāti un labklājības līmeņa paaugstināšanu valstī un paaugstinot sociālo partneru līdzatbildību par pieņemtajiem lēmumiem un to izpildi. Padomi veido vienāds dalībnieku izvirzīto pārstāvju skaits (pa 7 pārstāvjiem no valdības (Ministru kabineta), darba devēju (Darba devēju konfederācijas) un arodbiedrību (Brīvo arodbiedrību savienības) puses). Padome pieņem lēmumus, vienojoties visām trim dalībpusēm, un tām visām lēmumi ir saistoši. Valdības pusi padomē pārstāv 3 ministri – labklājības ministrs (vadītājs), finansu ministrs un ekonomikas ministrs, kā arī 4 dažādu ministriju valsts sekretāri. Darba devēju pusi Nacionālajā trīspusējā sadarbības padomē pārstāv Latvijas Darba devēju konfederācija, kura nacionālajā līmenī tika nodibināta 1992.gadā un ir pilntiesīga Starptautiskās darba devēju organizācijas locekle. Lai valstī pilnveidotu minētās konfederācijas un arī dažāda līmeņa citu darba devēju organizāciju darbu, 1999.gada maijā tika pieņemts “Darba devēju organizāciju un to apvienību likums”. Pēc Darba devēju konfederācijas vadītāju vērtējuma šī organizācija 2000.gada beigās aptvēra apmēram 40% no valstī nodarbinātajiem.

Skaitliski lielākās valsts arodbiedrības ir apvienojušās vienā organizācijā – Latvijas Brīvo arodbiedrību savienībā, kura arī pārstāv arodbiedrības Nacionālajā trīspusējā sadarbības padomē. Pēc arodbiedrību vadītāju vērtējuma 2000.gada nogalē apmēram 30% no valstī nodarbinātajiem darba ņēmējiem ir arodbiedrību biedri. Arodbiedrību darbu nosaka likums “Par arodbiedrībām” un likums “Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām”. Spēkā esošais likums “Par arodbiedrībām”, kas pieņemts 1990.gada decembrī, ir novecojis.

Arodbiedrības pagaidām neierosina pieņemt jaunu likumu, motivējot to ar nepieciešamību vispirms pieņemt jauno Darba likumu, un atkarībā no šajā likumā pieņemtajām normām pēc tam pilnveidot spēkā esošo likumu "Par arodbiedrībām".

Latvijā joprojām ir spēkā 1972.gada aprīlī pieņemtais "Darba likumu kodekss" ar ļoti daudziem grozījumiem, kuri galvenokārt pieņemti deviņdesmito gadu pirmajā pusē, ievērojot politiskās un ekonomiskās situācijas izmaiņas valstī. Jaunā Darba likuma pieņemšana ir ļoti aizkavējusies, lai gan pie tā projekta izstrādāšanas ilgstoši ir strādājušas vairākas darba grupas. 2000.gadā minētais likuma projekts ir izstrādāts, iekļaujot tajā Latvijā ratificēto Starptautiskās darba organizācijas konvenciju normas, ekonomiski attīstīto valstu pieredzi, Eiropas Sociālās hartas un Eiropas Savienības attiecīgo direktīvu prasības darba tiesisko attiecību jomā, līdz ar to ietverot daudzas principiāli jaunas normas. Pirms iesniegšanas Saeimā Darba likuma projekts vairākkārt tika izskatīts arī Nacionālajā trīspusējā sadarbības padomē, visām trim daļībpusēm mēģinot rast savstarpēji pieņemamu kompromisu likuma normās.

Latvijā zināmā mērā attīstās sociālais dialogs un trīspusējā sadarbība. Sadarbības risinājumi varbūt ir pat nedaudz labāki nekā kaimiņvalstīs, tomēr kopumā sociālo partneru līgumattiecību attīstību nepieciešams krasi uzlabot tā, lai Latvijā šo attiecību loma tuvotos tam līmenim, kāds ir ekonomiski attīstītajās valstīs. Tālāk jāpilnveido līgumattiecības starp darba devējiem un darbiniekiem un jāizskauž nelegālais darbs, kurā parasti netiek nodrošinātas pat elementāras darbinieku tiesības. Īpaši nozīmīga ir arodbiedrību loma šo jautājumu risināšanā.

BEZDARBA UN BEZDARBNIĒKU RAKSTUROJUMS

Viens no nozīmīgiem valsts ekonomiskās situācijas raksturotājiem ir bezdarbs. Neizmantots darba potenciāls rada smagas sociālas sekas – darbaspēju zudumu, nabadzību, sociālo spriedzi, degradāciju, kā arī paaugstina noziedzību. Bezdarba rādītājus Latvijā nosaka ar divām dažādām metodēm:

- 1) ik mēnesi attiecinot Nodarbinātības valsts dienesta iestādēs reģistrēto darba meklētāju, kas likumā noteiktā kārtībā ieguvuši bezdarbnieka statusu, skaitu pret ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitu;
- 2) divas reizes gadā – maijā un novembrī, izmantojot Darbaspēka apsekojuma datus; personas atbilstoši Starptautiskās darba organizācijas metodoloģijai tiek atzītas par nestrādājošiem darba meklētājiem un attiecīgi tiek aprēķināts viņu īpatsvars ekonomiski aktīvajos iedzīvotājos, ja tās:

a) apsekojuma nedēļā nekur nestrādāja un nebija pagaidu prombūtnē no darba;

b) pēdējo 4 nedēļu laikā aktīvi meklēja darbu;

c) darba atrašanas gadījumā bija gatavas nekavējoties (tuvāko 2 nedēļu laikā) sākt strādāt.

Abu metožu rezultāti atspoguļoti 6.tabulā.

6.tabula

REĢISTRĒTĀ BEZDARBA LĪMENIS UN DARBA MEKLĒTĀJU ĪPATSVARŠ

	Reģistrētais bezdarba līmenis pēc Nodarbinātības valsts dienesta datiem, %	Nestrādājošo darba meklētāju īpatsvars % pret ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, apsekojuma dati
1996. g. novembris	7,1	18,3
1997. g. maijs	7,9	15,9
1997. g. novembris	7,0	14,4
1998. g. maijs	7,0	14,7
1998. g. novembris	8,8	13,8
1999. g. maijs	10,1	14,0
1999. g. novembris	9,1	14,5
2000. g. maijs	8,6	14,4

Darbspēka apsekojumu dati liecina, ka kopš 1996.gada darba meklētāju skaits ir samazinājies. Šī apsekojuma dati labāk atspoguļo faktisko bezdarba līmeni valstī, jo darba meklētājs, ja viņam nav tiesību saņemt bezdarbnieka pabalstu, bieži vien nemaz neregistrējas Nodarbinātības valsts dienestā, uzskatot, ka bezdarbnieka statusa iegūšana un šī dienesta sniegtie pakalpojumi neuzlabos viņa izredzes atrast pastāvīgu darbu. Jāņem vērā, ka bezdarbnieka statuss dod ne tikai tiesības, bet arī uzliek pienākumus – piemēram, reizi mēnesī reģistrēties dienestā un ar tā palīdzību vai arī patstāvīgi meklēt darbu, piedalīties Nodarbinātības valsts dienesta rīkotajos aktīvās nodarbinātības pasākumos u.c. Protams, darba meklētājs, kurš neatlaidīgi meklē darbu, griezīsies Nodarbinātības valsts dienestā un pildīs bezdarbnieka pienākumus, jo tas uzlabos viņa izredzes atrast piemērotu darbu.

Valstī pastāv arī "slēptais bezdarbs", kas izpaužas uzņēmumu piespiedu dīkstāvēs, darbinieku piespiedu bezalgas atvaļinājumos, saīsinātu darba nedēļu, dienu un maiņu darbā, kas radies dažādu ekonomisku un finansiālu cēloņu dēļ. Kopumā "slēptajam bezdarbam" ir tendence samazināties, un deviņdesmito gadu beigās tas vairs nepārsniedz 1% no

valsts sektorā strādājošo skaita. Sastopami arī "slēptās" nodarbinātības gadījumi, kad persona vienlaicīgi ir gan bezdarbnieka statusā un pat pamanās saņemt bezdarbnieka pabalstu, gan arī strādā, nenoslēdzot darba līgumu.

Iespējami dažādi iemesli, kādēļ iedzīvotāji pārtraukuši strādāt un ir nonākuši starp nestrādājošajiem darba meklētājiem. Dzīves apstākļu pētījuma dati rāda, ka galvenais konkrētais bezdarba cēlonis ir štatu/darbinieku skaita samazināšana, kuru nestrādājošie min visbiežāk (7.tab.).

7.tabula

NESTRĀDĀJOŠO DARBA MEKLĒTĀJU SADALĪJUMS PĒC DARBA
PĀRTRAUKŠANAS IEMESLA UN DZIMUMA, procentos

Darba pārtraukšanas iemesli	Procentos no nestrādājošiem darba meklētājiem	Dzimums	
		vīrieši	sievietes
Uzņēmuma slēgšana	15,8	12,1	19,7
Štatu/darbinieku skaita samazināšana	31,0	32,0	29,9
Sezonas darba beigas	6,2	8,6	3,7
Aiziešana pēc paša vēlēšanās	18,2	20,6	15,7
Darba līguma termiņa beigas	10,2	12,3	8,0
Nekad nav strādājis	10,9	9,3	12,6
Cits iemesls	7,7	5,1	10,4

Apskatot darba pārtraukšanas iemeslus pēc nestrādājošo vecuma, pētījuma dati liecina, ka gados vecākie darba meklētāji daudz biežāk nekā jaunieši min cēloni – štatu/darbinieku skaita samazināšana un uzņēmuma slēgšana, toties jaunieši biežāk darba pārtraukšanai norāda cēloni – sezonas darba beigas. Nav izteiktu atšķirību darba pārtraukšanas iemesliem pēc tā, vai respondenti dzīvo laukos vai pilsētā vai arī pēc izglītības līmeņa. Salīdzinot darba pārtraukšanas iemeslus ar analogu pētījumu 1994.gadā, redzam, ka relatīvi mazāk ir kļuvis darba meklētāju, kuri aizgājuši no darba pēc paša vēlēšanās, un arī samazinājies to sieviešu skaits, kuras bijušas spiestas aiziet no darba štatu samazināšanas dēļ.

Kopš 1998.gada maija, lai iegūtu bezdarbnieka statusu, vairs nav nepieciešams uzrādīt valsts valodas prasmi apliecinošu dokumentu, kas iespējams veicināja krievu un citu tautību īpatsvara pieaugumu bezdarbnieku kopskaitā. Arī turpmāk sarežģītāk būs atrast darbu tiem bezdarbniekiem, kuriem nav valsts valodas prasmes un attiecīga apliecinoša dokumenta.

SECINĀJUMI

Lai arī dažos ar nodarbinātību saistītos jautājumos deviņdesmito gadu otrajā pusē situācija ir uzlabojusies, kopumā Latvijā pastāv daudzas nopietnas problēmas nodarbinātības jomā.

Daļai jauniešu dažādu iemeslu dēļ ir apgrūtināta iespēja gūt pietiekamu izglītību (materiālu grūtību dēļ, vecāku neizpratnes par izglītības nozīmi vai degradācijas dēļ), bet pieaugušajiem bieži vien ir ierobežotas iespējas paaugstināt kvalifikāciju. Nav nodrošināta izglītības sistēmas atbilstība darba tirgus prasībām.

Augsts ir bezdarba līmenis. Starp cēloņiem var minēt dažus galvenos: valstī nav aktīvas ekonomiskās politikas un pietiekamā skaitā netiek radītas jaunas darba vietas, nepietiekoši attīstās mazā un vidējā uzņēmējdarbība, kā arī zemā pašvaldību ieinteresētība nodarbinātības veicināšanā.

Daļa bezdarbnieku ir zaudējusi cerību atrast pastāvīgu darbu un to aktīvi nemeklē. Augsts ir ilgstošo bezdarbnieku īpatsvars, daudziem no viņiem ir zems izglītības līmenis, daļai nav izredžu iestāties darbā antisociālas uzvedības dēļ.

Nepietiekami aktīva ir valsts institūciju un nevalstisko organizāciju darbība un sadarbība nodarbinātības ekonomisko un tiesisko jautājumu risināšanā. Nesistemātiskas cīņas dēļ ar nelegālo darbu sociāli neaizsargāti ir daudzi darbinieki. Lielos apjomos netiek nomaksāti nodokļi, ierobežojot budžetu iespējas dažādu, tai skaitā nodarbinātības jautājumu risināšanas finansēšanai.

Par vissvarīgāko jautājumu nodarbinātības situācijas uzlabošanā jāuzskata jaunu darba vietu radīšana. Ja nebūs darba vietu, maz ko dos izglītības sistēmas uzlabošana un aktīvās nodarbinātības pasākumi. Tādā gadījumā varētu būt vairāk izglītotu bezdarbnieku. Diemžēl jau pašlaik diezgan daudz jauniešu ir iecerējuši atstāt Latviju un meklēt labākas darba un dzīves iespējas ārzemēs.

1999.gada Dzīves apstākļu aptaujas dati liecina, ka darba apstākļi pēdējo gadu laikā kopumā ir uzlabojusies. Tomēr liela daļa strādājošo (67,5% vīriešu un 55,3% sieviešu) norāda, ka viņi regulāri saskaras ar nelabvēlīgiem faktoriem darbā, no kuriem visbiežāk sastopamie ir: caurvējš, troksnis, aukstums, mitrums vai karstums.

1999.gadā Latvijā pastāvīgs tipveida darba līgums ir bijis noslēgts tikai ar 73% strādājošo, kas ir zemākais līmenis Baltijas valstīs. Igaunijā attiecīgais rādītājs bija 88%. Arī citi darba apstākļu novērtējuma rādītāji Igaunijā ir labāki nekā Latvijā. Tā, piemēram, ziemeļu kaimiņvalstī strādājošie caurmērā darbā pavada mazāk stundu un pārmērīgi garu darba laiku strādājošo (virs 40 stundām nedēļā) īpatsvars ir zemāks, lielāks

Īpatsvars nodarbināto pēdējā gada laikā pirms aptaujas ir izgājuši aroda vai profesionālo apmācību, arī nedrošības sajūtas līmenis par darba iespējām nākotnē ir ievērojami zemāks.

Domājot par tālāku perspektīvu, jau tagad ir zināms, ka pēc 2010.gada ļoti zemās dzimstības dēļ vietējo jauniešu pieplūdums darbaspēkā būs ievērojami mazāks nekā pensijas vecumu sasniegušo skaits. Darbaspēks turpinās novecoties, un līdz ar to tā mobilitātes iespējas saruks. Agrāk vai vēlāk radīsies nepieciešamība ieludināt Latvijā ārvalstu darbaspēku.

6.nodaļa

MĀJSAIMNIECĪBU EKONOMISKIE RESURSI

Evita LUNE

IEVADS

Mūsu valsts jau vairāk nekā desmit gadus atrodas būtisku pārveidojumu procesā, kas ļāvuši sasniegt ievērojamu progresu neatkarīgas valsts ekonomiskās sistēmas izveidē un pārejā uz tirgus ekonomiku. Šie pārveidojumi atstājuši dziļu iespaidu uz ikviena valsts iedzīvotāja ikdienas dzīvi un lielākās iedzīvotāju daļas materiālo stāvokli. Šo kardinālo pārmaiņu rezultātā viena daļa iedzīvotāju bauda ekonomiskā progresa augļus un izmanto jaunās saimniekošanas sistēmas priekšrocības, otra daļa spiesta saskarties ar līdz šim mūsu sabiedrībā nepazīstamām problēmām – bezdarbu un nabadzību, savukārt trešā daļa saskaras ar nenoteiktību un nestabilitāti no dienas dienā, neticību nākotnei.

Nosaukto faktoru rezultātā Latvijas sabiedrību pēc tās materiālā nodrošinājuma var raksturot kā daudzdimensionālu un pretrunīgu, un tieši tāpēc iedzīvotāju labklājības novērtēšanai mūsu valstī jāpieiet kompleksi, izmantojot gan tādus klasiskos objektīvos labklājības rādītājus kā iekšzemes kopprodukts uz 1 iedzīvotāju vai ikmēneša ienākumi uz 1 mājsaimniecības locekli, gan tādus ienākumu nevienlīdzības rādītājus kā Džini koeficients un nabadzības indeksi, un kvintiļu analīze, gan arī faktoru analīze pa noteiktām mājsaimniecību grupām. Situācijas pilnvērtīgai izpratnei 1999.gadā veiktais Dzīves apstākļu pētījums ietver gan visaptverošu un detalizētu mājsaimniecību ekonomiskā stāvokļa subjektīvo analīzi, gan dažādu ar sociālām aktivitātēm saistītu parametru noteiktu atkarības indeksu, gan arī būtisku ikdienas funkciju veikšanai nepieciešamu ekonomisko resursu raksturojumu.

Šīs nodaļas autore ir pārliecināta, ka, izmantojot Centrālās statistikas pārvaldes sagatavotos vispārējos ekonomiska rakstura rādītājus, ziņojumus par Mājsaimniecību budžetu pētījumiem un šo Dzīves apstākļu pētījumu, iespējams sniegt pietiekami plašu dažādu Latvijas iedzīvotāju grupu labklājības un ekonomisko resursu raksturojumu.

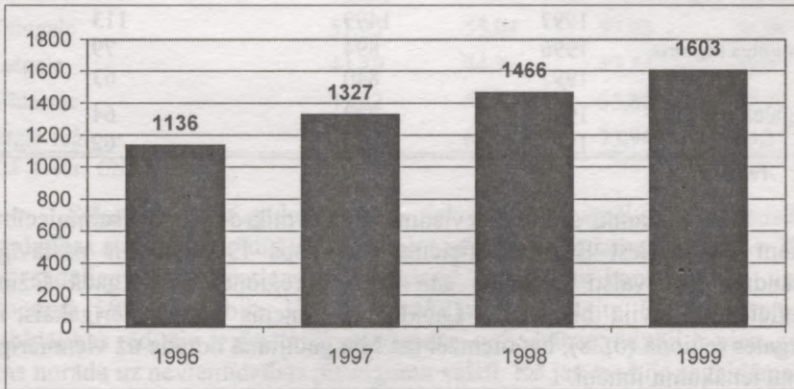
KO LIECINA STATISTIKA?

Mūsu valsts iedzīvotāju vispārējais labklājības līmenis raksturojams kā stabils un ar pozitīvu tendenci. Lai arī iekšzemes kopprodukts uz 1

iedzīvotāju Latvijā salīdzinājumā ar pasaules augsti attīstītajām valstīm un vairākām Austrumeiropas valstīm ir salīdzinoši zems, pēdējo četru gadu laikā tas faktiskajās cenās ir pieaudzis no 1136 Ls uz 1 iedzīvotāju 1996.gadā līdz 1603 Ls uz 1 iedzīvotāju 1999.gadā. Jāņem vērā, ka iekšzemes kopprodukts uz 1 iedzīvotāju ir vispārināts rādītājs, kas neatspoguļo ienākumu sadali valstī, un tā pieaugums, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, daļēji var būt saistīts ar iedzīvotāju skaita samazināšanos.

1.attēls

IEKŠZEMES KOPPRODUKTS UZ VIENU IEDZĪVOTĀJU LATVIJĀ,
faktiskajās cenās, latos

Avots: CSP

Tā kā ekonomiskā attīstība dažādos Latvijas reģionos norit atšķirīgi, ļoti nozīmīgu informāciju var iegūt, analizējot iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju dažādos reģionos. Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju galvaspilsētā ir par 49% augstāks par vidējo valstī. Rīgas reģionā kopumā minētais rādītājs ir par 36% augstāks nekā vidējais.

Pārsteidzošs šī rādītāja līmenis ir sasniegts Ventspilī, kurā tas ir gandrīz 4 reizes augstāks nekā vidēji valstī. Tikai pateicoties Ventspilij, viss Kurzemes reģions pēc iekšzemes kopprodukta uz 1 iedzīvotāju par 13% pārsniedz Latvijas vidējo rādītāju. Visos pārējos Latvijas reģionos un pilsētās minētais rādītājs ir ievērojami zemāks. Ļoti zems iekšzemes kopprodukts uz 1 iedzīvotāju ir Zemgales un Latgales reģionos, kur tas ir par 37% un 38% zemāks par vidējo līmeni attiecīgi. Šie dati dod iespēju secināt, ka iedzīvotāju vispārējais labklājības līmenis, kas piemērojams Latvijas apstākļiem, augsts ir tikai Rīgā, Rīgas reģionā un Ventspilī. Pārējos valsts reģionos iedzīvotāju labklājības līmenis ir ievērojami zemāks.

I.tabula
IEKŠZEMES KOPPRODUKTS UZ 1 IEDZĪVOTĀJU LATVIJĀ

	Gads	Faktiskajās cenās, Ls	% pret vidējo valstī
Pavisam	1996	1136	100
	1997	1327	100
Rīgas reģions	1996	1472	130
	1997	1810	136
Vidzemes reģions	1996	755	66
	1997	842	63
Kurzemes reģions	1996	1262	111
	1997	1499	113
Zemgales reģions	1996	894	79
	1997	840	63
Latgales reģions	1996	732	64
	1997	820	62

☐: Avots: CSP

Par ienākumu sadales nevienmērīgumu mikro- jeb mājsaimniecību līmenī ļauj spriest Džini koeficients, kas kopš 1996.gada ir pastāvīgi pieaudzis gan valstī kopumā, gan arī tās reģionos. 1999.gadā Džini koeficients Latvijā bija 0,33. Labklājības līmenis visvienmērīgākais ir Latgales reģionā (0,28), bet diemžēl tas šajā gadījumā norāda uz vienmērīgi zemu ienākumu līmeni.

Regulārie Centrālās statistikas pārvaldes ziņojumi par Mājsaimniecību budžetu pētījumiem parāda, ka, sākot ar 1996.gadu, mājsaimniecību ikmēneša ienākumi uz 1 mājsaimniecības locekli ir pastāvīgi pieauguši. Šī informācija pilnībā saskan ar secinājumu par mērenu, bet stabilu vispārējā labklājības līmeņa pieaugumu valstī, ko var izdarīt, analizējot iekšzemes kopprodukta uz vienu iedzīvotāju gadā vērtības dinamiku.

Mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu līmenis uz 1 tās locekli mēnesī visām mājsaimniecībām 1999.gadā sasniedza 64,73 Ls. Pilsētās tas ir par 20 Ls augstāks nekā laukos. Pēdējo četru gadu laikā šai nevienlīdzībai ir tendence palielināties. Latgales reģionā visos aplūkotos gados ienākumu līmenis ir bijis viszemākais un atšķirībā no Vidzemes reģiona, kas 1996.gadā beidza ar līdzīgiem rādītājiem, Latgalē tas ir pieaudzis nenozīmīgi un 1999.gadā sasniedza tikai 49,30 Ls mēnesī uz 1 mājsaimniecības locekli.

2.tabula

RĪCĪBĀ ESOŠIE IENĀKUMI,
uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, latos

	1996	1997	1998	1999
Visas mājsaimniecības	51,50	55,45	62,33	64,73
Pilsētās dzīvojošas	53,11	57,80	67,62	70,93
Laukos dzīvojošas	47,71	49,86	51,40	50,93
Reģioni:				
Kurzeme	49,49	51,51	54,07	57,43
Zemgale	51,03	55,04	57,06	56,49
Latgale	44,49	44,76	45,54	49,30
Vidzeme	47,82	51,63	55,88	57,79
Rīgas reģions	55,81	61,64	73,98	76,37

Avots: CSP

Sākot ar 1996.gadu, Latvijā tiek regulāri aprēķināti nabadzības izplatības statistiskie rādītāji. Izmantojot relatīvo nabadzības sliekšni – 70% no vidējiem ekvivalentiem izdevumiem¹, iespējams konstatēt, ka valstī kopumā 1999.gadā bija 37,3% nabadzīgu iedzīvotāju. Pretēji vispārējo labklājības rādītāju iezīmētajām tendencēm nabadzības rādītāji ir pieauguši, kas norāda uz nevienlīdzības pieaugumu valstī. Kā jau tas bija sagaidāms no iepriekš aprakstītās ienākumu līmeņu atšķirības dažādos teritoriālos dalījumos, arī nabadzības rādītāji ir ievērojami augstāki laukos un atsevišķos reģionos.

3.tabula

TRŪCĪGO EKVIVALENTO PATĒRĒTĀJU ĪPATSVARŠ LATVIJĀ,
procentos no ekvivalento patērētāju skaita

	1996	1997	1998	1999
	Vidēji valstī			
Nabadzīgo skaita indekss	32,9	35,7	37,5	37,3
	Pilsētās			
Nabadzīgo skaita indekss	30,8	32,0	31,5	29,6
	Laukos			
Nabadzīgo skaita indekss	37,8	43,3	51,2	54,8

Avots: CSP

¹ Izvēlētā nabadzības sliekšņa vērtība 1999.gadā bija 53,97 Ls. Pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība bija 83,18 Ls mēnesī.

VAI DZĪVOJAM LABĀK?

Gandrīz puse Latvijas mājsaimniecību (48,9%) uzskata, ka viņu ekonomiskā situācija pēdējo 5 gadu laikā ir pasliktinājusies. Savukārt ceturtā daļa (24,5%) mājsaimniecību norāda, ka situācija uzlabojusies, un praktiski tikpat (26,6%) izsaka pārliecību, ka labklājības līmenis nav mainījies. Šāds vērtējums ir samērā pesimistisks, salīdzinot ar objektīvajiem absolūto ienākumu dinamikas rādītājiem pēdējo četru gadu laikā, kas atspoguļoti šīs nodaļas ievadā. Vai šāds fenomens piemīt vienīgi Latvijai? Nebūt nē. Arī Igaunijā, kuras makroekonomiskie rādītāji ir labāki nekā Latvijas analogiskie rādītāji, tikai 30% mājsaimniecību norāda uz ekonomiskās situācijas uzlabošanos. Tas apliecina nepieciešamību iedziļināties subjektīvo pašvērtējumu analīzē.

Situācijas pasliktināšanās pēc pašu mājsaimniecību vērtējuma notikusi Latgalē, bet uzlabošanās – Kurzemē. Atkarībā no dzīvesvietas, lauku mājsaimniecību vidū šis subjektīvais rādītājs ir pozitīvāks nekā pilsētās, jo sevišķi Rīgā, kur 53,1% mājsaimniecību uzskata, ka viņu ekonomiskā situācija ir pasliktinājusies.

Lai arī atkarībā no mājsaimniecības tipa būtiskas atšķirības šajā jautājumā nav iespējams konstatēt, uz nedaudz lielāko situācijas pasliktinājumu norāda divu un trīs paaudžu mājsaimniecības (50,1% un 50,3% attiecīgi).

Likumsakarīgi, ka uzlabojumus savā ekonomiskā situācijā atzīst ievērojama daļa 5.kvintiles mājsaimniecību (38,9%), savukārt vislielāko pasliktinājumu atzīst 1. un 2.kvintiles mājsaimniecības (attiecīgi 56,3 un 58,1%). Tas liecina, ka sociālo pasākumu tīkls nav spējis nodrošināt palīdzību tiem, kam tā ir nepieciešama vispirms, kā rezultātā to subjektīvais materiālais stāvoklis ir pasliktinājies. To arī apliecina citi pētījumi, taču tā ir citas publikācijas tēma.

IENĀKUMU AVOTI

Dzīves apstākļu pētījumā iegūto datu analīze par mājsaimniecību ienākumiem liecina, ka Latvijā vēl joprojām dominē samērā pasīvs ienākumu iegūšanas veids. Ienākumu avots, ko uzrādījusi lielākā daļa mājsaimniecību – 78,2%, ir valsts sociālie pārskaitījumi, pie tam gandrīz pusei mājsaimniecību (45,7%) - viens no ienākumu avotiem ir vecuma pensija.

MĀJSAIMNIECĪBU IENĀKUMU AVOTI, procentos

Ienākumu avoti	Visas mājsaimniecības	No tām dzīvo		
		laukos	pilsētās	Rīgā
Algota darba ienākumi	56,4	49,2	60,9	63,7
Nelauksaimnieciskie ienākumi no pašnodarbinātības	3,2	3,2	3,2	2,5
Lauksaimnieciskie ienākumi no pašnodarbinātības	5,5	15,8	1,1	0,5
Ienākumi no citām mājsaimniecībām un nevalstiskām organizācijām	2,6	2,2	2,8	2,1
Sociālie pārskaitījumi:	78,2	82,6	76,3	74,9
vecuma pensija	44,9	48,5	44,5	48,8
cita veida pensija	12,3	12,4	12,6	10,7
bezdarbnieka pabalsts	2,9	3,6	2,7	2,0
ģimenes, bērnu kopšanas pabalsts	29,3	32,8	28,5	25,9
sociālā palīdzība (naudā un natūrā)	2,7	3,5	2,5	1,9
Citi naudas ienākumi	6,4	6,0	6,8	6,0

Lai arī mūsu valsts sasniegusi būtiskus rezultātus virzībā uz tirgus ekonomiku un vairāki būtiski pārejas periodam raksturīgi procesi ir jau pabeigti, tikai salīdzinoši neliela daļa – 8,8% mājsaimniecību – atzīmē ienākumus no pašnodarbinātības. Tātad ar nelauksaimniecisko uzņēmējdarbību ir saistīti tikai 3,2% mājsaimniecību. Pie tam vairums no tām – 5,6% - ir pašnodarbinātais lauksaimniecībā. Vairāk nekā puse mājsaimniecību - 57,4% - norāda uz algota darba ienākumiem.

Ienākumus no nekustamā īpašuma, kas arī ir raksturīgi attīstītai tirgus ekonomikai, saņem tikai 0,5% mājsaimniecību, lai gan šī pētījuma ietvaros konstatēts, ka lielai daļai iedzīvotāju pieder nekustamais īpašums (54% ģimeņu dzīvo ģimenei vai kādam tās loceklim piederošā dzīvoklī vai mājā). Privatizācijas process ļāvis daudziem Latvijas iedzīvotājiem nostiprināt savas īpašuma tiesības, bet minētie dati rāda, ka lielākajai daļai iedzīvotāju nav izdevies izmantot savus īpašumus mājsaimniecību ekonomiskās situācijas uzlabošanai.

Konkrētas atšķirības konstatētas dažādu ienākumu avotu iegūšanā atkarībā no mājsaimniecību dzīvesvietas. Pilsētās lielāks ir to mājsaimniecību skaits, kas iegūst līdzekļus, strādājot algotu darbu (pilsētās – 60,9%, laukos – 49,2%), savukārt laukos izplatītāka ir sociālo pārskaitījumu saņemšana (pilsētās – 76,3%, laukos – 82,6%). To var skaidrot gan ar darbavietu lielāku pieejamību pilsētās.

Augstāks algotā darba veicēju īpatsvars konstatēts Rīgas reģionā (62,5%) un Zemgalē (61,7%), savukārt Latgalē tikai 45,9% mājsaimniecību atzīmē šo ienākumu avotu, kas pilnībā saskan ar situāciju šajā reģionā pēc citiem būtiskiem materiālās labklājības rādītājiem.

Atkarībā no mājsaimniecību tipa papildus tādām pašsaprotamām likumsakarībām kā ienākumi no pensijas mājsaimniecībās, kas sastāv no 1 vai 2 pensionāriem, kā arī trīs paaudžu mājsaimniecībās, un ienākumi no ģimenes un bērnu kopšanas pabalstiem mājsaimniecībās ar bērniem, izdevās konstatēt arī specifiskas kopsakarības, piemēram, ienākumu no pašnodarbinātības lauksaimniecībā pieaugums lielāks mājsaimniecībās (pāris ar 3 un vairāk bērniem) – minētais rādītājs ir 22,4%, salīdzinot ar 5,6% visās mājsaimniecībās kopumā. To var skaidrot ar ienākumu no algotā darba nepietiekamību lauku rajonos un lielāku bērnu skaitu lauku mājsaimniecībās – 5% lauku mājsaimniecību ir pāri ar 3 un vairāk bērniem. Pāri ar 1 vai 2 bērniem daudz biežāk par citiem mājsaimniecību tiptiem iegūst ienākumus no algotā darba – 87,2%, salīdzinot ar 57,4% kopumā par visu tipu mājsaimniecībām.

Lai arī Latvijas pašreizējā demogrāfiskā situācija ar pastāvīgi augstu vecāka gadagājuma iedzīvotāju skaitu norāda, ka nav gaidāmas būtiskas izmaiņas attiecībā uz sociāliem pārskaitījumiem, jo sevišķi pensiju saņēmēju īpatsvaru, tirgus procesu rezultātā būtu jāpieaug ienākumiem no pašnodarbinātības, kā arī ienākumiem no īpašumiem un cita veida tirgus ekonomikai raksturīgām darbībām. Tas nenozīmē, ka būtu jāsaņem algotā darba veicēju īpatsvara kritums, jo, pastāvot situācijai, kad ir ievērojams skaits darba meklētāju un lielākā daļa no strādājošiem norāda uz gatavību strādāt ilgākas stundas, mājsaimniecību skaitam arī ar algotā darba ienākumiem vajadzētu pieaugt.

BAGĀTS NABAGAM NAV BRĀLIS

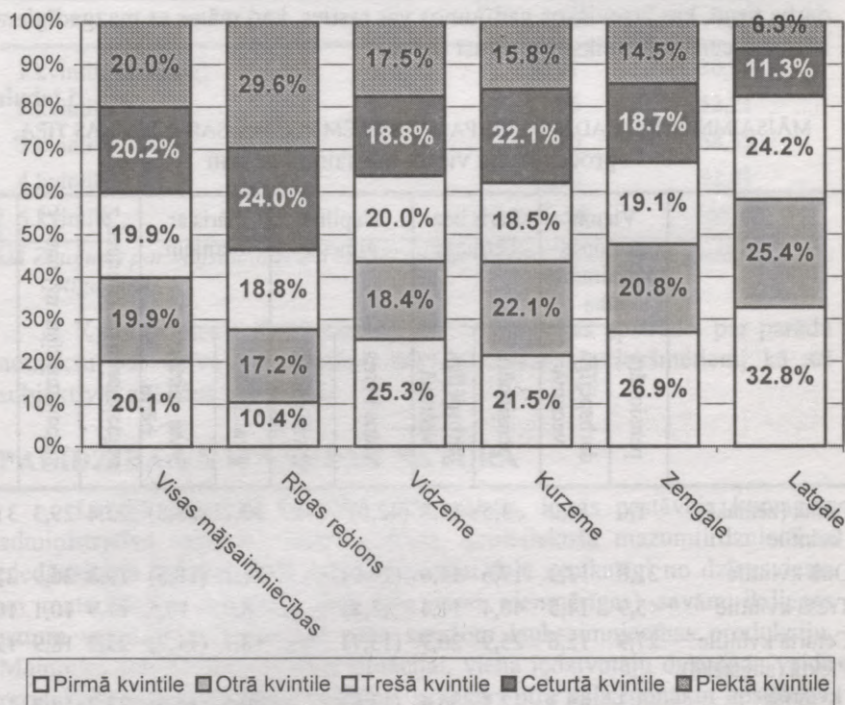
Mājsaimniecību sadalījums pa kvintilēm dod iespēju novērtēt ienākumu līmeņa diferenciaciju dažādās mājsaimniecību grupās. Visas mājsaimniecības tiek sakārtotas augošā secībā pēc to ienākumu absolūtās vērtības un sadalītas pēc to skaita 5 vienādās grupās – kvintilēs. Pirmā kvintile apvieno mājsaimniecības ar viszemāko ienākumu līmeni, bet piektā kvintile – mājsaimniecības ar visaugstāko ienākumu līmeni.

Ievērojamas atšķirības ienākumu līmeņos iespējams konstatēt, analizējot piederību kvintilēm, atkarībā no dzīvesvietas. Rīgas reģionā būtiska mājsaimniecību daļa – 29,6% - pieder piektajai (augstākajai) kvintilei, kas nav raksturīgs nevienam citam Latvijas reģionam. Pirmajai (zemākajai) kvintilei Rīgas reģionā pieder tikai 10,4% mājsaimniecību. Viszemākie ienākumu rādītāji konstatēti Latgalē, kur gandrīz viena trešā daļa – 32,8% -

mājsaimniecību pieskaitāmas zemākajai kvintilei. Šī situācija norāda, ka ienākumi valstī ir sadalīti ļoti nevienmērīgi un ka mūsu valsts ekonomiskā progresa augļus izbaudīt iespējams galvenokārt Rīgas reģiona iedzīvotājiem. Ar šīs metodes palīdzību netiek konstatēta situācija dažādās pilsētās un tāpēc nav zināms kvintiņu dalījums Ventspilī, kurā pēc citiem vispārējiem labklājības rādītājiem līmenis ir vairākkārt augstāks nekā citur Latvijā, kā tas aprakstīts šīs nodaļas ievadā. Ventspils atrašanās Kurzemē būtiski paaugstina visa šī reģiona rādītājus.

2.attēls

MĀJSAIMNIECĪBU SADALĪJUMS PA KVINTILĒM LATVIJAS REĢIONOS

Šī Latvijas situācijas specifika liek ar sevišķu uzmanību izmantot tādu starptautiskajā praksē plaši pielietotu rādītāju kā iekšzemes kopproduktu uz 1 iedzīvotāju valstī kopumā. Latvijas gadījumā tas neraksturo visu Latvijas iedzīvotāju labklājību un būtiski mainās pa reģioniem, kā tas atspoguļots šīs nodaļas ievadā.

Pretstatot pilsētas un laukus, jānorāda, ka liela daļa (33,3%) lauku mājsaimniecību pieder zemākajai ienākumu kvintilei, bet situācija pilsētās, un protams Rīgā, ir daudz labvēlīgāka.

Ienākumu apjoms būtiski atšķiras ne tikai atkarībā no mājsaimniecību dzīvesvietas, bet arī no to sastāva. Vislabāk situētas ir mājsaimniecības, kas sastāv no 1-2 personām darbaspējīgā vecumā. Situācija krasi pasliktinās, pieaugot bērnu skaitam ģimenē, kā arī ģimenes locekļu skaitam vispār – vairāk kā puse (53,8%) mājsaimniecību, kurām ir 3 un vairāk bērnu, pieder zemākajai kvintilei. No nepilnām ģimenēm ar 1 bērnu zemākai kvintilei pieder 42%, bet no trīs paaudžu mājsaimniecībām – 29,3%. Šāda situācija lielā mērā izskaidro Latvijas demogrāfiskās tendences – bērnu skaita pieaugums noved pie vispārējās labklājības ievērojamas samazināšanās. Tas skaidrojams ar būtisku izdevumu apjoma pieaugumu, palielinoties bērnu skaitam mājsaimniecībā, kā arī ar problēmām konkurēt darba tirgū, kas atsevišķos gadījumos var rasties, kad mātes ar mazgadīgiem bērniem cenšas neveiksmīgi atrast darbu.

5.tabula

MĀJSAIMNIECĪBU SADALĪJUMS PA KVINTILĒM PĒC MĀJSAIMNIECĪBAS TIPĀ,
procentos no visām mājsaimniecībām

	Vienas personas mājsaimniecība		Pāris bez bērniem		Nepilna ģimene		Pāris ar bērniem		2 paaudžu mājsaimniecība	3 paaudžu mājsaimniecība	Citi
	pensionārs	darbspējīgā vecumā	pensionāri	darbspējīgā vecumā	viens bērns	2 vai vairāk bērni	1 vai 2 bērni	3 vai vairāk bērni			
Pirmā (zemākā) kvintile	1,0	14,2	3,5	15,8	(42,0) ²	...	30,7	(53,8)	22,4	29,3	31,5
Otrā kvintile	21,8	13,3	17,6	15,6	(26,9)	...	21,1	(18,5)	19,3	26,9	27,9
Trešā kvintile	45,9	14,5	40,4	11,4	(3,8)	...	8,9	10,5	11,9	10,1	10,9
Ceturtdā kvintile	27,9	12,6	25,9	20,9	(13,7)	...	18,7	(11,7)	23,2	18,9	12,5
Piektā (augstākā) kvintile	3,3	45,3	12,5	36,4	(13,6)	...	20,6	(5,6)	23,2	14,8	17,2

Mājsaimniecību labklājības līmeni tieši ietekmē tās personas statuss, kas dod vislielāko ieguldījumu ģimenes budžetā, respektīvi, galvenā pelnītāja nodarbinātības statuss. Ar visaugstāko ienākumu līmeni var rēķināties garīgu darbu strādājošie – jo sevišķi augstākā un vidējā līmeņa

² Dati, kas atspoguļoti iekavās, iegūti no tādām apakšgrupām, kurās ir no 40 līdz 100 apsekojuma vienībām.

³ Datu vietā ir trīspunkte, ja apsekojuma apakšgrupā ir mazāk nekā 40 vienības.

vadītāji, kuru mājsaimniecību piederība augstākajai kvintilei ir atbilstoši 45,9% un 41,3%. Visgrūtākā situācijā ir mājsaimniecībās, kuru galvenie pelnītāji ir nekvalificētie fizisku darbu strādājošie, jo 47,9% no šīm mājsaimniecībām pieder zemākajai kvintilei.

CSP sagatavotie ziņojumi par Mājsaimniecību budžetiem Latvijā ietver informāciju par dažādu kvintīļu mājsaimniecību pārziņā esošajiem līdzekļiem.

6.tabula

PATĒRIŅA IZDEVUMI, RĒĶINOT UZ 1 PATĒRĒTĀJA VIENĪBU VIDĒJI MĒNESĪ,
latos

	1998	1999
1.kvintile (zemākā)	30,91	30,83
2.kvintile	51,36	52,21
3.kvintile	67,70	68,35
4.kvintile	88,30	92,21
5.kvintile	160,58	165,12

 Ziņojums par mājsaimniecību budžetu pētījuma rezultātiem 1999. gadā,
Rīga 2000

Kvintīļu pieeja tiks izmantota arī informācijas apstrādei par parādu nomaksu par dzīvojamo platību, par ilglietošanas priekšmetiem, kā arī subjektīvās analīzes veikšanai.

PALĪDZĪBA UN IENĀKUMI NATŪRĀ

Latvijā tāpat kā vairākas citās valstīs, kurās pastāvēja komandu administratīvā saimniekošanas sistēma, nepietiekoša mazumtirdzniecības piedāvājuma iespaidā liela mājsaimniecību daļa neatkarīgi no dzīvesvietas un materiālajām iespējām (kas bija visai vienmērīgas) savām ikdienas uztura vajadzībām izmantoja pašu saražoto lauksaimniecības produkciju. Mainoties sociāli ekonomiskai situācijai, viena iedzīvotāju daļa šāda veida produkciju sāka iegādāties veikalos, savukārt otra daļa, nonākot apstākļos, kad pietrūkst elementāru iztikas līdzekļu (naudas izteiksmē), spiesta ražot lauksaimniecisko produkciju, lai izdzīvotu.

Analizējot mājsaimniecību patēriņu pārejas ekonomikas valstīs, jāņem vērā, ka būtisku daļu patēriņa struktūrā veido produkti un preces, kas nav iegādātas par naudu, bet kuras mājsaimniecības ieguvušas sava darba rezultātā vai palīdzības formā. Latvijā veiktie nabadzības pētījumi pierāda, ka šāda veida palīdzība un ienākumi daudzām nabadzīgajām

mājsaimniecībām ir liels atbalsts izdzīvošanai apstākļos ar nenozīmīgiem ienākumiem naudas izteiksmē.

Apstākļos, kad ievērojama valsts iedzīvotāju daļa ir uzskatāma par nabadzīgu, tās izdzīvošanas stratēģija zināmā mērā balstās uz palīdzību, kuru tai var sniegt tuvinieki un draugi vai labdarības organizācijas. Dzīves apstākļu pētījuma dati ir ļāvuši gūt jaunu ieskatu šajā parādībā.

Palīdzības saņemšanas biežums ir mazāks nekā to varētu sagaidīt no šīs nodaļas ievadā atspoguļotajiem nabadzības rādītājiem. Tas liecina par sabiedrības īpatnību mūsu valstī, kad tikai, tuvojoties kritiskai situācijai (kā tas vērojams Latgalē), cilvēki ir gatavi atzīt sava stāvokļa nopietnību un lūgt kādu palīdzību.

Pētījuma dati parādīja, ka ienākumiem natūrā no tuviniekiem un labdarības organizācijām vairs nav tāda loma kā 90. gadu pirmajā pusē. Lielākā daļa mājsaimniecību nav saņēmusi palīdzību natūrā ne no baznīcas vai labdarības organizācijām (98,3%), ne no radiem vai draugiem (81,0%). Tomēr gandrīz katra piektā mājsaimniecība ir saņēmusi materiālu atbalstu no saviem draugiem un tuviniekiem. Ņemot vērā, ka tās galvenokārt ir trūcīgas mājsaimniecības (parasti ģimenes ar bērniem, kuras ir daudzskaitlīgākas nekā vidējā mājsaimniecība), palīdzības saņēmēju īpatsvars kopējā iedzīvotāju skaitā noteikti ir daudz lielāks.

Visbiežāk palīdzību saņēmuši pāri ar bērniem – 35,2% no šīm mājsaimniecībām saņēmušas palīdzību no radiem vai draugiem, kā arī vienas personas mājsaimniecības darbaspējīgā vecumā (29,4%), kam ir samērā grūti rast izskaidrojumu, jo sevišķi tādēļ, ka 45,3% no šīm mājsaimniecībām pieder augstākai ienākumu kvintilei.

Papildu ienākumu avoti natūrā ir 18,8% Latvijas mājsaimniecību (pārtikas preces par lētāku maksu vai par velti), savukārt pārsteidzoši liela mājsaimniecību daļa – 34,4% regulāri nodarbojas ar dabas produktu vākšanu (sēņošanu, ogošanu, makšķerēšanu, medībām). Jādomā, ka lielākai daļai tas palīdz izdzīvot vai gūt papildus ienākumu. Nav novērojamas pārāk lielas atšķirības pilsētnieku un lauku iedzīvotāju starpā attiecībā uz šīm aktivitātēm – šie līmeņi ir atbilstoši 30,3% un 44%.

Lielākai daļai (83,6%) mājsaimniecību, kuru sastāvā ir nodarbinātie, nav papildus atvieglojumu no darba devēja. Tai pašā laikā Rīgas reģiona mājsaimniecības tādus saņēmusi katra piektā šāda mājsaimniecība (19,9% gadījumu), kas ir ievērojami biežāk nekā mājsaimniecības citos Latvijas reģionos, jo sevišķi Zemgalē (8,0%). Pie tam pilsētu mājsaimniecības šāda veida priekšrocības izmantojušas biežāk nekā lauku mājsaimniecības.

Papildus atvieglojumus no darba devēja saņem pārsvarā augstāku ienākumu kvintīļu pārstāvji un valsts darbā strādājošie.

DARBA DEVĒJU NODROŠINĀTIE PAPILDUS ATVIEGLOJUMI

Atvieglojuma veids	Mājsaimniecību īpatsvars, kurās pēdējā kalendārā mēneša laikā kāds no tās locekļiem saņem šādu atvieglojumu, %
Jebkāds darba devēja piedāvāts atvieglojums	18,7
Dzīvesvietas izmaksu segšana vai atvieglojums	0,2
Automāšīna personīgai lietošanai vai atbalsts personīgās automašīnas uzturēšanai	3,0
Telefona izmaksu segšana vai atbalsts telefona izmaksu segšanā	3,4
Aizdevums vai garantija aizdevumam	1,6
Apdrošināšana	6,3
Pensijas nodrošinājums	0,6
Apmaksātas ēdienreizes	2,5
Citi darba devēja nodrošināti atvieglojumi	5,0

Visbiežāk piedāvātie papildus atvieglojumi ir apdrošināšana. Tādu saņem 6,4 % mājsaimniecību, bet visretāk tiek sniegts atbalsts mājokļa izmaksu segšanai.

Šāda situācija paver jaunas iespējas Latvijas darba devējiem. Slēdzot izdevīgus apdrošināšanas līgumus, radīsies iespēja piesaistīt darbiniekus un paaugstināt viņu lojalitāti. Sagaidāms, ka, attīstoties Latvijas darba tirgum, papildus atvieglojumu apjoms pieaugs un tādējādi papildus uzlabos mājsaimniecību ekonomisko stāvokli.

LIETAS, BEZ KURĀM DZĪVE IR MAZĀK ĒRTA

Ilglietošanas priekšmetu skaits mājsaimniecībā ir svarīgs materiālās labklājības rādītājs, kas ļauj raksturot mājsaimniecības locekļu sadzīves komforta līmeni, izglītošanās un kultūras vajadzību apmierināšanu, kā arī brīvā laika pavadīšanas iespējas. Gandrīz par neatņemamu katras mājsaimniecības sadzīves sastāvdaļu kļuvuši televizori, ledusskapji, veļas mazgājamās mašīnas.

Praktiski katrai Latvijas mājsaimniecībai (90,2%) pieder televizors, 20,2% no tām ir iegādājušās pēdējo divu gadu laikā. Vislielākais televizora izmantošanas īpatsvars ir Rīgā (94% mājsaimniecību), bet vismazākais – Latgalē (78,7%). Lai arī augstākā ienākuma kvintiļu mājsaimniecībām pieder vairāk televizoru nekā zemākajām, šī atšķirība nav būtiska (95,2% augstākajai kvintilei un 84,8% zemākajai).

MĀJSAIMNIECĪBU ĪPAŠUMĀ ESOŠIE ILGLIETOŠANAS PRIEKŠMETI,
procentos no mājsaimniecību kopējā skaita

	Rīgas reģions	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale	Kopā
Televizors	93,5	90,7	91,4	91,5	78,7	90,2
Radio	81,6	87,5	79,3	81,8	53,6	77,8
Ledusskapis	92,9	80,9	87,1	86,4	73,1	86,3
Veļas mazgājamā mašīna	71,2	68,9	72,2	72,3	59,5	69,3
Automašīna	27,7	35,8	31,6	33,6	24,9	29,8
Mobilais telefons	17,9	9,8	10,0	9,4	4,4	12,3

Izplatītas ilglietošanas preces ir radio (77,8%), ledusskapis (86,3%) un veļas mazgājamā mašīna (69,3%). Apmēram 10% no visām mājsaimniecībām pēdējo divu gadu laikā ir iegādājušās radio un/ vai veļas mazgājamo mašīnu. Minētie ilglietošanas priekšmeti tāpat kā televizors visbiežāk pieejami Rīgas reģiona mājsaimniecībām, bet visretāk – Latgales mājsaimniecībām. Šo ilglietošanas priekšmetu izplatības atšķirība dažādu ienākumu kvintīļu mājsaimniecībās ir daudz lielāka nekā televizoru īpašnieku vidū. Radio aparāta izmantošana lauku rajonos ir biežāka nekā pilsētās. Visaktīvāk minētos ilglietošanas priekšmetus lieto uzņēmēju vai pašnodarbināto mājsaimniecības.

29,8% mājsaimniecību pieder automašīna, un tikai 8,3% no visām mājsaimniecībām ir iegādājušās auto pēdējo divu gadu laikā. Šī pētījuma ietvaros nav konstatēts iegādāto automašīnu vecums. Pretēji gaidītajam, automašīnu īpašnieku īpatsvars visos Latvijas rajonos, izņemot Latgalē, ir lielāks nekā Rīgas reģionā un lauku rajonos lielāks nekā pilsētās. Viszemākais mājsaimniecību īpatsvars, kurām pieder automašīna, ir Rīgā (24,8%). Automašīnu izmantošanas īpatsvars divkārtojas, salīdzinot pirmo un piekto ienākumu kvintīli (attiecīgi 24,2% un 49,6%). Automašīnas visbiežāk izmanto mājsaimniecības, kuru galvas ir uzņēmēji un pašnodarbinātie (56,4%), kā arī garīgu darbu strādājošie (40,5%).

9.tabula

MĀJSAIMNIECĪBU ĪPAŠUMĀ ESOŠIE ILGLIETOŠANAS PRIEKŠMETI SADALĪJUMĀ
PA KVINTILĒM,
procentos no mājsaimniecību skaita kvintilē

Ilglietošanas preces	1.kvintile	2.kvintile	3.kvintile	4.kvintile	5.kvintile
Televizors	84,8	89,0	89,9	91,7	95,2
Radio	70,7	78,2	74,9	82,1	83,4
Ledusskapis	77,0	84,5	84,6	91,0	3,9
Veļas mazgājamā mašīna	66,6	67,8	60,6	72,2	78,4
Automašīna	24,2	25,2	16,3	30,9	49,6
Mobilais telefons	4,8	7,2	3,0	11,1	31,0

Latgales rajona rādītāji ir augstākie Latvijā tikai pēc viena ilglietošanas priekšmeta izmantošanas īpatsvara – 4,5% Latgales iedzīvotāju izmanto motociklu, bet Rīgas reģionā šis īpatsvars ir tikai 1,1%. Praktiski nenozīmīgs ir to mājsaimniecību skaits, kuras iegādājušās motociklu pēdējo divu gadu laikā.

Stereo sistēmas izmanto 15,5% mājsaimniecību, bet tikai 5,5% no tām ir iegādātas pēdējo divu gadu laikā. Stereo sistēmu izmantotāju īpatsvars Rīgas reģionā ir ievērojami lielāks nekā citos Latvijas reģionos. Šīs preces izmantotāju īpatsvars, salīdzinot pirmo un piekto ienākumu kvintili, pieaug vairāk nekā trīs reizes un ir attiecīgi 9,1% un 33,7%.

Mobilie telefoni pieder 12,3% mājsaimniecībām, un 10,3% no visām mājsaimniecībām tos ir iegādājušies pēdējo divu gadu laikā. Mobilo tālrunu izmantotāji galvenokārt ir uzņēmēji un pašnodarbinātie (32,2%), kuriem seko garīgā darba veicēji (21,6%). Vairāk nekā sešas reizes atšķiras mobilo telefonu izmantotāju īpatsvars dažādās ienākumu kvintilēs, un tas pieaug no 4,8% pirmajā kvintilē līdz 31% piektajā kvintilē.

MĀJSAIMNIECĪBU ĪPAŠUMĀ ESOŠIE ILGLIETOŠANAS PRIEKŠMETI ATKARĪBĀ
NO MĀJSAIMNIECĪBAS GALVENĀ PELNĪTĀJA SOCIĀLEKONOMISKĀ STATUSA,
procentos

Ilglietošanas preces	Uzņēmēji un pašnodarbinātie	Garīgu darbu strādājošie	Fizisku darbu strādājošie	Nestrādājošie darba meklētāji	Pensionāri	Citi
Televizors	90,7	92,9	94,2	86,1	85,8	84,1
Radio	83,5	80,5	78,8	77,1	73,5	74,7
Ledusskapis	84,0	91,8	89,6	78,8	81,3	75,6
Veļas mazgājamā mašīna	76,2	76,3	78,0	60,9	54,8	66,3
Automašīna	56,4	40,5	39,2	16,2	8,7	19,6
Mobilais telefons	32,2	21,6	11,3	7,8	0,6	5,3

Atpūtas māja vai vasarnīca pieder tikai 7,3% Latvijas mājsaimniecību, lielākoties tām, kuras dzīvo Rīgā vai Rīgas reģionā. Ienākumu pieaugums ievērojami palielina to mājsaimniecību īpatsvaru, kurām pieder atpūtas māja, un augstākajā kvintilē šis rādītājs sasniedz 13,6%. No mājsaimniecībām, kuru īpašumā biežāk ir atpūtas māja, jāatzīmē mājsaimniecības, kuru galvas ir garīgā darba veicēji.

Salīdzinot ar citām ilglietošanas precēm, neliels mājsaimniecību skaits iegādājies video kameru (2%), personālo datoru (3,9%), videomagnetofonu (1,1%) un interneta pieslēgumu (0,8%). Visu šo priekšmetu izmantotāju skaits ievērojami pieaug mājsaimniecību vidū ar augstākiem ienākumiem, uzņēmējiem vai pašnodarbinātām personām, pāriem ar 1 vai 2 bērniem, kā arī to mājsaimniecību vidū, kas dzīvo Rīgas reģionā. Piemēram, personālā datora lietotāju īpatsvars pirmajā kvintilē ir tikai 1,6%, bet piektajā – 11,4%.

Analizējot ilglietošanas priekšmetu atrašanos mājsaimniecību īpašumā atkarībā no mājsaimniecības sastāva, jāsecina, ka pāri ar bērniem ir vislabāk apgādāti ar tādām lietām kā vieglā automašīna, dators, videomagnetofons un stereo sistēma. Lai arī šī tipa mājsaimniecību pārziņā minētie priekšmeti ir vairāk nekā divas reizes biežāk nekā vidēji Latvijā, bērnu klātbūtnē ģimenē prasītu vēl lielāku nodrošinājumu ar šīm lietām.

Pāru apgādātība ar ilglietošanas priekšmetiem ir daļēji skaidrojama ar to, ka iepriekšējās paaudzes ir nodevušas pāru lietošanā vairākas vērtīgas lietas periodā pirms bērnu dzimšanas, tāpēc šī tipa mājsaimniecību dzīves

līmenis pašreiz varētu būt augstāks, nekā tas būtu iespējams ar to tagadējiem ienākumiem.

Vismazāk apgādātas ar ilglietošanas priekšmetiem ir vienas personas mājsaimniecības, kā arī nepilnās ģimenes. Vienas personas mājsaimniecībā ir atbilstoši mazākas vajadzības pēc šādām lietām, bet nepilnās ģimenes tādas nevar atļauties, lai arī tas būtu pozitīvi ietekmējis bērnu attīstību un izglītību.

CIK NABADZĪGI VAI TRŪCĪGI MĒS JŪTAMIES?

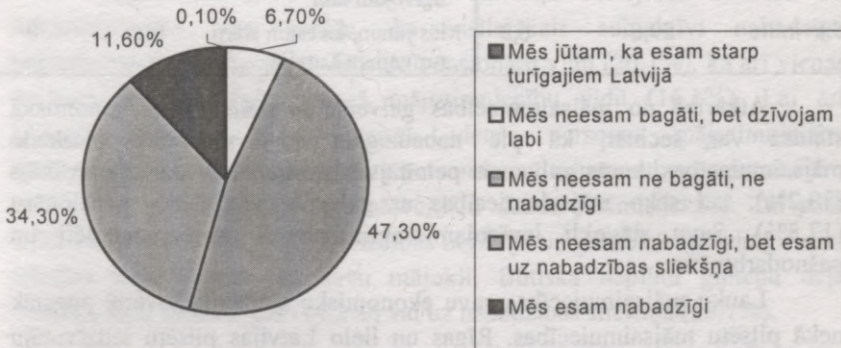
Dzīves apstākļu pētījums būtisku uzmanību pievērš paplašinātai subjektīvā vērtējuma analīzei, kas dod iespēju salīdzināt minētos datus ar objektīvo rādītāju rezultātiem.

Mājsaimniecību sniegtie pašnovērtējumi statistiskos un socioloģiskos pētījumos ir visai subjektīva kategorija. Tie nereti runā pretī objektīvajiem – izteiktajiem naudas izteiksmē. Taču tas reizēm palīdz izprast citas kopsakarības, kā arī respondentu motivāciju.

Gandrīz puse Latvijas mājsaimniecību uzskata, ka tās nav ne bagātas, ne nabadzīgas (47,3%). Šai grupai seko mājsaimniecības (34,3%), kuras uzskata, ka atrodas uz nabadzības robežas. Ļoti niecīga daļa no mājsaimniecībām norāda, ka tās varētu pieskaitīt pie bagātākās iedzīvotāju daļas. Tikai 11,6% mājsaimniecību uzskata, ka ir nabadzīgas. Objektīvie nabadzības rādītāji liecina, ka Latvijā ir daudz vairāk mājsaimniecību, kuras varētu sevi pieskaitīt nabadzīgo slānim, Igaunijas mājsaimniecības sniedz būtiski augstāku ekonomiskās situācijas pašnovērtējumu nekā Latvijas un Lietuvas mājsaimniecības. Latvijā, salīdzinot ar kaimiņvalstīm, vislielākais ir to mājsaimniecību skaits, kuras uzskata, ka to ekonomiskais stāvoklis tieši ierobežo viņu sabiedrisko dzīvi.

3.attēls

MĀJSAIMNIECĪBU EKONOMISKĀS SITUĀCIJAS PAŠNOVĒRTĒJUMS

Lai arī ienākumu kvintīļu grupu analīze norāda, ka Rīgas reģionā mājsaimniecību ekonomiskais stāvoklis ir vislabākais, tieši šī teritoriālā dalījuma pārstāvji uzskata sevi par nabadzīgākiem nekā citu rajonu mājsaimniecības.

To var izskaidrot ar vispārējo augstāko dārdzības līmeni Rīgā. Lai arī Rīgas un Rīgas reģiona iedzīvotāji saņem vairāk naudas, tā tiek arī vairāk tērēta. Tāpat galvaspilsētā un reģionā iedzīvotājiem ir daudz mazākas iespējas izmantot pašražoto lauksaimniecības produkciju. Rīgas reģionā par nabadzīgām sevi uzskata 13,8% mājsaimniecību. Saskaņā ar šo subjektīvo mājsaimniecību pašvērtējumu pat Latgalē, kur gan kvintīļu dalījuma, gan nodarbinātības un nabadzības rādītāji ir viskritiskākie Latvijā, mājsaimniecību īpatsvars, kuras sevi uzskata par nabadzīgām, ir 11%.

Objektīvā kvintīļu sadalījuma datus Latvijā iespējams salīdzināt ar 5 dažādām subjektīvā vērtējuma grupām – teorētiski vajadzētu izveidoties tādai situācijai, ka zemāku kvintīļu pārstāvji savu situāciju novērtē sliktāk nekā mājsaimniecības, kuru ienākumi atbilst augstāku kvintīļu līmenim.

11.tabula

MĀJSAIMNIECĪBU SADALĪJUMS PA IENĀKUMU KVINTILĒM UN EKONOMISKĀ STĀVOKĻA PAŠNOVĒRTĒJUMS RĪGAS REĢIONĀ UN LATGALĒ, procentos

Kvintiles	Rīgas reģions	Latgale	Pašnovērtējums	Rīgas reģions	Latgale
1.kvintile	10,4	32,8	Mēs esam nabadzīgi	13,8	11,0
2.kvintile	17,2	25,4	Mēs neesam nabadzīgi, bet esam uz nabadzības sliekšņa	35,5	36,4
3.kvintile	18,8	24,2	Mēs neesam ne bagāti, ne nabadzīgi	42,8	47,6
4.kvintile	24,0	11,3	Mēs neesam bagāti, bet dzīvojam labi	7,8	5,0
5.kvintile	29,6	6,3	Mēs jūtam, ka esam starp turīgajiem Latvijā	0,1	0

Atkarībā no mājsaimniecības galvenā pelnītāja sociālekonomiskā statusa var secināt, ka pie nabadzīgām sevi visbiežāk pieskaita mājsaimniecības, kurās galvenais pelnītājs ir nestrādājošs darba meklētājs (30,2%), tad seko mājsaimniecības ar galveno pelnītāju - pensionāru (17,8%). Savu stāvokli ievērojami optimistiskāk vērtē uzņēmēji un pašnodarbinātie.

Lauku mājsaimniecības savu ekonomisko situāciju novērtē augstāk nekā pilsētu mājsaimniecības. Rīgas un lielo Latvijas pilsētu iedzīvotāju

vidū ekonomiskās situācijas pašnovērtējums ir īpaši zems, kur 13,8% un 13,6% mājsaimniecību attiecīgi sevi uzskata par nabadzīgām. Šī rādītāja lielums samazinās mazās un vidējās pilsētās (9,4%). To daļēji var skaidrot ar augstāku dzīves dārdzību lielajās pilsētās, jo sevišķi Rīgā. Tieši Rīgas reģiona iedzīvotājiem ir grūtības veikt komunālos un īres maksājumus, kā to norāda šajā nodaļā tālāk analizētie dati. Ievērojama loma ir faktam, ka mājsaimniecības, kurām ir piemājas saimniecība, jūtas neatkarīgākas un spēj pašas sevi nodrošināt ar nepieciešamākajiem lauksaimniecības produktiem, arī komunālo maksājumu ietekme uz mājsaimniecības budžetu tām ir ievērojamāki zemāka.

Subjektīvie nabadzības rādītāji tik ievērojami atšķiras no objektīvajiem, ka liela daļa Latvijas mājsaimniecību psiholoģiski nav gatava pieņemt šādu sava stāvokļa apzīmējumu un izvēlas citu savas situācijas iespējamo vērtējumu. Šo subjektīvā vērtējuma īpatnību apstiprina dažādu kvintīļu mājsaimniecību situācijas pašnovērtējums. Liela daļa zemākās kvintīles mājsaimniecību norāda, ka ir uz nabadzības sliekšņa (43,9%) vai arī ir "ne bagātas, ne nabadzīgas" (32,3%). Tikai 20,9% no 1.kvintīles mājsaimniecībām atzīst, ka ir nabadzīgas. Respektīvi, šīs mājsaimniecības negrib sevi identificēt kā trūcīgas vai nabadzīgas un savu materiālo stāvokli neuzskata par fatālu. Tas vieš cerības, ka nabadzībai valstī nav izveidojušās dziļas saknes cilvēku apziņā un viņi savu pašreizējo materiālo stāvokli vērtē drīzāk kā pārejošu. Kopumā subjektīvais vērtējums ir visai līdzīgs pirmajai, otrajai un trešajai ienākumu kvintīlēm. Trešajā kvintīlē mājsaimniecību skaits, kas sevi uzskata par nabadzīgām, ir pat lielāks nekā 2.kvintīlē (15,5% un 12,4% attiecīgi). Taču tā jau ir cita "medaļas puse", jo 3.kvintīlē ir pārstāvēts daudz pensionāru mājsaimniecību.

Subjektīvais sava ekonomiskā stāvokļa vērtējums atkarībā no mājsaimniecību tipa parāda, ka vislielākais subjektīvi nabadzīgo mājsaimniecību īpatsvars ir vientuļo pensionāru vidū (20,1%), kā arī vienas personas darbaspējīgā vecumā mājsaimniecību vidū (16,1%). Lai arī pirmajai kvintīlei pieder vairāk vienas personas mājsaimniecību darbaspējīgā vecumā nekā vienas personas mājsaimniecības – pensionāri, pensionāru vērtējums par savu stāvokli ir daudz pesimistiskāks. Tai pašā laikā vienas personas mājsaimniecības norādīja uz grūtībām savlaicīgi veikt tekošos maksājumus par savu mājokli. Būtiska nepilnu ģimeņu daļa uzskata, ka ir nabadzīgas (14,2%) vai uz nabadzības sliekšņa (32,7%).

MĀJSAIMNIECĪBU SADALĪJUMS PA IENĀKUMU KVINTILĒM UN EKONOMISKĀ
STĀVOKĻA PAŠNOVĒRTĒJUMS VIENAS PERSONAS MĀJSAIMNIECĪBĀM,
procentos

Kvintiles	Vienas personas mājsaimniecības		Pašnovērtējums	Vienas personas mājsaimniecības	
	pensionārs	darbspējīgā vecumā		pensionārs	darbspējīgā vecumā
1. kvintile	1,0	14,2	Mēs esam nabadzīgi	20,1	16,1
2. kvintile	21,8	13,3	Mēs neesam nabadzīgi, bet esam uz nabadzības sliekšņa	46,3	29,2
3. kvintile	45,9	14,5	Mēs neesam ne bagāti, ne nabadzīgi	31,0	47,0
4. kvintile	27,9	12,6	Mēs neesam bagāti, bet dzīvojam labi	2,2	7,7
5. kvintile	3,3	45,3	Mēs jūtam, ka esam starp turīgajiem Latvijā	0,4	-

Jāņem vērā, ka vieninieki vienmēr nes liekāku kopējo mājsaimniecības izmaksu slogu (dzīvokļa un komunālie maksājumi, citas dzīvokļa iekārtojuma izmaksas), turklāt vientulība vai sociālo kontaktu trūkums pati par sevi ir liela nasta gados veciem ļaudīm. Tas parasti ir pamats zemākiem pašvērtējumiem pat pie līdzīgiem materiāliem apstākļiem kā citas mājsaimniecības

Pēc subjektīvā vērtējuma ievērojami labākā situācijā atrodas pāri ar bērniem, kuru starpā tikai 4% mājsaimniecību atzīst sevi par nabadzīgām. Arī šajos rādītājos atrodamas būtiskas atšķirības no objektīvajiem nabadzības rādītājiem, jo 30,7% mājsaimniecību ar vienu vai diviem bērniem un 53,8 % mājsaimniecību ar trīs un vairāk bērniem pieder zemākajai kvintilei. Iespējams, ka bērnu klātbūtne ģimenēs dod mājsaimniecībām papildus stimulu neatzīt savu nabadzību, kā arī optimistiskāk vērtēt nākotnes izredzes. Mājsaimniecības ar bērniem ir spiestas uzlabot savu materiālo stāvokli, jo to uzliek atbildība par bērniem.

13.tabula

MĀJSAIMNIECĪBU SADALĪJUMS PA IENĀKUMU KVINTILĒM UN EKONOMISKĀ STĀVOKĻA PAŠNOVĒRTĒJUMS PĀRIEM AR BĒRNIEM, procentos

Kvintiles	Pāris ar bērniem		Pašnovērtējums	Pāris ar bērniem
	1 vai 2 bērni	3 un vairāk bērni		
1.kvintile	30,7	53,8	Mēs esam nabadzīgi	4,0
2.kvintile	21,1	18,5	Mēs neesam nabadzīgi, bet esam uz nabadzības sliekšņa	26,2
3.kvintile	8,9	10,5	Mēs neesam ne bagāti, ne nabadzīgi	57,4
4.kvintile	18,7	11,7	Mēs neesam bagāti, bet dzīvojam labi	12,4
5.kvintile	20,6	5,6	Mēs jūtam, ka esam starp turīgajiem Latvijā	0

Jāsecina, ka, mājsaimniecību ekonomiskā stāvokļa pašnovērtējums ir augstāks, nekā to varētu sagaidīt, analizējot nabadzības rādītājus valstī. Lai arī pētījuma rezultāti liek secināt, ka mājsaimniecības gribētu sasniegt augstāku materiālās labklājības līmeni, patreizējais situācijas vērtējums liecina par zināmu stabilitāti. Tā kā šie pašnovērtējuma dati uzrāda augstākus rezultātus nekā objektīvie dzīves līmeņa rādītāji, ir cerības, ka, uzlabojoties vispārējai ekonomiskai situācijai valstī un nodarbinātības rādītājiem, ievērojami uzlabosies arī iedzīvotāju pašu vērtējums par savu situāciju.

IESPĒJAS SAGĀDĀT NAUDU 120 Ls

Cita dimensija mājsaimniecības materiālā stāvokļa izpratnei ir jautājums par iespēju samērā īsā - nedēļas - laikā sagādāt naudas summu 120 latu apmērā (aptuveni 200 USD), ja tāda mājsaimniecībai pēkšņi ievajadzētos. Iespējamā seguma avots anketā netika norādīts un tas bija pašas mājsaimniecības ziņā, kā tā spētu mobilizēt šādus līdzekļus. Atbildot uz šo jautājumu, tikai mazāk kā puse (41,8%) mājsaimniecību atbildēja, ka tas nav iespējams, un 46,1% norādīja, ka tas būtu iespējams ar vai bez apkārtējo palīdzības. Pārējās mājsaimniecības nevarēja dot precīzu atbildi uz šādu jautājumu.

MĀJSAIMNIECĪBU IESPĒJAS NEDĒĻAS LAIKĀ SAGĀDĀT 120 LS, procentos

	Visas mājsaimniecības	Rīgas reģions	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
Ja Jūsu mājsaimniecībai pēkšņi ievajadzētos 120 latus, vai Jūs varētu sagādāt šādu naudas summu nedēļas laikā?						
Var bez palīdzības	15,2	16,7	15,1	17,2	15,1	9,6
Var ar palīdzību	30,9	32,8	30,1	30,0	30,6	27,5
Iespējams, bet apšaubāmi	11,4	10,9	9,7	10,9	14,4	11,9
Nav iespējams	41,8	38,4	45,1	40,1	39,7	50,9
Nezina	0,8	1,2	-	1,8	0,2	0,1

Visgrūtāk minēto summu būtu sagādāt Latgales iedzīvotājiem (50,9% iedzīvotāju to nevarētu), arī pārējās Latvijas teritorijās situācija ir samērā līdzīga. Protams, vērtējot atbildes uz šo jautājumu, būtiska loma ir apkārtējo iedzīvotāju (radu un draugu) iespējām sniegt palīdzību. Latgales situācija parāda, ka grūtības ar līdzekļiem ir šī reģiona mājsaimniecībām, kā arī to paziņām, draugiem un radiem. Tas vēlreiz apstiprina iepriekš teikto par zemu ienākumu līmeņa stratifikāciju pie vispārēji zema ienākumu līmeņa šajā reģionā.

Interesanti, ka šis rādītājs praktiski neatšķiras pilsētā un laukos, kas norāda arī uz lauku iedzīvotāju ciešākām sociālajām saitēm, kā rezultātā šo naudu ir vieglāk sagādāt, jo objektīvi lauku mājsaimniecību ienākumi ir daudz mazāki nekā pilsētu mājsaimniecību ienākumi. Pilsētās šāda veida sociālās saites ir daudz vājākas.

ATSEVIŠĶAS IZDEVUMU POZĪCIJAS, KURAS MĀJSAIMNIECĪBAS VAR VAI NEVAR ATĻAUTIES

Katrā mājsaimniecībā pastāv noteikta prioritāšu hierarhija. Vieniem augstākā prioritāte var būt uzturs, citiem bērnu izglītošana, trešajiem - ārstēšanās utt. Šāda situācija liecina, ka ierobežotu mājsaimniecības ekonomisko resursu dēļ cilvēkiem nākas no daudz kā atteikties. Diemžēl mājsaimniecību statistiskos pētījumos jautājums par to, ko tās var atļauties vai nē, ir reti sastopams, atstājot datu izmantotājiem šo problēmu interpretēt pēc pašu uzskatiem. Dzīves apstākļu pētījums šajā ziņā ir sava veida

izņēmums un sniedz atbildes uz jautājumu, kādus patēriņa izdevumus mājsaimniecības var vai nevar atļauties. Mājsaimniecībām tika adresēti jautājumi, vai tās var atļauties šādas izdevumu pozīcijas:

- samaksāt par nedēļu ilgām brīvdienām ārzemēs,
- nomainīt lietotās mēbeles,
- iegādāties jaunas, modernas mēbeles,
- ēst gaļu, putnu gaļu vai zivis vismaz 3 reizes nedēļā,
- segt neatliekamus medicīnas izdevumus
- vismaz reizi mēnesī uzaicināt ciemos draugus
- reizi mēnesī iet uz kino, teātri vai koncertu,
- reizi gadā apmeklēt zobārstu,
- maksāt par bērnu izglītību.

Kopumā var uzskatīt, ka mājsaimniecības Latvijā spēj nodrošināt savas elementārās vajadzības - 78,1% var atļauties (ar vai bez grūtībām) ēst gaļu vai zivis vismaz 3 reizes nedēļā, 80,4% mājsaimniecību - segt neatliekamus medicīniskos izdevumus un 73,5% - reizi gadā apmeklēt zobārstu. Savukārt tādi izdevumi, kas orientēti uz mājokļa labiekārtošanu, sociālajām aktivitātēm vai atpūtu pieejami tikai ierobežotai mājsaimniecību daļai.

Tikai nedaudz vairāk par pusi mājsaimniecību vismaz reizi mēnesī var atļauties uzaicināt viesus (53,3%), mazāk par pusi - reizi mēnesī iet uz kino, teātri vai koncertu (42,2%), kā arī maksāt par bērnu izglītību (26,4%).

15.tabula

MĀJSAIMNIECĪBU SPĒJAS SEGT DAŽĀDUS IZDEVUMUS, PAŠNOVĒRTĒJUMS, procentos

	Jā, var atļauties	Jā, ar grūtībām	Nē, nevar atļauties	Nav svarīgi
Ja Jūs to vēlētos, vai Jūsu mājsaimniecība varētu atļauties šādus izdevumus?				
Samaksāt par nedēļu ilgām brīvdienām ārzemēs	4,3	6,0	81,7	7,8
Nomainīt nolietotās mēbeles	2,3	8,6	77,2	11,8
Iegādāties jaunas, modernas mēbeles	7,4	17,9	64,6	10,0
Ēst gaļu, putnu gaļu vai zivi vismaz 3 reizes nedēļā	49,7	28,4	19,8	2,0
Segt neatliekamus medicīnas izdevumus	36,6	43,8	16,2	3,0
Vismaz reizi mēnesī uzaicināt ciemos draugus	32,5	20,8	38,1	8,4
Reizi mēnesī iet uz kino, teātri vai koncertu	28,8	13,4	37,8	19,6
Reizi gadā apmeklēt zobārstu	43,8	29,7	20,8	5,6
Maksāt par bērnu izglītību	14,0	12,4	10,9	62,0

Līdz ar to jāsecina, ka Latvijas mājsaimniecību dzīves apstākļi kopumā raksturojami kā *minimālā nodrošinājuma apstākļi*. Šāda situācija rada bažas par iespējām ilgstoši saglabāt savu sociālās saites un komforta līmeni, jo finansu grūtības, kas liedz regulāri satīties ar draugiem vai apmeklēt kultūras pasākumus, var atstāt negatīvu iespaidu uz mājsaimniecību ekonomiskā stāvokļa pašnovērtējumu nākotnē.

Lielākā daļa mājsaimniecību *nevar atļauties* samaksāt par nedēļu ilgām brīvdienām ārzemēs (81,7%), nomainīt lietotās mēbeles (77,2%), kā arī iegādāties jaunas, modernas mēbeles (64,6%).

Gan situācijas pašnovērtējums, gan dažādu izdevumu pozīciju segšanas iespējas norāda, ka lielākai iedzīvotāju daļai liegtas iespējas veidot būtiskus naudas iekrājumus, kas būtu vajadzīgi sociālo kontaktu aktivizēšanai un savu dzīves apstākļu uzlabošanai. Brīvu naudas līdzekļu trūkums ierobežo mājsaimniecību iespējas pilnvērtīgi pavadīt savu brīvu laiku un regulāri uzturēt kontaktus ar citām mājsaimniecībām..

Pēc iepriekš aprakstīto deviņu faktoru analīzes tikai pētījuma ietvaros tika noteikts atkarības indekss un konstatēts to mājsaimniecību īpatsvars, kuras nevar atļauties 0 līdz 2, 3 līdz 5 un 6 līdz 8 izdevumu pozīcijas. Gandrīz puse (46,3%) no visām mājsaimniecībām norādīja, ka nevar atļauties 3 – 5 no izdevumu pozīcijām. Tieši Rīgā dzīvojošās mājsaimniecības nevar atļauties vislielāko izdevumu skaitu – no 6 līdz 8 izdevumu pozīcijām nevar atļauties 25,2% Rīgā dzīvojošo mājsaimniecību.

Atkarībā no mājsaimniecību sastāva iespējams konstatēt, ka pēc aplūkotā rādītāja visstabilākā situācija ir pāriem ar vienu vai diviem bērniem, kā arī vienas personas mājsaimniecībām darbaspējīgā vecumā, jo tieši šajās grupās vislielākais ir to mājsaimniecību īpatsvars, kuras nevar atļauties tikai 0 līdz 2 no izdevumu pozīcijām. Vienas personas mājsaimniecības – pensionāri ir spiesti samierināties ar vissmagāko situāciju, pieņemot savus finansu lēmumus – 32,1% no šīm mājsaimniecībām nevar atļauties 6 līdz 8 no analizē izmantotajām izdevumu pozīcijām. Tas arī zināmā mērā izskaidro pensionāru visai pesimistisko savu dzīves apstākļu vērtējumu.

PROBLĒMAS NORĒĶINĀTIES PAR ĪRI UN KOMUNĀLAJIEM PAKALPOJUMIEM

Lielākai daļai mājsaimniecību (65,3%) nav bijušas problēmas norēķināties par mājokli. Tas ir saprotams, jo daļa iedzīvotāju nemaksā īri u.c., jo dzīvo privātās mājās. Tiesa, šis anketas jautājums it kā ignorē medaļas otro pusi – arī privātā dzīvojamā fonda uzturēšana maksā naudu, taču tā ir pavisam cita pētījuma tēma. Problēmas visvairāk skar Rīgās

reģiona iedzīvotājus, lai arī šajā reģionā dzīvo relatīvi materiāli labāk situētas mājsaimniecības, kā to parāda sadalījums pa kvintilēm. Minēto varētu skaidrot ar to, ka citos Latvijas rajonos mājokļa izmaksas ir mazākas, kā arī palielinās to mājsaimniecību īpatsvars, kurām dzīvojamā platība ir kāda mājsaimniecības locekļa īpašumā. Tieši Rīgas pilsētā ir vislielākais tādu mājsaimniecību īpatsvars, kuras dzīvo cita privātpašnieka mājā vai dzīvoklī, kas sadārdzina izmaksas.

Caurmērā 18% Latvijas mājsaimniecību pastāvīgi vai ļoti bieži rodas problēmas norēķināties par savu mājokli. Ievērojamas atšķirības var novērot starp situāciju laukos un pilsētās. Laukos 74,7% mājsaimniecību *nav problēmu* veikt šāda veida tekošos maksājumus, bet pilsētās šis īpatsvars ir 61,3% un Rīgā tikai 57,9%. Situācija šajā ziņā ir tieši pretēja tai, kādu varētu sagaidīt, analizējot mājsaimniecību sadalījumu pa ienākumu kvintilēm un nodarbinātības līmeni dažādos Latvijas teritoriālajos dalījumos, tāpēc situācijas pilnīgai izpratnei ļoti nozīmīga ir Dzīves apstākļu pētījuma ietvaros veiktā kompleksā Latvijas mājsaimniecību dzīves apstākļu analīze.

16.tabula

GRŪTĪBAS NORĒĶINĀTIJAS PAR ĪRI UN KOMUNĀLAJIEM PAKALPOJUMIEM

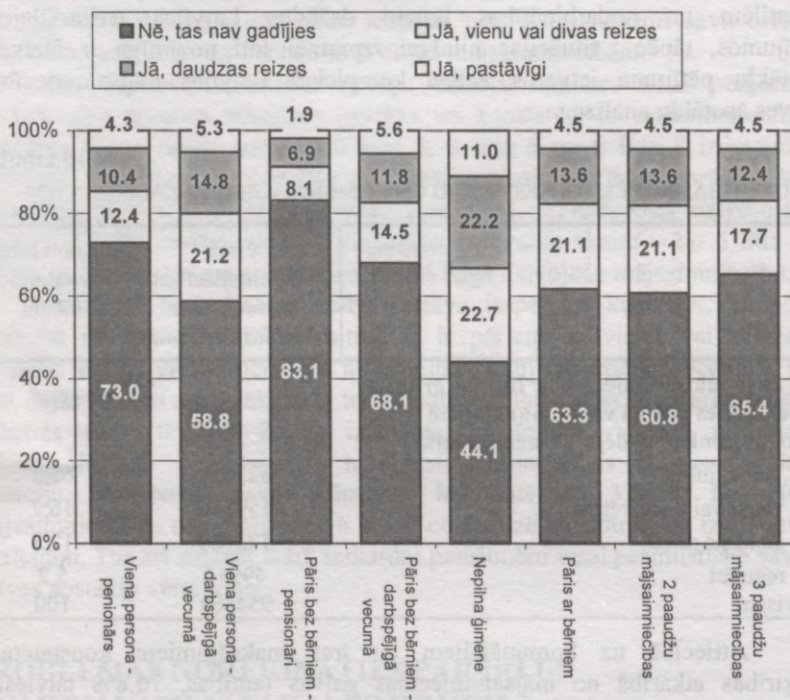
	Visas mājsaimniecības (novērtējums absolūtā izteiksmē)	% no visām mājsaimniecībām
Vai Jūsu mājsaimniecībai ir bijušas grūtības norēķināties par īri vai komunālajiem pakalpojumiem pēdējo 12 mēnešu laikā?		
Nē, nav bijušas	623620	65,3
Jā, vienu vai divas reizes	159136	16,7
Jā, daudzas reizes	122180	12,8
Jā, regulāri	49934	5,2
Pavisam	954869	100

Attiecībā uz komunālajiem un īres maksājumiem konstatētas atšķirības atkarībā no mājsaimniecības galvas tautības. 70,8% latviešu mājsaimniecību pēdējo 12 mēnešu laikā *nav bijis* problēmu norēķināties par komunālajiem pakalpojumiem un īri, savukārt krievu un citu cittautiešu vidū šis īpatsvars ir mazāks – 56,1 un 60,6% atbilstoši. To varētu skaidrot ar latviešu lielāku īpatsvaru lauku rajonos, kuri dzīvo personīgā īpašumā esošajās mājās.

Paradoksāli, bet atkarībā no mājsaimniecības tipa jākonstatē, ka par komunālajiem pakalpojumiem un īri vislabāk spējuši norēķināties vientuļi pensionāri – 73% no viņiem pēdējo 12 mēnešu laikā spējuši laicīgi veikt komunālos maksājumus, bet vienas personas mājsaimniecības darbspējīgā vecumā šīs saistības pildījuši daudz mazākā mērā, un atbilstošais rādītājs šajā mājsaimniecību tipā ir tikai 58,8%. Šis fakts liek domāt, ka vecākai paaudzei ir daudz augstāks atbildības līmenis attiecībā uz obligātajiem maksājumiem. Nenoliedzami, ka pensionāru augstā atbildības sajūta, veicot šādus maksājumus, rada sekas viņu pašu budžetā (skat. iepriekšējo sadaļu par izdevumu pozīcijām, ko pensionāri nevar atļauties).

4.attēls

PROBLĒMAS NORĒĶINĀTIES PAR ĪRI VAI KOMUNĀLAJEM PAKALPOJUMIEM
ATKARĪBĀ NO MĀJSAIMNIECĪBAS SASTĀVA

Šāda maksājumu veikšana visgrūtāk padevusies nepilnām ģimenēm un tikai 44,1% no tām spējušas norēķināties par mājokli bez problēmām. Tas nav pārsteidzoši, jo tā ir mājsaimniecību grupa ar vienu no zemākajiem ienākumu līmeņiem. To apliecinājuši kā mājsaimniecību budžeta pētījumi, tā arī speciālie nabadzības problēmas pētījumi.

Lai arī dalījums pēc mājsaimniecību tipa un dzīvesvietas neparāda tiešu korelāciju starp ienākumu līmeni un mājokļa izmaksām, tādu var konstatēt visu mājsaimniecību dalījumā pēc ienākumu kvintilēm. Pētījuma dati pierāda, ka augstāka ienākuma kvintiļu mājsaimniecībām par mājokli norēķināties ir daudz vieglāk.

Kopējais mājsaimniecību skaits ar parādiem pētījuma veikšanas brīdī bija 193715 jeb 20% no visām Latvijas mājsaimniecībām. Augstāks šo mājsaimniecību īpatsvars Kurzemē un Zemgalē, bet zemāks Vidzemē, Latgalē un Rīgas reģionā.

Pašreizējo komunālo un īres parādu apjoms mājsaimniecībām ar dažādu dzīvesvietu apstiprina pieņēmumu par salīdzinošo mājokļu dārdzību galvaspilsētā. Rīgā 35,4% no parādā esošajām mājsaimniecībām parādu summa ir 201 Ls vai vairāk.

17.tabula

MĀJSAIMNIECĪBU ĪPATSVARŠ AR PARĀDIEM PAR ĪRI UN KOMUNĀLAJIEM PAKALPOJUMIEM DAŽĀDOS LATVIJAS REĢIONOS, procentos no parādnieku skaita

	Kopā	Reģions				
		Rīgas reģions	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
Kopā	100	100	100	100	100	100
tai skaitā ar parāda summu:						
mazāku par 25 Ls	15,4	7,3	21,9	21,2	24,0	16,0
26 – 50 Ls	19,3	14,8	19,0	20,0	29,0	21,1
51 – 75 Ls	6,2	5,1	8,6	4,1	9,4	6,0
76 – 100 Ls	13,9	14,9	21,4	12,7	9,4	10,4
101 – 150 Ls	8,2	9,3	8,5	7,3	7,2	7,1
151 – 200 Ls	11,4	13,8	9,8	8,8	7,4	13,5
201 Ls un vairāk	25,6	34,8	10,9	25,9	13,7	26,0

Lielo parādnieku īpatsvars samazinās mazākajās pilsētās un laukos, kur tas ir tikai 9,1% no visām mājsaimniecībām.

AR SKATU NĀKOTNĒ

Respondentu sniegtās atbildes par situācijas attīstību nākamo 5 gadu laikā ir diezgan neviennozīmīgi (18.tab.), jo apmēram vienāds mājsaimniecību skaits uzskata, ka situācija pasliktināsies, paliks tāda pati

vai uzlabosies. Var vērtēt, ka šādi rezultāti ir samērā pozitīvi, jo pēdējo 5 gadu laikā situācijas pašnovērtējums lielākoties liecinājis par situācijas pasliktināšanos (48,3%). Salīdzinot ar citiem Latvijas reģioniem, prognozes vienīgi Latgalē ir pesimistiskas, un tas ir nopietns signāls par neticību situācijas uzlabošanai tuvāko gadu laikā.

18. tabula

SAGAIĀMĀ MĀJSAIMNIECĪBU EKONOMISKĀ SITUĀCIJA PĒC 5 GADIEM
SALĪDZINĀJUMĀ AR SITUĀCIJU PAŠREIZ, procentos

	Kopā	Rīgas reģions	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
Ekonomiskā situācija pēc 5 gadiem būs:						
Labāka	32,3	33,4	31,3	36,0	31,9	27,3
Tāda pati	33,3	34,2	35,9	33,7	30,2	30,1
Sliktāka	34,4	32,4	32,7	30,3	37,9	42,6

Kā laukos, tā arī pilsētās nākamo piecu gadu prognozes ir visai līdzīgas un vienmērīgas. Atšķirības var novērot vienīgi lielajās pilsētās, izņemot Rīgā, kur pesimistiski noskaņotu iedzīvotāju skaits ir lielāks par vidējo – 39,2%. Visoptimistiskāk noskaņoti ir mazo un vidējo pilsētu iedzīvotāji, kuru vidū tikai 34% sagaida sava ekonomiskā stāvokļa uzlabošanos.

Pensionāru mājsaimniecības nākamo gadu laikā pārsvarā uzskata, ka situācija saglabāsies tāda pati vai pasliktināsies. Kā optimistiskas var vērtēt mājsaimniecības ar bērniem, pretēji subjektīvajam vērtējumam par pēdējiem 5 gadiem. Lai arī nabadzības rādītāji šīm mājsaimniecībām liecina par situācijas nopietnību, bērnu klātbūtne ģimenēs acīmredzot maina to attieksmi pret dzīves perspektīvām. Kā jau tas bija sagaidāms no pagājušo 5 gadu vērtējuma, krievu un cittautiešu prognozes par nākotnes attīstību ir pesimistiskākas nekā latviešu prognozes. Atkārtoti tiek pierādīts, ka subjektīvo situācijas raksturojumu būtiski ietekmē vairāki sociāli vai pat politiski faktori.

Nākamo 5 gadu prognozes dažādu ienākumu kvintīļu mājsaimniecībām pilnīgi atbilst sagaidāmajām – augstāku ienākumu kvintīļu mājsaimniecības ir pozitīvāk noskaņotas attiecībā uz savas ekonomiskās situācijas nākotni.

Iedzīvotāju prognozēm ir ļoti liela nozīme valsts ekonomiskā attīstībā vispār, jo, pastāvot vismaz mērenām prognozēm, kā tas ir Latvijas situācijā pašreiz, var sagaidīt zināmu aktivitāti uzņēmējdarbības un līdz ar to arī nodarbinātības jomā, kas celtu valsts vispārējo labklājības līmeni.

Pesimistiski noskaņotajos reģionos savukārt diez vai iespējams sagaidīt ekonomisko augšupeju, ja tai netic konkrētā reģiona iedzīvotāji. Pastāvot pesimistiskām prognozēm veidojas "apburtais loks". Negatīva iepriekšējo gadu pieredze veicina pesimistisku prognožu veidošanos, kuru rezultātā nepieaug ne patēriņš, ne investīcijas, kas nedod pamatu tādu būtisku rādītāju kā IKP un nodarbinātības pieaugumam. Tā rezultātā negatīvās prognozes ir piepildījušās.

SECINĀJUMI

Vispārējais labklājības līmenis valstī lēnām, bet stabili paaugstinās, tomēr ir ļoti nevienmērīgs dažādos Latvijas teritoriālajos dalījumos. Iekšzemes kopprodukts uz 1 iedzīvotāju visaugstākais ir Ventspilī un Rīgā, savukārt citur Latvijā tas ir ievērojami zemāks.

Gandrīz puse Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka viņu ekonomiskā situācija pēdējo 5 gadu laikā ir pasliktinājusies, aptuveni ceturtdaļa norāda uz materiālo apstākļu uzlabošanos un tikpat liela daļa norāda, ka situācija nav mainījusies.

Lai arī mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi caurmērā palielinās, valstī ir izplatīta nabadzība, kuras līmenis turpina pieaugt, it sevišķi lauku rajonos. Ienākumu sadales nevienmērības pieaugumu mikro-(mājsaimniecību) līmenī apliecina Džini koeficienta pieaugums, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem.

Mājsaimniecību ienākumu grupu dalījums kvintilēs norāda uz lielu pirmās (zemākās) kvintiles mājsaimniecību īpatsvaru Latgalē. Pie pirmās kvintiles pieskaitāmas daudzas mājsaimniecības ar bērniem, kā arī ar lielu mājsaimniecības locekļu skaitu vispār. Vislabākā materiālā situācija ir Rīgas reģiona mājsaimniecībām un mājsaimniecībām, kuru locekļi ir darbaspējīgā vecumā.

Subjektīvie nabadzības rādītāji Latvijā ir zemāki par objektīvajiem – lielākā daļa mājsaimniecību uzskata, ka nav ne bagātas, ne nabadzīgas, un tikai desmitā daļa atzīst sevi par nabadzīgām.

Visbiežāk izmantotie ienākumu avoti Latvijā ir sociālie pārskaitījumi un algotā darba veikšana. Nākotnē varētu pieaugt tādu ienākumu avotu izmantošana kā ienākumi no uzņēmējdarbības veikšanas un citi tirgus ekonomikai raksturīgi ienākumu avoti. Būtiski ir iedzīvotāju ienākumi natūrā – vairāk nekā trešā daļa valsts iedzīvotāju regulāri nodarbojas ar dabas produktu vākšanu, un viena piektā daļa saņem palīdzību no apkārtējiem.

Pagaidām valstī ir ļoti maz izplatīti dažāda veida atvieglojumi, ko piedāvā darba devējs – tas norāda uz papildu iespējām nākotnē

mājsaimniecībām uzlabot savu materiālo stāvokli, bet darba devējiem - iegūt lojālus darbiniekus.

Mājsaimniecības var atļauties apmierināt tādas elementāras izdzīvošanai nepieciešamas vajadzības kā ēšanu un medicīnas pakalpojumu izmantošanu, savukārt mājokļa labiekārtošana, izklaide vai atvaļinājuma pavadīšana ārzemēs pieejama tikai nelielai daļai iedzīvotāju.

Pārsvārā Latvijas mājsaimniecībām nav problēmu norēķināties par trii un komunālajiem pakalpojumiem, tomēr šī problēma ir saasināta Rīgas reģionā, kur trešā daļa parādnieku ir parādā vairāk nekā 200 latu.

Mājsaimniecības pārsvārā ir apgādātas ar būtiskākajiem ilglietošanas priekšmetiem - televizoru, radio, ledusskapi, veļas mazgājamo mašīnu, tomēr tāpat kā ienākumu sadalē pastāv lielas atšķirības teritoriālajā ziņā, kā arī minēto priekšmetu nolietojuma ziņā.

Lauku iedzīvotāju vidū ir ciešas sociālās saites, kas ļauj risināt izdzīvošanas problēmas - viņu iespējas 1 nedēļas laikā sagādāt 120 Ls ir salīdzināmas ar pilsētas iedzīvotāju iespējām. Grūtības pastāv Latgales mājsaimniecībām, kur izplatītās nabadzības dēļ nav no kā aizņemties.

Novērtējot sagaidāmo situāciju nākamajos 5 gados, mājsaimniecību viedokļi ir diezgan pretrunīgi. Sabiedrība ir sadalījusies trijās praktiski vienādās nometnēs - optimistos, pesimistos un tajos, kas negaida situācijas uzlabošanu. Proti, aptuveni vienāds mājsaimniecību skaits uzskata, ka viņu situācija uzlabosies, paliks nemainīga un pasliktināsies. Visumā šie vērtējumi uzskatāmi drīzāk par pozitīviem un piesardzīgi optimistiskiem, ja tos salīdzina ar mājsaimniecību sniegto vērtējumu par iepriekšējiem 5 gadiem.

7.nodaļa

MĀJOKĻA APSTĀKĻI, DZĪVES VIDE,
NOZIEDZĪBA UN DROŠĪBA

Pēteris VEGIS

IEVADS

Mājoklis ir vieta, kurā indivīds vai mājsaimniecība sevi realizē privātajā dzīvē, kurā tā rada apstākļus ģimenes dzīvei, brīvā laika pavadīšanai, personības attīstībai. Mitekļis (māja vai dzīvoklis) vienmēr ir bijis viens no svarīgākajiem privātās dzīves nodrošināšanas faktoriem, kas garantē personas izolētību no ārējās pasaules, mieru, intimitāti, mājīguma sajūtu. Cilvēka labklājība lielā mērā ir atkarīga no tā, vai viņa lietojumā vai īpašumā ir atbilstošs mājoklis (dzīvoklis vai dzīvojamā māja), vai tas ir pietiekoši labiekārtots. Lielā mērā no tā, kādi ir personas vai mājsaimniecības dzīvokļa apstākļi, ir atkarīga aktivitāte darba tirgū, sabiedriskajā dzīvē. Mājokļa pārapsūtošanās, slikta vai pat neveselīga dzīves vide un zema komforta dzīvokļa apstākļi ir riska faktori, kas lielā mērā var traucēt personas vai mājsaimniecības harmoniju, tās ģimenes dzīvi un bērnu audzināšanu, var ietekmēt veselību. 90.gadu otrajā pusē sāktais dzīvokļu atjaunošanas, kā arī individuālo māju celtniecības process liecina, ka investīcijas mājoklī, tā labiekārtošanā ir viens no galvenajiem naudas uzkrājumu realizācijas veidiem.

Cilvēks nenoslēdzas savā mitekļī vien. Svarīga ir arī tā sociālā infrastruktūra, kas ir pieejama tās apkaimē. Īpaša nozīme, izvēloties dzīvesvietu, var būt arī tam, cik viegli ir pieejami tādi vietējo pakalpojumu veidi kā pasts, bērnu aprūpes iestādes, skola, veselības aprūpes iestādes, sabiedriskais transports, veikali, kultūras un atpūtas iestādes, kādas tur ir darba un biznesa iespējas. Šādu iespēju trūkums ierobežo cilvēka rīcības brīvību, saņemot pakalpojumus, rada brīvā laika zudumus. Brīvais laiks mūsdienu sabiedrībā tiek atzīts par vienu no lielākām sabiedrības un indivīda bagātībām.

Mājokļa apstākļi, dzīvesvietas vide un drošība dzīves vietā ir vieni no svarīgākajiem dzīves apstākļu rādītājiem. Šajā nodaļā tiks aplūkoti tādi mājokļa un dzīvesvietas apstākļu raksturīgākie aspekti kā mājokļa tips, īpašuma forma, dzīvojamā platība, labiekārtojums, apmierinātība ar mājokļa apstākļiem un dzīvesvietas vidi, kā arī noziedzības raksturojums un drošība dzīvesvietā, galveno uzmanību pievēršot dzīves apstākļu atšķirībām pilsētās un laukos.

DZĪVOKĻU SAIMNIECĪBAS RAKSTUROJUMS

Dzīvojamais fonds Latvijā 1999.gada beigās veidoja 53,4 milj. m² kopējās platības, no kuras 34,7 milj. m² jeb 65% bija pilsētu dzīvojamais fonds, bet 18,7 milj. m² jeb 35% - lauku dzīvojamais fonds. Vidēji uz vienu pilsētu iedzīvotāju ir 20,8 m² kopējās platības, bet laukos 24,8 m². Ja pilsētās dzīvojamais fonds 1999.gada beigās salīdzinājumā ar 1994.gadu, bija pieaudzis par 0,6 milj. m² jeb par 1,8%, tad laukos tas 1999.gadā bija palicis 1994.gada līmenī, lai gan atsevišķos gados ir pat bijis zemāks. Zināmā mērā šo situāciju ietekmēja administratīvi teritoriālās izmaiņas.

Līdz ar valstiskās neatkarības atgūšanu 90.gados sākās jauns pavērsiens dzīvojamā fonda apsaimniekošanā, jo 1991.gada beigās sākās denacionalizācijas process, laukos sāka atgriezties bijušie zemes un māju īpašnieki, un radās iespēja iegūt īrētus dzīvokļus privātīpašumā. Ja 1994.gada 50% dzīvojamā fonda veidoja valsts un sabiedriskais īpašums un privātajā īpašumā bija 46%, bet dzīvokļu īpašnieku kooperatīvo sabiedrību īpašumā 4% no kopējā dzīvojamā fonda, tad 1999.gada beigās privātā īpašuma īpatsvars bija palielinājies līdz 65%, dzīvokļu īpašnieku kooperatīvo sabiedrību īpašuma īpatsvars - līdz 5%, bet valsts un sabiedriskā īpašuma īpatsvars samazinājies līdz 30%. Ja pilsētās privātā īpašumā pieder 55% dzīvojamā fonda, tad laukos šis īpatsvars ir 84%. No denacionalizācijas sākuma līdz 2000.gada 1.janvārim likumīgajiem īpašniekiem atdota 10 221 dzīvojamā māja (77 tūkst. dzīvokļu ar kopējo platību 3 592 tūkst. m²). Pēc Centrālās dzīvojamo māju privatizācijas komisijas datiem no privatizācijas sākuma līdz 2000.gada 1.janvārim privatizācijai sagatavotas 14 507 mājas (271 115 dzīvokļi ar kopējo platību 13 547,8 tūkst. m²). Līdz 2000.gada 1.janvārim bija privatizēti 242 327 dzīvokļi.

Dzīvojamo ēku celtniecībā 90.gadu pirmajā pusē bija vērojams straujš kritums. Ja 1990.gadā tika uzbūvētas dzīvojamās ēkas ar 807,6 tūkst. m² kopējo platību, tad 1995.gadā šis apjoms bija vairs tikai 218,6 tūkst. m². Turpmākajos gados celtniecības apjomi saglabājās tuvu 1995.gada līmenim un 1999.gadā sastādīja 200,5 tūkst. m². Ja 1990.gadā 58% no kopējās uzbūvēto ēku platības bija uzceltas par valsts un pašvaldību līdzekļiem, 27% - par statūtsabiedrību un sabiedrisko organizāciju līdzekļiem un tikai 15% - par iedzīvotāju līdzekļiem, tad 1999.gadā par iedzīvotāju līdzekļiem uzceltais apjoms jau sasniedza 99,6% no kopējās platības.

Vienlaicīgi jāatzīmē, ka nolietojies dzīvojamais fonds, nelieli dzīvokļu celtniecības un kapitālā remonta apjomi, līdzekļu trūkums pašvaldībām un iedzīvotājiem dzīvojamā fonda stāvokļa jūtamai uzlabošanai, kā arī lielas iedzīvotāju daļas nespēja pilnībā samaksāt

dzīvokļa īri un komunālos maksājumus padarījusi dzīvokļu problēmu par vienu no asākajām valsts sociāli ekonomiskajām problēmām.

Pašvaldībām piederošajās avārijas un galēji nolietotās dzīvojamās mājās dzīvo apmēram 25 tūkst. mājsaimniecību. Vidēji katrā devītā pašvaldības dzīvojamā mājā ir avārijas stāvoklī vai nolietojusies. 2000.gada 1.janvārī dzīvokļa apstākļu uzlabošanas uzskaitē bija 15 693 ģimenes. Lai gan pašvaldības 1999.gadā piešķirta dzīvokļus 6 557 ģimenēm, tomēr gada laikā dzīvokļa apstākļu uzlabošanas uzskaitē esošo ģimeņu skaits palielinājies par 425 jeb 3%, jo 61% no dzīvokļiem piešķirta ģimenēm, kuras nebija uzskaitē, kas izskaidrojams ar to, ka bāreņiem, iedzīvotājiem no avārijas mājām, stihiskās nelaimēs cietušajiem un personām no ieslodzījuma vietām pienākas dzīvojamā platība ārpus kārtas. Bez tam daļa dzīvokļu tika piešķirta ģimenēm, kas bija ar mieru dzīvot neprestīžos dzīvojamajos rajonos un sliktāk apsaimniekotās dzīvojamās mājās.

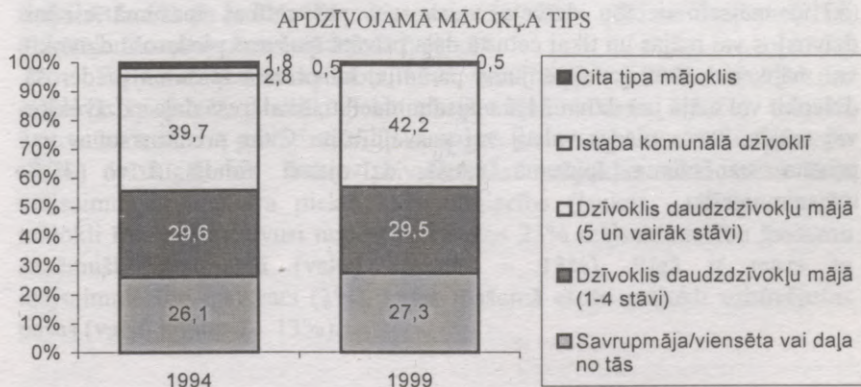
Valstī tiek veidots arī sociālais dzīvojamais fonds, kurā 2000.g.1.janvārī ietilpa 38 mājas ar kopējo platību 38,6 tūkst. m² un 461 sociālais dzīvoklis ar kopējo platību 18,5 tūkst. m².

Pašvaldības cenšas maznodrošinātajām ģimenēm piešķirt pabalstus īres un komunālo pakalpojumu apmaksai, kā arī kurināmā iegādei, jo tas šīm ģimenēm palīdz saglabāt normālus dzīvokļa apstākļus. Tā 1999.gadā pašvaldības šīm vajadzībām izlietoja 5016 tūkst. Ls.

APDZĪVOJAMĀ MĀJOKĻA TIPS

Dzīves apstākļu pētījuma laikā tika noskaidrots apdzīvojamā mājokļa tips, kurā dzīvo mājsaimniecība. Lielākā daļa mājsaimniecību dzīvo daudzdzīvokļu mājās (72%), 27% - savrupmājās vai viensētās. Iegūtie dati parādīti 1.attēlā.

1.attēls

Ja, salīdzinot ar 1994.gadu, daudzdzīvokļu mājās un savrupmājās vai viensētās dzīvojošo mājsaimniecību īpatsvars ir nedaudz pieaudzis, tad komunālajos dzīvokļos dzīvojošo īpatsvars - samazinājies.

Mājokļa tips būtiski atšķiras laukos un pilsētās. Viensētās vai atsevišķai ģimenei piederošā savrupmājā vai tās daļā laukos dzīvo vairāk nekā puse (57%) mājsaimniecību. Mazpilsētās šajā grupā ietilpst 25% mājsaimniecību, lielpilsētās (izņemot Rīgu) – 19%, bet Rīgā - tikai 5% mājsaimniecību (2.att.). Lielākā daļa pilsētnieku dzīvo daudzdzīvokļu mājās. Rīgā, kā arī pārējās lielpilsētās pārsvarā tās ir 5 un vairāk stāvu mājās, bet mazpilsētās - 1-4 stāvu mājas (1.tab.).

1.tabula

APDZĪVOJAMĀ MĀJOKĻA TIPS SADALĪJUMĀ PĒC APDZĪVOTĀS VIETAS TIPĀ,
procentos

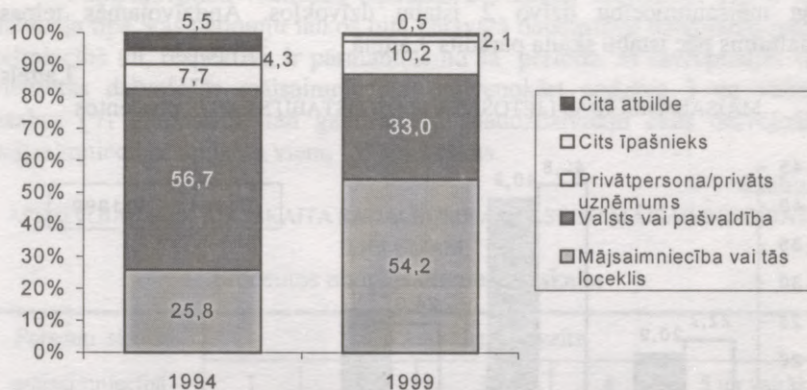
	Rīga	Lielās pilsētas	Citas pilsētas	Lauki
Savrupmāja, tās daļa vai viensēta	4,9	18,7	24,7	57,1
1-4 stāvu daudzdzīvokļu ēka	16,7	21,1	42,6	36,6
5 un vairāk stāvu daudzdzīvokļu ēka	77,0	59,0	31,5	6,0
Cita tipa mājoklis	1,4	1,2	1,2	0,4

Reģionālajā sadalījumā savrupmājās vai viensētās visvairāk mājsaimniecību dzīvo Latgalē (46%) un Vidzemē (45%), bet vismazāk Rīgas reģionā (11%), kurš ir visvairāk urbanizētais reģions Latvijā.

APDZĪVOJAMĀ MĀJOKĻA ĪPAŠUMA FORMA

Dzīvojamā fonda privatizācijas un denacionalizācijas rezultātā būtiski mainījusies mājokļa īpašuma forma. Ja 1994.gadā vairāk nekā puse (57%) mājsaimniecību dzīvoja valsts vai pašvaldības īpašumā esošos dzīvokļos vai mājās un tikai ceturtdaļa privātā īpašumā piederošā dzīvoklī vai mājā, tad 1999.gada pētījums parādīja, ka privātā īpašumā piederošā dzīvoklī vai mājā jau dzīvo 54% mājsaimniecību, tikai trešā daļa - dzīvokļos vai mājās, kuras pieder valstij vai pašvaldībām. Citas privātpersonas vai privāta uzņēmuma īpašumā esošā dzīvojamā fondā dzīvo 10% mājsaimniecību.

MĀJOKĻA ĪPAŠUMA FORMA

Lai gan vēl joprojām pastāv atšķirības apdzīvojamā mājokļa īpašuma formā atkarībā no dzīves vietas un urbanizācijas līmeņa, tās vairs nav tik krasi izteiktas, kā tas bija 1994.gadā. Laukos mājsaimniecības galvenokārt dzīvo ģimenes mājā vai tai piederošā dzīvoklī (1994.gadā - 56%, bet 1999.gadā - 68%). Rīgā 1994.gadā tikai 5% mājsaimniecību dzīvoja to īpašumā esošajās mājās vai dzīvokļos, bet 1999.gadā jau 47% mājsaimniecību mājoklis bija pašu īpašumā. Ja pārējās pilsētās 1994.gadā ģimenes mājā vai mājsaimniecībai piederošā dzīvoklī dzīvoja tikai 20% no kopējo mājsaimniecību skaita, tad 1999.gadā mājoklis privātā īpašumā bija 48% mājsaimniecību lielpilsētās (ar iedzīvotāju skaitu virs 50 000) un 50% mājsaimniecību pārējās pilsētās. Valsts vai pašvaldību mājās Rīgā dzīvo 37% mājsaimniecību, lielpilsētās - 44%, citās pilsētās - 35%, bet laukos tikai 22% mājsaimniecību. Jāatzīmē, ka Rīgā, kā arī mazpilsētās 13%, lielpilsētās 6% un laukos 7% mājsaimniecību dzīvo citai privātpersonai vai privātajam uzņēmumam piederošā īpašumā.

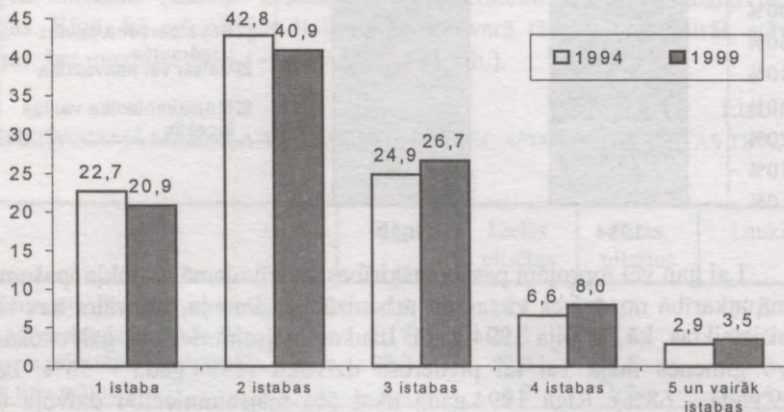
Pētījumā tika noskaidrots, kādā veidā mājsaimniecība kļuvusi par mājokļa īpašnieci. Vairāk nekā puse mājsaimniecību (52%) mājokli ieguvušas īpašumā privatizējot. Īpaši augsts šādu mājsaimniecību īpatsvars (75%) ir Rīgā, bet laukos privatizējušas mājokļus tikai trešā daļa mājsaimniecību. Katra piektā mājsaimniecība (laukos - katrā ceturktā) mājokli īpašumā ieguvusi nopērkot. Laukos 23% mājsaimniecību īpašumu saņēmuši mantojumā (valstī kopumā - 13%). Rīgā ir mazs to mājsaimniecību īpatsvars (3%), kuras īpašumā esošo mājokli uzbūvējušas pašas (valstī kopumā - 13%).

APDZĪVOJAMĀ TELPA

Kā 1994.gada, tā arī 1999.gada pētījuma rezultāti parādīja, ka lielākā daļa mājsaimniecību dzīvo 2 istabu dzīvokļos. Apdzīvojamās telpas sadalījums pēc istabu skaita parādīts 3.attēlā.

3.attēls

MĀJSAIMNIECĪBAS LIETOŠANĀ ESOŠO ISTABU SKAITS, procentos

Mazi dzīvokļi galvenokārt tiek apdzīvoti pilsētās. Ja pilsētās 25% (Rīgā - 29%) mājsaimniecību lietošanā ir tikai viena istaba, tad laukos tādas ir tikai 12% mājsaimniecību. Toties 4 un vairāk istabu lietošanā ir tikai 8% pilsētu mājsaimniecību (Rīgā - 5%), bet laukos 21% mājsaimniecību apdzīvo 4 vai vairāk istabas.

Dzīvošanas blīvuma mājoklī raksturošanai jāņem vērā mājsaimniecības locekļu skaits un apdzīvojamo istabu skaits. Var pieņemt, ka mājoklis ir pārapsdzīvots, ja tajā dzīvojošo skaits ir lielāks nekā dzīvojamo istabu skaits, normāli apsdzīvots, ja istabu skaits atbilst dzīvojošo cilvēku skaitam, plaši apsdzīvots, ja istabu skaits ir lielāks nekā dzīvojošo cilvēku skaits.

Analizējot pētījumā iegūtos datus, var secināt, ka mājsaimniecībām ar lielāku locekļu skaitu ir sliktāki dzīves apstākļi mājoklī. Piemēram, divu cilvēku mājsaimniecība 50% gadījumu apdzīvo divas istabas, ko var uzskatīt par normāliem apstākļiem un 32% gadījumu trīs un vairāk istabas, ko var uzskatīt par plašu dzīvokli, bet piecu cilvēku mājsaimniecība 4 istabas apdzīvo 14% gadījumu, bet piecas un vairāk istabas apdzīvo tikai 7% gadījumu. Lielākā daļa 4 cilvēku mājsaimniecību (42%) dzīvo trijās istabās, bet trešā daļa divās istabās. Lielākā daļa (37%) piecu un vairāk cilvēku mājsaimniecību dzīvo trijās istabās, un ceturtda daļa pat spiesta

dzīvot divās istabās. Mājsaimniecību sadalījums atbilstoši apdzīvojamo istabu skaitam parādīts 2. tabulā.

Pārāpdzīvotība viskrasāk izpaužas 2-3 istabu dzīvokļos. Tas ir tas dzīvokļa tips, kas padomju laikos bija pārsvarā daudzstāvu dzīvojamo māju celtniecībā un, respektīvi, ir pārmantots no šā perioda. Ja savrupmājās vai viensētās dzīvojošās mājsaimniecības galvenokārt apdzīvo 3 un vairāk istabas ($\frac{2}{3}$ gadījumu), tad gandrīz $\frac{3}{4}$ daudzdzīvokļu ēkās dzīvojošās mājsaimniecības apdzīvo vienu - divas istabas.

2.tabula

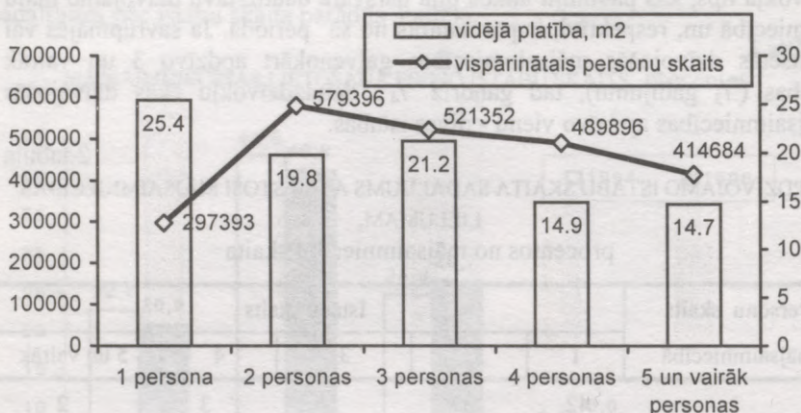
APDZĪVOJAMO ISTABU SKAITA SADALĪJUMS ATBILSTOŠI MĀJSAIMNIECĪBAS LIELUMAM,
procentos no mājsaimniecību skaita

Personu skaits mājsaimniecībā	Istabu skaits				
	1	2	3	4	5 un vairāk
1	42	37	16	3	2
2	17	50	24	7	2
3	10	45	34	8	3
4	4	33	42	14	7
5 un vairāk	4	26	37	21	12

Vidējā vienas mājsaimniecības apdzīvotā platība ir 54 m². Mazāka tā ir pilsētās – 49 m², bet lielāka laukos – 64 m². Ja savrupmājās vai viensētās dzīvojošo mājsaimniecību apdzīvotā platība ir vidēji 70 m², tad 1-4 stāvu daudzdzīvokļu ēkās dzīvojošajām mājsaimniecībām tā ir vidēji 46 m², bet īpaši maza tā ir mājsaimniecībām, kuras dzīvo komunālajos dzīvokļos – tikai 23 m².

Rēķinot uz vienu mājsaimniecības locekli kopējā apdzīvojamā platība valstī ir 22 m². Salīdzinot ar 1994.gadu, tā ir nedaudz pieaugusi (1994.gadā - 20 m²). Ja pilsētās tā pieaugusi par 2,3 m² uz vienu mājsaimniecības locekli, tad laukos par 3,6 m². Lielā mērā to var izskaidrot ar iedzīvotāju skaita samazināšanos šajā laika periodā. Skaidri izteikta ir tendence, ka līdz ar mājsaimniecības locekļu skaita palielināšanos samazinās apdzīvojamā platība uz vienu tās locekli, tātad tās spiestas dzīvot aizvien šaurāk (4.att.).

APDZĪVOJAMĀ PLATĪBA ATKARĪBĀ NO MĀJSAIMNIECĪBAS LOCEKĻU SKAITA

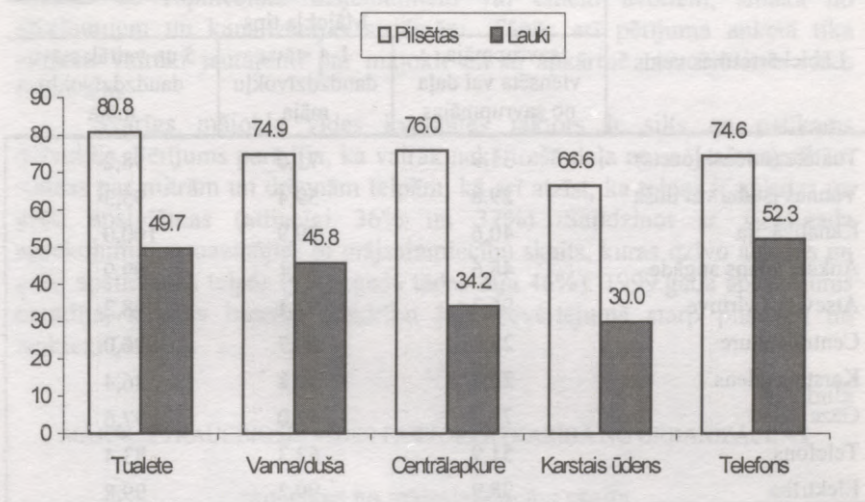

DZĪVOKĻA VAI MĀJAS LABIEKĀRTOTĪBA

Svarīgs dzīves līmeni ietekmējošs faktors ir mājokļa labiekārtotība, kas ietver tādus elementus kā tualeti (ūdensklozetu), vannas istabu vai dušu, kanalizācijas sistēmu un ūdensapgādi, atsevišķu virtuvi, centrāl apkuri, gāzi, telefonu un elektrību. Pētījuma gaitā respondentiem bija jānorāda, kādas labierīcības ir viņu mājokļa iekšienē. Kopumā Latvijā dzīvokļu un māju labiekārtojums ir diezgan augstā līmenī. Gandrīz visos mājokļos ir elektrība, gāze, atsevišķa virtuve, aukstā ūdens apgāde un kanalizācijas sistēma. Vairāk nekā 70% mājsaimniecību ir tualete (ūdensklozets), vairāk par 65% mājsaimniecību ir vannas istaba vai duša, centrāl apkure - 63%, bet karstais ūdens - 56% mājsaimniecību. Telefons ir 68% mājsaimniecību.

Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka dzīvokļa labiekārtotība ir cieši saistīta ar urbanizācijas līmeni (5.att.). Laukos labiekārtotības līmenis ir ievērojami zemāks. Salīdzinot ar 1994.gadu, gan laukos, gan pilsētās būtiski pieaudzis to mājsaimniecību īpatsvars, kurām ir telefons (vairāk par 5%). Lai arī laukos karstais ūdens ir pieejams tikai 30% mājsaimniecību, tomēr tas ir par 8% vairāk nekā 1994.gadā. Laukos pieaudzis arī to mājsaimniecību īpatsvars, kurām ir gāze.

LABIEKĀRTOTĪBAS LĪMENIS LATVIJAS PILSĒTĀS UN LAUKOS, procentos no mājsaimniecību skaita

Apsekojumā tika uzdots jautājums, vai kāds no labierīcību veidiem ir atslēgts vai nedarbojas. Karstais ūdens ir atslēgts/nedarbojas 6% mājsaimniecību, pie tam mazpilsētās situācija ir vēl sliktāka – tur šādas mājsaimniecības veidoja vairāk nekā 9%. Centrālpakure atslēgta vai nedarbojas 3,1% mājsaimniecību (laukos – 5,1%).

Būtiskas atšķirības labiekārtotībā pastāv starp dažādiem mājokļa tipiem. Visaugstākais labiekārtotības līmenis ir 5 un vairāk stāvu daudzdzīvokļu mājās, samērā augsts tas ir arī 1-4 stāvu daudzdzīvokļu mājās, toties salīdzinoši zems labiekārtotības līmenis kopumā ņemot ir savrupmājās un viensētās (3.tab.).

LABIEKĀRTOTĪBAS LĪMENIS SADALĪJUMĀ PA GALVENAJIEM MĀJOKĻA TIPIEM,
procentos no tajos dzīvojošo mājsaimniecību skaita

Labiekārtotības veids	Mājokļa tips		
	savrupmāja, viensēta vai daļa no savrupmājas	1-4 stāvu daudzdzīvokļu māja	5 un vairāk stāvu daudzdzīvokļu māja
Tualete (ūdensklozets)	31,9	71,0	98,2
Vannas istaba vai duša	29,8	59,4	95,3
Kanalizācija	40,6	79,9	100,0
Auksta ūdens apgāde	48,6	83,1	99,9
Atsevišķa virtuve	96,3	97,1	98,2
Centrālapkure	27,4	50,7	96,0
Karstais ūdens	26,0	39,8	86,4
Gāze	79,8	85,0	97,6
Telefons	51,9	62,3	83,4
Elektrība	98,9	99,2	99,8

Ja 1994.gadā pētījums parādīja būtiskas atšķirības labiekārtotības ziņā starp valsts vai pašvaldību īpašumā esošajiem dzīvokļiem/mājām un mājsaimniecības īpašumā esošajiem mājokļiem, tad 1999.gadā pētījums parādīja, ka šīs atšķirības vairs nav tik lielas. To var izskaidrot ar valsts/pašvaldību īpašumā esošā dzīvojamā fonda privatizāciju, kuras rezultātā mājsaimniecību īpašumā ir nonākuši arī labiekārtoti dzīvokļi/mājas, kuri vēl 1994.gadā bija valsts/pašvaldību īpašums.

Viena no plašāk izplatītajām problēmām mājokļos ir karstā ūdens apgāde. Ja valstī kopā tā ir nodrošināta 56% mājsaimniecību, tad laukos – tikai 30%. Reģionālajā griezumā vislabākā situācija ir Rīgas reģionā, kur ar karsto ūdeni apgādāto mājsaimniecību īpatsvars ir krietni augstāks (77%) nekā valstī kopumā, toties pārējos reģionos tas ir ievērojami zemāks: Kurzemē – 47%, Zemgalē – 40%, Latgalē – 38%, bet Vidzemē – 37%. Tikai ceturtdaļa no savrupmājās vai viensētās dzīvojošajām mājsaimniecībām, kā arī 40% no 1-4 stāvu daudzdzīvokļu māju mājsaimniecībām tiek apgādātas ar karsto ūdeni.

MĀJOKĻA UN TĀ APKAIMES VIDE

Līdz ar mājokļa labiekārtotību būtisks dzīves apstākļus ietekmējošs faktors ir mājokļa vide, kuru var ietekmēt tādi negatīvi vides faktori kā

mitrums un aukstums istabās, troksnis gan mājas iekšienē, gan ārpus tās. Tāpat arī būtiska nozīme ir tādiem mājokļa apkārtņē traucējošiem vides faktoriem kā transporta izplūdes gāzes, putekļi, smakas, dūmi, putekļi un smakas no rūpniecības uzņēmumiem vai citiem avotiem, smaka no atkritumiem un kanalizācijas sistēmām. Tāpēc arī pētījuma anketā tika iekļauti vairāki jautājumi par mājokli un tā apkārtņē traucējošiem vides faktoriem.

Svarīgs mājokļa vides kvalitātes faktors ir silts un patīkams dzīvoklis. Pētījums parādīja, ka vairāk nekā trešā daļa no mājsaimniecībām sūdzas par mitrām un drēgnām telpām, kā arī atzīst, ka telpas ir aukstas un grūti apsildāmas (attiecīgi 36% un 37%). Salīdzinot ar 1994.gada apsekojumu, samazinājies to mājsaimniecību skaits, kuras dzīvo aukstās un grūti apsildāmās telpās (1994.gadā tādas bija 46%). 1999.gada apsekojums parādīja, ka nav būtisku atšķirību šajā novērtējumā starp pilsētām un laukiem (4.tab.).

4. tabula

MĀJOKĻĪ TRAUCEJOŠIE VIDES FAKTORI ATKARĪBĀ NO URBANIZĀCIJAS
LĪMEŅA,
procentos no mājsaimniecību skaita

	Rīga	Lielās pilsētas	Citas pilsētas	Lauki
Dažas istabas ir drēgnas/mitras	17,8	17,3	15,3	19,1
Visas istabas ir drēgnas/mitras	18,2	18,5	18,7	17,6
Dažas istabas ir aukstas/grūti apkurināmas	15,1	14,1	14,4	20,8
Visas istabas ir aukstas/grūti apkurināmas	21,3	24,0	19,2	18,7

Sadalījumā pēc mājokļa tipa par mitrām un drēgnām telpām īpaši sūdzas 1-4 stāvu daudzdzīvokļu mājās dzīvojošie (44%). Tāpat arī telpas par aukstām un grūti apkurināmām atzīst visbiežāk tieši 1-4 stāvu daudzdzīvokļu mājās dzīvojošās mājsaimniecības (42%).

Sadalījumā pēc īpašuma formas vairāk nekā 40% valsts/pašvaldību īpašumā, kā arī privātpersonas vai privātas firmas īpašumā dzīvojošās mājsaimniecības sūdzas par mitrām un drēgnām telpām, kā arī par aukstām un grūti apkurināmām telpām.

Runājot par mājokli traucējošu troksni, viena piektdaļa mājsaimniecību atzīst, ka viņus traucē troksnis no kaimiņu dzīvokļiem, kāpņutelpām, ūdens caurulēm u.c. avotiem ēkas iekšpusē, kā arī no ielas/ceļa. Dzelzceļa vai lidmašīnu troksnis traucē 5% mājsaimniecību, bet troksnis no rūpniecības uzņēmumiem/celtniecības darbiem traucē tikai 2% mājsaimniecību. Troksnis traucē vairāk pilsētās dzīvojošos, it īpaši Rīgā (5.tab.).

5. tabula
MĀJOKĻI TRAUCĒJOŠAIS TROKSNIS ATKARĪBĀ NO URBANIZĀCIJAS LĪMEŅA,
procentos no mājsaimniecību skaita

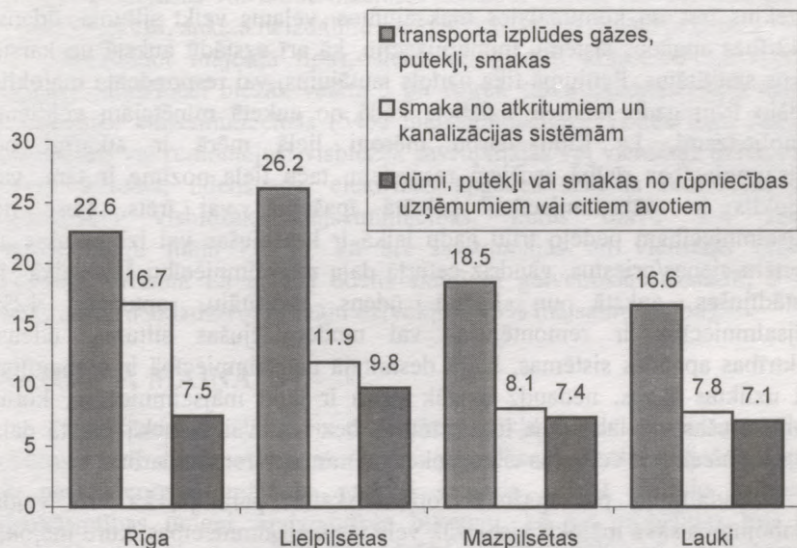
	Rīga	Lielās pilsētas	Citas pilsētas	Lauki
Troksnis no kaimiņu dzīvokļiem, kāpņu telpas, ūdens caurulēm utt.	28,9	15,7	18,6	12,9
Troksnis no ielas/ceļa	20,9	24,0	23,4	22,3
Troksnis no dzelzceļa vai lidmašīnām	7,0	6,1	3,6	2,8
Troksnis no rūpniecības uzņēmumiem/ celtniecības darbiem	3,1	2,2	2,0	0,7

Šie novērtējumi ir samērā subjektīvi un vienā otrā gadījumā liecina ne par faktisko traucējumu intensitāti, bet par to, cik cilvēki ir spējusi adaptēties vai cik iecietīgi tie ir pret šādiem nelabvēlīgiem vides faktoriem. Ir dabiski, ka trokšņu iedarbībai vairāk pakļauti urbanizētā vidē dzīvojošie daudzdzīvokļu māju iemītnieki.

Mājokļa labiekārtotībai ir ļoti svarīga nozīme indivīda dzīvē. Taču ne mazāk svarīgi, novērtējot dzīves apstākļus, ir mājokļa tuvākajā apkārtnē traucējošie vides faktori. Apekojuma anketā tika iekļauti jautājumi par tādiem traucējošiem faktoriem kā transporta izplūdes gāzes, putekļi, smakas, dūmi, putekļi vai smakas no rūpniecības uzņēmumiem vai citiem avotiem, smaka no atkritumiem un kanalizācijas sistēmām.

Kā liecina respondentu sniegtās atbildes, nopietnākais mājokļa apkārtnē traucējošais faktors ir transporta izplūdes gāzes, putekļi, smakas, ko atzīmējusi piektā daļa mājsaimniecību, katra desmitā mājsaimniecība atzīst, ka to traucē smakas no atkritumiem un kanalizācijas sistēmām, bet nepilni 8% mājsaimniecību sūdzas par dūmiem, putekļiem vai smakām no rūpniecības uzņēmumiem vai citiem avotiem. Apekojums parādīja, ka Rīgā un lielajās pilsētās dzīvojošās mājsaimniecības ir vairāk pakļautas nelabvēlīgiem vides faktoriem mājokļa apkārtnē salīdzinājumā ar mājsaimniecībām, kuras dzīvo mazpilsētās vai laukos (6.att.).

MĀJOKĻA APKĀRTNĒ TRAUČĒJOŠIE VIDES FAKTORI ATKARĪBĀ NO
URBANIZĀCIJAS LĪMEŅA,
procentos no mājsaimniecību skaita

Sadalījumā pēc mājokļa tipa mazāk traucējošo vides faktoru ir savrupmāju un viensētu apkārtņē (6.tab.).

6. tabula

MĀJOKĻA APKĀRTNĒ TRAUČĒJOŠIE VIDES FAKTORI SADALĪJUMĀ PĒC
GALVENAJIEM MĀJOKĻA TIPIEM,
procentos no mājsaimniecību skaita

	Transporta izplūdes gāzes, putekļi, smakas	Smaka no atkritumiem un kanalizācijas sistēmām	Dūmi, putekļi vai smakas no rūpniecības uzņēmumiem vai citiem avotiem
Savrupmāja vai viensēta	18,2	4,0	5,5
1-4 stāvu daudzdzīvokļu māja	20,7	14,9	8,7
5 un vairāk stāvu daudzdzīvokļu māja	21,4	13,6	8,1

MĀJOKĻA UZLABOJUMI

Privatizācijas jēga ir ne tikai iegūt mājokli īpašumā, bet arī to uzturēt pienācīgā kārtībā. Esošā sadzīves komforta saglabāšanai mājokļos savlaicīgi jāveic remonta un atjaunošanas darbi. Lai būtu iespējas kontrolēt un ietaupīt līdzekļus īres un komunālajos maksājumos, vēlams veikt siltuma, ūdens, elektrības apgādes sistēmu modernizāciju, kā arī uzstādīt aukstā un karstā ūdens skaitītājus. Pētījumā tika uzdots jautājums, vai respondenta mājoklis pēdējo triju gadu laikā ir uzlabots kādā no anketā minētajām veidiem. Nenoliedzami, ka šādu darbu mērogi lielā mērā ir atkarīgi no mājsaimniecības rīcībā esošiem resursiem, taču liela nozīme ir tam, vai mājoklis ir mājsaimniecības privātā īpašumā, vai īrēts. Puse no mājsaimniecībām pēdējo triju gadu laikā ir krāsojušas vai izlīmējušas ar tapetēm sienas/griestus, gandrīz ceturtdaļa mājsaimniecību šajā laikā ir uzstādījušas aukstā un karstā ūdens skaitītāju, aptuveni 12% mājsaimniecību ir remontējušas vai modernizējušas siltuma, ūdens, elektrības apgādes sistēmas, katrā desmitajā mājsaimniecībā ir nomainītas vai uzliktas flīzes, nedaudz mazāk (8%) ir tādu mājsaimniecību, kuras nomainījušas vai labojušas logu rāmjus, bez tam vairāk nekā piektā daļa mājsaimniecību ir veikušas citus, anketā neminētus, remontdarbus.

Sadalījums pēc īpašuma formas skaidri parādīja, ka visa veida uzlabojumus savā mājoklī visbiežāk veic tās mājsaimniecības, kuru mājokļi ir mājsaimniecības vai mājsaimniecības locekļa īpašumā (7.tab.)

7.tabula

MĀJOKĻI UZLABOJUŠO MĀJSAIMNIECĪBU ĪPATSVARS SADALĪJUMĀ PĒC ĪPAŠUMA VEIDA, procentos no mājsaimniecību skaita

	Mājokļa īpašnieks			
	mājsaimniecība vai tās loceklis	valsts/pašvaldība	privātpersona/privāts uzņēmums	Cits īpašnieks
Krāsošana, tapešu līmēšana	54,2	46,3	43,1	49,6
Logu rāmju nomaiņa vai labošana	10,9	5,1	6,2	9,0
Flīžu nomaiņa vai uzlikšana	11,9	7,5	7,2	1,1
Siltuma, ūdens, elektrības ūdensapgādes sistēmas remonts vai modernizēšana	14,5	8,5	8,0	12,1
Ūdens skaitītāju uzstādīšana	26,2	23,3	7,0	7,4
Citi	26,2	16,2	23,1	23,7

Ja ūdens skaitītāji galvenokārt uzstādīti, kā arī sienas un griesti krāsoti un izlīmēti ar tapetēm, flīzes nomainītas vai uzliktas vairāk pilsētu mājokļos nekā laukos, tad nav būtiskas atšķirības starp pilsētām un laukiem to māsaimniecību īpatsvarā, kuras nomainījušas vai labojušas logu rāmjus, kā arī remontējušas vai modernizējušas siltuma, ūdens, elektrības apgādes sistēmas, bet citi, anketā neizdalītie remontdarbi vairāk veikti laukos.

Salīdzinot mājokļa tipus, sienu un griestu krāsošana un tapešu līmēšana salīdzinoši biežāk veikta 5 un vairāk stāvu daudzdzīvokļu mājās dzīvojošajās māsaimniecībās (54% māsaimniecību). Toties logu rāmjus nomainījuši vai remontējuši visbiežāk savrupmājās vai viensētās dzīvojošie (11%). Siltuma, ūdensvada, elektrības apgādes sistēma remontēta vai modernizēta visbiežāk māsaimniecībās, kuras dzīvo 1-4 stāvu daudzdzīvokļu mājā (15%), kā arī savrupmājās un viensētās (13%) dzīvojošie. Karstā un aukstā ūdens skaitītāji galvenokārt uzstādīti 5 un vairāk stāvu daudzdzīvokļu māju dzīvokļos (45% māsaimniecību).

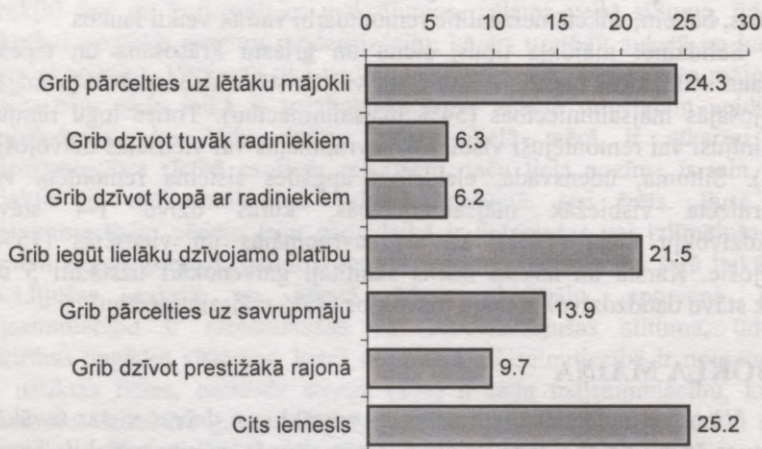
MĀJOKĻA MAIŅA

Viens no radikālākajiem dzīvokļa apstākļu un dzīves vietas tuvākās apkārtnes ērtību uzlabošanas veidiem ir pārcelšanās uz citu mājokli. Tiesa, tas nav vienīgais mājokļa maiņas iemesls. Zinot dažādo mājokļu labiekārtotības līmeni, apdzīvotības blīvumu, kā arī problēmas īres un komunālo maksājumu veikšanā un dažādo ienākumu līmeni, var pieņemt, ka vismaz daļa māsaimniecību var izrādīt interesi par mājokļa maiņu, lai attiecīgi pārceltos uz lētāku mājokli, uz dzīvi kopā vai arī tuvāk radniekiem. Tāpēc pētījumā tika ietverti jautājumi, vai māsaimniecība domā, vai plāno pārcelties uz citu mājokli, kā arī par iemesliem, kāpēc vēlas to darīt.

Kopumā valstī pārcelties uz citu mājokli gatavojās aptuveni katra sestā māsaimniecība (17%). Lielāks šis īpatsvars bija pilsētās – 19% (Rīgā – 20%), zemāks – laukos (12%).

Aplūkojot mājokļa tipus, visvairāk pārcelties uz citu mājokli vēlējas komunālajos dzīvokļos dzīvojošie (39%), bet, aplūkojot īpašuma formas, visvairāk pārcelties gribētāji ir starp privātpersonu vai privātu uzņēmumu īpašumos dzīvojošajiem (32%). Māsaimniecības, kuras izteikušas nodomu pārcelties, kā iemeslu ceturtnajā daļā gadījumu min vēlēšanos pārcelties uz lētāku dzīvokli, vairāk kā piektā daļa māsaimniecību gatavojas pārcelties uz lielāku dzīvojamo platību, gandrīz katra septītā māsaimniecība grib pārcelties uz savrupmāju vai arī – lai dzīvotu tuvāk vai kopā ar radniekiem, bet gandrīz katra desmitā māsaimniecība vēlas pārcelties uz dzīvi prestižākā rajonā (7.att.).

MĀJSAIMNIECĪBAS PLĀNOTĀS MĀJOKĻA MAIŅAS IEMESLI,
procentos no mājsaimniecībām, kuras nodomājušas mainīt mājokli

Analizējot mājsaimniecību sociāli ekonomisko statusu, uzņēmēji galvenokārt vēlas pārcelties uz savrupmāju (32% no šī tipa mājsaimniecībām, kuras nodomājušas mainīt mājokli), dzīvot prestižākā rajonā (24%) vai iegūt lielāku dzīvojamo platību (21%). Gan garīgo, gan fizisko darbu strādājošie galvenokārt grib pārcelties, lai iegūtu lielāku dzīvojamo platību (attiecīgi 26% un 31%), kaut gan tikai nedaudz mazāks procents vēlas pārcelties uz lētāku mājokli (attiecīgi 20% un 25%). Nestrādājošie darba meklētāji, pensionāri, kā arī citi iepriekš nenosauktie kopā ar viņu mājsaimniecību galvenokārt vēlas pārcelties uz lētāku mājokli (attiecīgi 27% un 34%).

NOZIEDZĪBAS RAKSTUROJUMS UN DROŠĪBA DZĪVESVIETĀ

90.gadu sākums raksturojās ar kriminogēnās situācijas strauju pasliktināšanos, kas izraisīja uztraukumu kā iedzīvotāju, tā arī sabiedriskās kārtības sargāšanas iestādēs. Reģistrēto noziegumu skaits savu maksimumu sasniedza 1992.gadā. Lai arī 90.gadu otrajā pusē noziedzības līmenis samazinājās, tomēr sabiedrībā ir pamats satraukumam par noziedzības līmeni valstī. 1999.gadā tika reģistrēti 44 tūkstoši noziegumu (t.i. vairāk nekā 120 noziegumu vidēji diennaktī) jeb par 20% vairāk nekā 1998.gadā un pirmo reizi pēdējo septiņu gadu laikā tika oficiāli fiksēts noziedzības

pieaugums. No kopējā noziegumu skaita 19 tūkst. jeb 43% bija smagie noziegumi (tīšas slepkavības, tīši smagi miesas bojājumi, izvarošanas, laupīšanas, zādzības vainu pastiprinošos apstākļos u.c.). Kaut gan slepkavību skaits kopš 1993.gadā samazinājies uz pusi, tomēr tas vēl joprojām ir augsts, salīdzinot ar citām valstīm. Huligānisms 1999.gadā bija aptuveni 1993.gada līmenī, bet noziegumu pret īpašumu skaits, lai gan palielinājies, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, tomēr bija zemāks nekā 1992.gadā, kad tas bija sasniedzis maksimumu. Kopš 1990.gada reģistrēto narkotisko vielu nelikumīgas izgatavošanas, glabāšanas un realizēšanas gadījumu skaits pieaudzis 7 reizes, 1999.gadā sasniedzot 511 gadījumus. Pieredze liecina, ka narkomānijas pieaugums veicina arī citu noziedzības veidu (zādzību, laupīšanu u.c.) pieaugumu. Par nelabvēlīgo sociālo situāciju liecina tas, ka likumpārkāpēju vidū pieaug to personu īpatsvars, kuras nemācās un nestrādā.

Valstī tiek atklāta puse noziegumu. Tā 1999.gadā tika atklāti 20,7 tūkst. noziegumu jeb 47% (no smagajiem noziegumiem – 44%). Visbiežāk tiek atklāti smagie noziegumi. Tā 1999.gadā atklāja 74,3% izvarošanu un 71,0% slepkavību. Īpaši zems atklāto noziegumu īpatsvars ir pašiem izplatītākajiem noziegumu veidiem. Tā 1999.gadā tika atklāti 33% īpašuma zādzību un 30% laupīšanu.

Visaugstākais noziedzības līmenis ir Rīgā, kur 1999.gadā tika izdarīti 18 512 noziegumi jeb 234 noziegumi uz 10 000 iedzīvotājiem. Rīgā arī ir viszemākais atklāto noziegumu īpatsvars (1999.gadā - 32%).

Jāņem vērā, ka bez oficiāli reģistrētās pastāv arī latentā noziedzība. Tie ir tie likumpārkāpumi, par kuriem iedzīvotāji vai nu ir baidījušies ziņot, vai arī nolēmuši neziņot dažādu citu apsvērumu dēļ. Ņemot vērā iepriekš minēto, pētījumā tika ietverta iedaļa par noziedzību, drošību un vardarbību, lai noskaidrotu, vai respondents pēdējo 12 mēnešu laikā ir kļuvis par kāda incidenta upuri un vai par to ziņojis policijai, vai respondents jūtas drošs savā dzīves vietā, vai veic kādus pasākumus pašaizsardzībai un vai respondenta māsaimniecības locekļiem ir dzīvības, dzīvokļa/mājas un dzīvokļa iekārtas apdrošināšana.

Kā parādīja pētījums, no dažādiem likumpārkāpumu veidiem 12 mēnešu laikā cietuši 0,9–7,2 % respondentu. Izplatītākie likumpārkāpumi, no kuriem cietuši respondenti, ir personīgo mantu zādzības no mājas vai mašīnas, vardarbības draudi, kā arī zādzības vai laupīšanas uz ielas (8.tab.).

8.tabula
NO DAŽĀDA VEIDA LIKUMPĀRKĀPUMIEM CIETUŠO IEDZĪVOTĀJU SADALĪJUMS
PĒC DZIMUMA,
procentos no 18 gadus un vecāku iedzīvotāju skaita

	Kopā		Vīrieši		Sievietes	
	1994	1999	1994	1999	1994	1999
Cietuši no vardarbības ar redzamām sekām	4,0	2,3	5,3	3,3	3,2	1,4
Cietuši no vardarbības bez redzamām sekām	2,6	3,3	4,0	2,7	1,8	1,7
Nopietni draudēts	8,8	3,6	8,5	3,3	9,0	3,9
Cietuši no zagļiem mājās vai mašīnās	16,3	7,2	16,6	7,5	16,1	7,0
Cietuši no zādzībām vai laupīšanām uz ielas	3,1	3,3	3,3	2,9	3,0	3,7

Pētījuma dati parāda, ka cietušo īpatsvars kopumā 1999.gadā bija zemāks nekā pirms pieciem gadiem, ko apliecina arī tiesību aizsardzības iestāžu statistika. Pozitīvi jāvērtē fakts, ka samazinājušies noziegumi ar klajas fiziskās vardarbības pielietošanu vai tās draudiem.

Apsekojums parādīja, ka nav būtiskas atšķirības likumpārkāpumu izplatības ziņā starp pilsētām un laukiem, izņemot zādzības un laupīšanas uz ielas, kuras vairāk raksturīgas lielajās pilsētās, it īpaši Rīgā. No vardarbības, kā arī zādzībām un laupīšanām uz ielas visbiežāk cietuši respondenti vecumā no 18 līdz 24 gadiem. Personas vecumā no 25 līdz 49 gadiem savukārt visvairāk bijušas pakļautas mantu zādzībai no mājas vai mašīnas, kā arī mašīnu zādzībai. Likumpārkāpumi lielākā mērā tikuši vērsti pret personām, kuras dzīvo vienas, nekā pret tiem, kuri dzīvo kopā ar laulāto vai partneri.

Kā redzams 8.tabulā, vīrieši ir vairāk pakļauti vardarbībai, zādzībām no mājas vai mašīnas, bet sievietes vairāk cietušas no vardarbības draudiem vai arī no zādzībām un laupīšanām uz ielas.

Par latento noziedzību un neuzticēšanos tiesību aizsardzības iestādēm liecina zema to cietušo īpatsvars, kuri ziņojuši par noziegumiem vai draudiem. Tikai neliels daļa (22%) cietušo ziņojuši par zādzībām un laupīšanām uz ielas, 27–30 % cietušo ziņojuši par vardarbību vai laupīšanu uz ielas, mazāk par pusi (48%) cietušo ziņojuši par mantas zādzību no mājas vai mašīnas. Kopumā ņemot, sievietes biežāk ziņo par noziegumiem nekā vīrieši, it īpaši par vardarbību ar redzamiem miesas bojājumiem, tomēr par zādzībām un laupīšanām uz ielas šī tendence ir pretēja.

Pētījums parādīja, ka Latvijā bailu sajūta tikt pakļautam uzbrukumam vai draudiem ir samērā izplatīta parādība. Aptuveni puse

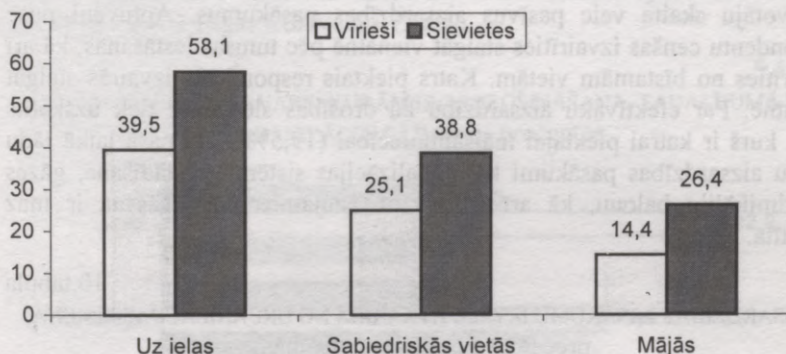
respondentu jūtas vairāk vai mazāk apdraudēti no uzbrukumiem vai draudiem uz ielas, aptuveni katrs trešais jūtas vairāk vai mazāk apdraudēts no uzbrukumiem vai draudiem sabiedriskajās vietās, bet no uzbrukumiem vai draudiem mājās baidās katrs piektais respondents.

Ja no uzbrukumiem vai draudiem uz ielas vai sabiedriskajās vietās visbiežāk jūtas vairāk vai mazāk apdraudēti Rīgas iedzīvotāji, tad no uzbrukumiem vai draudiem mājās vairāk jūtas apdraudēti lauku iedzīvotāji.

Pētījums skaidri parādīja, ka sievietes biežāk nekā vīrieši jūtas apdraudētas un vairāk pakļautas uzbrukumiem un draudiem (8.att.).

8.attēls

BAIŅU IZJŪTA TIKT PAKĻAUTAM UZBRUKUMAM VAI DRAUDIEM PĒC
RESPONDENTA DZIMUMA,
procentos no 18 gadus un vecāku iedzīvotāju skaita

Situāciju padara vēl sarežģītāku tas, ka atbilstoši apsekojuma datiem tikai 17,9% mājsaimniecību uzskata, ka kārtības sargāšanas iestādes garantē drošību dzīvesvietas apkārtnē pilnībā, bet 40,8% - ka to spēj nodrošināt daļēji. Īpaši slikta situācija ir izveidojusies galvaspilsētā, jo tikai 47% rīdzinieku ir pārliecināti, ka kārtības sargāšanas iestādes spēj vismaz daļēji garantēt drošību dzīvesvietas apkārtnē.

Kā redzams 9.tabulā, laukos un mazpilsētās dzīvojošie kārtību sargājošo iestāžu darbību drošības nodrošināšanā vērtē augstāk nekā Rīgā un citās lielpilsētās dzīvojošie.

9.tabula

RESPONDENTU UZSKATI, VAI KĀRTĪBU SARGĀJOŠĀS IESTĀDES SPĒJ
 NODROŠINĀT DROŠĪBU DZĪVESVIETAS APKĀRTNĒ, SADALĪJUMĀ PĒC
 URBANIZĀCIJAS LĪMEŅA, procentos no mājsaimniecībām

	Rīga	Lielās pilsētas	Citas pilsētas	Lauki
Spēj pilnībā	10,7	14,2	24,2	23,7
Spēj daļēji	36,2	46,2	40,8	41,6
Nespēj	53,1	39,6	35,0	34,7

Apstākļos, kad ievērojama iedzīvotāju daļa apzinās personīgu risku kļūt par nozieguma upuriem, tiek veikti pasākumi sevis un savas ģimenes locekļu aizsardzībai no tiem.

Kā liecina pētījums, trīs ceturtdaļas no 18 gadus un vecāku iedzīvotāju skaita veic pasīvus aizsardzības pasākumus. Aptuveni puse respondentu cenšas izvairīties staigāt vienatnē pēc tumsas iestāšanās, kā arī izvairīties no bīstamām vietām. Katrs piektais respondents izvairās staigāt vienatnē. Par efektīvāku aizsardzību kā drošības slēdzenes tiek uzskatīts suns, kurš ir katrai piektajai mājsaimniecībai (19,5%). Tai pašā laikā tādu aktīvu aizsardzības pasākumi kā signalizācijas sistēmu uzstādīšana, gāzes un ķīmikāliju balonu, kā arī auksto un šaujamo nēsāšana ir maz izplatīta.

10.tabula

AIZSARDZĪBAS PASĀKUMU IZVĒLE ATKARĪBĀ NO URBANIZĀCIJAS LĪMEŅA,
 procentos no mājsaimniecībām

	Rīga	Lielās pilsētas	Citas pilsētas	Lauki
Veic aizsardzības pasākumus	79,8	74,9	71,2	68,9
Izvairās staigāt vienatnē	23,7	28,2	21,8	16,3
Izvairās no bīstamām vietām	62,6	53,6	44,1	33,9
Aizsardzībai iegādāts suns	10,1	14,3	17,8	34,0
Mājās ir drošības slēdzenes	15,4	19,5	13,5	14,8

Aizsardzības pasākumu izvēle lielā mērā ir atkarīga no urbanizācijas līmeņa (10.tab.). Aktīvāki ir pilsētu iedzīvotāji, no kuriem aizsardzības pasākumus veic trīs ceturtdaļas, pie tam biežāk izvairīties staigāt vienatnē vai bīstamās vietās. Laukos aizsardzības pasākumus veic aptuveni divas trešdaļas iedzīvotāju, biežāk nekā pilsētās viņi aizsardzībai iegādājas suni. Ja no gados jauniešiem respondentiem (18-24 gadi) pašā aizsardzības pasākumus veic aptuveni divas trešdaļas, tad no vidējās vecuma grupas (25-

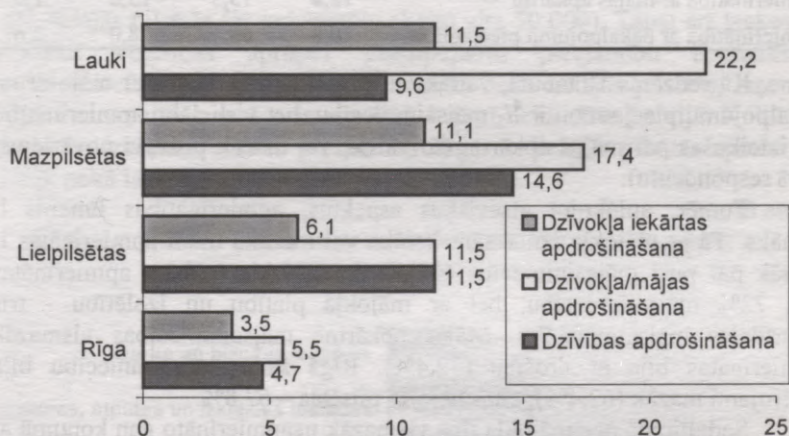
49 gadi) - trīs ceturtdaļas, bet no vecākās paaudzes (50 un vairāk gadu) – četras piektdaļas.

Biežāk sevi cenšas aizsargāt sievietes (85%), kas ir likumsakarīgi, jo tās lielākā mērā nekā vīrieši jūtas apdraudētas. No vīriešiem paš aizsardzības pasākumus veic aptuveni 60%. Sievietes daudz biežāk nekā vīrieši izvairās staigāt vienas, it īpaši vēlās vakara stundās, kā arī cenšas izvairīties no bīstamām vietām.

Apdrošināšanai ir būtiska nozīme, lai nodrošinātu sevi pret materiāliem zaudējumiem, ja nozieguma rezultātā nodarīts kaitējums cilvēka veselībai, mājai vai mantai. Pētījums gan parādīja, ka apdrošināšana ir samērā maz izplatīta kā savas veselības un mantas pasīvās aizsardzības forma. Tikai katrs septītais (17%) no 18 gadus veciem un vecākiem iedzīvotājiem ir apdrošinājis dzīvokli/māju, 9,3% dzīvību un 8% dzīvokļa iekārtu. Biežāk savu īpašumu apdrošina lauku iedzīvotāji, bet visretāk apdrošinājušies ir Rīgas iedzīvotāji (9.att.).

9.attēls

MĀJSAIMNIECĪBU ĪPATSVARŠ, KURĀM IR APDROŠINĀŠANA, SADALĪJUMĀ PĒC URBANIZĀCIJAS LĪMEŅA, procentos

Aktīvāki līgumu slēgšanā ar apdrošināšanas sabiedrībām ir savrupmājās vai viensētās dzīvojušie (38% apdrošinājuši dzīvokli/māju un 15% - tā iekārtu). Par sava dzīvokļa vai tā iekārtas apdrošināšanu vismazāk ir norūpējušies daudzdzīvokļu mājās dzīvojošie. Tiesa, tam var būt par pamatu zemā iedzīvotāju maksātspēja, kuras rezultātā daļa no tiem nespēj segt pat sava dzīvokļa īres un komunālo maksājumu parādus. Pieaugot iedzīvotāju pirktspējai, to attieksme pret apdrošināšanas līgumu slēgšanu nenoliedzami mainīsies.

APMIERINĀTĪBA AR MĀJOKĻA UN DZĪVES VIETAS APSTĀKĻIEM

Iepriekš tika aplūkoti atsevišķi mājokļa un dzīvesvietas videi raksturīgie faktori. Pētījuma anketā tika iekļauti arī apkopojoši jautājumi par galvenajiem aspektiem, kurus cilvēki uzskata par svarīgiem, lai būtu apmierināti ar mājokli un dzīvesvietas apstākļiem.

11.tabula

APMIERINĀTĪBA AR MĀJOKĻA APSTĀKĻIEM, MĀJAS APKĀRTNI UN
PAKALPOJUMU PIEEJAMĪBU,
procentos no mājsaimniecību skaita

	Ļoti apmierināti	Diezgan apmierināti	Diezgan neapmierināti	Ļoti neapmierināti
Apmierinātība ar mājokļa apstākļiem	11,8	67,2	17,5	3,3
Apmierinātība ar mājas apkārtni	12,0	73,3	13,0	1,5
Apmierinātība ar pakalpojumu pieejamību	10,8	68,1	18,0	2,6

Kā redzams 10.tabulā, vairāk vai mazāk apmierinātas ar mājokli un pakalpojumu pieejamību ir $\frac{4}{5}$ mājsaimniecību, bet vislielāko apmierinātību tās izteikušas par mājas apkārtni (to vairāk vai mazāk pozitīvi novērtējuši 85% respondentu).

Tomēr, aplūkojot atsevišķus aspektus, apmierinātības līmenis ir zemāks. Tā ar mājokļa izmaksām lielākā vai mazākā mērā apmierinātas ir mazāk par pusi mājsaimniecību (47%). Ar mājokļa ērtībām apmierinātas bija 72% mājsaimniecību, bet ar mājokļa platību un izolētību - trīs ceturtdaļas mājsaimniecību. Mājas apkārtņē mājsaimniecības vismazāk apmierinātas bija ar drošību (72,4%). Rīgā šādu mājsaimniecību bija ievērojami mazāk (62,4%), citās lielajās pilsētās - 67,8%.

Sadalījumā pēc mājokļa tipa vismazāk neapmierināto gan kopumā ir mājas apkārtni, gan arī ar atsevišķiem aspektiem, kas ietekmē šo novērtējumu, ir starp savrupmājās un viensētās dzīvojošajām mājsaimniecībām, jo šo mājokļa tipu parasti var raksturot ar sakoptu mājas apkārtni un zināmu izolētību no apkārtējās vides nelabvēlīgiem faktoriem. Pārējos mājokļa tipos dzīvojošās mājsaimniecības īpaši uztrauc tīrība un drošība mājas apkārtņē, ko var izskaidrot ar lielāku iedzīvotāju blīvumu un no tā izrietošajām sekām. Tā, piemēram, ar tīrības līmeni neapmierināta ir katra ceturta daudzdzīvokļu mājās dzīvojošā, kā arī 41% no komunālajos dzīvokļos dzīvojošajām mājsaimniecībām, bet ar drošību mājas apkārtņē ir

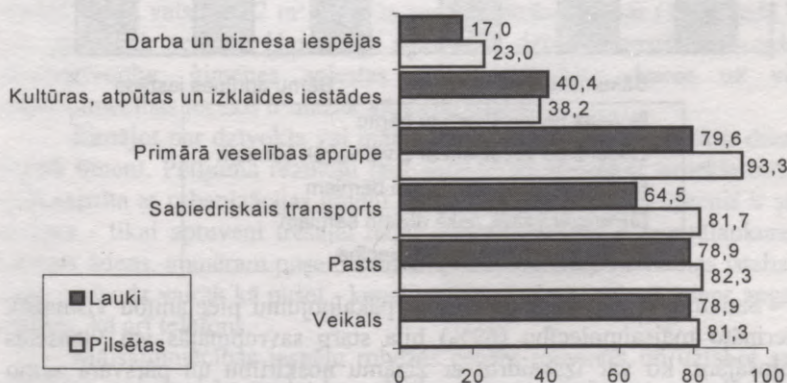
neapmierināta katra ceturktā 1-4 stāvu daudzdzīvokļu mājā dzīvojošā, katra trešā 5 un vairāk stāvu daudzdzīvokļu mājā dzīvojošā, kā arī 40% no komunālajos dzīvokļos dzīvojošajām mājsaimniecībām.

Aplūkojot atsevišķus vietējo pakalpojumu veidus, mājsaimniecības visvairāk ir *apmierinātas* ar veikala (90% gadījumu), pasta (82%) un sabiedriskā transporta pieejamību (83%). Trīs ceturtdaļas mājsaimniecību ir apmierinātas ar primārās veselības aprūpes pakalpojumu pieejamību. Samērā augsts ir arī apmierinātības līmenis ar sākumskolas un bērnu aprūpes iestāžu pieejamību ģimenēs, kurām vajadzīgi šie pakalpojumu veidi. Vislielāko *neapmierinātību* mājsaimniecības ir izteikušas attiecībā uz kultūras, atpūtas iestāžu pieejamību (37% mājsaimniecību), kā arī darba un biznesa iespējām dzīvesvietas tuvumā (48%, turklāt 28% mājsaimniecību ir *loti neapmierinātas*).

Kā redzams 10.attēlā, skaidri izteikta tendence, ka *laukos* mājsaimniecības lielākā mērā nekā pilsētās ir neapmierinātas ar sabiedrisko transporta, veikala, sākumskolas, bērnu aprūpes iestāžu pieejamību, kā arī ar tādu svarīgu sociāli ekonomiskās vides faktoru kā darba un biznesa iespējas. Vienlaicīgi pētījums parādīja, ka ar pasta pakalpojumu pieejamību apmierināto mājsaimniecību īpatsvars ir līdzīgs gan laukos, gan arī Rīgā un citās lielajās pilsētās (ar iedzīvotāju skaitu virs 50 000). Tāpat arī laukos ar primārās veselības aprūpes pakalpojumu pieejamību apmierināto mājsaimniecību īpatsvars nav īpaši zemāks nekā lielajās pilsētās, izņemot Rīgu, kur veselības aprūpe ir augstākā līmenī nekā citur Latvijā. Kultūras, sporta un izklaides iestāžu pieejamība Rīgā un lielajās pilsētās apmierina mazāk nekā laukos (attiecīgi 53%, 61% un 63%).

10.attēls

AR PAKALPOJUMU VEIDU PIEEJAMĪBU APMIERINĀTO MĀJSAIMNIECĪBU
ĪPATSVARUS, procentos

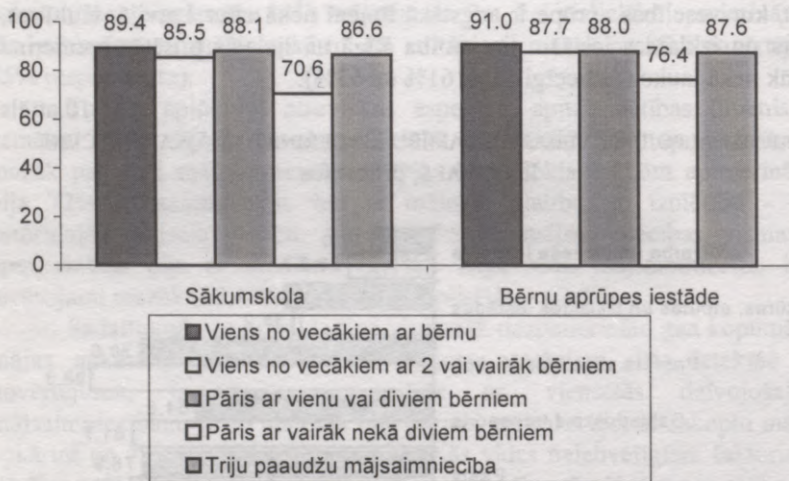

Reģionālajā skatījumā ar pakalpojumu pieejamību apmierināto mājsaimniecību īpatsvars viszemākais (32%) ir Latgalē, pie tam šajā reģionā ir arī viszemākais to mājsaimniecību īpatsvars, kuras ir apmierinātas ar primārās veselības aprūpes (65%), kultūras, sporta un izklaides iestāžu (65%), pasta (76%) un veikalu (84%) pieejamību. Zemgalē, kur tikai trīs ceturtdaļas mājsaimniecību izteica apmierinātību ar pakalpojumu pieejamību, viszemākais apmierinātības līmenis, salīdzinot ar citiem reģioniem, ir ar sabiedrisko transportu (76%), kā arī ar darba un biznesa iespējām (48%). Rīgas reģionā ir visaugstākais to mājsaimniecību īpatsvars (45%), kuras ir neapmierinātas ar kultūras, sporta un izklaides iestāžu pieejamību, lai gan Rīgā un tās apkārtnē ir salīdzinoši daudz šādu iestāžu, bet sakarā ar iedzīvotāju lielo koncentrētību ir daudz mājsaimniecību, kuras nevar pilnībā realizēt savas vēlmes. Taču iespējams arī kāds cits izskaidrojums – lielāka materiālā labklājība galvaspilsētas reģionā un augstāks prasību līmenis pret sociālo infrastruktūru dzīvesvietas tuvumā.

Bērnu aprūpes iestāžu un sākumskolu pieejamība nepietiekamā mērā spēj apmierināt ģimenes, kurās aug vairāk nekā 2 bērni, kā arī triju paudžu mājsaimniecības (11.att.).

11.attēls

AR SĀKUMSKOLAS UN BĒRNU APRŪPES IESTĀŽU PIEEJAMĪBU APMIERINĀTO MĀJSAIMNIECĪBU ĪPATSVARŠ MĀJSAIMNIECĪBĀS AR BĒRNIEM, PROCENTOS

Sadalījumā pēc mājokļa tipa ar pakalpojumu pieejamību vismazāk apmierināto mājsaimniecību (69%) bija starp savrupmājās vai viensētās dzīvojošajām, ko var izskaidrot ar zināmu nošķirtību un pārsvarā zemo urbanizācijas līmeni. Aplūkojot atsevišķus pakalpojumu veidus, pats

zemākais apmierinātības līmenis starp savrupmājās vai viensētās dzīvojošajiem, salīdzinot ar citiem mājokļa tipiem, ir ar sabiedrisko transportu (70%), veikalu (80%) un sākumskolas (90%) pieejamību, zems arī ir apmierinātības līmenis starp šī tipa mājsaimniecībām ar primārās veselības aprūpes (66%), kultūras, sporta un izklaides iestāžu (66%), pasta (77%) pieejamību, kā arī ar darba un biznesa iespējām (52%). Ar kultūras, sporta un izklaides iestāžu pieejamību vismazāk apmierinātas ir 5 un vairāk stāvu daudzdzīvokļu mājās dzīvojošās mājsaimniecības (59%), ko var izskaidrot ar augstajam iedzīvotāju blīvumam (parasti šāda tipa mājas veido mikrorajonu) neatbilstošu šo iestāžu skaitu, tātad nepietiekami pārdomātu pilsētplānojumu.

SECINĀJUMI

Mājokļa apstākļi un vide mājokļa apkārtnē ir būtiski dzīves līmeni ietekmējoši faktori, tāpēc tiem apsekojumā tika pievērsta īpaša uzmanība. Pētījums parādīja, ka, salīdzinot ar 1994.gadu, ir nedaudz pieaudzis daudzdzīvokļu mājās un savrupmājās vai viensētās dzīvojošo mājsaimniecību īpatsvars, bet samazinājies komunālajos dzīvokļos dzīvojošo īpatsvars.

Piecu gadu laikā kopš 1994.gada, līdz ar dzīvokļu privatizāciju un īpašumu atgūšanu, būtiski mainījusies mājokļa īpašuma forma. Ja 1994.gadā vairāk nekā puse mājsaimniecību dzīvoja valsts vai pašvaldības īpašumā esošos dzīvokļos vai mājās un tikai ceturtdaļa ģimenei piederošā dzīvoklī vai mājā, tad 1999.gadā ģimenei piederošā dzīvoklī vai mājā dzīvoja nedaudz vairāk kā puse mājsaimniecību, bet tikai trešā daļa dzīvokļos vai mājās, kuras pieder valstij vai pašvaldībām.

Vidēji valstī mājsaimniecības apdzīvo platības ziņā nelielus dzīvokļus vai mājās – 54 m² (pilsētās - 49 m²). Uz vienu mājsaimniecības loekli vidēji valstī ir 22 m² kopējās apdzīvojamās platības (1994.gadā - 20 m²). Jo vairāk personu ģimenē, jo sliktāki to dzīvokļa apstākļi – veidojas pārapsdzīvotība, ģimenes spiestas dzīvot apstākļos, kuros uz vienu mājsaimniecības loekli ir mazāk kā viena istaba.

Runājot par dzīvokļa vai mājas labiekārtoību, kopumā tā ir diezgan augstā līmenī. Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka dzīvokļa labiekārtoība ir cieši saistīta ar urbanizācijas līmeni. Laukos labiekārtoības līmenis ir stipri zemāks - tikai aptuveni trešajai daļai mājsaimniecību ir centrālpakure un karstais ūdens, apmēram pusei - tualete (ūdensklozets) un vannas istaba vai duša, nedaudz vairāk kā pusei - kanalizācijas sistēma, aukstā ūdens apgādes sistēma, kā arī telefons.

Mājsaimniecības iespēju robežās cenšas remontēt un uzlabot savus mājokļus, galvenokārt veicot kosmētisko remontu (krāsojot vai izlīmējot ar

tapetēm sienas un griestus), kā arī uzstādot ūdens skaitītājus. Pārcelties uz citu mājokli gatavojās aptuveni katrā sestā mājsaimniecībā. Lielāks šis īpatsvars bija pilsētās – katrā piektā, bet zemāks laukos – katrā astotā. No mājsaimniecībām, kuras vēlējās pārcelties, kā iemeslu visbiežāk (katrā ceturrtā mājsaimniecībā) minēja vēlēšanos pārcelties uz *lētāku* dzīvokli un vairāk nekā piektā daļa mājsaimniecību gatavojās pārcelties uz *lielāku* dzīvojamo platību.

Vairāk vai mazāk apmierinātas ar mājokli un pakalpojumu pieejamību ir četras piektdaļas mājsaimniecību, bet vislielāko apmierinātību tās izteikušas par mājas apkārtni (to vairāk vai mazāk pozitīvi novērtējuši 85% respondentu).

Svarīgs mājokļa vides kvalitātes faktors ir silts un patīkams dzīvoklis. Kopumā ņemot piecu gadu laikā kopš iepriekšējā apsekojuma, ir samazinājies to mājsaimniecību skaits, kuras dzīvo aukstās un grūti apsildāmās telpās. Tomēr vairāk nekā trešā daļa no mājsaimniecībām sūdzas par mitrām un drēgnām telpām, kā arī atzīst, ka telpas ir aukstas un grūti apsildāmas, pie tam nav būtisku atšķirību starp pilsētām un laukiem.

Drošības sajūta mājoklī un tā tuvākajā apkārtnē ir svarīga dzīves apstākļu sastāvdaļa. Atbilstoši apsekojuma datiem tikai 17,9% mājsaimniecību uzskata, ka kārtības sargāšanas iestādes nodrošina drošību dzīvesvietas apkārtnē pilnībā, bet 40,8%, ka daļēji. No dažādiem likumpārkāpumu veidiem 12 mēnešu laikā cietuši 0,9–7,2% respondentu. Satraucoša ir situācija, ka aptuveni puse respondentu jūtas vairāk vai mazāk apdraudēti no uzbrukumiem vai draudiem uz ielas, aptuveni katrs trešais jūtas vairāk vai mazāk apdraudēts no uzbrukumiem vai draudiem sabiedriskajās vietās, bet no uzbrukumiem vai draudiem mājās baidās katrs piektais respondents.

Kopumā, salīdzinot aptaujas rezultātus 1994. un 1999. gadā, var teikt, ka iedzīvotāju mājokļa un dzīves vides apstākļi ir uzlabojušies, lai gan vismaz daļa no 1994. g. konstatētajām problēmām ir saglabājusies.

8.nodaļa

VESELĪBAS STĀVOKLIS

Ģirts BRIGIS

IEVADS

Pasaules Veselības organizācija 1948.gadā veselību definēja kā pilnīgu fizisku, garīgu un sociālu labklājību, uzsverot, ka tā ir plašāks jēdziens par stāvokli bez slimībām vai nevarības. Fiziskās, garīgās un sociālās veselības sadaļu vienotība ir cieši saistīta ar visām cilvēka un sabiedrības dzīves sfērām. Lai gan sociālā labklājība viena pati vēl negarantē labu veselību, taču tās ietekme uz veselību ir vispārzināma. Savukārt sociālā labklājība bieži tiešā veidā ir atkarīga no veselības vai precīzāk – tās trūkuma. Pat tad, ja fiziskā un sociālā veselības komponente objektīvi ir laba, dzīves uztvere, labklājības izjūta, tas ir – garīgā labklājība, gala rezultātā nosaka kopējo veselību, tās izjūtu. Tieši tādēļ modernā veselības zinātne uzsver, ka rūpes par veselību, tās izziņāšana, nostiprināšana, veicināšana sen vairs nav tikai medicīnas profesionāļu uzdevums, bet gan praktiski visu cilvēka dzīvi ietekmējošo zinātņu un prakses nozaru sfēra.

Kopumā varam uzskatīt, ka veselība ir viena no visbūtiskākajām dzīves apstākļu sadaļām. Veselības un visu pārējo dzīves apstākļu cēloniskā mijiedarbība ir abpusēja, tas ir – slikti dzīves apstākļi bieži negatīvi ietekmē veselību un pretēji – slikta veselība pasliktina visus pārējos dzīves apstākļus.

Vai šādas likumsakarības vērojamas arī šodienas Latvijā? Lai gan pēdējos gados veikti vairāki Latvijas iedzīvotāju veselības un tradicionālo veselības faktoru apsekojumi, Dzīves apstākļu pētījums Latvijā 1994. un 1999.gadā sniedz iespēju saistīt veselības jautājumus ar daudziem visdažādākās sociālās dzīves aspektiem, kas arī ir pētījuma veselības sadaļas galvenais uzdevums.

Tā kā pētījums veikts pēc viena momenta jeb šķēsgriezuma metodes, tad nav iespējams noteikt stāvokļu cēloņsakarības laikā, piemēram, vai nodarbošanās ietekmē veselību, vai arī pretēji – veselība ietekmē nodarbošanos. Šajā pētījumā iespējams konstatēt tikai statistisko saistību. Pētījumā nav izmantotas arī tādas objektīvās informācijas ieguves metodes kā medicīniskie veselības mērījumi. Rezultāti atspoguļo tikai subjektīvas veselības izjūtas un zināšanu par savu veselību, kas jāņem vērā to interpretācijā (daudzi pasaules pētījumi ir pierādījuši, ka subjektīvā

veselības izjūta var ievērojami atšķirties no objektīvā stāvokļa). Arī subjektīvās ziņas par konkrēto cilvēku slimībām ir atkarīgas no zināšanas par tām. Iepriekšējie pētījumi par sirds un asinsvadu, cukura diabēta un citām slimībām ir pierādījuši, ka liela slimo Latvijas iedzīvotāju daļa nezina par savām slimībām.

Dzīves apstākļu pētījums Latvijā 1999.gadā sniedz ieskatu par veselības jautājumu saistību ar demogrāfiskiem un sociāli ekonomiskiem raksturlielumiem. Tā kā praktiski visu attīstīto valstu partijas, parlamenti un valdības savu tautu veselības jautājumus pamatoti uzskata par savu interešu prioritāti, tad ceram, ka pētījuma rezultāti būs labs palīgīdzeklis arī situācijai atbilstošas Latvijas veselības politikas veidošanā un īstenošanā.

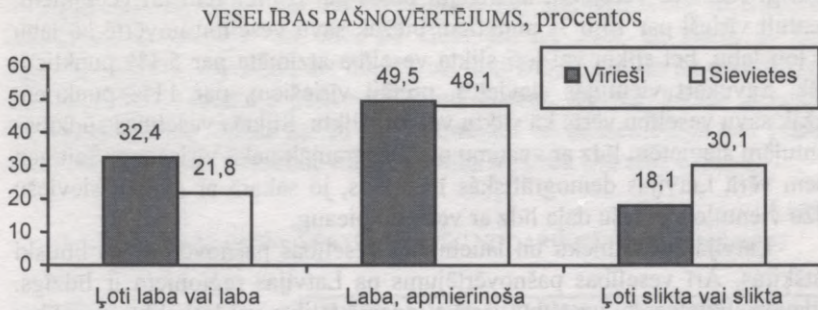
VESELĪBAS PAŠNOVĒRTĒJUMS

Kopējais veselības pašnovērtējums

Neraugoties uz statistikas ziņām par salīdzinoši lielu Latvijas iedzīvotāju mirstību, kopējo saslimstību un hronisko slimību izplatību – tātad objektīvi sliktu veselību, lielākā Latvijas iedzīvotāju daļa (48,7%) savu veselību uzskata par diezgan labu: vidēja, apmierinoša, tā nekas. Tikai 2,4% iedzīvotāju savu veselību vērtē kā ļoti labu, bet 24,2% – kā labu. Kā sliktu vai ļoti sliktu savu veselību vērtē atbilstoši 19,2% un 5,5% Latvijas iedzīvotāju. Šis veselības pašnovērtējums Latvijā, salīdzinot ar 1994.gadu, nav mainījies un sakrīt arī ar citu pētījumu ziņām. Rezultātu interpretācijā vēlreiz jāuzsver ievadā minētās iespējamās atšķirības starp subjektīvo veselības pašnovērtējumu un objektīvo veselības stāvokli. Objektīvais stāvoklis var būt gan labāks, gan sliktāks par pašnovērtējumu.

Demogrāfiskās un medicīniskās statistikas dati norāda, ka Latvijas vīriešu vidējais mūža ilgums ir īsāks un slimību biežums lielāks salīdzinot ar sieviešu populācijas atbilstošiem datiem. Savukārt vīrieši paši domā, ka viņu veselība ir labāka: laba vai ļoti laba veselība atzīmēta par 10,6% punktiem biežāk, bet sliktā vai ļoti sliktā – par 12% punktiem retāk nekā sievietēm (1.att.).

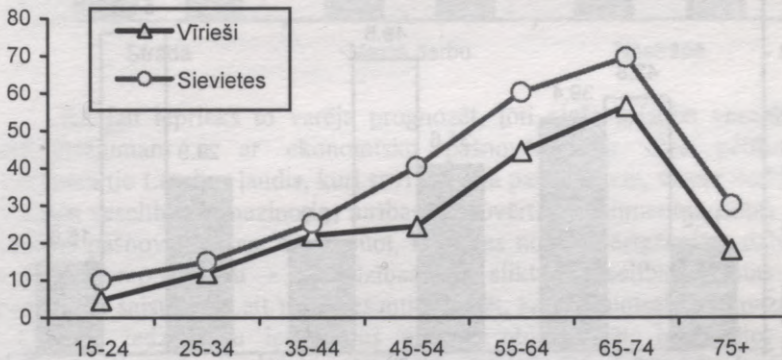
1.attēls

Protams, veselības izjūta cieši saistīta ar aptaujāto cilvēku vecumu. Palielinoties vecumam, veselības pašnovērtējums pasliktinās. Kā redzams 2. attēlā, sliktas vai ļoti sliktas veselības biežums pieaug līdz ar vecumu abu dzimumu grupās. Tikai tiem ļaudīm, kuriem izdevies pārsniegt 75 gadu vecumu, sūdzības par sliktu veselību atkal kļūst retākas (tas nenozīmē, ka objektīvi tā kļuvusi labāka).

2.attēls

SLIKTAS UN ĻOTI SLIKTAS VESELĪBAS PAŠNOVĒRTĒJUMS PA VECUMA GRUPĀM, procentos

Latvijā dzīvojošie krievu tautības iedzīvotāji savu veselību vērtē nedaudz sliktāk nekā latvieši vai citas tautības iedzīvotāji (latviešiem laba vai ļoti laba veselība ir 28,7%, bet krievi – 23%). Jāatzīmē, ka pēc Dzīves apstākļu pētījuma datiem visās Baltijas valstīs krievu veselības pašnovērtējums ir zemāks nekā citu tautību cilvēkiem.

Veselības pašnovērtējumu un objektīvo veselību ietekmē arī cilvēku ģimenes stāvoklis. Lai gan tiem cilvēkiem, kuri dzīvo ar partneri (kopdzīve

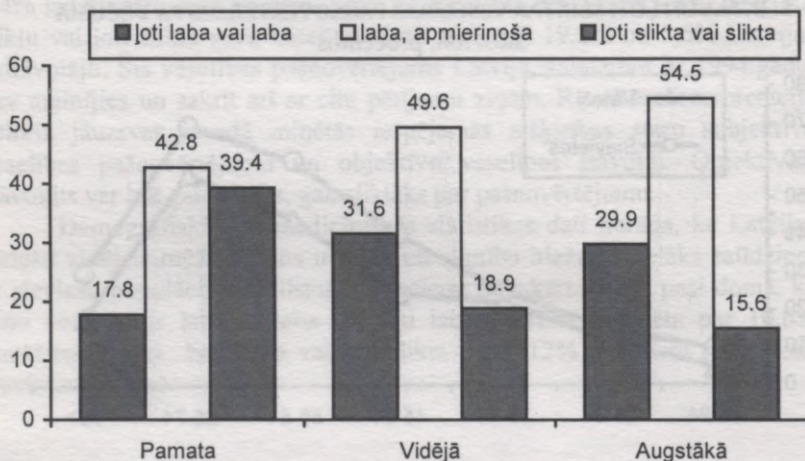
ar vai bez laulībām) biežāk sastopama subjektīvi apmierinoša veselība, atšķirīgi rezultāti vērojami, analizējot datus pa dzimumiem un vecumiem. Vientuļi vīrieši par 14,6 % punktiem biežāk savu veselību novērtē kā labu vai ļoti labu, bet sliktā vai ļoti sliktā veselība atzīmēta par 5,1% punktiem retāk. Savukārt vientuļās sievietes, pretēji vīriešiem, par 11% punktiem biežāk savu veselību vērtē kā sliktu vai ļoti sliktu. Sliktās veselības sūdzības vientuļām sievietēm līdz ar vecumu pieaug straujāk nekā vīriešiem. Šeit gan jāņem vērā Latvijas demogrāfiskās īpatnības, jo sakarā ar garāku sieviešu mūžu vientuļo sieviešu daļa līdz ar vecumu pieaug.

Latvijas pilsētnieku un laucinieku veselības pašnovērtējums būtiski neatšķiras. Arī veselības pašnovērtējums pa Latvijas reģioniem ir līdzīgs. Nedaudz sliktāk savu veselību vērtē Vidzemē (sliktā vai ļoti sliktā veselība: 27,2%), bet labāk – Zemgalē (laba vai ļoti laba veselība: 29,1%).

Sociālās medicīnas teorija apgalvo, ka viens no vissvarīgākajiem faktoriem, kurš ietekmē veselības pašnovērtējumu, ir izglītība. Arī šī pētījuma rezultāti to apliecina. Pieaugot Latvijas iedzīvotāju izglītībai, veselība tiek novērtēta pozitīvāk (3.att).

3.attēls

VESELĪBAS PAŠNOVĒRTĒJUMS PĒC IZGLĪTĪBAS LĪMEŅA, procentos

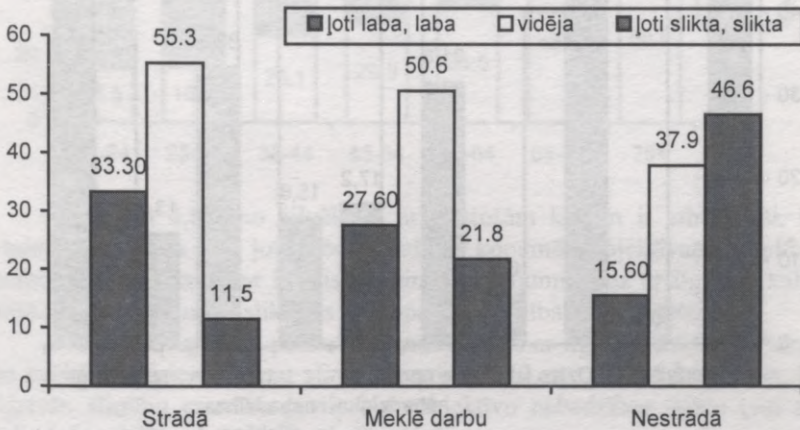
Veselības pašnovērtējums pēc sociāli ekonomiskiem rādītājiem

Nākamais faktors, kurš būtiski ietekmē Latvijas iedzīvotāju veselības pašnovērtējumu, ir nodarbinātība. Kā redzams 4. attēlā neestrādājošie darba meklētāji gandrīz divas reizes biežāk savu veselību atzīst par sliktu vai ļoti sliktu. Neestrādājošie vecuma grupā virs 15 gadiem sliktu veselību norāda

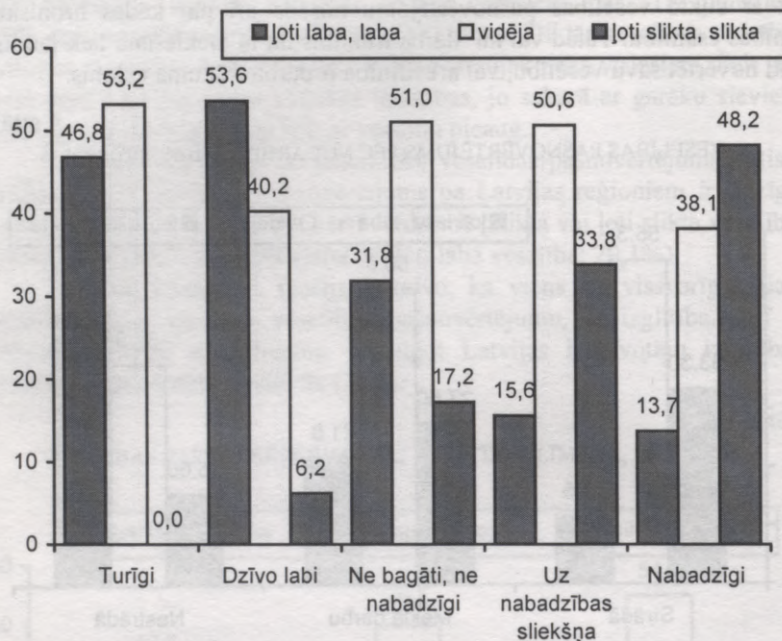
46,6% gadījumos, taču šo grupu veido galvenokārt pensijas vecuma cilvēki. Pēdējais skaitlis liecina, ka tieši šī grupa ir galvenā potenciālā medicīnisko pakalpojumu lietotāja, un 68% no šiem ļaudīm zina, ka slimo ar kādu ilgstošu slimību. Savukārt arī 60,7% no nestrādājošiem darba meklētājiem līdz ar sliktu veselības pašnovērtējumu norāda arī par kādas hroniskas slimības esamību. Tātad vai nu darba trūkums un tā meklēšana liek ļaudīm slikti novērtēt savu veselību, vai arī slimība ir darba trūkuma cēlonis.

4.attēls

VESELĪBAS PAŠNOVĒRTĒJUMS PĒC NODARBINĀTĪBAS, procentos

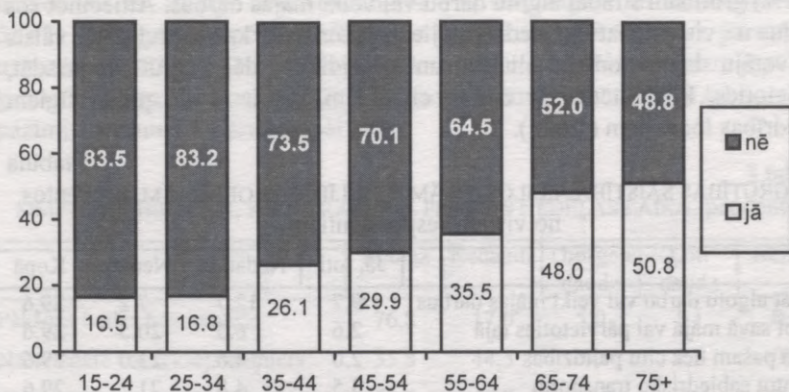
Kā jau iepriekš to varēja prognozēt, ļoti cieša saistība veselības pašnovērtējumam ir ar ekonomisko pašnovērtējumu. Pēc pētījuma rezultātiem tie Latvijas ļaudis, kuri sevi uzskata par turīgiem, vispār noliedz ļoti sliktu veselību. Samazinoties turības pašnovērtējuma līmenim, krītas arī veselības pašnovērtējums, apstiprinot, ka divas no vissvarīgākajām dzīves apstākļu komponentēm - nabadzības un sliktas veselības izjūtas ir nesaraujami saistītas (5.att.). Interesanti atzīmēt, ka šī likumsakarība pazūd, ja Latvijas iedzīvotāju ienākumus mēģina objektivizēt. Novērtējot to cilvēku ienākumus uz vienu mājsaimniecības (saimes) locekli, kuriem jautāts par viņu veselību, un grupējot tos pa ienākumu kvintilēm, redzams, ka nedaudz mazinās tikai sliktas vai ļoti sliktas veselības biežums lielāko ienākumu kvintilēs. Tātad nabadzības un sliktas veselības sakarībai vairāk ir subjektīvs raksturs. Šeit gan jāpiebilst, ka rezultātu var ietekmēt izteikti nevienādā Latvijas iedzīvotāju pārstāvniecība kvintilēs. Savukārt jautājums par iespējām nedēļas laikā nepieciešamības gadījumā sagādāt 120 latus atkal uzrāda ciešākas paralēles ar veselības pašnovērtējumu.

VESELĪBAS PAŠNOVĒRTĒJUMS ATKARĪBĀ NO EKONOMISKĀ
PAŠNOVĒRTĒJUMA, procentos**Hroniskas vai ilgstošas slimības, slimību pazīmes, pēdējo nedēļu pašsajūta**

Satraucošus rezultātus sniedz pozitīvo atbilžu biežums uz jautājumu: "Vai Jums ir kāda ilgstošas dabas slimība vai veselības trūkumi?" 29,7% gadījumu atbilde uz šo jautājumu bija "jā", tas ir, mēs dzīvojam sabiedrībā, kurā gandrīz tās trešā daļa sevi uzskata par ilgstoši slimiem vai citādi ierobežotiem veselības ziņā. Tā kā medicīniski veselības apsekojumi pētījumā netika veikti, tad šī skaitļa objektivitāte nav pārliecinoša. Taču pat tad, ja Latvijas iedzīvotāju hronisko kaišu objektīvais biežums ir retāks nekā uzrādīts, satraucoša ir cilvēku apziņa, ka viņiem ir kāda slimība. Dzimuma atšķirības pozitīvo atbilžu biežumā nav būtiskas (nedaudz biežāk "jā" atbildes ir sievietēm). Toties hronisko vainu biežums pieaug līdz ar vecumu un relatīvi liels tas ir arī darbaspējīgo iedzīvotāju vecuma grupās (6.att.).

6.attēls

ILGSTOŠA SLIMĪBA VAI FIZISKI TRŪKUMI PA VECUMA GRUPĀM, procentos

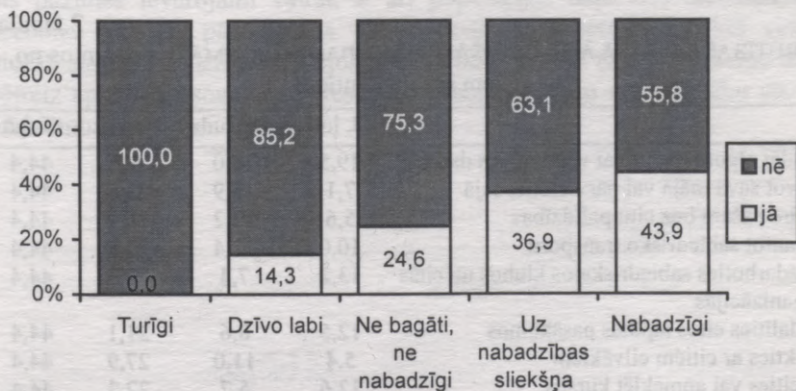

Lai gan 4,8% no cilvēkiem ar ilgstošām kaitēm ir atbildējuši, ka viņiem esot laba vai ļoti laba veselība, kopumā subjektīvais veselības pašnovērtējums sakrīt ar hronisko vainu uzrādījumu: līdz ar ilgstošo kaišu biežuma pieaugumu pasliktinās arī kopējais veselības pašnovērtējums.

Arī ekonomiskais pašnovērtējums saistīts ar ilgstošo kaišu biežumu, un spēkā ir teiciens “esmu slims un nabags” (7.att.). Tātad iespējams, ka ilgstošo slimību esamība pastiprina subjektīvo nabadzības izjūtu (vai arī nabadzības izjūta akcentē slimību apziņu).

7.attēls

ILGSTOŠU SLIMĪBU VAI FIZISKU TRŪKUMU BIEŽUMS UN EKONOMISKAIS PAŠNOVĒRTĒJUMS

Apsēkojuma rezultāti sniedz ieskatu par tiem fiziskajiem un sociālajiem ierobežojumiem, ar kuriem jāsastopas ilgstoši slimajiem un invalīdiem. 75,5% no šiem ļaudīm norāda uz nelielām (42,8%) vai izteiktām (32,7%) grūtībām strādāt algotu darbu vai veikt mājas darbus. Attiecinot šos skaitļus uz visiem Latvijas iedzīvotājiem, jākonstatē, ka relatīvi lielai valsts iedzīvotāju daļai hronisko slimību un invaliditātes dēļ ir grūtības strādāt, pārvietoties, kontaktēties ar citiem cilvēkiem, tas ir – būt pilnvērtīgiem sabiedrības locekļiem (1.tab.).

1.tabula

GRŪTĪBAS SAISTĪBĀ AR ILGSTOŠĀM VESELĪBAS PROBLĒMĀM, procentos
no visiem respondentiem

	Jā, ļoti	Nedaudz	Nemaz	Kopā
Strādāt algotu darbu vai veikt mājas darbus	9.7	12.7	7.2	29.6
Dzīvot savā mājā vai pārvietoties tajā	2.6	6.5	20.5	29.6
Iet ārā pašam bez citu palīdzības	2.0	4.6	23.0	29.6
Izmantot sabiedrisko transportu	3.5	4.8	21.2	29.6
Līdzdarboties sabiedriskajos klubos un citās organizācijās	5.2	3.5	19.6	29.6
Piedalīties citos atpūtas pasākumos	5.1	4.6	19.1	29.6
Satīkties ar citiem cilvēkiem	2.1	4.6	22.8	29.6
Mācīties vai apmeklēt kursus	5.2	3.0	19.9	29.6

Īpaši izdalot darbaspējīgā vecuma cilvēkus, 10,5% no Latvijas iedzīvotājiem ir nelielas, bet 5,7% izteiktas grūtības strādāt algotu darbu vai veikt mājas darbus. Savukārt vērā ņemamai pensijas vecuma ļaužu daļai slimības apgrūtina dzīvošanu un pārvietošanos savā mājā, iešanu ārā bez citu palīdzības, sabiedriskā transporta izmantošanu, piedalīšanos sabiedriskā dzīvē (2.tab.). Minētie dati būtiski papildina līdzšinējās statistikas sniegto priekšstatu par invaliditātes (neveselības, nespējas un nevarības) izplatību Latvijā.

2.tabula

GRŪTĪBAS SAISTĪBĀ AR ILGSTOŠĀM VESELĪBAS PROBLĒMĀM, procentos no
visiem respondentiem

	Jā, ļoti	Nedaudz	Nemaz	Kopā
Strādāt algotu darbu vai veikt mājas darbus	19,5	18,0	6,9	44,4
Dzīvot savā mājā vai pārvietoties tajā	7,1	15,9	21,5	44,4
Iet ārā pašam bez citu palīdzības	5,6	12,2	26,7	44,4
Izmantot sabiedrisko transporu	10,0	11,4	22,8	44,4
Līdzdarboties sabiedriskajos klubos un citās organizācijās	13,2	7,4	20,9	44,4
Piedalīties citos atpūtas pasākumos	12,5	8,6	21,1	44,4
Satīkties ar citiem cilvēkiem	5,4	11,0	27,9	44,4
Mācīties vai apmeklēt kursus	12,6	5,7	22,3	44,4

Arī psihiskās labklājības un stabilitātes traucējumu izpausmes aptaujātie Latvijas iedzīvotāji atzīmējuši samērā bieži. Pēdējās nedēļas laikā pirms aptaujas 64,1% Latvijas iedzīvotāju norāda uz dažādas pakāpes nervozitāti vai iekšēju nemieru, 56,4% - uz saspringtību un uzbudināmību, 51,5% - uz galvassāpēm, 48,2% - uz nomāktību, 49,6% - uz pārmērīgu uztraukumu, 23,4% - uz mazvērtības kompleksu, 38,1% - uz bezmiegu. Lai gan vairums gadījumos minētie traucējumi atzīmēti kā nelieli (3.tab.), tomēr pazīmju biežums ir pārsteidzoši liels.

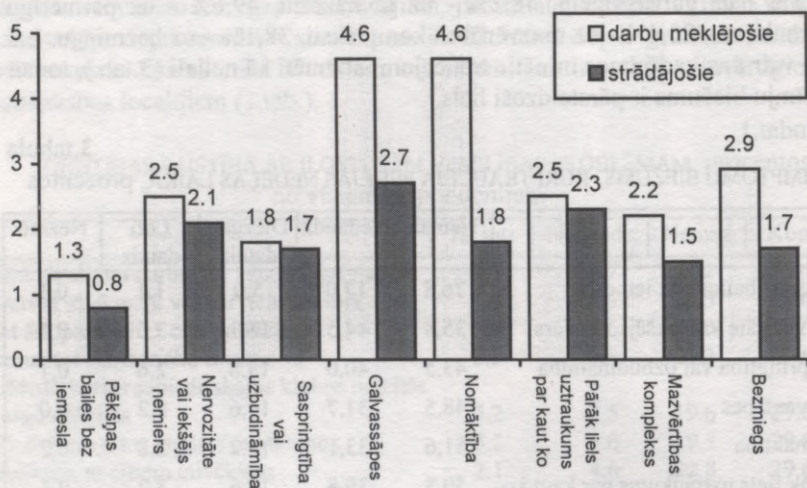
3.tabula

SIMPTOMU BIEŽUMS, KURI TRAUCĒJA PĒDĒJĀS NEDĒĻAS LAIKĀ, procentos

	Nemaz	Nedaudz	Diežgan daudz	Ļoti daudz	Nezinu
Pēkšņas bailes bez iemesla	76,8	17,0	5,0	1,1	0,1
Nervozitāte vai iekšējs nemiers	35,8	44,5	16,1	3,5	0,1
Saspringtība vai uzbudināmība	43,5	40,0	13,8	2,6	0,1
Galvassāpes	48,5	31,7	14,6	5,2	0,0
Nomāktība	51,6	33,1	12,2	2,8	0,2
Pārāk liels uztraukums par kaut ko	50,3	30,8	15,6	3,2	0,1
Mazvērtības komplekss	75,7	16,8	4,8	1,9	0,9
Bezmiegs	61,8	22,0	11,9	4,3	0,0

Ja aptaujātie atbildējuši godprātīgi, tad aptuveni pusei no Latvijas iedzīvotājiem aptaujas laikā bija vairāk vai mazāk izteiktas emocionālas problēmas. Viens no biežo simptomu cēloņiem var būt lielais ļaunu daudzums ar ilgstošu veselības traucējumu. Izteiktu emocionālās nestabilitātes simptomu biežums pēdējo vidū bija vidēji 3,85 reizes biežāk. Šīs pazīmes ievērojami vairāk ir arī populācijas daļā virs darbaspējīgā vecuma. Nav arī pārsteigums, ka aprakstāmie simptomi izteiktā veidā biežāk sastopami darbu meklējošo bezdarbnieku vidū (8.att.). Minētie dati vēlreiz apstiprina sociālo un veselības problēmu ciešo mijiedarbību un šo problēmu kompleksu Latvijā.

SIMPTOMU BIEŽUMS, KURI IZTEIKTI TRAUCĒJA PĒDĒJĀS NEDĒĻAS LAIKĀ STRĀDĀJOŠAJIEM UN DARBU MEKLĒJOŠAJIEM CILVĒKIEM, procentos

VESELĪBU IETEKMĒJOŠĀ RĪCĪBA

Veselību veicinošas rīcības raksturojums

Aptaujā tika iekļauti astoņi jautājumi, kuri attiecas uz veselību veicinošu vai nostiprinošu rīcību. Atbildes uz šiem jautājumiem pārsvarā sniedz netiešu informāciju par attieksmi pret veselību veicinošiem faktoriem, nevis pašu rīcību.

4.tabulā sniegti jautājuma "Vai Jūs regulāri veicat kādu no šiem pasākumiem, lai nostiprinātu savu veselību?" pozitīvo atbilžu biežumi pa dzimumiem. Vīrieši biežāk cenšas pavadīt daudz laika svaigā gaisā, regulāri un veselīgi ēst, atpūsties, vingrot. Toties sievietes pievērš uzmanību ārstnieciskajām tējām un vitamīniem. Protams, jāatzīmē, ka šos centienus var interpretēt samērā plaši un daudznozīmīgi. Tā kā pētījums ir starptautisks, tad atsevišķu apgalvojumu izpratne dažādās valstīs var būt ļoti atšķirīga. Piemēram, Latvijā daudz laika svaigā gaisā pavada un staigā tieši lauku vīrieši, taču maz ticams, ka tas notiek speciāli veselības uzlabošanas nolūkā. Vairāki apgalvojumu biežumi saistīti ar respondenta vecumu. Ārstniecisko tēju dzeršana kļūst biežāka līdz ar vecumu, bet vingrošanas biežums pretēji – samazinās. Vecuma grupā no 50 līdz 65 gadiem sievietes

ārstnieciskās tējas lieto aptuveni divas reizes biežāk nekā vīrieši. Atbilstoši pasaulē pierādītajam, arī Latvijā veselību veicinoša aktivitāte pieaug līdz ar izglītību, piemēram, vingrošana. Izņēmums ir regulāra un veselīga ēšana, kuru augstāk vērtē vīrieši ar pamata izglītību ("veselīgas" ēšanas izpratne gan varētu būt ļoti atšķirīga). Pieaugot izglītībai, sievietēm īpaši pastiprinās interese par veselības literatūru, kas gan pati par sevi nestiprina veselību. Visos apgalvojumos "jā" atbildi latvieši sniedz nedaudz biežāk par cittautiešiem

4.tabula

REGULĀRU VESELĪBU VEICINOŠU PASĀKUMU BIEŽUMS, procentos

	Kopā	Pēc dzimuma		Pēc vecuma				Pēc dzīvesvietas	
		vīrieši	sievietes	- 24 g.	25-49 g.	50-64 g.	65 + g.	plisētas	lauki
Neveicu	14,6	17,5	12,2	19,8	15,4	11,3	12,9	15,8	11,7
Pavadu daudz laika svaigā gaisā	57,1	58,5	56,0	47,7	54,3	62,7	63,7	51,0	71,6
Regulāri un veselīgi ēdu	37,3	40,4	34,7	35,5	37,9	38,1	36,1	36,6	38,9
Ņemu atpūtas dienas	10,5	11,6	9,5	13,6	11,4	9,3	7,4	9,3	13,1
Dzeru ārstniecisko augu tēju	43,8	32,9	52,7	28,1	37,6	52,1	59,3	42,6	46,6
Daudz staigāju	40,8	41,2	40,4	42,4	38,5	46,7	38,2	36,7	50,5
Vingroju	16,7	18,2	15,6	27,6	19,8	11,6	8,2	17,8	14,3
Regulāri lietoju vitamīnus	18,7	13,5	23,0	20,9	18,2	19,1	18,0	19,5	16,9
Lasu literatūru par veselības aprūpi un veselības aizsardzību	17,4	9,4	24,0	12,8	16,7	21,8	17,2	18,4	15,2

Interesanti vērot, ka atsevišķi veselības veicināšanas centieni pārliecinoši saistīti ar mājāsaimniecību ienākumiem, piemēram, uzturēšanās svaigā gaisā līdz ar ienākumu pieaugumu samazinās, bet regulāra ēšana, vingrošana un vitamīnu lietošana – pieaug.

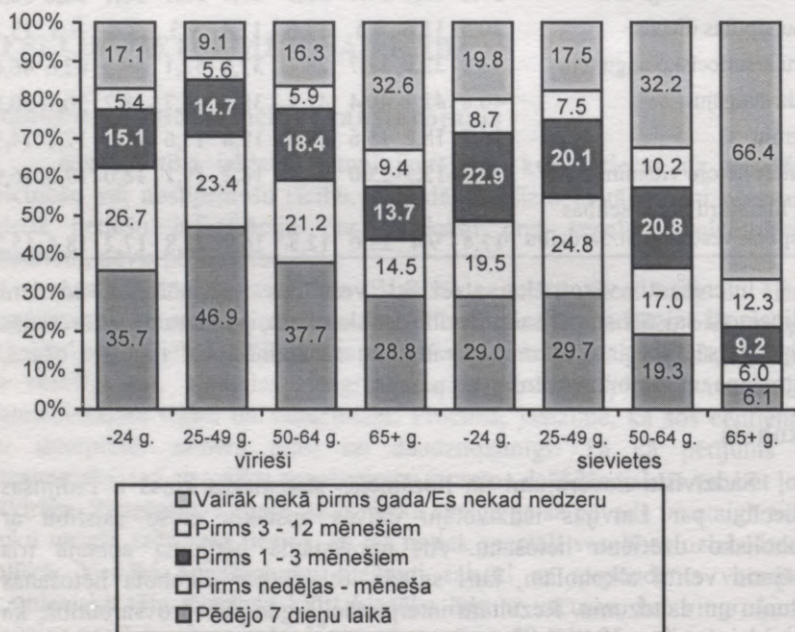
Alkohols

Sadzīviski novērojumi un līdzšinējās statistiskās ziņas ir radījušas pārliecību par Latvijas iedzīvotāju dzīves apstākļu ciešo saistību ar alkoholisko dzērienu lietošanu. Arī aprakstāmā pētījuma aptaujā trīs jautājumi veltīti alkoholam, kuri sniedz ieskatu par alkohola lietošanas biežumu un daudzumu. Rezultātu interpretācijā gan jāievēro varbūtība, ka respondenti šajā sadaļā varētu nevēlēties sniegt patiesas ziņas. Netiešas

ziņas par alkohola lietošanas biežumu populācijā sniedz atbilde uz jautājumu "Cik sen Jūs pēdējo reizi lietojāt alkoholisko dzērienu (alu, vīnu, stipros alkoholiskos dzērienus)?" 30,3% Latvijas iedzīvotāju alkoholu bija lietojuši pēdējās nedēļas laikā, bet 24,6% - lietojuši pirms gada vai nelieto vispār. Alkohola lietošanas biežums vērtējams saistībā ar dzimumu un vecumu (9.att.). Gandrīz puse (46,9%) no Latvijas vīriešiem vecuma grupā no 25 līdz 49 gadiem pēdējās nedēļas laikā līdz aptaujai bija lietojuši alkoholu. Arī 35,7% jaunie vīrieši vecumā līdz 25 gadiem teikuši tāpat. Aptaujas dati tieši nenorāda, vai tas būtu šo cilvēku pastāvīgais alkohola lietošanas biežums, taču tā kā aptauja nav veikta speciālā pēcvētku nedēļā, tad netiešus secinājumus izdarīt var. Sieviešu sadalījums laika grupās līdz pēdējai alkohola lietošanai norāda uz salīdzinoši retāku alkohola lietošanu ar samazināšanās tendenci vecuma grupā virs 50 gadiem. 66,4% Latvijas sieviešu vecuma grupā virs 65 gadiem apgalvo, ka praktiski ir atturībnieces (šeit jāatgādina epidemioloģisko pētījumu ziņas, ka nelielas alkohola devas vecu ļaužu populācijā samazina sirds un asinsvadu slimību mirstības risku).

9.attēls

KAD PĒDĒJO REIZI LIETOTS ALKOHOLS, DALĪJUMĀ PA VECUMA GRUPĀM UN PĒC DZIMUMUMA

Bezdarbnieki norāda, ka alkohols pēdējās nedēļas laikā lietots nedaudz retāk, salīdzinot ar strādājošiem (vīrieši attiecīgi 36,1% un 45,7%). Ievērojami mazāka alkoholu lietojušo daļa ir pensionāru vidū.

Ģimenes stāvoklis nedaudz ietekmē sieviešu atbildes: vientuļās sievietes par 7,1% punktiem retāk nekā pārī dzīvojošās norāda alkohola lietošanu nesenā pagātnē.

Lai gan pastāv uzskats par alkoholisma postošo iespaidu uz Latvijas laucinieku dzīves apstākļiem, pētījums parāda, ka gan vīrieši, gan sievietes pēdējās nedēļas laikā alkoholu biežāk lietojuši tieši pilsētās (laucinieki pret pilsētniekiem attiecīgi: vīriešiem 36,7% pret 42,5%, sievietēm 17,5% pret 23,6%). Viens no šī fenomena izskaidrojumiem varētu būt lielāki pilsētnieku ienākumi, jo augstāko ienākumu (4. un 5.) kvintilēs pēdējā nedēļā alkoholu lietojušo skaits abu dzimumu grupās pieaug. Pēdējās nedēļas alkohola lietotāju un atturībnieku sadalījums pa Latvijas reģioniem uz būtiskām atšķirībām nenorāda.

Tiem respondentiem, kuri savās atbildēs norādīja, ka lietojuši alkoholu pēdējā laikā tika papildus vaicāts arī par dienu skaitu, kurās pēdējās divās nedēļās alkohols lietots kā arī izdzertā alkohola daudzums pēdējā reizē. Lai gan lielākais vairākums cilvēku norāda, ka divu nedēļu laikā alkohols lietots tikai vienu dienu, vīriešiem vecuma grupā no 50 līdz 64 gadiem šo vidējo dienu skaitu ar alkohola lietošanu ir 2,14. Vislielāko attiecīgo vidējo dienu skaitu uzrāda tā paša vecuma Kurzemes vīrieši - 2,89. Sieviešu populācijā lielākais skaitlis iegūts rīdziniecēm vecumā līdz 25 gadiem - 1,59. Arī šajā rādītājā pilsētnieki pārspēj lauciniekus (vīriešiem 1,94 pret 1,63), bet ģimenes stāvoklis rezultātu būtiski neietekmē.

Vidēji vienā reizē aptaujātie cilvēki izdzer 2 - 3 alus glāzes (1/2 l), 2 vīna glāzes (100 g), 4 - 5 glāzes stiprā alkoholiskā dzēriena (50 g). Visbiežāk gan attiecīgo glāžu daudzums ir 1 (37,3%), 1 (44%) un 2 (19,2%). Atbildējušo vidū ir cilvēki, kas vienlaicīgi lietojuši gan alu, gan vīnu, gan stipros alkoholiskos dzērienus. Vislielākais vidējais izdzerto glāžu skaits vīriešiem uzrādīts vecuma grupā no 25 līdz 49 gadiem (2,9; 2,9 un 6,0). Arī šī pētījuma dati apstiprina ziņas, ka Latvijā visās vecuma grupās priekšroka tiek dota stiprajiem alkoholiskajiem dzērieniem. Spriežot pēc attiecību attiecības koeficienta (*odds ratio*), vismazāk vieglākajos dzērienus lieto vecuma grupā no 50 līdz 64 gadiem.

Vientuļie vīrieši vienā reizē vidēji izdzer lielāku alu (3,2 : 2,5) un stiprā alkohola (6,3 : 5,5) daudzumu nekā ar partneri dzīvojošie. Attiecīgajās sieviešu populācijās atšķirību nav. Bezdarbs nav faktors, kas stimulē vīriešus vienā reizē izdzer vairāk alkohola. Latviešu vīrieši vienā reizē izdzer lielāku stipro dzērienu daudzumu nekā krievi un citu tautību pārstāvji, bet latvietes - mazāku daudzumu (atšķirību statistiskais būtiskums pētījumā rēķināts netiek).

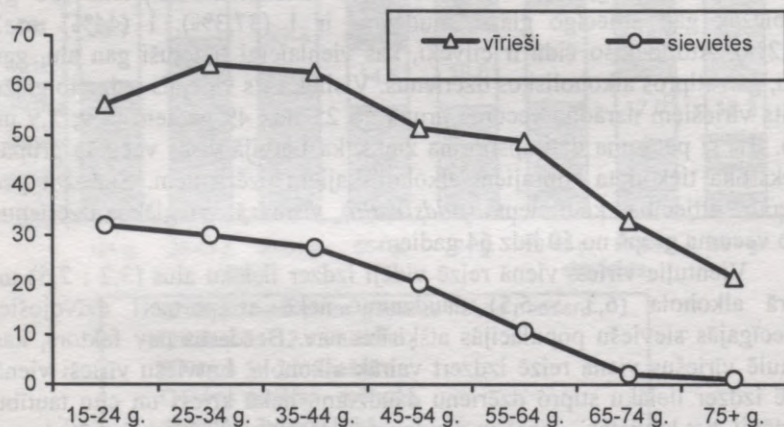
Ja respondentu atbildes ir godprātīgas, tad pētījuma rezultāti neapstiprina sabiedrībā iesakņojošos pieņēmumu, ka Latgales reģionā alkoholu, īpaši stipros alkoholiskos dzērienus, lieto visvairāk. Tāpat kā pēc alkohola lietošanas biežuma, arī pēc patēriņa daudzuma priekšgalā ir Kurzemes vīrieši - 7,08 glāzes stiprā alkohola. Latgalē nedaudz lielāks nekā citur ir sieviešu vienas reizes stiprā alkohola patēriņš (3,5 glāzes). Nedaudz lielāks vienreizējais stipro dzērienu patēriņš ir starp lauku vīriešiem, bet pilsētas sievietes izdzer vairāk vīna. Tāpat kā alkohola lietošanas biežuma gadījumā, arī vienreizējais izdzertais vīna daudzums sieviešu vidū pieaug līdz ar izglītību. Augstāko izglītību ieguvušo vīriešu stipro dzērienu vidējais patēriņš vienā reizē ir mazāks.

Smēķēšana

Sabiedrības veselības praksē smēķēšana šobrīd tiek uzskatīta par vienu no visbīstamākajiem onkoloģisko slimību un asinsvadu slimību cēloņfaktoriem, kuru ir iespējams novērst. 34,3% Latvijas iedzīvotāju atzīst, ka ir smēķētāji. 5,1% gan atzīmē, ka smēķē laiku pa laikam – ne katru dienu, bet 29,1% ir ikdienas smēķētāji. Smēķētāju sadalījums pa dzimumiem un vecumiem attēlots 10.attēlā. Jau vecuma grupā no 15 līdz 24 gadiem smēķējošo jauniešu daļa ir liela un tikai nedaudz vēl pieaug nākamajā vecuma grupā, kas liecina par agrīnu smēķēšanas uzsākšanu. Jaunietes salīdzinoši bieži (13,1%) norāda, ka ir gadījuma rakstura smēķētājas, taču vēlākais pastāvīgi smēķējošo sieviešu pieaugums liecina, ka daļa no šīm jaunietēm sāk smēķēt regulāri.

10.attēls

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU SMĒĶĒTĀJU DAĻA PA VECUMA GRUPĀM, procentos

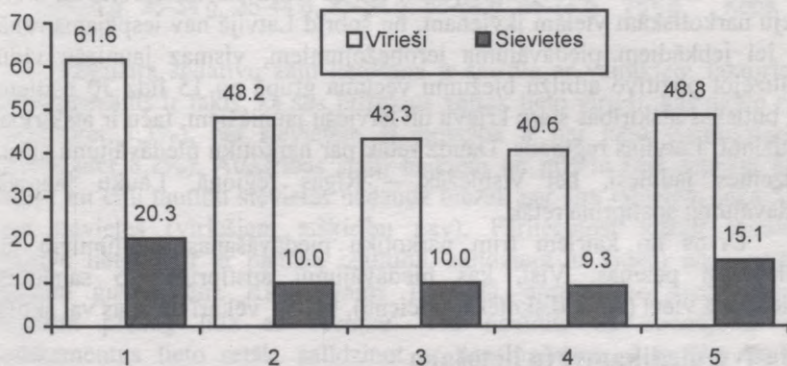

Smēķēšanas biežumā nav būtiskas starpības starp vientuļi un pārī dzīvojošiem cilvēkiem. Smēķētāju skaita samazinājums vērojams ļaužu kategorijā ar augstāko izglītību attiecībā pret vidējo izglītību guvušajiem: vīriešiem – par 18,8%, sievietēm – par 8,5%. Par dažiem procentiem biežāk nekā latvieši un citu tautību pārstāvji regulāri smēķē krievu tautības vīrieši un sievietes. Laucinieku un pilsētnieku starpā smēķētāju daļas atšķirības ir nenozīmīgas. Atzīmējama atšķirība ir starp strādājošo un darbu meklējošo bezdarbnieku smēķētāju proporcijām: bezdarbnieki vīrieši regulāri smēķē par 9,7% punktiem, bet sievietes par 5,4% punktiem biežāk.

Interesanta un grūti interpretējama sakarība vērojama starp iedzīvotāju objektīvo turības līmeni un smēķētāju biežumu. Pieaugot ienākumiem, mazinās smēķējošo cilvēku daļa, bet pēdējā – visbagātāko ļaužu daļā smēķē atkal biežāk (11.att.). Taču kopumā visbiežāk smēķē visnabadzīgākie, tam tērējot jau tā nelielos līdzekļus.

11.attēls

RESPONDENTI, KURI SMĒĶĒ KATRU DIENU, SADALĪJUMĀ PA IENĀKUMU KVINTILĒM, procentos

Aptaujā smēķētājiem jautāts arī par smēķēšanas intensitāti: “Cik daudz cigarešu vidēji dienā Jūs izsmēķējat”. To ļaužu daļa, kura Latvijā smēķē pīpes un cigārus, ir neliela (0,4% un 0,1%), tāpēc šeit analizēta netiek.

Visbiežāk (34%) smēķētāji norāda, ka izsmēķē 20 cigaretes jeb 1 paciņu dienā (vidēji – 15 cigaretes). 2% Latvijas smēķētāju izsmēķējat divas cigarešu paciņas dienā. Aptaujas atbildes liecina, ka smēķēšanas intensitāte pieaug vecumā līdz 25 gadiem. Turpmāk tā ir stabila un tikai vecumā atkal mazinās. Vīriešiem smēķēšanas intensitāti ietekmē izglītība. Pieaugot izglītībai, smēķēšana kļūst intensīvāka. Studenti norāda pārliecinoši mazāku smēķēšanas intensitāti, bet menedžeru vidēji dienā izsmēķēto cigarešu skaits ir tikai par 1-2 cigaretēm lielāks nekā tiem, kas

nav vadošos amatos – tas neveido pārliecinošu starpību. Smēķēšanas intensitātes drošu saistību ar citiem faktoriem iegūt neizdodas.

Narkotikas

Viena no Latvijas iedzīvotāju dzīves apstākļu un veselības jaunākajām un smagākajām problēmām ir narkomānija. Tādēļ vairāki pētījuma jautājumi saistīti ar šo bīstamo atkarības vielu pieejamību Latvijā. Tiesa, pētījuma respondentu skaits, kuri snieguši atbildi uz šo jautājumu, ir bijis mazs. Tāpēc šie dati interpretējami piesardzīgi. Taču problēmas lielā sabiedriskā nozīmība prasa sniegt kaut nelielu pētījuma rezultātu ieskatu par šo tēmu.

Aptaujā iekļautais jautājums bija šāds: "Vai Jums pēdējo 5 gadu laikā jebkad ir piedāvātas narkotikas?" Lai gan kopumā tikai 5% no Latvijas iedzīvotājiem sniedza atbildi "Jā", ievērojami citāda aina ir vērtējumā pa vecuma grupām. Vairāk nekā katrs ceturtais pētījuma jauniešs vecumā līdz 20 gadiem ir saņēmis narkotiku piedāvājumu. Ja pētījuma salīdzinoši mazais attiecīgā vecuma respondentu skaits raksturo situāciju valstī (nav statistiski novirzīts vai nejausa kļūda), tad šo faktu var interpretēt kā brīvu pieeju narkotiskām vielām ikvienam, un šobrīd Latvijā nav iespējams runāt par jēl jebkādiem piedāvājuma ierobežojumiem, vismaz jauniešu vidū. Analizējot pozitīvo atbilžu biežumu vecuma grupā no 15 līdz 30 gadiem, nav būtiskas atšķirības starp krievu un latviešu jauniešiem, taču ir atšķirības salīdzinot, Latvijas reģionus. Daudz retāk par narkotiku piedāvājumu stāsta Vidzemes jaunieši, bet visbiežāk – Rīgas reģionā. Lauku jaunieši piedāvājumu apstiprina retāk.

Dīvos no katriem trim narkotiku piedāvāšanas gadījumiem tās piedāvājuši paziņas. Visi, kas piedāvājumu apstiprina, to saņēmuši sabiedriskā vietā (bārā, diskotēkā, vilcienā), bet $\frac{4}{5}$ vēl arī uz ielas vai skolā.

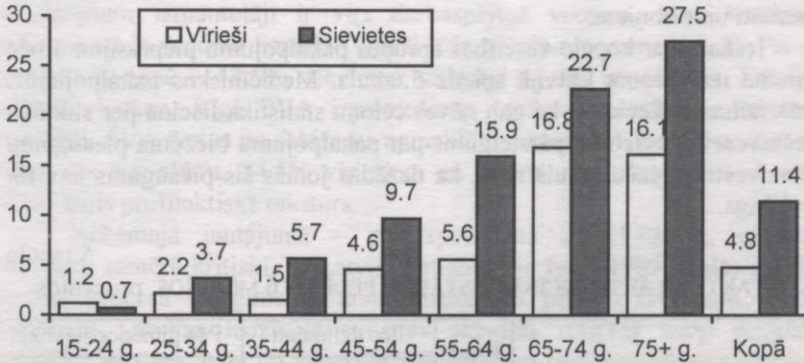
Sedatīvu medikamentu lietošana

Viena no sabiedrības veselības problēmām, īpaši attīstītajās pasaules valstīs, ir regulāra, bieži nepamatota nomierinošu medikamentu lietošana. Medicīna šos medikamentus iesaka tikai ļoti noteiktos gadījumos (pēc indikācijām). Ja cilvēki lieto šīs zāles bez ārsta norādījuma, var rasties atkarība no šiem medikamentiem. Aptaujā tika vaicāts, vai pēdējo 6 mēnešu laikā respondents ir lietojis nervu nomierinošus līdzekļus psiholoģisku problēmu dēļ un vai tas darīts pēc ārstu norādes.

Regulāra un arī epizodiska šo līdzekļu lietošana Latvijas iedzīvotāju vidū ir stingri atkarīga no vecuma un dzimuma (12.att.). Kopumā regulāri tos lieto 8,4% un epizodiski – 20,7% no visiem Latvijas iedzīvotājiem pēc 15 gadu vecuma. Satraucoša ir tieši regulārā medikamentu lietošana, kas var

norādīt uz jau esošu atkarību. Tiem, kas zāles lieto regulāri, 71% gadījumā pilnībā un 14,7% pa lielākai daļai šos medikamentus esot izrakstījis ārsts (konstatējums, kas apspriežams mediķu profesionālajās asociācijās).

12.attēls
REGULĀRA NOMIERINOŠU MEDIKAMENTU LIETOŠANA PA VECUMA GRUPĀM,
procentos

Regulāra sedatīvo zāļu lietošana ir saistīta ar vairākiem faktoriem. Ļoti interesants ir fakts, ka šos līdzekļus vairāk lieto vīrieši, kas dzīvo pārī (5,7% pret 3,3%), bet sievietēm šī attiecība ir par labu vientuļniecēm (14,6% pret 8,2%). Atšķirības starp laukiem un pilsētu šajā aspektā nav. Krievu un citu tautību sievietes nedaudz biežāk par šīm tabletēm saka "Jā" nekā latvietes (vīriešiem atšķirību nav). Pārliecinoši vairāk regulāro sedatīvu lietotāji ir ar pamata izglītību, salīdzinot ar vidējo un augstāko izglītību guvušajiem. Kā redzams 12.attēlā, aprakstāmo medikamentu lietošana pieaug līdz ar vecumu. Tas nozīmē, ka strādājošie šos medikamentus lieto retāk, salīdzinot ar pensionāriem. Augstākā līmeņa vadītāji nomierinošos medikamentus lieto nedaudz biežāk nekā pārējie. Izteikta sakarība šo medikamentu lietošanai ir ar veselības pašnovērtējumu: tie, kuri savu veselību vērtē kā sliktu vai ļoti sliktu, biežāk arī lieto nomierinošos līdzekļus.

VESELĪBAS PAKALPOJUMU IZMANTOŠANA UN IESPĒJAS

Medicīnisko pakalpojumu izmantošana

Kā jau iepriekš aprakstīts, Dzīves apstākļu pētījums ir starptautisks, kurā anketas pamatjautājumus veidojuši norvēģu speciālisti sadarbībā ar Baltijas valstu pārstāvjiem, un tā orientēta uz vairāku valstu iedzīvotājiem ar dažādu

veselības aprūpes sistēmu. Tādēļ atsevišķi jautājumi ne vienmēr labi izprotami un ir kontekstā ar katras atsevišķās valsts situāciju. Tā piemēram, daži jautājumi sadaļā, kas veltīta kontaktiem ar veselības aprūpes pakalpojumu sniedzējiem, rada gan jautājuma izpratnes, gan atbildes iespēju, gan rezultātu interpretācijas grūtības, piemēram, par to, vai vizīte pie ārsta bija valsts vai privāta, par norēķinu kārtību par pakalpojumiem. Taču ir iespējams analizēt un interpretēt ziņas par medicīnas pakalpojumu intensitāti un cēloņiem.

Ieskatu par kopējo veselības aprūpes pakalpojumu pieprasījumu pēc dzimuma un vecuma Latvijā sniedz 5.tabula. Medicīniskos pakalpojumus vairāk izmanto sievietes, lai gan nāves cēloņu statistika liecina par sliktāku vīriešu veselību. Nebūtu pārsteigums par pakalpojumu biežuma pieaugumu līdz ar vecumu, taču tabula rāda, ka dažādās jomās šis pieaugums nav tik viendabīgs.

5.tabula

KONTAKTS AR ĀRSTNIECĪBAS IESTĀDĒM PĒDĒJOS 6 MĒNEŠOS, procentos

	Kopā	Pēc dzimuma		Pēc ģimenes stāvokļa	
		vīrieši	sievietes	ar partneri	bez partnera
Konsultācijas pa telefonu	4,9	3,3	6,1	5,6	3,9
Vizīte pie iecirkņa/ģimenes ārsta	38,5	31,0	44,7	38,9	38,1
Vizīte pie speciālista	22,9	18,0	26,9	23,1	22,6
Vizīte pie zobārsta	26,9	23,1	30,0	29,0	24,1
Vizīte slimnīcā	6,8	6,7	6,9	7,2	6,4
Medicīnas māšas vizīte	3,1	1,9	4,0	3,2	2,8
Vizīte pie "tautas dziednieka"	2,5	2,2	2,7	2,9	1,9
Citi pakalpojumi (ātrā palīdzība)	3,6	2,6	4,5	3,6	3,8

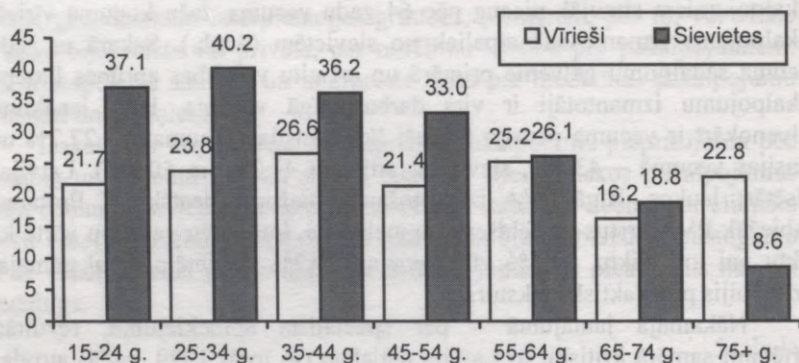
Kā redzams, telefoniskas konsultācijas ar ārstu Latvijā vēl joprojām nav izplatītas vai arī ārsti tās savā darba organizācijā dažādu iemeslu, piemēram, apmaksas sistēmas dēļ nav iekļāvuši. Visbiežāk pa telefonu konsultējas vīrieši vecuma grupā virs 75 gadiem (14,3%), bet sievietes vecumā no 25 līdz 34 gadiem (10,8%). Precētās sievietes to dara gandrīz 2 reizes biežāk par neprecētām, bet vīriešu telefona konsultāciju biežumu ģimenes stāvoklis neietekmē. Minētais dzimuma un vecuma pārsvars var būt saistīts arī bērnu veselības problēmām. Neapstiprinās pieļāvums, ka lauku iedzīvotāji sakarā ar attālumu līdz ārstam telefona konsultācijas izmanto biežāk. Vidzemnieces telefonu šim mērķim izmanto biežāk (9,2%) nekā latgalietes (2,8%). 27,9% no visām telefona konsultācijām bijušas saistītas ar slimību profilaksi.

Visbiežāk Latvijas iedzīvotāju kontakts ar veselības pakalpojumu sniedzējiem tiek sasniegts ar ģimenes ārsta, iecirkņa ārsta vai feldšera starpniecību. Vīriešiem lielāks pieprasījums pēc šo vispārējās prakses speciālistu jeb primārā veselības aprūpes līmeņa (turpmāk – PVA) pakalpojumiem straujāk pieaug pēc 64 gadu vecuma, taču kopumā vīrieši pakalpojuma izmantošanā atpaliek no sievietēm (5.tab.). Sakarā ar šādu vecuma sadalījumu galvenie primārā un arī citu veselības aprūpes līmeņu pakalpojumu izmantotāji ir virs darbaspējīgā vecuma, kuru ienākumi galvenokārt ir vecuma pensija (vīrieši līdz pensijas vecumam – 27,7% un pensijas vecumā – 43,6%, sievietes: attiecīgi 41,2% un 50,9%). Latvijas pilsētās, laukos, Rīgā PVA izmantošanas biežums neatšķiras. Protams, visbiežāk PVA ārstus un feldšerus apmeklē tie, kuri savu veselību vērtē kā sliktu vai ļoti sliktu. 24,5% vīriešiem un 29,3% sievietēm aprakstāmajai vizītei bijis profilaktisks raksturs.

Nākamajā jautājumā – par speciālista apmeklējumu, rezultāti vērtējami samērā kritiski, jo Latvija patlaban (jo īpaši 1999. gadā) atrodas pārejas procesā uz ģimenes ārsta institūcijas pilnīgu ieviešanu. Tādēļ daudziem Latvijas iedzīvotājiem nav skaidras robežas starp primārās veselības aprūpes ārsta un speciālista jēdzieniem (neviennozīmīga izpratne sastopama pat profesionālu mediķu vidū). Tā kā visbiežāk speciālistu ir apmeklējušas sievietes vecumā no 25 līdz 34 gadiem (37%), tad ļoti iespējams, ka šis speciālists ir ginekologs. Pozitīvo atbilžu biežumā vērojama sakarība starp respondenta izglītību un speciālistu apmeklējumiem – augstāka izglītība veicina iešanu pie speciālistiem.

Vieglāk vērtējamas un interpretējamas atbildes par zobārsta apmeklējumu. Pēdējā pusgada laikā pirms aptaujas Latvijā pie zobārsta bijusi ceturtdaļa no tās iedzīvotājiem (23,2% vīrieši un 30% sievietes). 19,1% no viņiem gan zobārstu apmeklējis profilakses dēļ. Vīriešiem visās vecuma grupās zobārstu apmeklējušo biežums ir samērā stabils, bet sievietēm šī daļa mazinās līdz ar vecumu (13.att.). Pieaugot izglītībai, zobārsts tiek apmeklēts biežāk, ko, iespējams, ietekmē arī ienākumu pieaugums. Mazāk aktīvi to dara lauku vīrieši attiecībā pret pilsētniekiem (19,2% : 24,9%). Tā kā pieaugušo zobārstniecībā gandrīz visiem Latvijas iedzīvotājiem jāveic pilns tiešais maksājums (nemaksā 3,2%), tad vērojama pakalpojumu izmantošanas atkarība no mājsaimniecības locekļa vidējiem ienākumiem – īpaši vīriešu populācijā.

VIZĪTE PIE ZOBĀRSTA, procentos

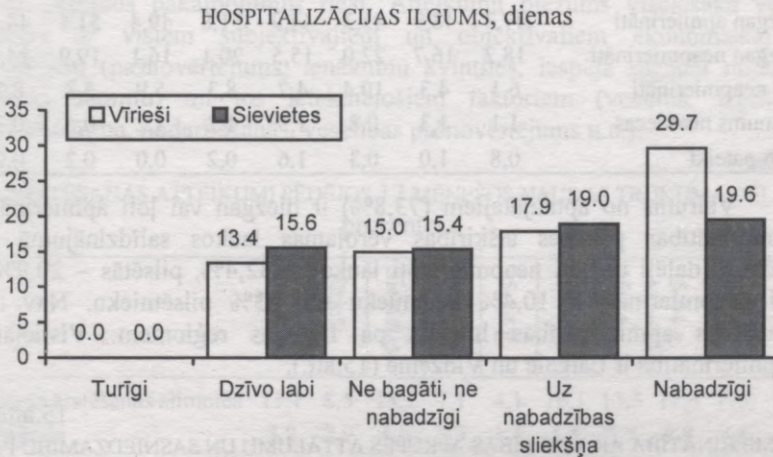
Medicīnas māsu vizīte Latvijā ir salīdzinošs retums (5.tab.) atšķirībā no vairākām Rietumeiropas valstīm. Medicīnas māsu funkciju reforma mūsu valstī atrodas ilgstoša iedīgļa fāzē. Tā kā pozitīvi atbildējušo absolūtais skaits ir mazs, tad sakarību interpretācija ir apgrūtināta. Vērojama medicīnas māsu mājas vizīšu pieauguma tendence līdz ar vecuma pieaugumu.

Tikai nedaudz no medicīnas māsu mājas vizīšu biežuma atpauk uz vizītes pie "dziednieka vai tautas medicīnas speciālista". Ja pirmajā gadījumā šis skaitlis vērtējams kā zems, tad piekrišana riebējiem, burvjiem, šamaņiem vai ekstrasesiem liecina par veselības aprūpes sistēmas un iedzīvotāju izglītības problēmām.

Pēc aptaujas rezultātiem, tos attiecinot uz visiem Latvijas iedzīvotājiem, 13,2% pēdējo 12 mēnešu laikā ir ārstējušies slimnīcā (dzemdības bez komplikācijām un uzturēšanās veco ļaužu pansionātos nav iekļautas) Pēc Latvijas veselības aprūpes 1999. gada statistikas datiem uz 100 iedzīvotājiem bijušas 22,1 hospitalizācijas. Pēdējā skaitlī gan var būt vienas personas atkārtotas hospitalizācijas. Daudz vairāk bijuši hospitalizēti tie, kuriem ir kāda ilgstoša vai pastāvīga kaite vai fiziski trūkumi un kuri savu veselību vērtē kā sliktu vai ļoti sliktu. Aptaujas laikā hospitalizāciju biežuma būtiskas atšķirības pa Latvijas reģioniem netika novērotas (nedaudz biežāka sieviešu hospitalizācija Zemgalē). Arī laucinieku un pilsētnieku, to skaitā – rīdnieku skaitlī nav atšķirīgi. Veselības organizatoriem svarīgs varētu būt fakts, ka 16% no tiem vīriešiem un 15,3% no tām sievietēm, kuras gada laikā gulējušas slimnīcā, noliedz iespēju nedēļas laikā vajadzības gadījumā sagādāt 120 latus.

Aptaujātie slimnīcā visbiežāk pavadījuši 10 dienas, 14 dienas vai 7 dienas (modālās vērtības), bet aritmētiski vidēji – 17,2 dienas, kas gan vairāk atspoguļo slimokasu noteiktos ārstēšanās termiņus. Slimnīcā pavadīto dienu skaits pieaug līdz ar ekonomiskā pašnovērtējuma pasliktināšanos (14.att.). Tas varētu liecināt, ka medicīniskā palīdzība daļēji pilda arī sociālās palīdzības uzdevumus, kas būtu ļoti neracionāls resursu izlietojums.

14.attēls

Medicīnisko pakalpojumu pieejamība

Veselības aprūpes pieejamība šajā pētījumā tiek vērtēta ar divējādu tās izpratni:

- 1) pēc iedzīvotāju apmierinātības par primārās veselības aprūpes pakalpojumu attālumu no dzīves vietas un sasniedzamību;
- 2) pēc atteikšanās no veselības pakalpojumiem naudas trūkuma dēļ.

Iedzīvotāju apmierinātība ar pakalpojumu attālumu un sasniedzamību parādīta 6.tabulā.

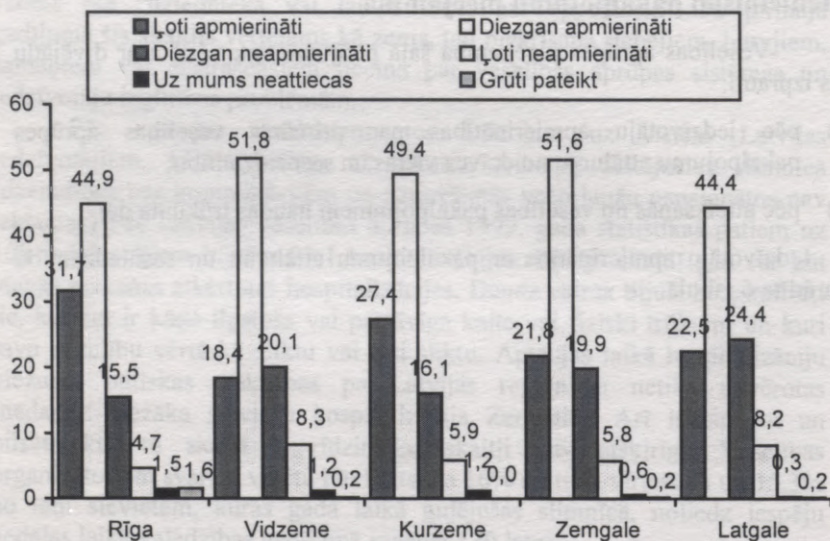
VESELĪBAS APRŪPES PIEEJAMĪBA, procentos

	Kopā	Pilsētas	Lauki	Rīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
Ļoti apmierināti	26,5	27,8	23,2	31,7	18,4	27,4	21,8	22,5
Diezgan apmierināti	47,3	48,9	43,3	44,9	51,8	49,4	51,6	44,4
Diezgan neapmierināti	18,2	16,7	22,0	15,5	20,1	16,1	19,9	24,4
Ļoti neapmierināti	6,1	4,3	10,4	4,7	8,3	5,9	5,8	8,2
Un mums neattiecas	1,1	1,3	0,8	1,5	1,2	1,2	0,6	0,3
Grūti pateikt	0,8	1,0	0,3	1,6	0,2	0,0	0,2	0,2

Vairums no aptaujātajiem (73,8%) ir diezgan vai ļoti apmierināti. Apmierinātības pakāpes atšķirības vērojamas laukos salīdzinājumā ar pilsētām (daļēji un ļoti neapmierināti laukos – 32,4%, pilsētās – 20,9%). Ļoti neapmierināti ir 10,4% laucinieku un 4,3% pilsētnieku. Nav arī viendabīgs apmierinātības līmenis pa Latvijas reģioniem. Vislielākā neapmierinātība ir Latgalē un Vidzemē (15.att.).

15.attēls

APMIERINĀTĪBA AR VESELĪBAS APRŪPES ATTĀLUMU UN SASNIEDZAMĪBU PA LATVIJAS REĢIONIEM, procentos

Atbildes par atteikšanos no veselības aprūpes naudas dēļ apkopotas 7.tabulā. Vislielākās problēmas saistītas ar zobārstniecības pieejamību. Arī brīva ārsta izvēle ir samērā ierobežota un pieaug līdz ar vecumu. Taču jautājuma formulējums par "Vizīti pie ļoti laba ārsta" var būt diskutējams apstākļos, kad veselības izdevumus pamatā sedz ar sabiedriskajiem vai apdrošināšanas līdzekļiem – tātad izmaksas un arī ārsta izvēle tiek regulētas. Taču atbildes par ārsta izvēles ierobežojumiem norāda uz samazinātu spēju pirt papildus pakalpojumus tieši. Atteikumu biežums visciešākā veidā saistīts ar visiem subjektīvajiem un objektīvajiem ekonomiskajiem aspektiem (pašnovērtējums, ienākumu kvintiles, iespēja sagādāt noteiktu naudas summu) un tos ietekmējošiem faktoriem (vecums, izglītība, nodarbinātība, nodarbošanās, veselības pašnovērtējums u.c.).

7.tabula

ĀRSTĒŠANĀS ATTEIKUMI PĒDĒJOS 12 MĒNEŠOS NAUDAS TRŪKUMA DĒĻ,
procentos

	Kopā	Vīrieši	Sievietes	15-24 g.	25-34 g.	35-44 g.	45-54 g.	55-64 g.	65-74 g.	75+ g.
Ilgstoša ārstēšanās slimnīcā	11,1	8,5	13,2	7,1	4,1	10,1	13,5	14,6	17,0	14,5
Operācija	3,8	2,9	4,6	3,3	1,5	3,5	5,5	3,8	4,8	5,6
Zobu labošana	30,2	27,4	32,5	25,6	24,5	34,9	34,2	32,7	34,0	16,2
Zobu protēžu izgatavošana	21,2	18,4	23,4	4,7	7,1	20,9	28,2	28,5	37,5	25,1
Vizīte pie ļoti laba ārsta	22,9	17,7	27,1	15,4	12,0	24,0	24,1	28,3	33,3	26,3

SECINĀJUMI

Dzīves apstākļu 1999.gada pētījuma veselības stāvokļa sadaļas noslēgumā nepieciešams atzīmēt, ka piedāvātās analīzes mērķis pamatā bija aprakstošs bez starptautiskiem salīdzinājumiem un vērtējuma laikā, bez attiecīgās literatūras analīzes. Nav veikti arī matemātiskās statistikas pārlicības (ticamības) aprēķini, kas jāņem vērā rezultātu lietojumā. Rezultāti sniedz vispārīgu ieskatu Latvijas veselības problēmu demogrāfiskajos, sociālajos un ekonomiskajos aspektos. Par katru no atsevišķiem jautājumiem nepieciešama dziļāka specifiska zinātniska analīze, un visas ieinteresētās personas un institūcijas tiek aicinātas turpmākai sadarbībai ar pētījuma darba grupu.

9.nodaļa

POLITISKIE UZSKATI, VĒRTĪBAS UN ATTIEKSMES

Ilze TRAPENCIERE

IEVADS

Ideja par pilsoņa aktīvo lomu sabiedrības attīstībā un valsts veidošanā pirmoreiz radās Grieķijā 600.g. p.m.ē. Jau toreiz tika likts uzsvars gan uz kopēju lietu kārtošanu, gan uz to, ka kopējas talkas rada vienotības izjūtu un izpratni par iedzīvotāju un valsts interešu savstarpējo saistību. Arī mūsdienu demokrātiskas sabiedrības analīzē bieži tiek uzsvērtā indivīda un grupu valstiskā līdzdalība, kas uzskatāma par demokrātiskas sabiedrības pazīmi. Demokrātiskā sabiedrībā iedzīvotāji aktīvi interesējas par sociālajām un politiskajām norisēm gan valstī, gan savā dzīves vietā, seko tām, izvērtē savu ievēlēto deputātu darbību. Tādējādi demokrātiska valsts ir "mūsu valsts", kur iedzīvotāji ir saimnieki, līdzatbildīgi par notiekošo. Ja tā, tad iedzīvotāji līdzdarbojas savas valsts veidošanā. Līdz ar to "līdzdalība" un "piedalīšanās" ir svarīgi demokrātijas raksturlielumi. Iedzīvotāji ne tikai pilda savu pienākumu, balsojot dažāda līmeņa vēlēšanās, bet arī seko politiskiem notikumiem, iesaistās dažādās politiskās aktivitātēs, lai aizstāvētu savus uzskatus par to, kas valstij ir jāveic. Kā uzsvēris T.Rūzvelts, "ļaudis, kas saka, ka viņiem nav laika domāt par politiku, nesaka neko citu, kā to, ka viņi nav derīgi brīvai sabiedrībai". Tāpēc brīvam pilsonim nav citas alternatīvas kā būt valstiski apzinīgam (politoloģe R.Kārkliņa).

Cilvēku darbība ir cieši saistīta ar viņu vērtību un attieksmju sistēmu. Šī nodaļa veltīta politiskās līdzdalības, politisko vērtību un attieksmju analīzei. Tā kā 1994. un 1999.gadā Dzīves apstākļu pētījums tika veikts pēc līdzīgas programmas, mums ir iespējams salīdzināt politisko uzskatu, attieksmju, vērtību un līdzdalības izmaiņu tendences šajā laika posmā.

POLITISKĀS LĪDZDALĪBAS RAKSTUROJUMS UN LĪMENI

Politiskā līdzdalība un uzticēšanās sociālajām institūcijām ir svarīgākie demokrātijas attīstības rādītāji. Jau Aristotelis teica, ka "pilnveidoto pilsoni" visvairāk raksturo tas, kā viņš piedalās valsts administratīvajās un juridiskajās rosmēs. Arī politoloģe R.Kārkliņa uzsver apzinīgā pilsoņa līdzdalības nozīmi savas valsts veidošanā.

Lai noskaidrotu demokrātiskas pilsoniskas sabiedrības attīstību

Latvijā, šajā nodaļā analizēsim Latvijas iedzīvotāju viedokļus, līdzdalību, zināmā mērā arī attieksmi pret Latvijas valsti.

Runājot par demokrātisko (politisko) līdzdalību kopumā, svarīgi analizēt tādas savstarpēji saistītus aspektus.

1. Interese par politiku.
2. Piedalīšanās dažādos politiskos pasākumos un notikumos.
3. Sociālā aktivitāte jeb piedalīšanās sabiedriskās un politiskās organizācijās.
4. Uzticēšanās sabiedriskajām institūcijām.

Interese par politiku veido indivīda spēju ietekmēt politiskos lēmumus un atspoguļo uzticību politiskajai sistēmai. Analizējot 1994. un 1999.gada Dzīves apstākļu apsekojuma respondentu atbildes, redzams, ka vidēji katrs desmitais - vienpadsmitais respondents ļoti interesējas par politiku (1.tab.), apmēram katrs ceturtais respondents diezgan daudz interesējas par politiku. Nelielu interesi par politiku atzīmējuši gandrīz puse respondentu – 44%, savukārt gandrīz piektā daļa respondentu nemaz neinteresējas par politiku.

1.tabula

INTERESE PAR POLITIKU, procentos no aptaujāto skaita

	Ļoti interesē	Interesē	Ne visai interesē	Neinteresē
Interese par politiku, 1999.g.	9,1	28,5	44,3	18,1
Interese par politiku, 1994.g.	7,1	28,7	42,4	21,8

Piecu gadu laikā notikušas nelielas pozitīvas izmaiņas – nedaudz pieaugusi to cilvēku proporcija, kuri ļoti interesējas par politiku. Ja 1994.gadā šādu cilvēku bija 7,1% no aptaujāto skaita, tad 1999.gadā attiecīgais rādītājs ir 9,1% no visiem aptaujātajiem. Piecu gadu laikā nav mainījies to aptaujāto īpatsvars, kuri diezgan daudz interesējas par politiku (mazāk par trešo daļu aptaujāto), bet samazinājies ir to respondentu skaits, kuri par politiku neinteresējas nemaz. Tas liecina, ka interese par politiku kopumā ir nedaudz palielinājusies. Šī pozitīvā dinamika ir pirmais un sākotnējais rādītājs, kas raksturo potenciālu uzticēšanos sabiedriskajai un politiskajai sistēmai un ir pamats demokrātijas attīstībai.

Kopējās tendences saglabājušās – gan 1994., gan 1999.gada Dzīves apstākļu apsekojuma dati liecina, ka vīrieši interesējas par politiku vairāk nekā sievietes; respondenti ar augstāku izglītību biežāk ir to vidū, kuri interesējas par politiskajām norisēm.

Analizējot datus pa vecuma grupām, redzams, ka jaunākās vecuma grupas respondenti izrāda vismazāko interesi par politiku. Jaunatnes interese par politiku (un sociālo procesu attīstību kopumā) ir ievērojami

zemāka nekā pusmūža un vecākajiem respondentiem. Varētu teikt, ka Latvijā cilvēki sāk vairāk interesēties par politiku tikai vecumā no 44 gadiem.

Aptaujas rezultāti rāda, ka interese par politiku korelē ar izglītības līmeni. Respondenti ar pamatzglītību retāk interesējas par politiskajām norisēm, un, jo augstāks izglītības līmenis, jo interese par politiku lielāka.

Salīdzinot dažādu tautību respondentu grupas (nosacīti izveidotas 3 grupas - latvieši, krievi, citu tautību respondenti), redzams arī, ka latvieši un dažādu citu tautību respondenti biežāk nekā krievi izrāda lielu interesi par politiku; bez tam latvieši biežāk ir to grupā, kas visumā interesējas par politiku. Krievu vidū interese par politiku ir zemāka un viņu vidū vairāk nekā divas trešdaļas norādījuši, ka politika interesē maz vai neinteresē nemaz (2.tab.).

2.tabula

DAŽĀDU TAUTĪBU RESPONDENTU INTERESE PAR POLITIKU 1994. un 1999.gadā, procentos

	Latvieši		Krievi		Citas tautības	
	1994	1999	1994	1999	1994	1999
Ļoti interesē	8,5	9,3	4,1	7,9	7,2	10,8
Interesē	29,3	32,7	28,0	22,1	27,0	23,0
Ne visai interesē	42,5	44,8	43,2	42,7	40,4	45,6
Neinteresē	19,6	13,2	24,6	27,3	25,4	20,6

Otrs demokrātiskās līdzdalības rādītājs ir *pedalīšanās sociālajos un politiskajos pasākumos/aktivitātēs*. Šim līdzdalības rādītājam ir vairāki aspekti, sākot no pedalīšanās vēlēšanās līdz apzināti mērķtiecīgai līdzdarbībai politiskajās norisēs, aktīvi iestājoties par kādas politiskas vai sociālas problēmas risinājumu.

1999.gada Dzīves apstākļu pētījums dod iespēju gan analizēt reālo pedalīšanās līmeni pa politiskās līdzdalības veidiem, gan noteikt to cilvēku īpatsvaru, kuri kopš 1994.gada nav pedalījušies nevienā politiskā akcijā vai notikumā. Saskaņā ar pētījuma datiem trešā daļa aptaujāto respondentu nav pedalījušies nevienā sabiedriskā/politiskā pasākumā/notikumā.

Politikas zinātnē runā par vairākiem sociālās un politiskās pedalīšanās veidiem un līmeņiem:

- 1) pedalīšanās vēlēšanās; šis apkopojošais rādītājs ietver divus līdzdalības veidus:
 - pedalīšanās Saeimas vēlēšanās;
 - pedalīšanās pašvaldību vēlēšanās.
- 2) grupu aktivitātes:
 - parakstu vākšana politiskas vai ekonomiskas prasības atbalstam kā viens no rādītājiem līdzdalībai kādā sabiedriskā organizācijā;

- piedalīšanās masveida politiskā sapulcē vai mītiņā;
 - darbs organizācijā.
- 3) līdzdalība partijas pirmsvēlēšanu kampaņā, ko noskaidrojam ar šādu jautājumu palīdzību:
- līdzdalība vēlēšanu kampaņas organizēšanā;
 - finansiāls atbalsts sabiedriskai vai politiskai organizācijai vai kustībai.
- 4) sava viedokļa publisks izklāsts:
- uzstāšanās sabiedriskā vai politiskā sapulcē, konferencē par politiskiem jautājumiem;
 - sava viedokļa izklāsts masu medijos.
- 5) protesta aktivitātes var noskaidrot no atbildēm uz šādiem jautājumiem:
- vai respondents ir parakstījis politisku prasību vai citu politisku dokumentu;
 - vai respondents ir piedalījies streikā.
- Dažādu politiskās aktivitātes veidu sadalījums redzams 3.tabulā.

3.tabula

PIEDALĪŠANĀS DAŽĀDA VEIDA POLITISKĀS AKTIVITĀTĒS PĒDĒJO 5 GADU
LAIKĀ (no 1995. līdz 1999.gadam)

	Procentos
Piedalījās Saeimas vēlēšanās ¹	86,0
Piedalījās pašvaldību vēlēšanās	82,0
Parakstīja petīciju vai citu politisku dokumentu	13,4
Piedalīšanās demonstrācijās	2,2
Vāca parakstus politiskas prasības atbalstam	1,5
Piedalījās streikā	1,3
Finansiāli atbalstīja sabiedrisku vai politisku organizāciju vai kustību	1,0
Piedalījās vēlēšanu kampaņas organizēšanā	0,8
Publicēja savu politisko viedokli avīzē	0,5
Uzstājās ar runu politiskā sapulcē, konferencē par politiskiem jautājumiem	0,2
Piedalījās citos pasākumos	1,3
Nepiedalījās nevienā politiska rakstura notikumā, akcijā vai pasākumā	33,5

Piedalīšanās vēlēšanās ir pats vienkāršākais un vieglākais politiskās līdzdalības veids. Atbilžu sadalījuma analīze rāda, ka vēlēšanās piedalījušies 90,4% aptaujāto Latvijas Republikas pilsoņu, kuriem aptaujas laikā bija 18 gadu un vairāk. Piedalīšanās vēlēšanās kā politiskās līdzdalības veids šajā aptaujā ietver divus indikatorus: piedalīšanās Saeimas un pašvaldības

¹ Šajā un nākošajā rindā jautājums tika adresēts tikai Latvijas Republikas pilsoņiem.

vēlēšanās. Lielāks ir to respondentu īpatsvars, kuri piedalījušies Saeimas vēlēšanās, nekā to īpatsvars, kuri piedalījušies pašvaldību vēlēšanās.

Līdzdalības līmenis vēlēšanās pozitīvi korelē ar pilsoņu izglītības līmeni - jo augstāks izglītības līmenis, jo lielāks ir to respondentu īpatsvars, kuri piedalījušies vēlēšanās. Bez tam, tie respondenti, kuri ieņem augstāku statusu sabiedrības hierarhijā, kā piemēram, speciālisti, menedžeri, uzrāda augstāku līdzdalības līmeni nekā bezdarbnieki un daļa strādnieku. Krievu un citu tautību respondenti - Latvijas pilsoņi - ir aktīvāki nekā latvieši, piedaloties vēlēšanās. 87,7% latviešu, 94,6% krievu un 93,2% citu tautību Latvijas pilsoņu piedalījās Saeimas un/vai pašvaldību vēlēšanās. Vēlēšanās balsojuši proporcionāli vairāk Rīgas un citu lielo pilsētu iedzīvotāji nekā mazpilsētās un laukos dzīvojošie.

Piedalīšanās vēlēšanās ir tieši saistīta ar respondentu vecumu. Ja zemākajā vecuma grupā (18-24 gadi) vēlēšanās piedalījušās trīs ceturtdaļas aptaujāto pilsoņu, tad augstākajās vecuma grupās vēlēt bijuši 90-94% pilsoņu.

Sabiedriskais un politiskais protests. Politiskas prasības vai cita politiska dokumenta parakstīšana ir otra nozīmīgākā politiskās līdzdalības forma aiz piedalīšanās Saeimas un pašvaldību vēlēšanās. Salīdzinot ar nosacīti pasīvo līdzdalības formu - piedalīšanos vēlēšanās, līdzdalības līmenis sabiedriskā un politiskā protesta pasākumos ir gandrīz septiņas reizes zemāks, tomēr tāda protesta forma kā politiskas prasības parakstīšana sasniedz 13,4% līmeni. Piedalīšanās tādās aktīvā protesta akcijās kā petīciju vai citu politisku dokumentu parakstīšana, demonstrācija vai mītiņš (2,2%), vai streiks (1,2%) ir salīdzinoši neliela.

Līdzdalība grupu aktivitātēs ir ļoti maz izplatīta, un nav būtiskas atšķirības starp piedalīšanās līmeni vienreizējā pasākumā(-os) (2,2%) vai aktīvas līdzdalības līmeni kādas organizācijas darbā, organizējot pirmsvēlēšanu kampaņu, parakstu vākšanu vai tml. (vidēji 1%).

Politiskā sapulcē, demonstrācijā vai politiskā rallijā ir piedalījušies 2,2% iedzīvotāju, savu *politisko viedokli presē izteikuši* 1,6% iedzīvotāju. Salīdzinot aptaujāto līdzdalības līmeni šajās aktivitātēs saistībā ar respondentu izglītības līmeni, noskaidrojām, ka šajās aktivitātēs praktiski nav piedalījušies iedzīvotāji ar pamata vai zemāku izglītības līmeni, bet salīdzinoši visaktīvākie bijuši respondenti ar vidējo speciālo un augstāko izglītību.

Salīdzinājumā ar pārējiem līdzdalības veidiem *piedalīšanās vēlēšanu kampaņas organizēšanā* ir ļoti zema un nesasniedz viena procenta līmeni (0,8%). Līdzdalībai partiju vēlēšanu kampaņu organizēšanā ir pozitīva saistība ar respondenta izglītības līmeni - pilsoņi, kuri piedalījās vēlēšanu kampaņas organizēšanā, ir ar vidējo speciālo un augstāko izglītību.

Viens procents respondentu ir finansiāli atbalstījuši sabiedrisko(-ās) organizāciju(-as) vai politisko(-ās) partiju(-as).

Tāpat kopumā iedzīvotāju politiskā aktivitāte ir zema. Dati liecina, ka ir tikai viena konvencionālo un viena nekonvencionālo aktivitāšu grupa, kurā iedzīvotāji piedalās daudz maz masveidīgi. Konvencionālo aktivitāšu grupā statistiski nozīmīga vērtība ir līdzdalībai vēlēšanās (Saeimas un pašvaldību), kas ir pati elementārākā politiskās līdzdalības forma. Savukārt nekonvencionālo (protesta) aktivitāšu grupā statistiska nozīmība ir pasīvai protesta formai – politiskas prasības parakstīšanai.

Tādējādi var uzskatīt, ka protests ir viens no reālajiem potenciālajiem politiskās līdzdalības veidiem. Protesta rādītāja augsta vērtība saistāma ar iespējamu endēmisku neuzticēšanos politikai un, iespējams, sabiedrībai. Lai noskaidrotu šīs hipotēzes pareizību, nākamajās sadaļās analizēsim politiskās uzticēšanās rādītājus – iedzīvotāju sociālo un politisko piedalīšanos sabiedriskajās organizācijās kā demokrātiskās līdzdalības formu un uzticēšanos valsts un sabiedriskajām institūcijām

Kopumā varam secināt, ka dzīve laukos, zems izglītības līmenis visbiežāk ir tie faktori, kuri saistāmi ar politisko pasivitāti, iespējams, sociālo atsvešinātību un izolētību.

SOCIĀLĀS AKTIVITĀTES LĪMENIS

Sociālās aktivitātes līmeni noskaidrojam ar jautājumu par attieksmi un/vai līdzdalību dažādās sabiedriskās un politiskās organizācijās.

Kā redzams tālāk tekstā ievietotajā grafikā (1.att.), nav nevienas tādas organizācijas, kurā būtu iesaistījies proporcionāli liels skaits respondentu un kurā respondenti darbotos īpaši aktīvi. Tas liecina par iedzīvotāju vilšanos sabiedriskajās organizācijās, kuras cēloņi ir meklējami padomju laikos, kad līdzdalība tajās bija piespiesti masveida. Šķiet, ka šis sindroms vēl joprojām nav pārvarēts.

Šajā sadaļā noskaidrosim, vai kuras organizācijas Latvijā ir vairāk vai mazāk populāras un kas tajās darbojas. Aptaujas dati liecina, ka visbiežāk respondenti atzīmējuši piederību arodbiedrībai – 9,5%. Līdzdalības popularitātes ziņā otra organizāciju grupa ir piederība reliģiskai organizācijai vai draudzei (4,2%). Trešajā vietā nosauicama vairāku organizāciju grupa – profesionālās organizācijas (2,2%), sporta organizācijas (2,1%), tautas mākslas vai mūzikas grupas (2,1%). Kā redzams, līdzdalība šajās organizācijās atzīmēta nedaudz vairāk kā 2% gadījumā. Līdzdalība pārējās organizācijās nosaukta retāk.

Atkarībā no darbības veida, dažas organizācijas ir populārākas jauniešu (jaunāki par 24 gadiem) vidū (piemēram, sporta, mūzikas), citas - jaunu cilvēku (25-29 gadi) vidū (piemēram, interešu grupas, vides

organizācijas), vēl citas – 35-44-gadīgo grupā (piemēram, profesionālās organizācijas).

Reliģiskās organizācijas ir gandrīz vienlīdz izplatītas gan 25-34-gadīgo vidū (4,6%), gan vecuma grupā 65 gadi un vairāk (5,5%).

Arodbiedrības, kas kādreiz bija masu organizācijas, tagad ir zaudējušas savu popularitāti. Aptaujā šo organizāciju pārstāv 9,5% iedzīvotāju. Arodbiedrības vismazāk populāras ir jauniešu vidū, un tās nepiesaista arī nestrādājošo pensionāru un pirmspensijas strādājošo iedzīvotāju uzmanību, bet populārākās ir vecuma grupā 45-54 gadi. Arodbiedrībās vienlīdz bieži ir pārstāvēti latvieši, krievi un pārējie cittautieši. Arodbiedrības biedru vidū visplašāk pārstāvēti strādnieki un inteliģence. Kopumā arodbiedrību biedri biežāk ir cilvēki ar vidēju ienākumu līmeni.

Kā jau tika minēts, otra nozīmīgākā institūciju grupa ir dažādas *reliģiskās organizācijas*. Baznīca, reliģiskās draudzes biežāk apvieno sievietes nekā vīriešus. Analizējot baznīcas ietekmi uz dažādām vecuma grupām, redzams, ka baznīcas atbalstītāju vidū ir gan vecākā gada gājuma cilvēki (visbiežāk tie, kas vecāki par 74 gadiem), gan 25-34-gadīgie: nosacīti varētu teikt – vecvecāku un viņu mazbērnu paaudze.

Profesionālās asociācijās, radošās apvienībās aktīvi darbojas tikai 2,2% Latvijas iedzīvotāju. Profesionālās asociācijas biežāk apvieno sievietes nekā vīriešus. Šīs organizācijas apvieno dažādu vecuma grupu respondentus, bet aktīvākie ir 35-44-gadīgie. Vismazāko nozīmi profesionālām apvienībām piešķir zemāko vecuma grupu respondenti, kuri salīdzinoši nesēn uzsākuši profesionālo karjeru, kā arī vecākā paaudze, kura vairs nav aktīva darba tirgū. Profesionālās asociācijās biežāk darbojas latvieši, nedaudz retāk krievi un citu tautību respondenti. Profesionālās apvienības apvieno inteliģenci, retāk pārstāvēti strādnieki un citas sociāli ekonomiskās grupas. Profesionālās asociācijas biežāk darbojas pilsētās nekā laukos.

Pārējās aptaujā nosauktās sabiedriskās jeb nevalstiskās organizācijas (*dabas aizsardzības organizācijas, labdarības organizācijas, jaunatnes organizācijas, studentu korporācijas* un citas) ir vēl mazāk populāras, un katra apvieno nepilnu vienu procentu respondentu (1.att.). Sociāli korelatīvo datu sistēmas (SKDS) pētījums 1998.gadā par iedzīvotāju sabiedrisko aktivitāti un potenciālo līdzdalību dažādās organizācijās liecina, ka daļai no tām, sevišķi ar vides aizsardzības vai labdarības ievirzi, ir salīdzinoši liela to respondentu proporcija, kuri nedarbojas nevienā organizācijā, bet kas simpatizē tām un labvēlīgos apstākļos varētu izteikt atbalstu vai iestāties šajās organizācijās: 55% respondentu simpatizē dabas aizsardzības organizācijām, 45% labdarības organizācijām (SKDS dati, 1998.).

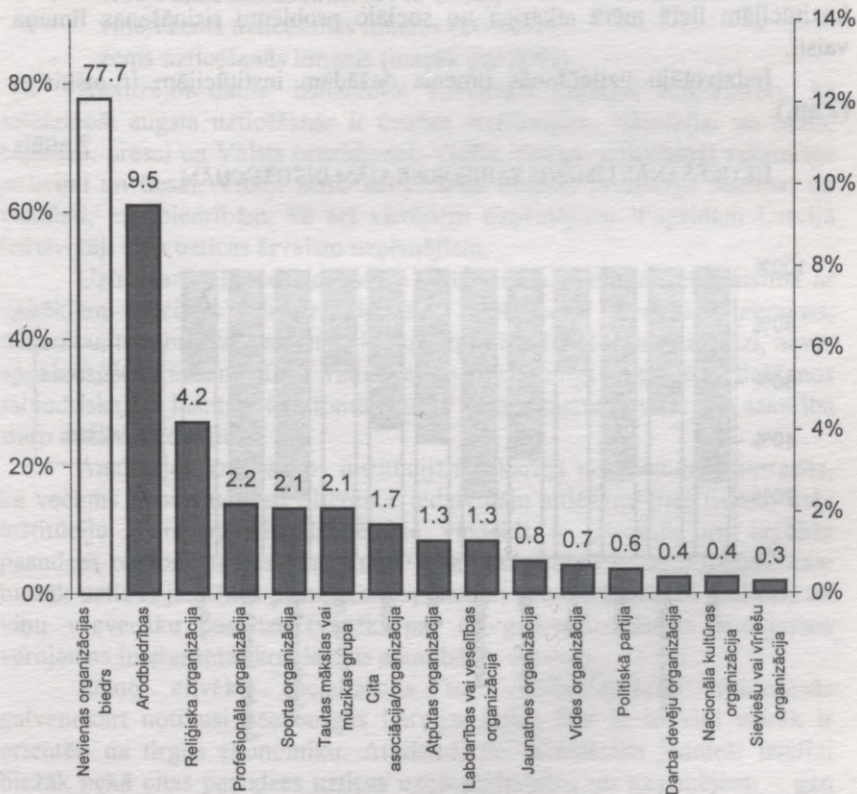
Līdzdalība *politiskajās organizācijās*. Kādā no vairāk kā 20 politiskajām partijām darbojas mazāk par vienu procentu aptaujāto respondentu (0,6%). Politisko partiju biedru vidū ir neliels vīriešu pārsvars, taču atšķirības nav lielas. Analizējot politisko partiju dalībnieku sastāvu, noskaidrots, ka Latvijas politiskajās partijās darbojas latvieši un organizācijās ir salīdzinoši maz krievu un pārējo cittautiešu. Politiskajās partijās vairāk darbojas vīrieši nekā sievietes; vienlīdz bieži partiju darbā piedalās pilsētu un lauku iedzīvotāji.

Kopumā pētījuma dati liecina, ka, analizējot nevalstisko organizāciju un politisko partiju biedru un simpatizētāju sastāvu pēc respondenta tautības, Latvijas pilsoņi - krievi ir vismazāk integrējušies Latvijas sociālajā dzīvē, savukārt citu tautību respondenti izrāda lielāku vēlēšanos integrēties

Latvijas sabiedrībā un atbalstu Latvijas sabiedriskajām un politiskajām organizācijām.

I.attēls

PIEDALĪŠANĀS SABIEDRISKAJĀS ORGANIZĀCIJĀS

Brīvā laika aktivitātes organizējošie klubi un biedrības biežāk piesaista vīriešus nekā sievietes. Šī veida organizācijas apvieno galvenokārt vidēja gadagājuma cilvēkus, īpaši vecuma grupā 45-54 gadi; tās skaitliski vairāk apvieno latviešus nekā cittautiešus.

Jautājums par darbošanos sabiedriskās organizācijās nebija iekļauts 1994.gada Dzīves apstākļu apsekojumā, tāpēc nedod iespēju salīdzinošai analīzei.

UZTICĒŠANĀS DAŽĀDĀM SOCIĀLAJĀM INSTITŪCIJĀM

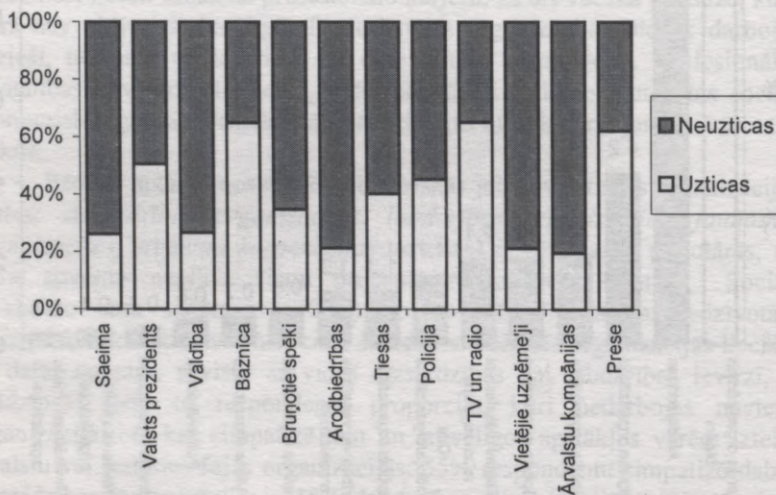
Politiskā līdzdalība ir cieši saistīta ar uzticēšanos - iedzīvotāji vēlē par tām partijām, kurām uzticas, respektīvi, balso par tām vērtībām, kuras viņiem ir pieņemamas. Uzticēšanās sabiedriskajām institūcijām ir sarežģīta kategorija, un tā ir saistīta ar sociālās darbības vidi.

Politikas zinātnē runā par dažāda līmeņa un veida uzticēšanos. Viena no svarīgākajām ir uzticēšanās sabiedrības institucionālajiem segmentiem jeb institūcijām un politiskajām sistēmām. Uzticēšanās dažādām sociālajām institūcijām lielā mērā atkarīga no sociālo problēmu risināšanas līmeņa valstī.

Iedzīvotāju uzticēšanās līmenis dažādām institūcijām ir atšķirīgs (2.att.).

2.attēls

UZTICĒŠANĀS LĪMENIS SABIEDRISKAJĀM INSTITŪCIJĀM

Visaugstākais uzticēšanās līmenis dāvāts baznīcai – 31,4% respondentu vecumā virs 18 gadiem. Otrā vieta uzticēšanās skalā ir Valsts prezidentei (10,2%), savukārt trešajā vietā ir televīzija un radio (7,7%). Salīdzinoši augsts ir arī uzticēšanās līmenis preseī (5,6%). Kopumā dati liecina, ka pilnīgas uzticēšanās līmenis dažādām valsts institūcijām, kā Saeima, valdība, ir zems. Aptaujas dati apliecina savdabīgu kuriozu – pilnīgas uzticēšanās līmenis valdībai ir tikpat augsts kā uzticēšanās ārvalstu kompānijām.

Aptaujā respondentiem bija iespējams izvēlēties vienu no četriem atbilžu variantiem: “pilnībā uzticos”, “galvenokārt uzticos”, “galvenokārt neuzticos” un “nemaz neuzticos”. Tālāk noskaidrojam, cik liels ir to respondentu īpatsvars, kuri vispār (vairāk vai mazāk) uzticas uzskaitītajām institūcijām (atbilžu varianti “pilnībā uzticos” un “galvenokārt uzticos”). Savukārt, analizē izmantojot apvienoto uzticēšanās rādītāju, uzticēšanos institūcijām iespējams grupēt atkarībā no pazīmes izplatības:

- salīdzinoši augsts uzticēšanās līmenis (virs 50% respondentu),
- vidējs uzticēšanās līmenis (40-50%),
- vidēji zems uzticēšanās līmenis (20-40%),
- zems uzticēšanās līmenis (mazāk par 20%).

Analizējot datus, izmantojot apvienoto rādītāju, noskaidrots, ka salīdzinoši augsta uzticēšanās ir četrām institūcijām: televīzijai un radio, baznīcai, preseī un Valsts prezidentei. Vidēja līmeņa uzticēšanās raksturīga policijai un tiesai. Vidēji zems uzticēšanās līmenis raksturīgs Saeimai un valdībai, arodbiedrībām, kā arī vietējiem uzņēmējiem. Pagaidām Latvijā iedzīvotāji maz uzticas ārvalstu uzņēmējiem.

Uzticēšanās līmenis dažādām institūcijām tika analizēts saistībā ar vairākiem sociāli demogrāfiskajiem rādītājiem: vecumu, dzimumu, pilsonību, tautību, dzīves vietas tipu un izglītību. Balstoties uz analīzi, nevar apgalvot, ka kāds no šiem rādītājiem viennozīmīgi ietekmē uzticēšanos sabiedriskajām institūcijām, tomēr pastāv vērā ņemama savstarpēja sakarība starp dažiem rādītājiem.

Analizējot uzticēšanos institūcijām atkarībā no vecuma, konstatēts, ka vecums ir pazīme, kas diferencē iedzīvotāju attieksmi pret lielāko daļu institūciju. Pārsvārā vispolarizētākie viedokļi ir jaunākās un vecākās paaudzes respondentiem. Izņēmums ir atbalsts baznīcai un policijai, kam biežāk uzticas jaunākās paaudzes respondenti (vecumā līdz 24 gadiem) un viņu vecvecāku paaudze (vecāki par 64 gadiem). Pārējos jautājumos vērojamas interesantas korelācijas atkarībā no vecuma.

Jauno cilvēku socializācija un vērtīborientāciju veidošanās galvenokārt notikusi neatkarīgās Latvijas laikā, līdz ar to viņi vairāk ir orientēti uz tirgus ekonomiku. Atbilstoši šai orientācijai jaunieši izteikti biežāk nekā citas paaudzes uzticas uzņēmējdarbībai un uzņēmējiem – gan

vietējiem, gan ārvalstu. Ja salīdzinām attieksmi pret vietējiem un ārvalstu uzņēmējiem, tad tiem vairāk vai mazāk uzticas respondenti vecumā līdz 50 gadiem, un zemāks uzticēšanās līmenis vērojams tikai vecumā pēc 50 gadiem. Visizteiktākā paaudžu atšķirība vērojama attieksmē pret ārvalstu uzņēmējiem - tiem uzticas trešā daļa jauniešu vecumā līdz 24 gadiem un tikai 8% pensijas vecuma respondentu. Interesanti, ka uzticēšanās ārvalstu uzņēmējiem izteikti samazinās jau no 35 gadu vecuma. Jaunieši nedaudz biežāk nekā citas paaudzes uzticas Latvijas Bruņotajiem spēkiem un tiesu sistēmai, taču atšķirības nav statistiski nozīmīgas.

Savukārt lielākai daļai tradicionālo institūciju, piemēram, Saeimai, Valsts prezidentei, valdībai, televīzijai un radio, visbiežāk uzticas respondenti, kuri ir vecāki par 65 gadiem.

Analizējot uzticēšanās līmeni dažādām institūcijām atkarībā no respondentu dzimuma, noskaidrots, ka gan vīriešiem, gan sievietēm ir līdzīgs uzticēšanās līmenis tādām institūcijām kā Valsts prezidente, Saeima un valdība, policija un tiesu sistēma, kā arī prese un arodbiedrības. Tomēr Latvijas Bruņotajiem spēkiem un uzņēmējiem – gan vietējiem, gan ārvalstu, vīrieši uzticas biežāk nekā sievietes. Savukārt sievietes biežāk nekā vīrieši uzticas televīzijai, radio un baznīcai.

Uzticēšanās līmenis institūcijām definējams kā vidējais neuzticēšanās sindroms.

Tālāk noskaidrosim, kā iedzīvotāji vērtē valsts un pašvaldību iestāžu darbu - vai uzskata iestāžu darbu par pietiekoši efektīvu, vai ierēdņi godprātīgi pilda savus pienākumus, vai viņu darbība ir caurskatāma un vai tai ir raksturīgas korumpētības pazīmes.

VALSTS UN PAŠVALDĪBAS IESTĀŽU DARBA VĒRTĒJUMS

Aptaujā uzticēšanās līmeni valsts un pašvaldību institūciju darbam noskaidrojām ar vērtējumu šādiem izteikumiem:

1. Valsts/pašvaldību iestādes noklusē svarīgu informāciju, par kuru sabiedrībai jābūt informētai.
2. Valsts/pašvaldību iestādes neprasmīgi pilda savus pienākumus.
3. Valsts/pašvaldību iestāžu amatpersonas ņem kukuļus.

Aprēķinot izteikumu vidējās vērtības (atmetot neformulētās atbildes), noskaidrojām vidējās vērtības (vidējo uzticēšanos līmeni valsts un pašvaldību iestāžu darbam) (4.tab.). Salīdzinot 1994. un 1999.gada pētījumu datus šajā jautājumu grupā, noskaidrots, ka vidējais uzticēšanās līmenis minēto institūciju darbam ir nedaudz palielinājies.

VALSTS UN PAŠVALDĪBU IESTĀŽU DARBĪBAS NOVĒRTĒJUMA SALĪDZINĀJUMS
1994. un 1999.gadā, vidējās vērtības no 1-4

	1994	1999
Valsts/pašvaldību iestādes noklusē svarīgu informāciju, par kuru sabiedrībai ir jābūt informētai	3,58	3,37
Valsts/pašvaldību iestādes neprasmīgi pilda savus pienākumus	3,86	3,24
Valsts/pašvaldību iestāžu amatpersonas ņem kukuļus	3,62	3,28

Kā redzams no tabulas, uzticēšanās līmenis visiem nosauktajiem valsts un pašvaldību darbības veidiem ir nedaudz palielinājies.

Tādējādi varam hipotētiski pieņemt, ka Latvijā ir vērojama demokrātijas attīstība, bet tā ir lēna un pakāpeniska. Valsts un pašvaldību iestāžu darbiniekiem šajā laika posmā bija jāapgūst demokrātiskas sabiedrības institūciju funkcionēšanas nosacījumi. Piecu gadu laikā valsts un pašvaldību iestādes pakāpeniski pilnveidojušas darbu ar iedzīvotājiem un to informēšanas līmeni par svarīgiem pasākumiem. Atbilstoši tam nedaudz ir palielinājies iedzīvotāju uzticēšanās līmenis šo institūciju darbam.

To respondentu skaits, kas ļoti pozitīvi vērtē valsts un pašvaldību iestāžu darba atklātumu un pūles izplatīt svarīgu informāciju, praktiski ir nemainīgs abās aptaujās (4,3%), taču 1999.gadā samazinājies to respondentu skaits, kuri uzskata, ka valsts un pašvaldību iestādes ļoti bieži vai bieži slēpj svarīgu informāciju.

Šajā jautājumu grupā par valsts/pašvaldību darbības vērtējumu katram apgalvojumam bija jādod vērtējums pēc piecu ballu skalas, kur vērtība 1 nozīmē "nekad", 2 - "ne pārāk bieži", 3 - "dažreiz", 4 - "bieži", 5 - "ļoti bieži".

Apgalvojumu vērtējumu procentuālais sadalījums redzams 5.tabulā (analīzē neiekļaujam atbildes "nezinu").

5.tabula

VALSTS UN PAŠVALDĪBU IESTĀŽU DARBA NOVĒRTEJUMS 1999. gadā,
procentos

Apgalvojums	Vērtējums				
	nekad	ne pārāk bieži	dažreiz	bieži	ļoti bieži
Valsts/pašvaldības iestādes noklusē svarīgu informāciju, par kuru sabiedrībai ir jābūt informētai	4,3	9,1	42,2	34,5	9,7
Valsts/pašvaldību iestādes neprasmīgi pilda savus pienākumus	6,4	11,0	43,8	30,1	8,7
Valsts/pašvaldību iestāžu amatpersonas ņem kukuļus	9,1	7,3	42,1	30,0	11,5

5.tabulā redzams, ka gandrīz pusē gadījumu (44,2%) pausts viedoklis, ka valsts un pašvaldības iestādes bieži vai ļoti bieži slēpj svarīgu informāciju. Kopumā tas uzskatāms par vidēji augstu neuzticēšanās rādītāju. Šajā jautājumā vīriešiem un sievietēm ir līdzīgs viedoklis. Savukārt analizējot datus pa vecuma grupām, noskaidrots, ka viskritiskāko vērtējumu devuši pusmūža respondenti (50-64 gadi). Gan latvieši, gan krievi, gan citu tautību respondenti, tāpat arī cilvēki ar dažādu nodarbinātības statusu, pilsētnieki un lauku iedzīvotāji devuši līdzīgu vērtējumu šajā jautājumā.

Salīdzinoši viszemākais uzticēšanās līmenis valsts un pašvaldības iestāžu darbam izteikts Krievijas Federācijas pilsoņu – Latvijas patstāvīgo iedzīvotāju, kā arī Rīgas iedzīvotāju atbildēs. Mēs varam hipotētiski pieņemt, ka daļa kritisko vērtējumu saistīta ar Krievijas Federācijas pilsoņu nepietiekošajām latviešu valodas zināšanām. Tā kā informācija valsts un pašvaldību iestādēs tiek publicēta valsts valodā un ne visa informācija ir pieejama krievu valodā, šī respondentu grupa uzskata, ka no viņiem tiek slēpta svarīga informācija.

Tālāk salīdzināsim tos atbilžu variantus, kuros teikts, ka minētās parādības ir plaši vai ļoti plaši izplatītas. Kopumā 39% respondentu piekrīt izteikumam, ka valsts un pašvaldības neefektīvi pilda savus pienākumus. Analizējot šī izteikuma vērtējumu pa dažādām sociāli demogrāfiskām grupām, noskaidrots, ka vīriešiem un sievietēm ir līdzīgs viedoklis par iestāžu pienākumu efektīvu vai neefektīvu pildīšanu. No dažādu vecuma grupu respondentiem viskritiskāk par iestāžu darba efektivitāti izsakās respondenti divās vecuma grupās (25-49 un 50-64 gadi), kuriem regulāri nākas apmeklēt dažādas iestādes, bet vispozitīvāko vērtējumu devuši vecākā gada gājuma aptaujātie. Salīdzinoši pozitīvi iestāžu darbu vērtē studenti.

Izteikti kritisku vērtējumu devuši Latvijā dzīvojošie Krievijas pilsoņi, rīdzinieki, kā arī pilsētnieki salīdzinājumā ar lauku iedzīvotājiem.

Analizējot 1994. un 1999.gada aptaujas rezultātus, konstatēts, ka šī izteikuma vērtējumā pieaudzis to respondentu skaits, kuri uzskata, ka valsts un pašvaldību iestādes efektīvi pilda savus pienākumus. Varam pieņemt, ka valsts un pašvaldību ierēdņu apmācības rezultātā varētu būt uzlabojusies ierēdņu darba kvalitāte, jo samazinājies respondentu skaits, kuri ar aizdomām izturas pret valsts un pašvaldību iestāžu darbu.

Jautājumā par kukuļņemšanu valsts un pašvaldības iestādēs 1999.gada aptaujā saņemtās respondentu atbildes ir viskritiskākās valsts un pašvaldību darba vērtējumu grupā. Diemžēl aptaujas dati neļauj spriest, vai kukuļdošanas fakts bijis jāpiedzīvo pašiem respondentiem, vai arī par problēmas izplatību respondenti spriež pēc tiem masu mēdijiem, kuriem respondenti ir atzīmējuši augstu uzticēšanās līmeni.

Analizējot uz minētajiem jautājumiem sniegtās atbildes atkarībā no respondenta sociāli demogrāfiskās piederības, noskaidrots, ka jautājumos par informētību un ierēdņu darba efektivitāti līdzīgus vērtējums devuši gan vīrieši, gan sievietes, tomēr pastāv būtiskas vērtējumu atšķirības attiecībā uz kukuļņemšanu. Vīrieši ir daudz kritiskāki un biežāk uzskata, ka kukuļdošana ir ļoti izplatīta (attiecīgi 14,7% vīriešu un 9,2% sieviešu).

Šajā jautājumā vērojama netradicionāla jauno cilvēku aktivitāte, izsakot kritiskos vērtējumos – jaunieši biežāk nekā citu vecuma grupu pārstāvji uzskata, ka kukuļdošana ir ļoti bieži izplatīta parādība (tā uzskata 15% jauniešu). Krievi un pārējie cittautieši, kā arī Latvijā dzīvojošie Krievijas un citu valstu pilsoņi biežāk nekā latvieši atzinuši, ka kukuļdošana ir izplatīta vai ļoti izplatīta.

Iedzīvotāju interese par politiku ir saistāma ar uzticēšanos valsts un pašvaldību darbam. Analizējot datus par iedzīvotāju interesi par politiku un uzticēšanos valsts un pašvaldību darbam, izveidojām modeli, kurš sastāv no četrām atbilžu grupām:

1. respondenti, kuriem ir liela interese par politiku un augsts uzticēšanās līmenis valsts un pašvaldību institūciju darbībai;
2. respondenti, kuriem ir liela interese par politiku, bet zems uzticēšanās līmenis valsts un pašvaldību institūciju darbībai;
3. respondenti, kuriem ir maza interese par politiku un zems uzticēšanās līmenis valsts un pašvaldību institūciju darbībai;
4. respondenti, kuriem ir maza interese par politiku, bet augsts uzticēšanās līmenis valsts un pašvaldību institūciju darbībai; šo grupu varam nosaukt par "aizdomīgo" respondentu grupu.

Balstoties uz četrām veidu politisko vērtējumu atbilžu grupām, politisko līdzdalību varam klasificēt kā :

1. pozitīvi ieinteresētu līdzdalību;
2. negatīvi ieinteresētu līdzdalību;
3. nekompetenci;
4. aizdomīgumu.

Šī modeļa grafiskais attēlojums ir šāds:

		Uzticēšanās valsts un pašvaldības institūciju darbībai	
		Zema**	Augsta**
Interese par politiku	Maza*	Aizdomīgums	Nekompetence
	Liela*	Negatīva interese	Kompetence, arī pozitīva interese

Modeļa izveidei tika pārskatītas vērtības, izmantojot šādas jaunās vērtības:

*** "Maza interese par politiku" ietver atbildes "neinteresējos par politiku" un "nemaz neinteresējos par politiku"; savukārt "Liela interese par politiku" ietver atbildes "ļoti interesējos par politiku" un "interesējos par politiku".*

*** "Zema uzticēšanās valsts un pašvaldības institūciju darbībai" ietver atbildes "bieži noklusē svarīgu informāciju" un "ļoti bieži noklusē svarīgu informāciju"; savukārt "Augsta uzticēšanās" ietver atbildes "nekad", "ne pārāk bieži", "dažreiz". (Tā kā respondentu skaits, kuri ir atbildējuši "dažreiz" ir proporcionāli vislielākais, tad šīs atbildes arī visvairāk ietekmē modeļa virzību.) (Plašāk par to K.Duvold, 1998.)*

Vienlaikus šajā modelī izmantojām dažādu tautību iedzīvotāju politiskās intereses un uzticēšanās rādītājus. Iegūtie dati raksturo Latvijas dažādu tautību iedzīvotāju politiskās līdzdalības modeli.

6.tabula

POLITISKĀS LĪDZDALĪBAS MODELIS ATKARĪBĀ NO RESPONDENTU TAUTĪBAS, procentos

	Latvieši	Krievi	Citas tautības
Pozitīvā interese	22,4	14,5	17,3
Negatīvā interese	20,6	18,8	18,9
Aizdomīgie	22,4	27,5	26,1
Nekompetentie	34,6	39,2	37,7

Kā redzams 6.tabulā, dažādu tautību politiski kompetentu un pozitīvi ieinteresētu respondentu kopumā ir mazāk par piekto daļu; latviešu kompetentas politiskās līdzdalības rādītājs ir ievērojami augstāks par krievu

un citu tautību respondentu kompetentas un ieinteresētas politiskās līdzdalības līmeni. Tai pat laikā liels ir to iedzīvotāju īpatsvars visās tautību grupās (34,6–39,2%), kuri modelī definēti kā “nekompetentie” – tie, kuri neinteresējas par politiku un neuzticas valsts un pašvaldību darbam. Šī respondentu grupa uzskatāma par politiski atsvešinātiem.

Tajā pat laikā salīdzinājums ar 1994.gada datiem liecina, ka 1999.gadā ir ievērojami samazinājies to nelatviešu respondentu īpatsvars, kuri pieder “nekompetento” respondentu grupai (1994.gadā šai grupai pieskaitāmi 46% nelatviešu).

Atbilžu analīze par iedzīvotāju sociālo aktivitāti, sociālās un politiskās aktivitātes veidiem, kā arī uzticēšanās līmenis institūcijām un to darbam ļauj secināt, ka Latvijas sabiedrībai raksturīgs politiskais cinisms, ar šo terminu raksturojot to, kā sabiedrībā tiek uztvertas institūcijas un autoritātes. Politiskais cinisms tiek saistīts ar uzskatu, ka autoritātes manipulē ar iedzīvotājiem, vadītāji ir korumpēti, sabiedrības attīstība ir vērsta uz dažu cilvēku interešu aizstāvību.

Raksturīga Latvijas īpatnība ir augoša sociālā nevienlīdzība, iedzīvotāju polarizēšanās bagātajos un nabadzīgajos, ko pavada politiskā nestabilitāte. Rezultātā veidojas endēmiska neuzticēšanās, kura parādās visos līmeņos un visās sociālās dzīves jomās.

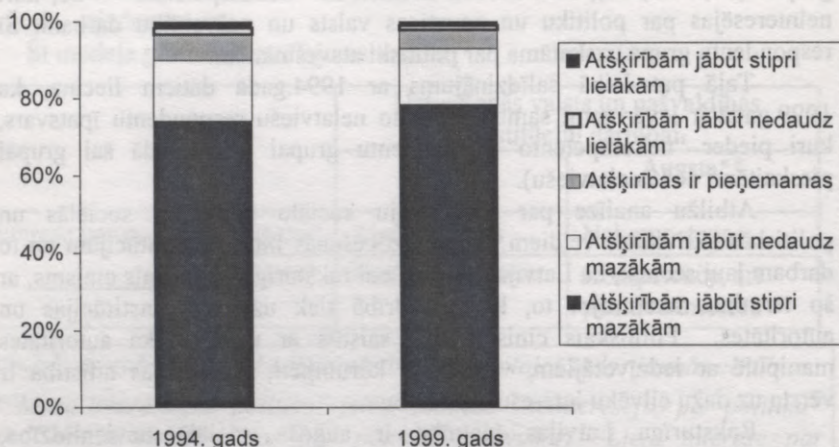
NEVIENLĪDZĪBA IENĀKUMOS

Latvijā ir vērojama augoša materiālās labklājības polarizācija un turpinās sociālo grupu noslāņošanās. Džini (*Gini*) koeficients 1999.gadā salīdzinājumā ar 1996.gadu bija palielinājies līdz 0,33 (1996.gadā – 0,30), kas liecina par ienākumu diferenciacijas pieauguma tendencēm.

Dzīves apstākļu pētījumā trīs ceturtdaļas no aptaujātajiem respondentiem uzskata, ka atšķirībām iedzīvotāju ienākumos ir jābūt daudz mazākām, 14,6% aptaujāto domā, ka atšķirībām ienākumos jābūt nedaudz mazākām. Nenožīmīgs ir to respondentu skaits, kuri piekrīt viedoklim, ka atšķirībām ienākumos ir jābūt lielākām. Ir nelielas viedokļu atšķirības starp pilsētu un lauku iedzīvotājiem, vīriešiem un sievietēm, kā arī atkarībā no aptaujāto vecuma.

Tomēr, ja salīdzinām 1999.gada pētījuma rezultātus ar 1994.gada pētījuma datiem, redzam, ka nedaudz palielinājies to respondentu skaits, kuri uzskata, ka ienākumu atšķirībām jābūt daudz mazākām (4.att.).

UZSKATI PAR IENĀKUMU NEVIENLĪDZĪBU

1999.gada datu analīze liecina, ka dažādas sociāli demogrāfiskās grupas nedaudz atšķiras pēc attieksmes pret ienākumu nevienlīdzību. Sievietes biežāk uzskata, ka atšķirībām ienākumos jābūt mazākām. Pastāv savstarpēja sakarība starp aptaujāto personu vecumu un attieksmi pret ienākumu nevienlīdzību - jo respondenti vecāki, jo biežāk iestājas par ienākumu vienlīdzīgu sadalījumu. Savukārt, jo respondents ir jaunāks, jo neitrālāka ir viņa attieksme pret nevienlīdzību ienākumos. Līdzīgi kā 1994.gadā, sakarība starp izglītības līmeni un attieksmi pret ienākumu nevienlīdzību nav vērojama. Tautība nav uzskatāma par faktoru, kas ietekmē viedokli par ienākumu sadalījuma diferenciaciju, taču vērojama zināma savstarpēja sakarība starp viedokli par ienākumu diferenciaciju un respondenta pilsonību - Latvijas nepilsoņi biežāk piekrīt ienākumu diferenciacijai un uzskata, ka tā varētu būt pat daudz lielāka (11,8%).

Nodarbinātības statuss ir faktors, kas nedaudz korelē ar viedokli par ienākumu sadalījuma diferenciaciju - nestrādājošiem respondentiem (studentiem un pensionāriem) ir biežāk raksturīgs egalitārāks viedoklis ienākumu sadalījumā.

VIEDOKLIS PAR SIEVIEŠU UN VĪRIEŠU VIENLĪDZĪBU DARBA VIETĀ

Gan 1994., gan 1999.gada Dzīves apstākļu pētījumā bija iekļauts jautājums par vīriešu un sieviešu diskrimināciju darba vietā.

1999.gada aptaujas dati liecina, ka 8,1% respondentu uzskata, ka

sieviešu diskriminācija darba vietā notiek ļoti bieži, 22,1% - ka šāda veida diskriminācija notiek bieži, 35,9% domā, ka diskriminācija notiek dažkārt. Zināma respondentu daļa domā, ka diskriminācija darba vietā notiek reti (14,7%), bet 19,2% ir pārliecināti, ka sieviešu diskriminācija darba vietā nenotiek. Ja salīdzinām šos datus ar 1994.gada Dzīves apstākļu pētījumu, redzams, ka 1994.gadā vairāk nekā puse respondentu norādīja, ka diskriminācija notiek "dažreiz", "bieži" vai "ļoti bieži", bet 14% atzina, ka diskriminācija notiek reti. Savukārt 32% uzskatīja, ka diskriminācija darba vietā nenotiek.

7.tabula

VIEDOKLIS PAR SIEVIEŠU DISKRIMINĀCIJU DARBA VIETĀ, procentos no atbilžu skaita

	Ļoti bieži	Bieži	Dažreiz	Reti	Nekad
Cik bieži sievietes tiek diskriminētas darba vietā?					
1994.gada pētījuma rezultāti	4,3	15,0	31,1	15,2	34,3
1999.gada pētījuma rezultāti	8,1	22,1	35,9	14,7	19,2

Salīdzinot datus par sieviešu diskrimināciju, noskaidrots, ka pastāv vērā ņemamas atšķirības starp vīriešu un sieviešu viedokļiem - 1999.gadā sievietes biežāk nekā 1994.gadā norāda, ka sieviešu diskriminācija pastāv bieži vai ļoti bieži. Tas liecina gan par to, ka sievietes biežāk apzinās, ka viņas tiek diskriminētas darba vietā, gan arī par iespējamo pieaugušo diskrimināciju darba tirgū kopumā (sievietes diskrimināciju pieļauj tāpēc, lai nezaudētu darbu).

Salīdzinot atbildes uz šo jautājumu atkarībā no respondentu vecuma, redzams, ka vecākās paaudzes respondenti (vecāki par 65 gadiem) biežāk uzskata, ka diskriminācija darba vietā nenotiek nekad vai notiek reti. Iespējami vismaz divi skaidrojumi. Viens no tiem balstās uz padomju laikā iesakņojušos viedokli par sieviešu un vīriešu pilnīgu līdztiesību, un stereotips par sievieti traktoristi kā līdztiesības simbolu joprojām ir dzīvs. Otrs skaidrojums balstās uz faktu, ka lielākā daļa vecākās paaudzes respondentu ir ārpus darba tirgus un nevar spriest par sieviešu diskrimināciju darba vietā. Svarīgi atzīmēt, ka respondenti vecumā no 50-64 gadiem biežāk nekā citu vecuma grupu respondenti ir pārliecināti, ka sieviešu diskriminācija notiek, respektīvi, pirmspensijas vecuma iedzīvotāji ir bieži saskārušies ar sieviešu diskriminācijas faktu - vai nu pašas pirmspensijas vecuma respondentes, vai viņu ģimenes locekļi.

Analizējot diskriminācijas faktu atkarībā no respondenta

nodarbinātības kategorijas, redzam, ka par diskrimināciju visbiežāk sūdzās bezdarbnieki. Mēs varam hipotētiski pieņemt, ka cilvēki izjūt dzimumu diskrimināciju, mēģinot pieteikties darbā. Ja, piemēram, kopumā vidēji biežu vai ļoti biežu diskrimināciju atzīmējuši 30% respondentu, tad bezdarbnieku vidū šādas atbildes ir snieguši 43% respondentu.

Pilsētu un lauku respondentu atbildes liecina, ka laukos diskriminācija vai izpratne par sieviešu diskrimināciju darba vietā atšķiras no pilsētu iedzīvotāju viedokļa. Lauku respondenti biežāk uzskata, ka diskriminācijas nav vai tā ir reti sastopama.

Nākamajā sadaļā noskaidrosim, vai Latvijas sabiedrībai raksturīgs optimistisks savu iespēju vērtējums, politisko procesu izpratne un to, no kā ir atkarīgi cilvēka panākumi dzīvē. Nosacīti šo atbilžu grupu analīzes rezultātu varētu definēt kā sociālo integrāciju vai politisko izolētību un atsvešinātību

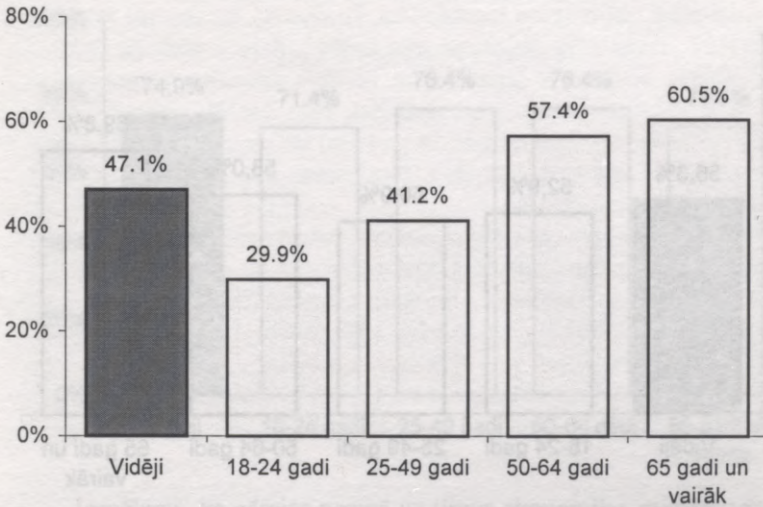
POLITISKĀS UN SOCIĀLĀS INTEGRĀCIJAS LĪMENIS

Aptaujā izmantota tradicionāla izteikumu grupa. Respondentu optimismu vai pesimismu par nākotni noskaidrojām, lūdzot novērtēt izteikumus:

1. izteikums "Nav jēgas plānot nākotni";
2. izteikums "Politika ir tik sarežģīta, ka tādiem cilvēkiem kā man ir grūti saprast, par ko tur ir runa";
3. izteikums "Jūsu panākumi dzīvē ir atkarīgi no Jūsu ģimenes".

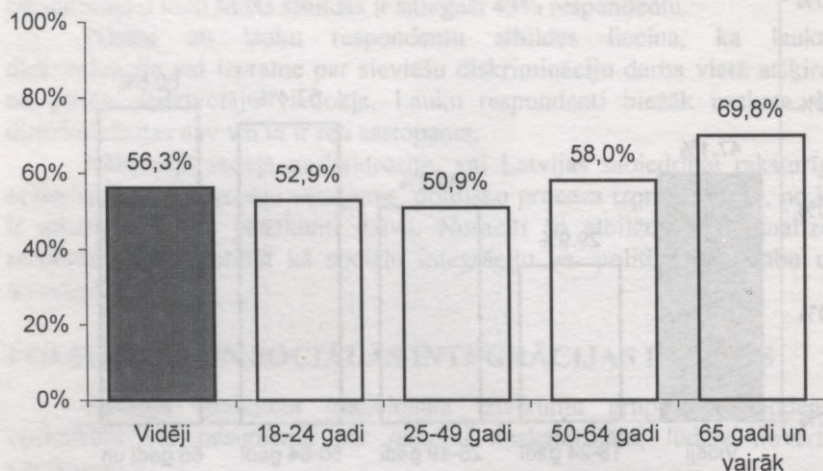
Respondenta piekrišana 1.izteikumam "Nav jēgas plānot nākotni" nozīmē diezgan lielu pesimismu par nākotni un paļaušanos uz likteni jeb fatālismu. Veicot datu analīzi no dažādiem aspektiem, attieksmē pret šo izteikumu konstatētas vērā ņemamas vecuma atšķirības (5.att.). Dati liecina, ka tādi respondentu raksturojoši rādītāji kā vecums (65 gadi un vairāk), sociāli ekonomiskais statuss (pensionārs), pilsonība (fakts, ka respondentam nav nevienas valsts pilsonības), izglītība (pamatizglītība, sākumizglītība vai zemāks izglītības līmenis) saistīti ar neticību saviem spēkiem un, iespējams, arī ar fatālismu. Savukārt jaunība (18-24 gadi) un augstākā izglītība saistās ar apzināšanos, ka "Katrs pats ir savas laimes kalējs".

PIEKRĪTU APGALVOJUMAM "NAV JĒGAS PLĀNOT NĀKOTNI, JO NEKAS NEPIEPILDĀS" (sadalījums pa vecuma grupām)

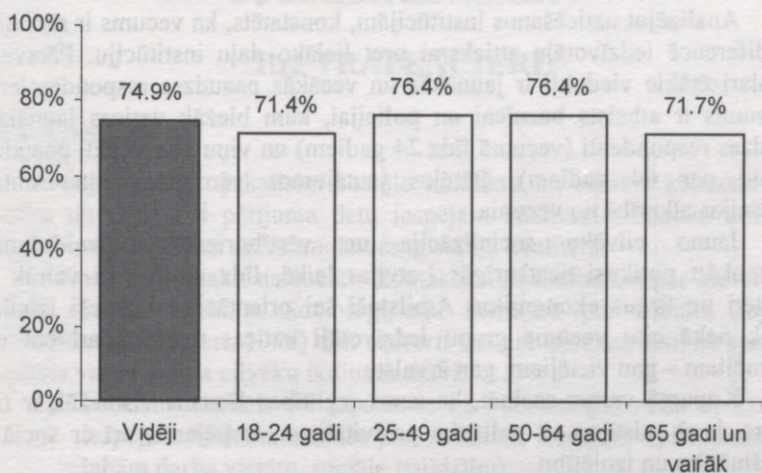
2.izteikumā par politikas sarežģītību "Politika ir tik sarežģīta, ka tādiem cilvēkiem kā man ir grūti saprast, par ko tur ir runa" varam noskaidrot izpratnes līmeni un centienus izprast sabiedrībā notiekošos procesus. Līdz ar to šī izteikuma vērtējums ir uzskatāms par pakārtotu demokrātiskās līdzdalības rādītāju. Analizējot viedokļus par politikas sarežģītību, konstatēts, ka izteikums par politikas sarežģītību savstarpēji saistīts ar tādiem sociāli demogrāfiskiem rādītājiem kā vecums (65 gadi un vairāk) (6.att.), pilsonība (tās trūkums) un izglītības līmenis (pamata-, sākumizglītība vai zemāka). Loģisks ir secinājums – ja lielākā respondentu daļa neorientējas politikas jautājumos, tad viņi arī nepedalās politiskajos pasākumos un neuzticas valsts un sabiedriskajām institūcijām. Tomēr hipotētiski iespējams arī pieņemt, ka vilšanās politisko institūciju darbībā saistāma ar neuzticēšanos tām. Savukārt neuzticēšanās rada nevēlēšanos piedalīties politiskos pasākumos, līdz ar to atsvešināšanos un izolāciju no sabiedrībā notiekošā. Rezultātā sociālā un politiskā izolācija rada neizpratni par politisko notikumu un norišu likumsakarībām.

PIEKRĪTU APGALVOJUMAM "POLITIKA IR TIK SAREŽĢĪTA, KA TĀDIEM
CILVĒKIEM KĀ MAN IR GRŪTI SAPRAST, PAR KO IR RUNA"
(sadalījums pa vecuma grupām)

Trešais izteikums "Jūsu panākumi dzīvē ir atkarīgi no Jūsu ģimenes" papildina iepriekšējos divus. Ja indivīdam nav nozīmes plānot nākotni, sekot politiskajām norisēm un tās izprast, tad atliek paļaušanās uz ģimeni kā faktoru, kas dzīvē nepievilis. Starp citu, 1983.gada 18-gadīgo jauniešu aptauja ("Paaudzes ceļi un gaitas", 1983.-1999., FSI) apstiprina tēzi par uzticēšanos ģimenei un ģimeni kā noteicošo vērtību respondentu dzīvē gan kognitīvā, gan uzvedības līmenī. Taču 1983. gada rezultātu skaidrojumam mēs hipotētiski pieņemām, ka valdošās ideoloģijas un dubultmorāles apstākļos ģimenes vērtība bija visaugstākā, jo ģimene bija tā joma, kur cilvēks varēja būt viņš pats, ģimene bija tā vide, uz kuru cilvēks varēja paļauties. 7.grafikā redzams, ka šajā izteikumā ir nelielas atšķirības atkarībā no vecuma, tomēr paļaušanās uz ģimeni kā pamatu panākumiem dzīvē augstāk vērtē respondenti vecumā no 25 līdz 64 gadiem.

PIEKRĪTU APGALVOJUMAM "JŪSU PANĀKUMI DZĪVĒ IR ATKARĪGI NO JŪSU ĢIMENES" (sadalījums pa vecuma grupām)

Iespējams, ka pārejas posmā uz tirgus ekonomiku, jaunām vērtībām, demokrātisku sabiedrību cilvēks ir līdzīgā situācijā – ģimene ir tā vide, uz kuru var droši paļauties, savējie vienmēr būs tie, kas atbalstīs. Ar šo hipotētisko pieņēmumu pāriesim uz nākamo nodaļu par sociālo kontaktu tīklu lomu, tai skaitā ģimenes lomu indivīda problēmu risināšanā.

SECINĀJUMI

Kopumā Latvijas iedzīvotāju politiskā aktivitāte ir zema, tomēr salīdzinājumā ar 1994.gada Dzīves apstākļu apsekojuma datiem vērojams neliels politiskās intereses un aktivitātes pieaugums.

Dati liecina, ka ir tikai viena konvencionālo un viena nekonvencionālo aktivitāšu grupa, kurā iedzīvotāji piedalās daudzmasveidīgi. Konvencionālo aktivitāšu grupā statistiski nozīmīga vērtība ir līdzdalība vēlēšanās (Saeimas un pašvaldību), kas ir pati elementārākā politiskās līdzdalības forma. Savukārt nekonvencionālo (protesta) aktivitāšu grupā statistiska nozīmība ir pasīvai protesta formai – politiskas prasības parakstīšana. Savukārt protests ir viens no reālajiem potenciālās politiskās līdzdalības veidiem. Protesta rādītāja augsta vērtība saistāma ar iespējamu endēmisku neuzticēšanos politikai un, iespējams, arī sabiedrībai. Iedzīvotāju sociālā un politiskā piedalīšanās sabiedriskajās organizācijās kā demokrātiskās līdzdalības forma un uzticēšanās valsts un sabiedriskajām institūcijām ir zema. Nav nevienas tādas organizācijas, kurā būtu iesaistījies

proporcionāli liels skaits respondentu un kurā respondenti darbotos īpaši aktīvi. Tas liecina par iedzīvotāju vilšanos sabiedriskajās organizācijās, kuras cēloņi ir meklējami padomju laikos, kad līdzdalība tajās bija piespiesti masveida. Šķiet, ka šis sindroms vēl joprojām nav pārvarēts.

Analizējot uzticēšanos institūcijām, konstatēts, ka vecums ir rādītājs, kas diferencē iedzīvotāju attieksmi pret lielāko daļu institūciju. Pārsvārā vispolarizētākie viedokļi ir jaunākās un vecākās paaudzes respondentiem. Izņēmums ir atbalsts baznīcai un policijai, kam biežāk uzticas jaunākās paaudzes respondenti (vecumā līdz 24 gadiem) un viņu vecvecāku paaudze (vecāki par 64 gadiem). Pārējos jautājumos vērojamas interesantas korelācijas atkarībā no vecuma.

Jauno cilvēku socializācija un vērtīborientāciju veidošanās galvenokārt notikusi neatkarīgās Latvijas laikā, līdz ar to viņi vairāk ir orientēti uz tirgus ekonomiku. Atbilstoši šai orientācijai jaunieši izteikti biežāk nekā citu vecuma grupu iedzīvotāji uzticas uzņēmējdarbībai un uzņēmējiem – gan vietējiem, gan ārvalstu.

Kopumā varam secināt, ka zems izglītības līmenis visbiežāk ir tas faktors, kurš saistāms ar politisko pasivitāti un, iespējams, arī ar sociālo atsvešinātību un izolētību.

Balstoties uz datu analīzi par politiskās līdzdalības un demokrātisko vērtību attīstību Latvijā, jāatzīst arī, ka politiskā attīstība nenotiek ātri un sekmīgi, kā cilvēki to vēlētos. Tāpēc arī ir daudz neapmierinātu respondentu. Viens no neuzticēšanās un zemas līdzdalības iemesliem varētu būt neattīstīta politiskā kultūra Latvijā. Pēc lielākās daļas rādītājiem par politiskās kultūras attīstību Latvijai 1999.gadā raksturīgs politiskās kultūras ideoloģiskais posms, kura galvenie indikatori ir šādi: zems politiskā plurālisma, politiskās līdzdalības un uzticēšanās politiskajām institūcijām līmenis. Tomēr, salīdzinot ar 1994.gadu, notiek nelielas, pakāpeniskas izmaiņas kritiski racionālās politiskās kultūras virzienā.

10.nodaļa

SOCIĀLIE KONTAKTI

Ilze TRAPENCIERE

IEVADS

Šajā nodaļā apskatīsim sociālo kontaktu un sociālo kontaktu tīkla būtību un atbilstoši pētījuma datu iespējām analizēsim sociālo kontaktu lomu un vietu cilvēku dzīvē un dzīves apstākļu kvalitātē.

Sociālie kontakti un sociālo kontaktu tīkli uzskatāmi par indivīda un grupu *sociālo kapitālu*. Socioloģiskajā literatūrā par sociālo kapitālu (piemēram, P.Barbieri, 1998) tiek uzsvērti trīs galvenie aspekti, kā sociālais kapitāls var ietekmēt cilvēku ikdienas dzīvi:

- 1) sociālais kapitāls var izpausties kā *informācijas resurss*, kas dod iespēju cilvēkam uzzināt par dažādām iespējām (piemēram, par labām darba vietām, sociālo palīdzību);
- 2) sociālais kapitāls var izpausties kā *ietekmes un atbalsta resurss*, kas aktīvi atbalsta cilvēka centienus sasniegt noteiktus mērķus (piemēram, personīga rekomendācija/ieteikums ļauj cilvēkam dabūt labu darbu);
- 3) sociālais kapitāls var izpausties kā *socializācijas resurss*, kas "iemāca" cilvēkam sabiedrības (vai noteiktas sabiedrības grupas) vērtības, attieksmes un uzvedības normas. Sociologs Putnams (1993) saista sociālo kapitālu ar politiku un vietējo municipalitāšu darbu. Viņš uzsver tādu terminu kā *politisko un institucionālo uzticēšanos*, kura lielā mērā veidojas (vai neveidojas) cilvēku sociālajos kontaktos (īpaši kaimiņu vai vienā rajonā dzīvojošo cilvēku kontaktos). Sociologs Kolemans (1990) saista sociālo kapitālu (sociālos kontaktus) ar savstarpēju sociālo uzticēšanos kā atbildi tam, ka otra kontaktu puse (tai skaitā institūcija, grupa, partija) pilda solīto, informē cilvēkus un ievēro savstarpējās sociālās normas.

Zinātniskajā literatūrā sociālais kapitāls gan teorētiski, gan empīriski analizēts retāk nekā indivīda vai grupu ekonomiskais un cilvēkkapitāls. P. Burdje (Bourdieu, 1980) izvirzīja ideju par to, ka sociālais kapitāls ir cieši saistīts ar cilvēkkapitālu - jo lielāks ir kāda indivīda sociālais kapitāls, jo labāk viņš spēj to izmantot. Savukārt sociologi De Graafs un Flaps (1991) ir analizējuši gan sociālo, gan cilvēkkapitālu un konstatējuši, ka sociālais kapitāls ievērojami papildina cilvēkkapitālu, kā arī palīdz palielināt

ienākumus. Pēc šo autoru pētījumu datiem cilvēkkapitāls var veidot sociālo kapitālu, bet šī sakarība nav ļoti cieša. Savukārt cilvēkkapitāla un sociālā kapitāla mijiedarbības rezultāts noteiktām profesiju kategorijām (īpaši vidusslānim) var būt ienākumu pieauguma pamats, piemēram, balstoties uz informāciju par labākām darba un līgumu noslēgšanas iespējām utt. Šie paši autori arī uzsver, ka dažādām nodarbināto kategorijām sociālā kapitāla loma ir atšķirīga. Pēc augšminēto autoru pētījuma var hipotētiski pieņemt, ka cilvēkiem ar augstāku izglītības līmeni un augstāku sociālo stāvokli ir izteiktāka pozitīva saistība starp cilvēkkapitālu un sociālo kapitālu. Savukārt stratēģiski svarīgiem sociāliem kontaktiem vislabāk var piekļūt labi izglītots indivīds.

Ja cilvēkam trūkst prasmes veikt kādu darbu, sasniegt vajadzīgo rezultātu iespējams ar draugu un paziņu palīdzību. Paša prasmes trūkums (cilvēkkapitāls) var tikt aizstāts ar pazīstama cilvēka palīdzību (sociālais kapitāls). Piemērs par sociālo kontaktu lomu: ja cilvēks neprot salabot savu divriteni, viņš/-a var palūgt to izdarīt draugam. Tā kā parasti indivīdam nav visas dzīvē nepieciešamās prasmes, veidojas nerakstīts kredītīgums – tu palīdzēji man šodien, es palīdzēšu tev citreiz. Sociālo kontaktu lomu raksturojuši daudzi autori, uzsverot vairāku sociālo kontaktu un īpaši sociālo kontaktu tīkla lomu cilvēku dzīvē: piemēram, dažādi bezmaksas vai maksas pakalpojumi paziņu un draugu vidū; informācija par svarīgiem jautājumiem (izglītības, darba iespējām, sociālo palīdzību, jaunumiem apkārtnē); praktiski padomi, pie kura ārsta konsultēties, kādas zāles lietot, kur labāk un lētāk iepirkties; politisks padoms, par ko balsot vēlēšanās, parakstīt vai neparakstīt sociālu vai politisku prasību, vai piedalīties kādā sabiedriskā organizācijā un kura organizācija būs tā īstā; informācija par jauniešiem, pensionāriem vai citām vecuma grupām paredzētu sabiedrisku pasākumu; emocionāla atbalsta loma (iespēja izteikt dažādas emocijas sev nozīmīgu cilvēku vidē – sajūsmu, prieku, bēdas, līdzjūtību); situācijas izvērtēšana; lomu attiecības ģimenes locekļu un radnieku starpā utt. Protams, svarīgi arī, lai cilvēks spētu izmantot tās iespējas, ko spēj dot sociālie kontakti. Tādējādi sociālie kontakti ar citiem cilvēkiem ir svarīga Latvijas iedzīvotāju dzīves sastāvdaļa - ar kontaktu palīdzību tiek uzzināta jauna informācija, tie nepieciešami emocionālajam līdzsvaram, piederības un stabilitātes izjūtai. Sociālo kontaktu trūkums liecina par indivīda atsvešinātību un izolāciju gan no līdzcilvēkiem, gan sabiedrības kopumā.

Empīriskajos pētījumos sociālais kapitāls tiek operacionalizēts vismaz četros dažādos veidos: ar nodarbinātības statusu, kontaktpersonu statusu, dažādiem sociālās aktivitātes indikatoriem (piemēram, līdzdalība klubā un tml.), kā arī ģimenes un sociālajām attiecībām.

Balstoties uz sociālo kontaktu nozīmi cilvēka dzīvē, dzīves apstākļu pētījumā tika iekļauta jautājumu grupa par sociālajiem kontaktiem - sociālo kontaktu biežumu, ar ko cilvēki satiekas ārpus darba laika. Aptaujā netika uzdoti jautājumi par kontaktu saturu, ilgumu un rezultātu. Tomēr pētījums dod iespēju spriest par sociālo kontaktu lomu cilvēku dzīvē.

Sociālie kontakti tika analizēti divos līmeņos: indivīda kontakti ar citiem cilvēkiem, kas ietver pārsvarā kontaktus ar nozīmīgiem cilvēkiem un kas raksturo individuālo piederības izjūtu; indivīda līdzdalība sabiedriskajos procesos demokrātiskas sabiedrības aktīvā pilnveidošanā. Šis kontaktu veids attiecināms uz indivīda integrāciju sabiedrībā, pateicoties sociālo kontaktu tīklam. Ja ikdienas sarunās ar kaimiņiem, draugiem, radiem informācija var balstīties uz nepārbaudītām ziņām, baumām, tad līdzdalība organizācijā liecina par spēju vērtēt informāciju, apzinātu vēlēšanos veidot sociālo kontaktu tīklu un to izmantot.

SOCIĀLIE KONTAKTI AR CITIEM CILVĒKIEM

Analizējot indivīda sociālos kontaktus ar cilvēkiem sev apkārtējā vidē, sāksim ar četrām katram cilvēkam nozīmīgām vidēm/kontaktu grupām:

- 1) kontakti, kas balstās uz radniecību (tikšanās ar vecākiem, brāļiem/māsām un radniekiem, kā arī dzīvesbiedra radniekiem);
- 2) kontakti, kas saistīti ar dzīvesvietu (kaimiņi);
- 3) kontakti, kas saistīti ar/ balstās uz darba attiecībām (kolēģi);
- 4) kontakti, kas balstīti uz garīgu/emocionālu/uzvedības tuvību (draugi).

Katrai no kontaktu grupām pārsvarā ir sava loma indivīda dzīvē, tomēr iespējama dažādo kontaktu pārklāšanās (piemēram, radnieks, kolēģis, kaimiņš uzskatāms par draugu utt.). Tādējādi respondentam ne vienmēr ir viegli definēt, pie kuras kategorijas kontakts pieskaitāms. 1.tabulā redzams dažādu kontaktu biežums.

TIKŠANĀS AR CILVĒKIEM, BIEŽUMS, procentos

	Katru dienu vai gandrīz katru	Reizi nedēļā	Reizi mēnesī	Dažas reizes gadā	Retāk	Dzīvo kopā ar viņiem
Māte vai tēvs	20.0	23.1	16.0	10.6	5.70	24.6
Dzīvesbiedra vecāki	11.3	24.9	25.0	19.3	15.5	4.0
Māsa/brālis	10.8	22.7	23.5	23.0	15.0	5.1
Cits radnieks	6.9	14.7	23.5	29.9	19.2	5.7
Citi dzīvesbiedra radi	3.1	10.4	23.7	34.5	28.3	0.1
Kaimiņi	38.5	33.4	12.1	3.5	12.4	0.1
Kolēģi (ārpus darba stundām)	9.0	29.0	25.0	13.0	23.5	0.5
Draugi	15.9	39.0	27.0	12.6	5.5	-

Kā redzams tabulā, visbiežāk un visregulārāk tiek satikti kaimiņi – vairāk nekā trešā daļa respondentu kaimiņus satiek katru dienu vai gandrīz katru dienu, trešā daļa – vismaz reizi nedēļā. Kontakti ar kaimiņiem var būt, bet lielajās pilsētās tie parasti ir virspusēji un saturiski maznozīmīgi. To pierāda arī analīze - jo lielāka pilsēta, jo kontakti ar kaimiņiem ir retāki, bet mazpilsētās un lauku apvidos tikšanās ar kaimiņiem ir biežākas. Mazpilsētās un laukos kontakti ar kaimiņiem ir personiskāki un biežāk pilda informatīvu, emocionāla atbalsta un, iespējams, arī citas funkcijas. Analīze parāda, ka pensionāri biežāk (40%) nekā citas vecuma grupas tiekas ar kaimiņiem katru dienu vai vairākas reizes nedēļā. Pēc nodarbinātības ar augstāku rādītāju tikšanos biežuma ziņā atzīmējami bezdarbnieki (44%), nekvalificēti strādnieki (48%) un kvalificēti strādnieki (39%), kuri ar kaimiņiem satiekas katru dienu vai gandrīz katru dienu. Iespējams, ka kaimiņi viņiem ir viens no svarīgākajiem kontaktu tīkliem, kur iegūst svarīgāko informāciju, apspriež jaunumus utt.

Tikšanās biežuma ziņā otrajā vietā ir kontakti ar vecākiem – katrs piektais pieaugušais respondents satiekas ar vecākiem katru vai gandrīz katru dienu, tikai nedaudz lielāks skaits aptaujāto ar vecākiem tiekas vismaz reizi nedēļā. Par samērā regulāru tikšanos ar vecākiem var uzskatīt, ja ar tiem tiekas reizi mēnesī vai biežāk – tā atbildējuši vairāk nekā puse aptaujāto, bez tam 24.6 % respondentu norādījuši, ka dzīvo kopā ar vecākiem.

Kopumā apmēram $\frac{5}{6}$ no tiem respondentiem, kam vecāki ir dzīvi, uztur ar viņiem regulārus kontaktus. Mēs hipotētiski varam pieņemt, ka šie kontakti pilda savstarpēja psiholoģiskā un materiālā atbalsta funkciju, kā arī informatīvo funkciju, tai skaitā par sabiedrībā un politikā notiekošo.

Daudzi respondenti dzīvo kopā ar vecākiem. Pārsvarā tie ir neprecējušies (46%) jauni cilvēki. Pie vecākiem dzīvo 54% studentu, kā arī 33% nestrādājošo darba meklētāju.

Visbiežāk kopā ar vecākiem dzīvo rīdzinieki – kā to norādījuši $\frac{1}{3}$ respondentu. Iespējams, ka tā nav respondentu brīva izvēle, bet piemērota dzīvokļa vai mājokļa trūkuma dēļ. Savukārt mazpilsētās tikai $\frac{1}{5}$ aptaujāto dzīvo kopā ar vecākiem. Mazpilsētu iedzīvotāji uztur regulārus kontaktus ar vecākiem un satiekas ar tiem katru vai gandrīz katru dienu, biežāk nekā lielākās pilsētās dzīvojošie. Domājams, ka mazpilsētās vecākus un bērnus saista gan emocionāls kontakts, gan savstarpēja palīdzība - kopējs dārzs, bērnu pieskatīšana utt.

Interesanti, ka, analizējot kontaktu biežumu pa reģioniem, atklājās atšķirīgs sociālo kontaktu modelis: Rīgas reģionā dzīvojošie salīdzinoši retāk tiek ar vecākiem katru nedēļu (35%), bet Latgalē un Zemgalē dzīvojošie – visbiežāk (53% un 51%).

Analīze apliecināja zināmu sakarību starp respondentu ienākumiem un kontaktu biežumu. Respondenti no zemāko ienākumu grupas (1.kvintile) un augstāko ienākumu grupas (5.kvintile) biežāk nekā pārējās grupas katru vai gandrīz katru dienu satiekas ar vecākiem vai vienu no viņiem.

Trešajā vietā ierindojami kontakti ar draugiem. Trešā daļa respondentu satiekas ar draugiem reizi nedēļā vai biežāk, un tas uzskatāms par svarīgu kontaktu veidu. Ar draugiem biežāk tiekas vīrieši nekā sievietes - tā norādījuši 61% vīriešu un 51% sieviešu. Jauniešiem visbiežākie kontakti ir ar draugiem. Analizējot sociālos kontaktus pa nodarbinātības grupām, visbiežāk ar draugiem tiekas studenti (48% tiekas ar draugiem katru vai gandrīz katru dienu), nekvalificēta darba strādnieki (30.9% tiekas ar draugiem katru vai gandrīz katru dienu), kā arī nestrādājošie darba meklētāji. Kopumā kontakti ar draugiem ir biežāki mazpilsētās nekā lielajās pilsētās.

Analizējot kontaktu biežumu pa vecuma grupām, noskaidrots, ka 44 gadi ir tā robeža, kad būtiski samazinās kontaktu biežums ar draugiem.

Novērota arī šāda sakarība – jo augstāks ir respondenta izglītības līmenis, jo tikšanās ar draugiem ir salīdzinoši retākas. Tomēr – attiecības ar draugiem tiek uzturētas regulāri – respondenti ar augstāko izglītību visbiežāk tiekas ar draugiem vidēji reizi mēnesī.

Tikšanās ar dzīvesbiedra vecākiem, citiem dzīvesbiedra vai saviem radiem notiek retāk nekā tikšanās ar saviem vecākiem, taču šie kontakti atzīmēti nedaudz biežāk nekā tikšanās ar brāļiem un/vai māsām. Tomēr arī brāļi un māsas tiek satikti samērā regulāri. Ceturtdā daļa aptaujāto tiekas ar brāļiem un/vai māsām vismaz vienu reizi nedēļā, vēl 17.7% tiekas ar brāļiem un/vai māsām vismaz reizi mēnesī. Latvijā kopumā varam spriest par diezgan ciešām radnieciskām saitēm ar tuvākajiem radniekiem.

Attālākiem radiem un dzīvesbiedru radiem respondentu sociālo kontaktu tīklā ir salīdzinoši mazāka nozīme.

Tikšanās ar kolēģiem katru dienu pēc darba nav ļoti izplatīta, tomēr arī saites ar kolēģiem varam uzskatīt par samērā ciešām, jo divas trešdaļas aptaujāto neformāli tiekas ar kolēģiem ārpus darba laika biežāk nekā reizi mēnesī. Savukārt pētījumi Skandināvijas valstīs liecina, ka cilvēki labas attiecības ar kolēģiem vērtē augstāk nekā lielu algu. Ārpus darba laika ar kolēģiem biežāk tiekas vīrieši nekā sievietes. Vairākas reizes nedēļā ar kolēģiem pēc darba tiekas 26% vīriešu un 16% sieviešu. Vairumā gadījumu tie ir jauni cilvēki vecumā no 25 – 34 gadiem. Interesanti, ka biežāk brīvo laiku ar kolēģiem pavada precētie nekā neprecētie.

Kopumā analīze liecina, ka jauniem cilvēkiem vispār, it īpaši tiem, kas mācās, ir salīdzinoši visplašākais kontaktu tīkls, aptverot gan vecākus, gan draugus, gan kolēģus.

Savukārt visierobežotākais kontaktu tīkls ir pensionāriem. Sociālo kontaktu tīkls šai grupai ir ierobežots un to veido kaimiņi un draugi. 73% pensionāru biežāk kā reizi nedēļā tiekas ar kaimiņiem un 46% - ar draugiem. Samērā reti notiek regulāras tikšanās ar brāļiem un/vai māsām (15.4% tiekas ar brāļiem/māsām vismaz reizi nedēļā). Savukārt kontakti ar bijušajiem kolēģiem tiek uzturēti ļoti reti – tikai 4% pensionāru tiekas ar saviem bijušajiem kolēģiem.

Diemžēl Dzīves apstākļu pētījumā netika iekļauti jautājumi par telefoniskiem kontaktiem ar respondentam nozīmīgiem cilvēkiem. Piemēram, *Nabadzības sociālā novērtējuma pētījumā* (FSI, 1998) tika noskaidrots, ka pensionāriem telefona sarunas ir viens no galvenajiem un svarīgākajiem sociālajiem kontaktu veidiem, par kuru uzturēšanu viņi bija ļoti noraizējušies sakarā ar telefona abonementa maksas un sarunu maksas palielinājumu. Arī citu valstu pētnieki ir norādījuši, ka telefona sarunas ar indivīdam nozīmīgiem cilvēkiem ir svarīgs gan kā informācijas, gan arī psiholoģiskā atbalsta avots.

Īpaša grupa sociālo kontaktu ziņā ir nestrādājošie darba meklētāji. Šīs grupas pārstāvji; salīdzinot ar citām grupām, samērā bieži dzīvo pie vecākiem. Savukārt tie nestrādājošie darba meklētāji, kuri nedzīvo pie vecākiem, arī tiekas ar viņiem ievērojami retāk nekā citas aptaujāto grupas. Nestrādājošie darba meklētāji ir it kā izstumti no kontaktiem ar radniekiem. To kontaktu tīklu pamatā veido kaimiņi un draugi. Tas izskaidrojams, pirmkārt, ar to, ka viņiem ir vairāk brīva laika satikties ar cilvēkiem; otrkārt, viņiem nav sociālo kontaktu darba vietā; treškārt, iespējams, ka viņiem biežāk nepieciešama palīdzība vai psiholoģisks atbalsts no uzticamiem cilvēkiem. Gadījumos, ja radnieki dzīvo tālu (citā pilsētā vai citā valstī), ierobežotie finansiālie līdzekļi liedz nestrādājošiem darba meklētājiem uzturēt regulārus kontaktus ar radniekiem.

SAVSTARPĒJA PALĪDZĪBA

Sociālo kontaktu otra jautājumu grupa veltīta jautājumiem, vai cilvēkiem ir kāds, uz ko varētu paļauties grūtā brīdī vai kurš nepieciešamības gadījumā varētu palīdzēt. Kā referentkategorijas izmantotas šādas problēmas: slimība, nepieciešamība pēc sabiedrības, personīgo problēmu apspriešana. Atbildes uz šīs grupas jautājumiem raksturo indivīda integrāciju sabiedrībā vai izolāciju.

Šī paša jautājumu bloka otra daļa attiecas uz palīdzības sniegšanu tuviem cilvēkiem, šīs palīdzības brīvprātīgumu. 2.tabulā redzams, ka lielākajai daļai respondentu ir kāds cilvēks, kuram varētu uzticēties slimības vai citā gadījumā, kad nepieciešams otra cilvēka atbalsts.

2.tabula
POTENCIĀLA PALĪDZĪBA IR IESPĒJAMA, procentos no atbilžu skaita

	Jā, iespējama	Nav iespējama
Vai Jums ir kāds radnieks vai cits tuvs cilvēks, kas varētu Jums palīdzēt ...		
ja saslimstat	95,1	4,9
ja nepieciešama sabiedrība	93,4	5,7
ja nepieciešams pārrunāt personīgas problēmas	91,8	7,1

Analizējot atbildes uz jautājumu par palīdzību slimības gadījumā, visbūtiskākās ir vecuma atšķirības: par iespējamo palīdzību ir pārliecināti praktiski visi jaunieši (99.3%), bet visretāk cer uz palīdzību jauno cilvēku vecāku un vecvecāku paaudze (īpaši vecuma grupa 55-74 gadi) – 91.8% respondentu. Rīgas iedzīvotāji uzskatāmi par sociāli izolētākiem nekā mazāku pilsētu un lauku iedzīvotāji, jo viņi salīdzinoši retāk min kādu, uz ko varētu paļauties slimības gadījumā.

Novērota sakarība starp respondentu zemāku izglītības līmeni un iespējamā atbalsta trūkumu: tie respondenti, kam ir pamatizglītība vai arodizglītība pēc sākuma vai pamatizglītības, retāk spēj iedomāties cilvēku, uz ko paļauties slimības gadījumā. Nestrādājošie darba meklētāji šajā jautājumā neatšķiras no pārējām respondentu grupām.

Respondenti nedaudz retāk spēj iedomāties cilvēku, ar kuru kontaktēties, ja nepieciešama cita cilvēka sabiedrība. Tomēr lielais vairums aptaujāto zina šādu cilvēku – draugu vai labu paziņu. Kopumā piemērotas sabiedrības atrašana nav problēma cilvēkiem vecumā līdz 65 gadiem. Pēc tam piemērotas sabiedrības atrašanas varbūtība ievērojami samazinās, bet

pēc 75 gadu sasniegšanas katrs desmitais cilvēks jūtas vientuļš un nespēj atrast sabiedrību.

Cilvēki biežāk jūtas vientuļi lielās pilsētās (bet ne Rīgā). Biežāk nekā citas grupas šo problēmu uzsvēruši nekvalificēti strādnieki, respondenti ar izglītības līmeni, kas zemāks par pamata izglītību.

Uzticamības personu personīgu problēmu apspriešanai var atrast deviņas desmitdaļas respondentu, bet 7% domā, ka tādu personu nevar atrast. No visām vecuma grupām jauniešiem ir visvieglāk atrast cita cilvēka sabiedrību, bet cilvēkiem vecumā no 50-64 gadiem – visgrūtāk. Tā biežāk ir lielo pilsētu iedzīvotāju problēma (11% lielajās pilsētās dzīvojošo respondentu). Katrs devītais-desmitais vientuļais cilvēks atzīmējis, ka viņam/viņai nav uzticamības personas, ar ko apspriest savas problēmas. Visbiežāk par nespēju atrast cilvēku, kam uzticēties, izteikušies respondenti ar pamatizglītību (katrs desmitais) vai respondenti ar arodizglītību pēc sākumskolas vai pamatskolas. Tādējādi daļa Latvijas iedzīvotāju atrodas sociālās izstumtības riska grupā. Cilvēki, kuru izglītības līmenis ir zems, biežāk atrodas sociālās izolācijas riska grupā – viņi biežāk neorientējas aktuālos notikumos, nav informēti par viņiem svarīgiem jautājumiem, kā arī biežāk nespēj gūt psiholoģisku atbalstu personīgu problēmu gadījumos.

Cits sociālo kontaktu raksturojums attiecas uz palīdzības *sniegšanu* sev tuviem cilvēkiem, ja tiem palīdzība nepieciešama sakarā ar vecumu, hronisku slimību vai invaliditāti. Tabulā redzami dati, cik bieži cilvēki bez atbildības rūpējas par tādu, kas pats nevar sevi aprūpēt vecuma, hroniskas slimības vai invaliditātes dēļ.

3.tabula

RŪPĒŠANĀS BEZ ATLĪDZĪBAS PAR TĀDU, KAS PATS NEVAR SEVI APRŪPĒT
VECUMA, HRONISKAS SLIMĪBAS VAI INVALIDITĀTES DĒĻ (atkarībā no
izglītības līmeņa), procentos

Vai bez atbildības rūpējas par kādu, kas pats nevar sevi aprūpēt vecuma, hroniskas slimības vai invaliditātes dēļ	Vidēji	Pamata izglītība vai zemāka	Vidējā izglītība (t.sk. arodizglītība un profesionālā vidējā)	Augstākā
Jā	13,6	9,7	13,4	19,1
Nē	86,4	90,3	86,5	80,9

Kā redzams tabulā, 13.6% respondentu bez atbildības rūpējas par kādu savu cilvēku, kurš pats nespēj sevi aprūpēt dažādu iemeslu dēļ. Dati liecina, ka cilvēki ar augstāku izglītības līmeni biežāk uzņemas šādas rūpes nekā respondenti ar zemāku izglītības līmeni. Datu analīze liecina, ka visbiežāk šādas rūpes uzņēmušies vidēja gada gājuma cilvēki (vecuma grupa 50-64 gadi), vai arī nedaudz biežāk sievietes nekā vīrieši (4.tab.).

4.tabula

RŪPĒŠANĀS BEZ ATLĪDZĪBAS PAR TĀDU, KAS PATS NEVAR SEVI APRŪPĒT
VECUMA, HRONISKAS SLIMĪBAS VAI INVALIDITĀTES DĒĻ, (sadalījumā pa
vecuma grupām un dzimumiem), procentos

Vai bez atlīdzības rūpējas par kādu, kas pats nevar sevi aprūpēt vecuma, hroniskas slimības vai invaliditātes dēļ	Vecuma grupas				Dzimums	
	18-24	25-49	50-64	>65	vīrieši	sievietes
Jā	12.3	14.4	19.1	6.3	12.5	14.6
Nē	87.7	85.6	80.9	93.7	87.5	85.4

Veca cilvēka aprūpe ir visbiežāk izplatītais aprūpes iemesls (5.tab.).

5.tabula

RŪPĒŠANĀS BEZ ATLĪDZĪBAS PAR TĀDU, KAS PATS NEVAR SEVI APRŪPĒT
VECUMA, HRONISKAS SLIMĪBAS VAI INVALIDITĀTES DĒĻ, APRŪPES UN
PALĪDZĪBAS SNIEGŠANAS IEMESLI, procentos

Aprūpes cēlonis/iemesls	Aprūpes uzņemšanās biežums
Vecums	32.1
Hroniska slimība	19.2
Invaliditāte	26.8

Šo aprūpi pārsvarā uzņemas viņu bērnu paaudze – vecuma grupa 45-54 gadi. Citas vecuma grupas veca cilvēka aprūpi uzņemas ievērojami retāk.

Hroniska slimība kā aprūpes iemesls ir nedaudz retāk. Invaliditāte ir samērā plaši izplatīts aprūpes cēlonis. Lielās pilsētās invaliditāte kā aprūpes iemesls minēts biežāk nekā mazpilsētās vai laukos.

Aprūpi daļa cilvēku ir uzņēmušies labprātīgi, bet daļa tāpēc, ka nav bijusi cita iespēja. Jaunieši līdz 24 gadiem biežāk norāda, ka tā ir bijusi viņu brīvprātīga izvēle, savukārt vecāka gada gājuma respondenti (vecāki par 65 gadiem) tāpēc, ka nav bijušas citas iespējas.

SOCIĀLIE KONTAKTI – LĪDZDALĪBA ORGANIZĀCIJĀS

Šajā nodaļā apskatīsim retāk analizētu aspektu – piedalīšanos organizāciju darbā atkarībā no dažiem indivīda cilvēkkapitāla, ekonomiskā un simboliskā sociālā kapitāla aspektiem.

6.tabula apliecina sakarību starp respondentu izglītības līmeni un darbošanos vismaz vienā sabiedriskā organizācijā.

LĪDZDALĪBA SABIEDRISKĀS ORGANIZĀCIJĀS ATKARĪBĀ NO IZGLĪTĪBAS
LĪMEŅA, procentos

	Visi respondenti	Tai skaitā ar iegūto izglītības līmeni								
		sākum izglītība	pamat izglītība	vispārējā vidējā izglītība	izglītības sākuma un pamat izglītība	arod izglītība pēc sākuma un pamat izglītību	arod izglītība ar vidējo izglītību	izglītība pēc pamat skolas	vidējā specialā izglītība pēc Vidusskolas	vidējā specialā izglītība pēc pamat skolas
Vai Jūs piedalāties kādā no organizācijām, vai esat tās biedrs?										
Jā	22,6	9,2	13,8	21,7	16,1	24,6	25,5	26,6	39,6	
Nē	77,4	90,8	86,2	78,3	83,9	75,4	74,5	73,4	60,4	

Lielākajā daļā organizāciju biedru skaits ir salīdzinoši neliels, tomēr vērojama kopēja tendence – respondenti no 4. un īpaši 5. ienākumu kvintiles biežāk nekā respondenti no pārējām ienākumu grupām ir iesaistījušies kādās sabiedriskās organizācijās, izņemot reliģiskās. Aktivitātes ziņā trešajā vietā ierindojas respondenti ar viszemākajiem ienākumiem – 1.kvintile. Savukārt iedzīvotāji ar vidējiem ienākumiem (3.kvintile) ir vispasīvākie - salīdzinot ar pārējām ienākumu grupām, viņi visretāk ir gan arodbiedrības organizācijās, gan profesionālajās organizācijās un asociācijās. Viens no šīs grupas pasivitātes skaidrojumiem varētu būt lielais pensionāru īpatsvars šajā ienākumu grupā, kuru profesionālā aktivitāte ir samazinājusies.

Tālāk analizēsim sabiedriskās aktivitātes un sociālo kontaktu tīklu, kurš balstās uz līdzdarbību atsevišķās organizācijās atkarībā no dažiem cilvēkkapitāla rādītājiem.

Kopumā visās organizāciju grupās biežāk darbojas respondenti, kuri pieder pie inteligences un pēc nodarbinātības statusa pieskaitāmi augstākā vai vidējā vadības līmeņa, pašnodarbinātajiem vai darba devējiem. Atsevišķos organizāciju veidos īpaši aktīvi ir pensionāri un/vai studenti.

Šeit sniegsim īsu kopsavilkumu par sabiedrisko organizāciju līdzdalības raksturojumiem.

Arodbiedrībās visbiežāk pārstāvēta inteliģence (21%) un augsti kvalificēti strādnieki (16%), bet retāk tajās iesaistījušies mazkvalificēti un nekvalificēti strādnieki (6.5%). Demogrāfiskie rādītāji arodbiedrības biedriem – visbiežāk tie ir strādājošie vecumā no 35-54 gadiem, retāk – cilvēki jaunāki par 24 gadiem.

Politiskās partijas, kā liecina dati, ir visai mazskaitliskas. Partiju

darbā visbiežāk iesaistās darba devēji, inteliģence, studenti, augstākā un vidējā līmeņa vadītāji. Visbiežāk tie ir vīrieši vecumā no 18-24 gadiem, 35-44 un 55-64 gadiem.

Piederību reliģiskai organizācijai biežāk atzīmējuši augstākā un vidējā līmeņa vadītāji, pašnodarbinātie un darba devēji. Reliģiskās organizācijās retāk sastopami strādnieki un nestrādājošie darba meklētāji. Analīze pa vecuma grupām liecina, visbiežāk reliģiskās organizācijās darbojas pensionāri un studenti. Savukārt datu analīze pēc respondentu dzimuma liecina, ka reliģiskajās organizācijās darbojošos vidū ir 78% sievietes un 22% vīrieši.

Sporta organizācijas ir uzskatāmas par jaunu cilvēku sociālo kontaktu tīklu organizācijām. Tajās pārsvarā darbojas studenti un augstākā līmeņa vadītāji, pārsvarā vīrieši.

Citas brīvā laika pavadīšanas organizācijas un grupas aptver galvenokārt vidējā līmeņa vadītājus, darba devējus un pašnodarbinātos, kā arī kvalificētos strādniekus. Pēc aptaujas datiem varam secināt, ka šī tipa organizācijas nav populāras darba meklētāju un studentu vidū. Dati liecina, ka tās uzskatāmas par vidēja vecuma iedzīvotāju organizācijām, kurās biežāk darbojas vīrieši nekā sievietes.

Nacionālās kultūras organizācijas apvieno inteliģences pārstāvjus un pensionārus, ¾ no tiem ir sievietes, pārsvarā dažādu minoritāšu pārstāvji. Pēc aptaujas datiem nacionālo kultūras organizāciju biedru vidū nav jaunu cilvēku.

Interesu grupas/vides organizācijās visbiežāk pārstāvēti augstākā līmeņa vadītāji un darba devēji; tajās ļoti reti pārstāvēti nestrādājošie darba meklētāji un mazkvalificēti strādnieki. Pārsvarā dalībnieku vecums ir 25-34 un 65-74 gadi.

Dažādās citās organizācijās visbiežāk iesaistījušies augstākā un vidējā līmeņa vadītāji un kvalificētie strādnieki, retāk – nekvalificētie strādnieki un bezdarbnieki. Šo organizāciju dalībnieku demogrāfiskais raksturojums – pārsvarā vīrieši vecumā no 35-44 gadiem, nedaudz retāk no 45-54 gadiem.

Kopumā var teikt, ka sociālos kontaktus un sociālo kontaktu tīklu organizāciju līmeni veido, uztur un attīsta tie respondenti, kuru ienākumi pieder pie augstākajām kvintilēm - darba devēji, augstākā un vidējā līmeņa vadītāji. Otrā sociāli aktīvā grupa ir tā inteliģences daļa, kuras ienākumi ir salīdzinoši zemi.

Nestrādājošie darba meklētāji un mazkvalificēti strādnieki atrodas ārpus organizētā sociālo kontaktu tīkla. Kopumā jāatzīmē, ka šīs grupas uzskatāmas par sociālās izolācijas riska grupām. Pašreizējos apstākļos šīs grupas veido samērā lielu elektorāta daļu. Tā ir diezgan nozīmīga iedzīvotāju daļa, kuras izolācija var radīt tālejošas sociālas sekas. No vienas

pusēs, demokrātiskās attīstības tendences, demokrātijas vērtības šo grupu var neskart, kas ir nelabvēlīga tendence no sabiedrības demokrātiskas attīstības viedokļa. No otras puses, ar šo iedzīvotāju grupu iespējams vieglāk manipulēt tiem spēkiem, kuri spēs to mobilizēt.

SECINĀJUMI

Ir grūti izdarīt viennozīmīgu secinājumu par to, vai cilvēks sabiedrībā ir izolēts vai nav, tikai balstoties uz sociālo kontaktu biežumu. Ir cilvēki, kuri lielu daļu sava laika labprāt pavada (vai pavadītu vienatnē), nejutoties sociāli izolēti. Savukārt citi cilvēki var justies vientuļi, arī regulāri tīkoties ar citiem cilvēkiem, jo negūst emocionālu gandarījumu no tikšanās ar šiem cilvēkiem.

Tomēr, tā kā cilvēks dzīvo sabiedrībā, vislielākā varbūtība tikt izolētiem no sabiedrībā notiekošā, emocionāliem un informatīviem kontaktiem ar pārējiem ir tiem cilvēkiem, kuriem vispār nav regulāru kontaktu ar citiem. Tiem, kas satiekas ar cilvēkiem ārpus savas ģimenes, parasti ir noslēgtāks sociālo kontaktu tīkls, kas palīdz viņiem apmainīties ar pakalpojumiem, informāciju, dot/saņemt emocionālu vai vispār psiholoģisku atbalstu.

Latvijā kopumā varam spriest par diezgan ciešām radnieciskām saitēm ar tuvākajiem radniekiem. Attālākiem radiem un dzīvesbiedru radiem respondentu sociālo kontaktu tīklā ir salīdzinoši mazāka nozīme.

Dzīves apstākļu pētījums II liecina, ka pilnīga sociāla izolācija ir samērā reta parādība visās iedzīvotāju grupās. Tomēr dati apliecina tendenci, ka cilvēkiem ar zemu izglītības līmeni, nekvalificēta darba strādniekiem un vecāka gada gājuma pensionāriem ir vislielākais risks būt sociāli izolētiem.

Izmantotā literatūra:

O. Oslands (red.), *Dzīves apstākļi Latvijā, Rīga, 1996.*

Trapenciēre I., Rungule R., Pranka M., Lāce T., Dudwick N. *Nabadzības sociālais novērtējums Latvijā, Rīga, 2000.*

Bourdieu P. (1980) *Le capital social, Acte de la recherche en sciences sociales, No 31.*

Barbieri P. (1998) *Social Capital and Status Attainment.* (Paper for the ESF conference)

De Graaf, P.M., Flap, H.D. *The Impact of Social and Human Capital on the Income Attainment of Dutch Managers, Social Networks, No 13.*

Wegener B. (1991) *Job Mobility and social ties: social resources, prior job and status attainment, American Sociological Review, vol.56.*

Wellman B., Wortley, S. (1990) Different Strokes from different folks: community ties and social support, *American Journal of sociology*, Vol. 93, No 3.

IZLASES IZVEIDE UN SVAROŠANA

Guri TYLDUM, Jānis LAPINŠ

Šajā nodaļā aprakstīta NORBALT II Dzīves apstākļu pētījuma izlase Latvijā. Tās galvenais mērķis ir dokumentēt izlases ieguves procedūras, datu apstrādē lietotos svarus un post-stratifikācijas procedūras un pētījumā izmantoto nerespondences kompensācijas metodoloģiju.

PĀRSKATS PAR IZLASES IZVEIDI

Galvenie NORBALT II Dzīves apstākļu pētījuma izlasi Latvijā raksturojošie momenti ir sekojoši:

1. Ģenerālo kopumu veido visas Latvijā dzīvojošās mājsaimniecības.
2. Pētījumam izdalītie finansiālie resursi ļauj izlasē iekļaut 3 500 mājsaimniecības.
3. Aptaugas anketa ir adresēta mājsaimniecības vienai personai, kas sniedz atbildes par mājsaimniecību un vienai nejauši atlasītai 18 gadus vecai vai vecākai mājsaimniecības personai (NAP), kas var būt un var arī nebūt tā pati persona.
4. Pētījumā ir triju veidu analīzes vienības – mājsaimniecība, visi mājsaimniecības locekļi (bez vecuma ierobežojumiem) un viena nejauši atlasīta mājsaimniecības persona, kas nav jaunāka par 18 gadiem.
5. Izlase ir veidota kā stratificēta divpakāpju klasterizlase. Ģenerālais kopums tika iedalīts 83 stratās, no kurām izlasē tika iekļauti 135 klasteri (pagasti¹, pilsētas vai Rīgas administratīvie rajoni).

STRATIFIKĀCIJA UN PRIMĀRĀS IZLASES VIENĪBAS

Ģenerālais kopums tika iedalīts 83 stratās atbilstoši Latvijas administratīvajam iedalījumam:

- katrs galvaspilsētas administratīvais rajons veidoja atsevišķu stratu (6 stratas)
- katra no 6 republikas pilsētām veidoja atsevišķu stratu (6 stratas)
- katrs no pārējiem 20 administratīvo rajonu centriem veidoja atsevišķu stratu (20 stratas,

¹ Pagasts - zemākā līmeņa administratīvā iedalījuma vienība Latvijā. Šajā aprakstā termins "pagasts" tiek lietots arī pilsētas lauku teritorijas apzīmēšanai.

- katra administratīvā rajona pārējās pilsētas veidoja atsevišķu stratu (24 stratas)
- katra administratīvā rajona lauku teritorijas veidoja atsevišķu stratu (26 stratas)
- atsevišķu stratu veidoja Rīgas rajona 12 pagasti, kuriem uz pētījuma veikšanas brīdi nebija izveidots mājsaimniecību reģistrs (skat. piezīmi zemāk) (1 speciāla strata).

Latvijas pētījumā klasterus jeb primārās izlases vienības (PIV) veido pagasti, pilsētas un Rīgas administratīvie rajoni². No izveidotā 591 klastera izlasē tika iekļauti 135 klasteri³. Dažas stratas sastāv no tikai vienas pilsētas (vai Rīgas rajona), kā rezultātā šajās stratās izlase faktiski ir līdzvērtīga vienpakāpju stratificētai vienkāršai gadījumizlasei. Teiktais attiecas uz Rīgas administratīvajiem rajoniem, republikas pakļautības pilsētām, rajonu centriem kā arī uz dažām mazpilsētām. Lauku teritoriju stratās klasteri (pagasti) izlasē tika iekļauti ar varbūtībām proporcionālām tur dzīvojošo 18 gadus vecu un vecāku personu skaitam. Savukārt pilsētu klasteri izlasē tika iekļauti ar varbūtībām, proporcionālām tur dzīvojošo visu personu skaitam (aktualizēta informācija par 18 gadus vecu un vecāku personu skaitu nebija pieejama uz primāro izlases vienību atlases brīdi).

Kopumā izlasē tika iekļautas 57 pilsētas un pilsētu rajoni (67% no visiem pilsētu klasteriem), un 78 pagasti (faktiski 75, jo 3 tika iekļauti 2 reizes³, kas sasniedz 15% no visiem lauku teritoriju klasteriem). Vidējais iedzīvotāju skaits pilsētu klasteros ir vienāds ar 20 800, kamēr lauku teritoriju klasteros tas ir vienāds ar 1 500.

MĀJSAIMNIECĪBA UN NAP

Kaut arī pētījums veidots kā mājsaimniecību pētījums, tomēr mājsaimniecību reģistrs visai Latvijai neeksistē. Šāds reģistrs eksistē gandrīz visām lauku teritorijām. Tā kā informācija šajā reģistrā bija atjaunināta neilgi pirms pētījuma veikšanas, tad tas arī tika izmantots par "rāmi" izlases veidošanai visās lauku teritorijās, izņemot 12 Rīgas rajona pagastus, kuriem mājsaimniecību reģistra ievads datorā nebija pabeigts. Par pilsētās dzīvojošo mājsaimniecību struktūru informācija nebija pieejama, tāpēc mājsaimniecību izlases iegūšanai tika izmantots Iedzīvotāju reģistrs, veidojot adrešu izlasi pēc zemāk aprakstītās shēmas.

² Rīga ir iedalīta 6 administratīvos rajonos

³ Dažas lauku teritoriju stratās PIV atlase tika veikta divos atsevišķos un neatkarīgos posmos. Trīs PIV tika iekļauti izlasē abos posmos, tādējādi, kaut arī tika veikta 135 PIV atlase, pētījuma lauka darbi tika veikti tikai 132 PIV, ar divreiz lielāku izlases apjomu trijās no atlasītajām PIV.

Visās pilsētās izlases veidošanai tika izmantots iedzīvotāju reģistrs. Šī reģistra atjaunošana notiek nepārtraukti, tomēr, tā kā iedzīvotāju migrācija reģistrā tiek atspoguļota tikai atbilstoši personu juridiskajām dzīvesvietas izmaiņām, ir iespējams, ka persona faktiski jau dzīvo citur, kaut arī Iedzīvotāju reģistrā dzīvesvietas adreses izmaiņas nav izdarītas. Tāpēc iedzīvotāju reģistrs pēc būtības tika izmantots kā adrešu saraksts – informācija no atlasītajā adresē dzīvojošās mājsaimniecības tika vākta pat tajā gadījumā, kad izlases sarakstā uzrādītā persona (un tās mājsaimniecība) bija mainījusi dzīvesvietu. Ja šāda pieeja netiktu lietota, dzīvesvietu mainījušās personas faktiski būtu izslēgtas no pētījuma, jo tās praktiski nebūtu iespējams iekļaut izlasē to jaunajā dzīvesvietā. Pētījumā no atlasītajām adresēm 6.2% gadījumu tika apsekota cita, nevis sākotnēji izlasē iekļautā, mājsaimniecība.

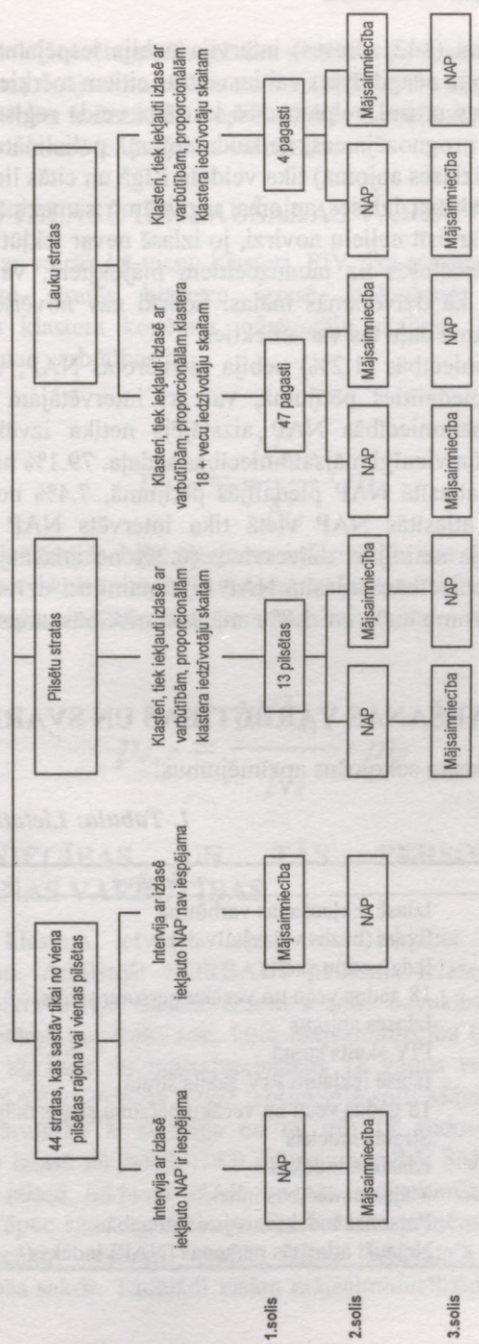
Tikai vienai katras mājsaimniecības personai – nejausi atlasītai personai (NAP) – tika uzdoti jautājumi par attieksmi pret politiku, migrāciju, sociālajiem kontaktiem, kriminālo situāciju, darba apstākļiem un veselības stāvokli. Persona, kuras adrese tika iekļauta izlases sarakstā, atbildēja uz aptaujas anketas NAP sadaļas jautājumiem. Vairumā gadījumu NAP tika atlasīta tieši no reģistra, un pilsētu stratās, sastāvošās tikai no vienas pilsētas vai Rīgas administratīvā rajona, NAP tādējādi bija primārā izlases vienība (PIV). Visās citās stratās, kurās primārā izlases vienība bija klusters (pilsēta vai pagasts), NAP bija sekundārā izlases vienība. Formāli mājsaimniecība tika atlasīta otrajā vai trešajā izlases veidošanas solī.

Uz aptaujas anketas NAP sadaļas jautājumiem varēja atbildēt cita persona, ja:

- mājsaimniecība bija mainījusi dzīvesvietu, un pētījumā piedalījās mājsaimniecība, kas pētījuma laikā faktiski dzīvoja atlasītajā adresē;
- atlasītā persona bija mainījusi dzīvesvietu;
- atlasītā persona bija mirusi;
- atlasītā persona bija ilgstošā prombūtnē (un neatgriezās līdz pētījuma lauka darbu beigām).

Uzskaitītajos gadījumos par NAP tika izvēlēta tā mājsaimniecības persona (no 18 gadus veciem un vecākiem mājsaimniecības locekļiem), kurai uz aptaujas brīdi pirmajai bija dzimšanas diena. Tādējādi šajos gadījumos mājsaimniecība tika izraudzīta pirmajā vai otrajā izlases izveides solī, un NAP bija otrā vai trešā izlases izveides soļa vienība. Izlases struktūra ir ilustrēta zemāk.

NORBALT 99 IZASES STRUKTŪRA

1.solis

2.solis

3.solis

4% gadījumu (142 adreses) intervija nebija iespējama, jo mājoklis bija nodedzis, tas bija neapdzīvots vai izmantots citiem mērķiem (pārveidots par veikala, iestādes u. tml. telpām). Tā kā šāda veida reģistra nepilnības, īpaši pilsētās, bija prognozējamas, nedaudz apjomā palielināta izlase (2.5% apjomā no kopējā izlases apjoma) tika veidota Rīgā un citās lielajās pilsētās, lai kompensētu efektīvā izlases apjoma sagaidāmo samazinājumu. Tomēr minētā pieeja var izraisīt nelielu novirzi, jo izlasē nevar iekļūt personas, kas pēdējā laikā ir pārcēlušās uz jaunuzceltiem mājokļiem, vai mājām, kas agrāk nav lietotas kā dzīvojamās mājas. Šobrīd nav novērtējuma, uz cik lielu ģenerālā kopuma daļu tas var attiekties.

37 mājsaimniecībās (1.2%) nebija piemērotas NAP, vai arī atlasītā persona atteicās piedalīties pētījumā, vai arī intervētājam neizdevās to satikt. Šajās mājsaimniecībās NAP aizstājējs netika izvēlēts. Aptaujas anketā tika aizpildīta vienīgi mājsaimniecības sadaļa. 79.1% no apsekotajām mājsaimniecībām atlasītā NAP piedalījās pētījumā, 7.4% no apsekotajām mājsaimniecībām atlasītās NAP vietā tika intervēts NAP aizstājējs, jo mājsaimniecība bija mainījusi dzīvesvietu (6.2% no atlasītajām adresēm). 10.7% no mājsaimniecībām atlasītā NAP bija mainījusi dzīvesvietu vai arī atradās ilgstošā prombūtnē, un 1.8% mājsaimniecībās atlasītā NAP bija mirusi.

IZLASĒ IEKĻAUŠANAS VARBŪTĪBAS UN SVARI

Šajā sadaļā lietojam sekojošus apzīmējumus:

1. Tabula: Lietotie apzīmējumi

Simbols	Nozīme
p	Izlasē iekļaušanas varbūtība
$W^{(e/r)}$	Svars (bāzes vai relatīvais)
N	Iedzīvotāju skaits
N^{18}	18 gadus vecu un vecāku personu skaits
n	Izlases apjoms
M	PIV skaits stratā
m	Izlasē iekļauto PIV skaits stratā
hh^{18}	18 gadus vecu un vecāku personu skaits mājsaimniecībā
s	Stratas indekss
c	Klastera indekss
h	Mājsaimniecības indekss
i	Personas indekss mājsaimniecībā
rsi	Nejauši atlasītās personas (NAP) indekss

Kā iepriekš minēts, pētījumā tika pētītas triju veidu vienības: nejausi atlasītās personas, mājsaimniecības un mājsaimniecību visas personas. Šo triju veidu vienībām ir dažādas to apsekošanas varbūtības, kuras visas tomēr ietekmē klastera izlasē iekļaušanas varbūtība.

KLASTERU IZLASĒ IEKĻAUŠANAS VARBŪTĪBAS

Stratās ar vairāk kā vienu klasteri, PIV tika atlasītas divos atšķirīgos veidos. Pilsētu stratās klasteru izlasē iekļaušanas varbūtības bija proporcionālas klastera kopējam iedzīvotāju skaitam. Tādējādi klasteru izlasē iekļaušanas varbūtības ir:

Vienādojums 1

$$p_{s,c} = \frac{N_{s,c}}{N_s} \cdot m_s$$

Lauku teritorijās bija pieejama informācija par 18 gadus vecu un vecāku personu skaitu, tāpēc klasteru iekļaušana izlasē tika veikta ar varbūtībām, proporcionālām šādu personu skaitam:

Vienādojums 2

$$p_{s,c} = \frac{N_{s,c}^{18}}{N_s} \cdot m_s$$

MĀJSAIMNIECĪBAS UN TĀS PERSONU IZLASĒ IEKĻAUŠANAS VARBŪTĪBAS

Katra klastera ietvaros izlasē tika iekļauts noteikts skaits mājsaimniecību. Atbilstoši NORBALT pētījuma izlases dizainam NAP atlase tika veikta otrajā izlases izveides solī. Savukārt mājsaimniecības atlase ir uzskatāma par trešo soli, kurā mājsaimniecība tiek iekļauta izlasē neatkarīgi no tā, kura no mājsaimniecības 18 gadus vecām un vecākām personām kā NAP ir iekļauta izlasē iepriekšējā solī. Mājsaimniecības izlasē iekļaušanas varbūtība ir atkarīga no tā, cik 18 gadus vecu un vecāku personu dzīvo izlasē iekļautās NAP mājsaimniecībā. Šāda informācija nav pieejama, ja izlasē iekļautā NAP un tās mājsaimniecība ir mainījusi dzīvesvietu. Tāpēc šādos gadījumos tika izdarīts pieņēmums, ka 18 gadus vecu un vecāku personu skaits izlasē iekļautajā un aizstājošajā mājsaimniecībās sakrīt. Tādējādi visām mājsaimniecībām, neatkarīgi no tā,

vai tās ir atlasītās vai aizstājjošās, izlasē iekļaušanas varbūtība tiek aprēķināta pēc vienām un tām pašām formulām.

Mājsaimniecības izlasē iekļaušanas varbūtība ir vienāda ar varbūtību, ka par NAP tiks izraudzīts kāds no tās locekļiem. Attiecīgi varbūtību, ka mājsaimniecība netiks iekļauta izlasē ir vienāda ar varbūtību, ka neviens tās loceklis netiks izvēlēts par NAP.

Tādējādi s -tās stratas c -tā klastera h -tās mājsaimniecības izlasē iekļaušanas varbūtība ir vienāda ar:

Vienādojums 3

$$P_{s,c,h} = 1 - \left(1 - \frac{n_{s,c}}{N_{s,c}^{18}}\right)^{hh^{18}}$$

Visām vienas mājsaimniecības personām izlasē iekļaušanas varbūtība ir viena un tā pati, un tā ir vienāda ar šīs mājsaimniecības izlasē iekļaušanas varbūtību.

NEJAUŠI ATLASĪTĀS PERSONAS IZLASĒ IEKĻAUŠANAS VARBŪTĪBA

Tā kā NAP vairumā gadījumu tika atlasīta tieši no personu reģistra, NAP izlasē iekļaušanas varbūtība nav atkarīga no mājsaimniecības izlasē iekļaušanas varbūtības.

Vienādojums 4

$$P_{c,rsi} = \frac{n_{s,c}}{N_{s,c}^{18}}$$

Tomēr gadījumos, kad noteiktu iemeslu dēļ tika apsekots NAP aizstājējs (aizstājēja izmantošanas iemeslus skat. augstāk), NAP izlasē iekļaušanas varbūtība ir atkarīga no mājsaimniecības izlasē iekļaušanas varbūtības un arī no 18 gadus vecu un vecāku personu skaita mājsaimniecībā, jo no mājsaimniecības tiek atlasīta tikai viena NAP.

Vienādojums 5

$$P_{s,c,rsi} = P_h \times \frac{1}{hh^{18}}$$

SVAROŠANA

Izlasses dizaina sviri jeb bāzes sviri tiek aprēķināti kā apgriezti lielumi izlasē iekļaušanas varbūtībām. Šie sviri ļauj pētījumā no izlasē iekļautajiem indivīdiem saņemto informāciju vispārināt uz visu ģenerālo kopumu. NAP bāzes svarus aprēķina pēc formulas:

Vienādojums 6

$$W_{rsi}^e = \frac{1}{p_{rsi}}$$

Daudzos gadījumos ērtāk lietot t. s. relatīvos svarus. Tos iegūst, dalot bāzes svarus ar bāzes svaru vidējo aritmētisko. Relatīvie sviri veido svaru sistēmu, pie kuras svarotais un nesvarotais apsekoto indivīdu skaits sakrīt. NAP relatīvos svarus aprēķina pēc formulas:

Vienādojums 7

$$W_{rsi}^r = \frac{W_{rsi}^e}{\sum W_{rsi}^e}$$

n

NEPIEDALĪŠANĀS PĒTĪJUMĀ

Interviju un interviju mēģinājumu rezultativitāti var analizēt, izmantojot nepiedalīšanās gadījumu detalizētu klasifikāciju, kas ir piedāvāta darbā M. A. Hidiroglou, J. D. Drew and G. B. Gray (1993). Dažādās respondences kategorijas ir uzskaitītas 2. Tabulā.

Veidojot tabulu, uzsvars tika likts uz apstākli, ka plānotā intervija var būt neiegūta divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, var izrādīties, ka izlasē iekļautā mājsaimniecība faktiski nepieder ģenerālajam kopumam. Tā tas būs, piemēram, gadījumā, ja izlasē iekļautajā adresē dzīvo ārvalstu diplomāta mājsaimniecība. Otrkārt, izlasē iekļautā mājsaimniecība, kas reāli eksistē un pieder ģenerālajam kopumam, var atteikties piedalīties pētījumā, vai intervētājam var neizdoties satikt nevienu no šīs mājsaimniecības locekļiem. Pastāv arī iespēja, ka intervētājs nespēj konstatēt, vai izlasē iekļautā mājsaimniecība tiešām eksistē vai nē. Intervētāji dažkārt var arī saskarties ar situāciju, kad mājsaimniecības aptauja ir iespējama, tomēr noderīgu informāciju nav iespējams iegūt, jo respondents ir slims vai citu iemeslu dēļ nevar sniegt nepieciešamās atbildes.

2. Tabula: Respondences kategorijas

Kategorija	Intervijas iespējamība
1 Intervija iegūta pilnā apjomā	Iespējama
2 Atteikums, ko ir novērsis pārraugš (respondents sākotnēji atsakās, tomēr pēc pārrauga apmeklējuma piekrīt piedalīties)	Iespējama
3 Intervija iegūta daļēji	Iespējama
4 Kategorija nav noteikta (intervētājam nav izdevies noskaidrot, vai attiecīgajā adresē dzīvo mājsaimniecība)	Situācija neskaidra
5 Nav iegūta noderīga informācija (piemēram, respondents bija slims, garīgi slims, praktiski nespēja sniegt atbildes, u. tml.)	Iespējama, nepiedalīšanās gadījums
6 Izlasē iekļautais mājoklis faktiski neeksistē	Nav iespējama
7 Izlasē iekļautajā mājoklī neviens nedzīvo	Nav iespējama
8 Izlasē iekļautajā mājoklī notiek pārbūve	Nav iespējama
9 Izlasē iekļautā mājsaimniecība nepieder ģenerālajam kopumam	Nav iespējama
10 Nav kontakta ar mājsaimniecību (mājsaimniecība eksistē, tomēr nevienu tās locekli intervētājam nav izdevies satikt)	Iespējama, nepiedalīšanās gadījums
11 Atteikums piedalīties	Iespējama, nepiedalīšanās gadījums

SVARU KORIGĒŠANA, NOVĒRTĒŠANAS SVARI

Bāzes svaru tieša lietošana pētījuma datu apstrādē var izraisīt novirzes novērtējumos, ja visa nepieciešamā informācija nav saņemta no pilnīgi visiem izlasē iekļautajiem indivīdiem, t.i., ja pētījumā ir bijuši nerespondences gadījumi. Novērtējuma novirzei var izdalīt divas sastāvdaļas. Pirmā no tām ir saistīta ar apstākli, ka, lietojot bāzes svarus, patvaļīga rādītāja ģenerālā kopuma summārai vērtībai iegūst samazinātu novērtējumu, jo attiecīgajā summā nerespondences dēļ trūkst dažiem izlases indivīdiem atbilstošie saskaitāmie. Savukārt otrā sastāvdaļa parādās, ja nerespondējušajiem un respondējušajiem indivīdiem piemīt atšķirīgas īpašības.

Viens no veidiem, kā iespējams samazināt nerespondences radītās novirzes, ir veikt piemērotas svaru korekcijas. Šajā pētījumā svaru korekcijas ir veiktas, pielietojot t. s. "šūnu korekcijas" metodi. (skat., piemēram, R. Lehtonen and E. J. Pahkinen (1995); R. J. A. Little and D. B. Rubin (1987)). Atbilstoši šai metodei, mājsaimniecības, kas pēc savām īpašībām ir līdzīgas, tiek iedalītas vienā grupā jeb korekcijas šūnā. Katrai mājsaimniecību grupai atsevišķi tiek noteikts respondences līmenis, pie kam vērā tiek ņemti tikai tie mājsaimniecību nepiedalīšanās gadījumi, kad mājsaimniecībai bija iespējams piedalīties pētījumā, tomēr, to vai citu

iemeslu dēļ, mājsaimniecība pētījumā nav piedalījusies (t.i., veicot svaru korekciju atbilstoši faktiskajam respondences līmenim, reģistra kļūdu gadījumi tiek ignorēti).

Katras mājsaimniecību grupas ietvaros mājsaimniecību bāzes un relatīvie svāri tiek koriģēti atbilstoši respondences līmeņa apgrieztai vērtībai šajā grupā (šūnā). NORBALT II pētījumā mājsaimniecību grupu veidošanai tika izmantots Latvijas dalījums 33 administratīvajās teritorijās (26 administratīvos rajonos un 7 republikas pilsētās).

Izmantojot 3.Tabulā lietotos apzīmējumus, svaru koriģējošo reizinātāju C_a aprēķina, izmantojot 8. vienādojumā uzrādīto formulu.

3. Tabula: Nerespondences korekciju veikšanai lietotie apzīmējumi

Simbols	Simbola nozīme
C	Svaru koriģējošais reizinātājs
a	Korekciju šūnas indekss
h^r	Pētījumā piedalījušos mājsaimniecību skaits
h^f	Pētījumā nepiedalījušos mājsaimniecību skaits

To mājsaimniecību skaits, kam bija iespējams piedalīties pētījumā (t. i. respondences līmeni nosakošās daļas saucējs), ir vienāds ar 2. Tabulā uzskaitīto 1., 2., 5., 10. un 11. kategoriju mājsaimniecību kopējo skaitu. Savukārt nerespondējušo mājsaimniecību skaits ir vienāds ar 2. Tabulā uzskaitīto 5., 10. un 11. kategoriju mājsaimniecību kopējo skaitu. Mājsaimniecības, kuru piedalīšanās iespējamība pētījumā ir neskaidra (2. Tabulas 4. kategorijas mājsaimniecības) var sadalīt starp pārējo kategoriju mājsaimniecībām.

Vienādojums 8

$$C_a = \frac{1}{\frac{h_a^r}{h_a^r + h_a^f}}$$

Izmantojot svaru koriģējošo reizinātāju C_a svarus aprēķina pēc sekojošām formulām:

Vienādojums 9

$$W_i^{estimation} = C_i W_i^e$$

$$W_i^{r,estimation} = \frac{W_i^{e,estimation}}{\sum W_i^{e,estimation}}$$

n

Svaru korekcijas rezultātā bāzes svāri palielinās, un to summa kļūst vienāda ar ģenerālā kopuma indivīdu skaitu. Atbilstošos koriģētos relatīvos svarus iegūst, normējot koriģētos svarus. Tas nozīmē, ka normēto koriģēto svaru summa ir vienāda ar māsasaimniecību ierakstu skaitu datu failā.

Visbeidzot, lai novērstu izlases veidošanas procesā lietoto gadījumprocedūru radītās izlases novirzes (atšķirības no ģenerāla kopuma), tiek izmantota t. s. post-stratifikācija attiecībā pret iedzīvotāju sadalījumu vecuma, dzimuma un teritoriju grupās: katras post-stratas indivīdu svāri tiek reizināti ar šīs post-stratas indivīdu daļu ģenerālajā kopumā un dalīti ar post-stratas indivīdu daļu izlasē.

Minēto korekciju rezultātā iegūtie NAP relatīvie svāri ir robežās no 0.44 līdz 1.88, un māsasaimniecību locekļu svāri ir robežās no 0.24 līdz 4.63.

METODOLOĢISKIE PASKAIDROJUMI

NORBALT DZĪVES APSTĀKĻU PROJEKTS

Straujās ekonomiskās un politiskās izmaiņas pēdējos desmit gados ir radījušas lielu pieprasījumu pēc informācijas par dzīves apstākļiem Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. Ticami dati ir nepieciešami, lai izstrādātu sociālo politiku, kā arī sagatavotu nepieciešamo informāciju vietējo politiku vajadzībām, privātām organizācijām un starptautiskajai sabiedrībai. 1994.gadā ar NORBALT I projektā iegūtā informācija par dzīves apstākļiem kļuva pieejama par visām trim Baltijas valstīm. NORBALT II pētījums, kurš tika veikts 1999.gada oktobrī, palielina iegūtās informācijas aktualitāti tuvākajā nākotnē.

NORBALT pētījumi dod aktuālu un sociālajai politikai nozīmīgu informāciju par dzīves apstākļiem trijās valstīs, sevišķu uzmanību pievēršot nabadzībai un mājsaimniecību ekonomiskajiem resursiem, dzīvokļiem un dzīves videi, izglītībai, darba tirgum (bezdarbs, darba apstākļi), sociālajai integrācijai, veselībai (saskarsme ar veselības aizsardzības iestādēm, medicīniskā apdrošināšana, privāti aprūpētāji utt.), noziedzībai un drošībai.

Vienota pētījuma metodika 1994.gada un 1999.gada pētījumos visām trim valstīm (Lietuvā pat no 1990-1991.gada) atvieglo salīdzinošo analīzi gan laikā, gan pa valstīm. Turklāt, sakarā ar to, ka pētījumi ir veikti lielā mērā pēc viena un tā paša modeļa kā Skandināvijas dzīves apstākļu pētījumi, salīdzinošajā analīzē var iekļaut arī Skandināvijas valstis.

NORBALT II projekta lauka darbu veica 1999.gada nogalē visās trijās Baltijas valstīs. Aptaujā piedalījās vairāk kā 10 000 mājsaimniecības Baltijas valstīs, sayācot informāciju no apmēram 25 000 personu.

NORBALT projekta ietvaros *Fafo* Starptautisko pētījumu centrs sadarbojas ar vietējām projektu darba grupām visās trijās Baltijas valstīs. Šajās darba grupās ir nacionālo statistikas iestāžu un sociālo lietu ministriju pārstāvji.

Par *Fafo*

Fafo Lietišķo sociālo pētījumu institūts ir neatkarīga bezpeļņas organizācija, kas atrodas Oslo, Norvēģijā. *Fafo* misija ir veikt stratēģiskas nozīmes pētījumus plānošanas un attīstības procesu politikas pilnveidošanas nolūkos.

Institūts ir realizējis projektus sadarbībā ar vietējiem partneriem Norvēģijā un Eiropā, Vidējos Austrumos, Tālajos Austrumos, Austrumeiropā un Baltijas valstīs, Dienvid- un Ziemeļāfrikā un

Latīņamerikā, galveno uzmanību pievēršot dažādām dzīves apstākļu un darba dzīves dimensijām.

Attiecībā uz papildu informāciju par projektu lūdzu sazinieties ar Aadne Aasland vai Guri Tyldum *Fafo* (aadne.aasland@fafo.no, guri.tyldum@fafo.no).

Analīzes vienības

Pētījumā ir izmantotas trīs analīzes vienības. Tās ir mājsaimniecība, mājsaimniecības locekļi un 18 gadus un vecākas nejauši atlasītas personas. Dažādos jautājumu blokos tiek izmantotas dažādas analīzes vienības, kuras mainās arī bloka ietvaros.

Mājsaimniecība tiek lietota kā analīzes pamatvienība vairākos jautājumu blokos. NORBALT pētījumā "mājsaimniecība" ir vienā dzīvojamā platībā dzīvojoša viena vai vairākas personas, kas izmanto kopējos ienākumus un kopā ēd vismaz vienu maltīti dienā vai tā ir persona vai personu grupa, ko saista radniecība, svainība vai citas personiskas attiecības un kam ir kopēji izdevumi uzturam, vismaz viena kopēja ēdienreize dienā, un kas mitinās vienā dzīvojamā vienībā (mājā, dzīvoklī u.tml.), kuras uzturēšanu sedz kopīgi. Ja atsevišķi mājsaimniecības locekļi sakarā ar sava darba raksturu, ilgāku laiku atrodas prombūtnē, piemēram, jūrnieki, militārais personāls, studenti u.tml., viņi tiek ietverti mājsaimniecības sastāvā tikai tad, ja viņi prombūtnē ir bijuši mazāk kā trīs mēnešus.

Resursi un labklājība, kas ir pieejami indivīdam, parasti ir atkarīgi no mājsaimniecības kā kopuma ienākumu avotiem. Respektīvi, mājsaimniecība ir mājokļa, ienākumu un ekonomisko resursu mainīgo lielumu analīzes pamatvienība.

Dažiem mainīgajiem lielumiem mums ir informācija par visiem mājsaimniecības locekļiem. Tas attiecas uz tās demogrāfisko raksturojumu, izglītības līmeni un nodarbinātības situāciju. Šo mainīgo lielumu analīzes vienība ir persona (indivīds).

Beidzot, ir mainīgie lielumi, par kuriem mums ir informācija par nejauši atlasītām personām mājsaimniecībā (NAP), kas vienmēr ir 18 gadus veci vai vecāki. Veselības, migrācijas, likumpārkāpumu, darba apstākļu, sociālo kontaktu un personiskās attieksmes jautājumos kā analīzes vienība ir tieši NAP - persona 18 gadus veca un vecāka.

Mājsaimniecības galva

Nodaļās, kur analīzes vienības ir indivīdi, personas raksturlielumi (izglītība vai nodarbinātības kategorijas) tiek lietoti kā pamata mainīgie lielumi, turpretī nodaļās, kurās analīzes vienība ir mājsaimniecība, lieto *mājsaimniecības galvas* atbilstošo raksturojumu.

Mājsaimniecības galva ir persona, kuras devums mājsaimniecības budžetam ir vislielākais. Gadījumos, ja vairāk kā viena persona mājsaimniecības budžetā ienes līdzvērtīgu devumu vai kur trūkst šādas informācijas, par mājsaimniecības galvu nosacīti tiek uzskatīta vīriešu kārtas persona darba spējīgā vecumā (ja ir vairāk kā viena šāda persona, tad pirmā persona, kas ir minēta mājsaimniecības locekļu sarakstā). Ja šādas personas mājsaimniecībā nav, tad par mājsaimniecības galvu uzskata sieviešu kārtas personu darba spējīgā vecumā. Ja mājsaimniecībā nav personu darba spējīgā vecumā un trūkst informācijas par galveno pelnītāju, par mājsaimniecības galvu uzskata vīriešu kārtas personu pensijas vecumā. Izvēle turpinās sekojoši: sieviešu kārtas persona pensijas vecumā, vīriešu kārtas persona jaunāka par darba spējīgo vecumu un beidzot sieviešu kārtas persona jaunāka par darba spējīgo vecumu.

DEFINĪCIJAS

Šajā analītiskajā ziņojumā mēs izmantojam vairākus pamata mainīgos lielumus. Mērķis ir redzēt, kā dzīves apstākļi atšķiras starp dažādām iedzīvotāju grupām pēc dzimuma, vecuma, nodarbinātības statusa, izglītības līmeņa, reģiona un dzīves vietas piederības (pilsēta, lauki u.tml).

Dzimums

Vīrietis Sieviete

Vecums

Vecuma grupas nedaudz atšķiras dažādās ziņojuma nodaļās.

Darbspējas vecums tiek definēts kā vecums no 15 gadiem līdz oficiālajam pensijā iešanas vecumam, kas Latvijā pētījuma laikā bija 57,5 gadi sievietēm un 59 gadi vīriešiem.

Dzīves vieta

Šis mainīgais lielums vispirms parāda pilsētu un lauku iedzīvotāju sadalījumu. Pēc tam tas sadalās pa dažādiem pilsētu tipiem: galvaspilsētu,

lielām pilsētām (vairāk kā 50 000 iedzīvotāji) un mazām pilsētām (mazāk kā 50 000 iedzīvotājiem).

Etniskā piederība

Šeit mēs galvenokārt izšķiram pamatnācijas (latvieši) etnisko piederību, lielākās minoritātes grupu – krievi un citi. Etnisko piederību nosaka subjektīvi, un jebkura persona varēja brīvi izvēlēties etnisko piederību saskaņā ar etnisko identitāti, neskatoties uz oficiālo etnisko piederību kā parādīts oficiālajos dokumentos utt.

Mājsaimniecības mainīgajiem lielumiem etnisko piederību nosaka pēc mājsaimniecības galvas etniskās piederības.

Pilsonība

Šeit mēs nosakām personas, kam ir Latvijas pilsonība, personas ar kādas citas valsts pilsonību (ieskaitot Krieviju) vai personas bez pilsonības.

Reģions

Izšķir piecus galvenos reģionus; Rīgas reģions, Kurzeme, Vidzeme, Zemgale un Latgale.

Izglītības līmenis

Šis mainīgais lielums raksturo personas augstāko pabeigtās izglītības līmeni saskaņā ar ISCED klasifikāciju.

Pamatskolas vai zemāks izglītības līmenis - attiecas uz pamatskolas vai sākumskolas beidzējiem, vai arī uz tiem, kas uzsākuši mācības, bet nav pabeiguši pat sākumskolu.

Vidējā izglītība - attiecas uz vidusskolu, vidējo speciālo mācību iestāžu un arodskolu (ja paralēli profesijai iegūta arī vidējā izglītība) absolventiem.

Augstākā vai augstākajai izglītībai pielīdzinātais izglītības līmenis - attiecas uz augstskolu absolventiem un tiem koledžu absolventiem, kuri ieguvuši pirmā līmeņa profesionālo augstāko izglītību.

Darba spēka statuss

Iedzīvotāji tiek iedalīti trijās grupās saskaņā ar starptautiskajiem standartiem: *nodarbinātie*, *nestrādājošie darba meklētāji*, kas ir ekonomiski aktīvie un veido darbaspēku un *ekonomiski neaktīvie* (atrodas ārpus darba spēka).

Persona tiek uzskatīta par nodarbināto, ja tā pēdējās nedēļas laikā:

- 1) strādāja algotu darbu, par ko saņēma algu vai citu atalgojumu, bija uzņēmējs vai brīvās profesijas pārstāvis, vai pašnodarbinātais;
- 2) strādāja ģimenes uzņēmumā vai savā lauku saimniecībā bez tiešas samaksas par padarīto;
- 3) uz laiku (ne ilgāk par 3 mēnešiem) bija prombūtnē no sava darba;
- 4) sieviete bija dzemdību un bērnu kopšanas atvaļinājumā līdz 3 mēnešiem.

Personu var uzskatīt par nestrādājošu darba meklētāju, ja attiecībā uz to izpildās sekojoši nosacījumi:

- 1) bija bez darba (netiek ieskaitītas personas, kas bija pagaidu prombūtnē no darba);
- 2) aktīvi meklē darbu;
- 3) darba atrašanas gadījumā bija gatavs sākt strādāt tuvāko 2 nedēļu laikā.

Ekonomiski neaktīvie iedzīvotāji (ārpus darba spēka) ir personas, kuras nevar pieskaitīt ne pie nodarbinātajiem, ne arī pie darba meklētājiem. Tipiski piemēri ir pensionāri, studenti, mājsaimnieces, invalīdi utt.

Nodarbinātības statuss un nodarbinātības tips

Šie mainīgie lielumi pamatojas uz informāciju par nodarbošanos, kam pamatā ir starptautiskā klasifikācija.

- *darba devēji vai pašnodarbinātie;*
- *algotu-garīgo darbu strādājošie (augstākā līmeņa-augstākā līmeņa vadītāji, vidējā līmeņa-vidējā līmeņa vadītāji, zemākā līmeņa-nav vadītāji);*
- *algotu-fizisko darbu strādājošie (kvalificētie un nekvalificētie);*
- *nestrādājošie darba meklētāji;*
- *studenti;*
- *pensionāri;*
- *personas jaunākas par darbspējas vecumu;*
- *citas*

Dažos gadījumos divas vai vairākas kategorijas ir apvienotas vienā. Tas ir norādīts tabulās.

Laulības statuss

Šis mainīgais lielums neattiecas uz oficiālo laulību statusu vien, bet arī uz to, ja kāda persona dotajā momentā dzīvo kopā ar partneri.

Ienākumu kvintiles

Šis mainīgais lielums sadala visas mājsaimniecības piecās vienāda lieluma grupās, kas ranžētas pieaugošā kārtībā pēc mājsaimniecības rīcībā esošā naudas ienākuma uz vienu personu. Katrā kvintilē mēs tādējādi atrodam 20% mājsaimniecību. Respektīvi, pirmajai kvintilei pieder mājsaimniecības ar viszemāko ienākumu uz personu, bet piektajā kvintilē – mājsaimniecības ar visaugstāko ienākumu. Rīcībā esošā ienākumā tiek ietverti visi naudas ienākumu veidi, kā naudas ienākumi, tā arī transferti no valsts.

Mājsaimniecības tips

Mājsaimniecības tipi tika noteikti, nosacīti grupējot mājsaimniecības pēc bērnu skaita, mājsaimniecības locekļu nodarbinātības statusa un vecuma.

- *vienas personas mājsaimniecība - pensionārs*
- *vienas personas mājsaimniecība - darba spējīgā vecumā*
- *pāris bez bērniem - pensionāri; abi ir pensionāri*
- *pāris bez bērniem darbaspējīgā vecumā; vismaz viena no personām ir darba spējīgā vecumā*
- *viens vecāks ar vienu bērnu*
- *viens vecāks ar diviem vai vairākiem bērniem*
- *pāris ar vienu vai diviem bērniem*
- *pāris ar vairāk kā diviem bērniem*
- *divu paaudžu mājsaimniecība, no kuriem neviens nav jaunāks par 18 gadiem*
- *mājsaimniecība, kas sastāv vismaz no trim paaudzēm – laulāta pāra ar bērniem un vecvecākiem*
- *citi mājsaimniecību tipi, piemēram, mājsaimniecība sastāv no pieaugušiem brāļiem un māsām, personām, kas nav saistīti radniecīgām saitēm utt.*

Dažos gadījumos kopā grupē divas vai vairākas kategorijas. Tas ir norādīts tabulas virsrakstā.

Mājsaimniecība

NORBALT pētījumā "mājsaimniecība" ir vienā dzīvojamā platībā dzīvojoša viena vai vairākas personas, kas izmanto kopējos ienākumus un kopā ēd vismaz vienu maltīti dienā vai "mājsaimniecība" ir persona vai personu grupa, ko saista radniecība, svainība vai citas personiskas attiecības un kam ir kopēji izdevumi uzturam, vismaz viena kopēja ēdienreize dienā,

un kas mitinās vienā dzīvojamā vienībā (mājā, dzīvoklī u.tml.), kuras uzturēšanu sedz kopīgi. Ja mājsaimniecībai pieder ģimenes locekļi, kas sakarā ar sava darba raksturu, ilgāku laiku atrodas prombūtnē, piemēram, jūrnieki, militārais personāls, studenti u.tml., viņi tiek iekļauti tās sastāvā tikai tad, ja ir bijuši projām mazāk kā trīs mēnešus.

Atkarības koeficients

Atkarības koeficients nosaka mājsaimniecības locekļu īpatsvaru mājsaimniecībā, kuri nav darba spējīgā vecumā. Atkarības koeficients "0" nozīmē, ka neviena persona nav darba spējīgajā vecumā, "1" - nozīmē, ka visas personas ir darba spējīgajā vecumā un atkarības koeficients "0,5" nozīmē, ka puse no mājsaimniecības locekļiem ir darba spējīgajā vecumā. Darbspējīgais vecums ir vecums no 15 gadiem līdz pensijas vecumam. (Latvijā 57,5 gadi sievietēm un 59 gadi vīriešiem).

Šis atkarības koeficients aptuveni nosaka to cilvēku daļu, kas parasti ir atkarīgi no citiem attiecībā uz savu ekonomisko drošību un dzīves standartu.

AUTORU KOLEKTĪVS

Ģirts BRIĢIS

Latvijas Medicīnas akadēmijas
Sabiedrības veselības un
epidemioloģijas katedras vadītājs.
Dr.med., sabiedrības veselības
asociētais profesors. Latvijas
Sabiedrības Veselības asociācijas
priekšsēdis, Latvijas Statistiķu
asociācijas loceklis.
Zinātnisko pētījumu joma: neinfekciozo
slimību epidemioloģija; veselības
aprūpes organizācija.
Dienesta adrese: Antonijas iela 1, Rīga,
LV-1010

Pārsla EGLĪTE

Dr.hab.oec., Dr.geogr., Latvijas Zinātņu
akadēmijas korespondētājlocekle.
Eiropas Demogrāfu apvienības, Latvijas
Ģeogrāfijas biedrības un Starptautiskās
Sociologu asociācijas locekle. Galvenie
pētījumu virzieni: Latvijas iedzīvotāju
skaita, sastāva un izvietojuma
pārmaiņas, to objektīvie un subjektīvie
faktori, demogrāfiskā uzvedība; valsts
demogrāfiskās politikas pamatojums un
vērtējums; iedzīvotāju veselība un vitālā
uzvedība.
Dienesta adrese: Latvijas Zinātņu
akadēmija
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
Tālr. 7227474

Oļģerts KRASTIŅŠ

Latvijas Statistikas institūts,
laboratorijas vadītājs.
Latvijas Universitātes profesors,
Dr.habil.oec., Latvijas Zinātņu
Akadēmijas īstenais loceklis.

Latvijas augstskolu profesoru asociācijas un Latvijas Statistiķu Asociācijas loceklis.
 Pētījumu jomas: sociālā statistika un ekonometrija.
 Dienesta adrese: Latvijas statistikas institūts
 Krišjāņa Barona iela 30, Rīga, LV-1011
 Tālr. 7286736

Jānis LAPINŠ

Latvijas Bankas Statistiskās analīzes speciālists. Dr.math. Starptautiskā Statistikas institūta un tā divu sekciju (Apsekojumu Statistiķu Starptautiskās Asociācijas un Oficiālās Statistikas Starptautiskās Asociācijas) loceklis, Latvijas Statistiķu Asociācijas loceklis, Latvijas Matemātiķu biedrības biedrs.
 Profesionālās intereses: izlases apsekojumu teorijas, metodoloģijas un prakses problēmas; statistisko datu analīze.
 Dienesta adrese: Statistikas pārvalde, Latvijas Banka
 K. Valdemāra iela 2A, Rīga, LV-1050
 Tālr. 7022754, Fakss 7022407
 E-pasts: janisl@bank.lv

Evita LUNE

Akadēmiskais darbs Rīgas Ekonomikas augstskolā. Dr.oec.
 Pētījumu joma: ienākumu sadale un pārdale, iedzīvotāju dzīves līmenis, nabadzība.
 Dienesta adrese: Lāčplēša iela 26, Rīga LV-1011
 Tālr. 7502120

Ieva Marga MARKAUSA

Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta pētniece.
 Dr.geogr., maģistra grāds vides pedagoģijā.

Zinātniskā darba virzieni: Latvijas iedzīvotāju teritoriālais izvietojums, teritoriālā mobilitāte, lauku rajonu attīstība, iedzīvotāju skaita, sastāva un izvietojuma prognozēšana, iedzīvotāju demogrāfiskās uzvedības izmaiņas un to veidojošie faktori; Latvijas iedzīvotāju laika izlietojums; sabiedrības attieksme pret vidi.

Dienesta adrese: Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
Tālr. 7227474, Fakss 7820608
E-pasts: SPICEINA@LZA, LV

Ritma RUNGULE

Latvijas Medicīnas akadēmijas Eiropas Integrācijas institūta Socioloģijas katedras socioloģijas studiju programmas vadītāja. Dr. soc. Latvijas Sociologu asociācijas locekle. Zinātniski pētnieciskais darbs jaunatnes un ģimeņu socioloģijā.

Dienesta adrese: Latvijas Medicīnas akadēmija
Dzirciema iela 16, Rīga, LV-1007
Tālr. 409101, Fakss 7828155
E-pasts: ritma.rungule@adm.aml.lv

Ilze TRAPENCIERE

Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, socioloģe.
MA

Eiropas Sociologu asociācijas locekle;
Latvijas Sociologu asociācijas locekle.
Pētījumu jomas: sociālās problēmas, jaunatnes socioloģija, izglītības socioloģija.

Dienesta adrese: Zinātņu Akadēmija
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1940
Tālr. 7227920
E-pasts: trapenci@latnet.lv

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

Guri TYLDUM

Lietišķo sociālo pētījumu institūts Fafo (Norvēģija), pētniece starptautiskajos lietišķajos pētījumos. Zinātniskais grāds politikajās zinātnēs.

Pētījumu jomas: iedzīvotāju dzīves līmeņa izpēte un analīze NORBALT projekta ietvaros, kā arī Tibetā, Libānā, Sīrijā un Krievijā.

Dienesta adrese:

Lietišķo sociālo pētījumu institūts Fafo
Borggata 2B, P.O.Box 2947 Tøyen
N-0608 Oslo, Norvēģija
Tālr. 47 22 08 86, Fakss 47 22 08 87 00
E-pasts guri.tyldum@fafo.no

Pēteris VEGIS

Centrālā statistikas pārvalde, Nozaru statistikas departamenta direktora vietnieks.

Augstākā ekonomiskā izglītība.
Latvijas Statistiķu asociācijas loceklis.
Pētījumu jomas: iedzīvotāju dzīves apstākļi; lauksaimniecība, vide un mežsaimniecība.

Dienesta adrese: Centrālā statistikas pārvalde

Lāčplēša iela 1, Rīga, LV-1301
Tālr. 7366978, Fakss 7830137
E-pasts: pvegis@csb.lv

Edvīns VĪTOLIŅŠ

Latvijas Universitāte, demogrāfijas centrs. Pētnieks.

Augstākā ekonomiskā izglītība.
Pētnieciskā darba jomas: demogrāfija un izglītība. 1979.gadā organizēja un vadīja tautas skaitīšanu.

Dienesta adrese: Latvijas Universitātes demogrāfijas centrs

Raiņa bulvāris 19, Rīga, LV-1050
Tālr. 7034786

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0301035704

2.30

2001-3
L 415

LATVIJAS REPUBLIKAS CENTRĀLĀ STATISTIKAS PĀRVALDE

CENTRAL STATISTICAL BUREAU OF LATVIA

Lāčplēša iela 1, Rīga, LV-1301, Latvija, tālrunis 7 366850, fakss 7 830137
e-pasts: csb@csb.lv, <http://www.csb.lv>